Margaret M. POLOMA

ÇAĞDAŞ SOSYOLOJİ KURAMLARI

GÜNDOĞAN

Margaret M.Polama
ÇAĞDAŞ SOSYOLOJİ KURAMLARI
Çeviren: Dr. Hayriye Erbaş
GÜNDOĞAN YAYINLARI

Margaret M. Polama

ÇAĞDAŞ SOSYOLOJİ KURAMLARI

Çeviren : Dr. Hayriye Erbaş

GÜNDOĞAN YAYINLARI

Margaret M.Polama
ÇAĞDAŞ SOSYOLOJİ KURAMLARI
Çeviren: Dr. Hayriye Erbaş
Gündoğan Yayınları: 93.70 / 99.164.2
Edebiyat Dizisi: 02.16.2
Düzelti: Mehmet Erbaş & Nüket Hürmeriç
Yayıma Hazırlayan: Nurten Sıcakyüz & Nuran Demir
Dizgi, Sayfa Düzeni: Gündoğan Elektronik Dizgi
Kapak Düzenleme: Gündoğan Grafik
Baskı, cilt: Aksi Seda Matbaacılık
Birinci Baskı: Eylül 1993
ISBN: 975-520-057-6
Gündoğan Yayınları
Bayındır Sokak 6/33
Kızılay / Ankara
e mail: gundogan@ tr-net.net.tr
e mail: gundoganyay@ turk.net
Tel: 0 312 433 97 98 (4 hat)
Faks: 432 32 50
Yazışma Adresi:
P.K. 271 Yenişehir / Ankara

Baskı : Lord Matbaacılık & Kağıtçılık 2010

İÇİNDEKİLER

Çevirenin Önsözü 7
Önsöz 9
1. Sosyolojik Kuram Arayışı 13

I— BÖLÜM NATURALİSTİK SOSYOLOJİ KURAMINA KATKIDA BULUNANLAR

2. Bir Kuram Olarak Yapısal-İşlevselcilik: Bir Dönemin Sonu? (Robert K. Merton) 31
3. Davranışçı-Alış-Veriş Kuramı: Toplumsal Yapı İçin Önerilen Bir Açıklama (George C. Homans) 53
4. Alış-Veriş Yapısalcılığı: Davranışsal-Alış-Veriş Kuramının Ötesi (Peter M. Blau) 77
5. Çatışmacı Yapısalcılık I: Yapının Çatışma Aracılığıyla Korunması (Lewis Coser) 97
6. Çatışmacı Yapısalcılık: Toplumsal Yapıyı Açıklamaya Bir Öneri (Ralf Dahrendorf) 115
7. Evrimci Bir Perspektiften Çatışma ve Yapı (Gerhard Lenski) 129
8. Genel Sistem Kuramı: Davranışsal Bilimin Birleşik Kuramına Doğru Bir Yönelim (Talcott Parsons) 147
9. Sosyolojik Kuramda Matematiğin Kullanımı: 175
10. Naturalistik Sosyoloji Üzerine Son Sözler 195

II— BÖLÜM: YORUMLAYICI SOSYOLOJİYE
KATKIDA BULUNANLAR

10. Hayat Oyununda Oynama: Kuram Olarak Dramaturji
(Erving Goffman) 201
11. Sembolik Etkileşimci Perspektif: İnsan ve Anlam
(Herbert Blumer) 221
12. Etnometodoloji: Gerçekliğin Olduğu Gibi Kabul Gören Yönlerinin
Çalışılması (Harold Garfinkel) 241
13. Gerçekliğin Toplumsal Yapımı: Yapısalcılık ve Etkileşimciliğin Bir Sentezi
(Peter Berger) 259

•

III— BÖLÜM: DEĞERLENDİRİCİ SOSYOLOJİYE
KATKIDA BULUNANLAR

14. Sosyolojik Tasarım Çağrısı: Sosyal Psikoloji ve Çatışma
Yapısalcılığın Bir Harmanı (C. Wright Mills) 283
15. Aktif Toplum: Naturalizm ve Hümanizmin Değerlendirici Bir Sentezi
(Amitai Etzioni) 303
16. Sanayi Sonrası Toplumun Gelişi: Bir Toplumsal Önkestirim
Macerası (Daniel Bell) 321
17. Yansıtıcı Sosyoloji: Eleştirel Bir Toplum Çalışması
(Alvin W. Gouldner) 341

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Bu çeviriyi yapmamın temel nedeni, çağdaş sosyoloji kuramları konusunda bilgilenmek isteyen öğrencilerin hem ana kaynaklara hem de bu kaynaklar hakkında yazılmış metinlere ulaşmakta karşılaştıkları dil engeli olmuştur. Çağdaş sosyoloji kuramları dersi okutan bir kişi olarak bu engelin aşılmasına küçük de olsa bir katkıda bulunmak zorunda olduğumu düşündüm. Dilerim elinizdeki metin bu olumlu katkıyı sağlasın.

Bu çeviriyi yaparken çeviri olayının ne denli çetrefil bir uğraş olduğunu yaşayarak öğrenmek zorunda kaldım. Bu zorluğun bir bölümü kitabın yazarı Margaret M. Poloma'nın feminist ve dolayısıyla kuramlar üstü olma iddiasından doğan dil oyunlarından kaynaklanırken, diğer bölümü ülkemizin akademik çalışmaları ödüllendirmeyen bu çalışmalar içindeki insanları 'avanaklar' kategorisine yerleştirip aşağılayan ve bu anlamda cezalandıran nesnel koşullarından kaynaklandı. Hasan Ali Yücel ve diğerlerinin çeviri çabalarının ne oranda önemli olduklarını yeniden anımsamanın ötesinde ne denli büyük emeklerle gerçekleştirildiklerini de yeniden hissettim. Saygıyla anıyorum.

Akademik sosyolojik çevirilerin ülkemizde egemen tavır olarak yerleştiğini düşündüğüm "kavramların üreticilerinden koparılarak sahiplenilmesi ve hatta apaçık bir biçimde yeni sahibince üretilmiş gibi sunulma alışkanlığının kırılmasında da işe yarayacağını düşünüyorum. Bu kurnazca tavrın sonuçlarından biri kavramların, kavram üreten mekanizmaların farkına varamamak ve kavram üretenlere saygısızlıktır. Bu tavır akademisyenlerin bilinçlice alıntı yapmalarını engeller. Alıntılarla yapılandırılamayan yazılar hemen tüm kavram ve tezlerin yazarı tarafından üretildiği bir garip monoloğa dönüşür. Bu monolog geleneği başarının kriteri olarak araştırmayı ve düşünmeyi değil mümkün olduğunca çok sayıda sözcüğü, önermeyi kullanabilecek kadar okumayı (kitabiliği) alır. Bu tavır

kavramların yansıtıkları nesnel gerçeklikten kopartılması ve kendiliklerinden üreyen yaratıklar gibi algılanıp, sunulması skolastik tavırdan başka bir şey değildir. Böylece nesnel gerçeğe ilişkin araştırma ve düşünme süreci ve bu sürece dayalı kavramlaştırmalar da önemsizleştirilir. Böylesi çabalar içindeki insanlar Muzaffer Şerif örneğinde olduğu gibi ancak öldükten sonra Türkçeye yeniden girebilen bir dışlanmaya ya da yaşayan örneği "yarı-kurtuluş (Quasi-emancipation) kavramıyla Nermin Abadan-Unat örneğinde bulunabilen bir görmezlikten gelmeye maruz bırakılmıştır. Bu dışlayıcı, küçümseyici tavır sadece kıymetleri kendinden menkul bir dolu büyük şahsiyetin Türkiyedeki akademik dünyaya egemenliğine değil aynı zamanda egemen oldukları topraklar üzerindeki çalışmaların niteliksizleşmesine ve Türkiye'nin dünyadan kopmasına neden olmuştur. Bu tavır artık değiştirilmelidir. Çevirilerin bu süreci hızlandıracağını umuyorum.

Çevirinin zorlukları karşısında pek çok insandan yardım aldım. "İşi bırakmak"tan vazgeçmemi sağlayan bu insanların hepsine teşekkür ediyorum. Ancak tüm desteklere rağmen "geri dönüş"ünü engelleyen esas aktörler öğrencilerim olmuştur. Sürekli soran bakışlarıyla beni ilerlemeye zorladılar; onları kullandım. Sağolsunlar ve bunu bilsinler istiyorum.

Teşekkür etmeyi görev bildiğim insanlar arasında okulu hoş bir çalışma ortamı olarak algılamamı sağlayan Aytül Kasapoğlu ve Ali Dönmez'e; yayınevini ev sıcaklığı ile ulaşılabilir bir mekana dönüştüren Eren Gündoğan ve sürekli tekrarlanan "tashih"leri bile güler yüzle olurlayan Nuran Demir öncelikle anılmalıdır. Tüm bu insanların ve gündelik yaşantısında bir dolu eksiklikleri gönüllü kabullenen eşimin katkıları olmasaydı bu kitap ortaya çıkmazdı.

Dileğim, bu çalışmanın umduğum işlevini yerine getirmesidir.

Hayriye Erbaş

ÖNSÖZ

Çağdaş Sosyolojik Kuram, sosyoloji alanında dikkate değer bir kısım kuramcının sosyoloji lisans öğrencilerine tanıtımı için bir giriş ders kitabı olarak tasarlanmıştır. Her bir yaklaşımın örnek oluşturacak bir kuramcısının ele alınması yolu ile kuramda çarpıcı perspektiflerin bir taramasının sağlanacağı amaçlanmıştır. Her kurama ilişkin bazı eleştiriler sunulmakla birlikte, bu kitap eleştirel bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Piyasada mevcut kitaplar belli bir düşünce okulunun ya da kuramcının temel görüşleri ile tanışık olan daha ileriki öğrencilere, çağdaş kuramın daha ayrıntılı eleştirilerini sağlamaktadır.

Klasik kuramlara göndermelerde bulunma gerekli görülmekle beraber, bu kitap bir toplumsal düşünce tarihi olarak tasarlarlanmamıştır. Kitap, Durkheim, Weber, Simmel, Marx ve diğer klasik kuramcılarla tanışık olan öğrencilere yardımcı olmakla birlikte, bu kuramcılara ilişkin bilgi sahibi olma, bu kitapta tartışılan konuları anlamaya bir ön koşul oluşturmamaktadır. *Çağdaş Sosyolojik Kuram* çağdaş kuramlara bir çerçeve ve temel bir gözden geçiriş oluşturup, öğrenciye yarının klâsik kuramcıları içinde yer alacak kuramcıların yazılarını anlamları için bir yaklaşım sunma amacı taşımaktadır.

Bu kitap, ideal olarak, öğrencilerin kuramcıların esas çalışmalarını anlamalarına yardımcı olacak temel bir kaynak ya da gözden geçiriş bağlamında kullanılmalıdır. İkinci elden kaynak, bu kitapta olduğu gibi, sosyoloji kuramcılarının kendi yazdıkları ilk elden deneyimler yerine geçirilmemelidir. Eğer, toplumsal düşünce tarihi, çağdaş kuramlarla aynı tarihsel süreç içinde düşünülüyor ise, *Çağdaş Sosyolojik Kuram*, çağdaş bilim adamlarının geçmiş klâsik kuramdan nasıl etkilendiklerini gösteren başka bir çalışma ile birlikte kullanılmalıdır.

Kitap üç ana kısımdan oluşmuştur: (1) natüralistik ya da pozitivistik ideal kuram tipinin bir tartışması; (2) hümanistik ya da yorumlayıcı (interpretative) kuramın bir tartışması, ve (3) değerlendirici (evaluative) ya da uygulamalı ideal tipin bir tartışması. Bu üçlü

kapsamlı sınıflamada, temel kuramcıların karşılaştırılması ve karşıtlıkların bulunabilmesine yarayacak bir araç olarak kullanılması amacı güdülmüştür. Bu sınıflamanın ideal tipler olduğu ve diğer sınıflamaların da taşıdığı belli riskler konusunda öğrenciler, sürekli olarak uyarılmalıdır. Her bir kuramcı, kuramın tartışıldığı bölümle, kişi, toplum ve kuramın doğasına ilişkin temel varsayımları çerçevesinde oluşturulan tipoloji ile bir yere oturtulmuştur. Bu varsayımlar belli bir perspektifin "natüralistik", "yorumlayıcı" ya da "değerlendirici" olarak kategorize edilmesine temel oluşturmaktadır.

Her bir bölüm (giriş niteliğinde olan birinci bölüm dışında) modern sosyolojik kuramda önemli olan bir yaklaşımı temsil eden bir kuramcı etrafında odaklanmıştır. Yazar, başlangıç düzeyindeki öğrencilerin kuram incelemesinde "kişi yaklaşımını" (person approacah) "kavramsal yaklaşım" (conceptual approach), "düşünce okulu yaklaşını", (school-of thought approach) ya da çok daha yeni olan "paradigma yaklaşımı"ndan (paradigm approach) daha kolay bulacaklarına inanmaktadır. Bu modellerden her birinin daha ileri çabalarda, kuramcıların çalışmalarının bütünleştirilmesinde önemli olma ya da bir ders programı içinde destekleyici bir yaklaşım olmakla birlikte yazar, kişi yaklaşımının öğrencinin kuram bilgisinin en iyi dayanağını sergilediğini düşünmektedir.

Her bir bölümün organizasyonu, kuramcının ana çalışmalarının özünü veren bir giriş ve temel varsayımların bir tartışmasını içermektedir. Giriş bölümü, toplumsal düşünce tarihine göre ve kitabın içinde yer verilen malzemeye göre kuramcının bir yere oturtulmasına hizmet etmektedir. Her bir bölümün esas kısmı kuramcının temel çalışmalarının bir özeti ile ilgili olacaktır. Amaç, genellikle kuramın en önemli temsilcilerinden bir ya da ikisi üzerine odaklanarak, kuramın eleştirel olmayan kısa bir özetini sağlamaya yöneliktir. Her bir bölümünün son kısmı kuramcının (1) kişi imajı; (2) toplum imajına bağlı olarak insan imajı; ve (3) sosyolojik kurama ilişkin görüşünü tartışacaktır. Bu üç varsayım serisi kuramcının natüralistik, hümanistik ya da değerlendirici olarak sınıflandırılması için temel oluşturur. Her bir bölümde kuramın temel taşlarını oluşturan

kavramları tanımlama için özel bir çaba harcanmıştır. Kitabın sonundaki sözlük önemli kavramlar için referans hizmeti görecektir.*

Düşüncelerimi dinleyip ve kitabın el yazması müsveddelerini okuyarak beni cesaretlendiren bütün öğrencilerime ve meslektaşlarıma teşekkür etmek isterim. Bunlar arasında Irwin Deutscher, Barbara Gartland, Lary Isaac, Mary Minard Moynihan ve Samuel A. Mueller'e olduğu kadar, bu kitabın daha önceki elyazması versiyonlarının tümü ya da bir bölümünün düzeltmelerini yapmak üzere Macmillan tarafından seçilmiş adı geçmeyen düzeltmenlere özel minnettarlık borçluyum. İki akademisyenli ailede olma mutluluğu ve sorunlarını benimle paylaşan kocam ve meslektaşım T. Neal Garland'a gönülden teşekkürler. Sabrı ve desteği olmaksızın bu kitabın asla gerçekleşemeyeceği Macmillian'daki editörüm Kenneth J. Scott'a da teşekkür ederim. Son olarak da, *Çağdaş Sosyolojik Kuram'ı* olduğundan daha okunur kılan düzeltmeleri için Susan Greenberg ve Margaret Ritchie'e teşekkür etmek isterim.

M.M.P.

* Kitabın sonundaki sözlük kısmı çevirilmemiştir.

1.
Sosyolojik Kuram Arayışı

> *Sosyologlar, hoşlanarak ya da hoşlanmayarak, bilerek ya da bilmeyerek, sosyolojinin karakterini belirleyen varsayımlar ve bu varsayımlarda oluşan değişimlerle değişen önsel varsayımlar çerçevesinde araştırmalarını örgütlerler. Bu yüzden, sosyolojinin karakterini açıklamak ve ne olduğunu tam olarak anlamak, insan ve toplum hakkında en temel varsayımları açığa çıkarmayı gerektirir. Bu nedenlerden dolayı, sosyolojinin karakterini anlamada benim bakacağım şey, sosyolojik çalışmalarda kullanılan yöntemler değil, daha çok insan ve topluma ilişkin varsayımlar olacaktır. Sosyolojik çalışmalarda belli bir araştırma yönteminin kullanımı, insan ve topluma ilişkin belirli varsayımların kabulü anlamına gelir.* (Gouldner 1970:28)

Biçimsel olarak ortaya konmamış olsa bile, bütün sosyolojik kuramlar insan doğası ve toplum doğasına ilişkin varsayımlara dayanır. Bu varsayımlar değişik kuramsal perspektiflerin üzerine oturdukları temelleri oluştururlar. Gouldner'in yukarıda verilen alıntıda ileri sürdüğü gibi, sosyologlar çoğunlukla kuramsal açıklamalarında varsayımlarını görmezden gelirler, bu ileride göreceğimiz gibi, biraz sosyologların kendileri ve disiplinleri hakkındaki düşüncelerine bağlıdır.

Sosyologların akademik güvenilirliliklerini sağlama girişimlerinin birinde, sosyoloji, doğa bilimlerinde olduğu gibi amacı bilimsel nötrlük ve yansızlık olan bir bilim olarak idealize edildi. Sosyolojinin doğa bilimlerine benzer bir bilim olduğu imajı, gerçekte doğru olmamakla beraber, son zamanlara kadar çağdaş Amerikan sosyolojisinin temel dayanağını oluşturdu. Gouldner'den aktarılan, alıntıda gördüğümüz gibi, değer yargılarından arınmış bir sosyolojinin yapılabilirliği ciddi bir biçimde sorgulanmaya başlandı. Her ne kadar sosyologlar ister inkar ediyor ister göremiyor olsalar bile -farklı perspektifler farklı varsayımları kullanır. Değer yargılarından arınmış bir

sosyoloji miti aldatmacası nedeniyle, son yıllara kadar sosyolojik perspektiflerde insan ve toplum doğasına ilişkin varsayımlara çok az dikkat edildi. Sosyoloji öğrencileri bugün artık toplumla ilgili kuramların tek bir kuram altında birleşemeyeceği gerçeğini anlamış durumdalar. Çağdaş sosyoloji, insan imajına ve buna bağlı olarak toplum imajına ilişkin, yarışma ve çatışma halinde olan bir çok varsayımı içermektedir.

Sosyolojide esas ikilem (dichotomy) birçok şekilde dile getirilmiştir. Catton (1966) animistik ve natüralistik sosyoloji ayırımını tartışır.* Giddens (1976) "pozitif" ve "yorumlayıcı" sosyoloji ayırımını yapar. Martindale (1974) "hümanistik" ve "bilimsel" sosyolojinin tarihsel köklerini tartışır. Bütün bu terimler, kuramcıların istemeden hangi etiketi giyebilecekleri konusunda kullanılan ve de kötü kullanılan terimlerdir. Örneğin Dennis Wrong, eğer terim onun kastettiği gibi anlaşılıyor olsa, kendisinin hümanistik sosyolog olarak kabul edilmesi konusunda gönüllüdür. Çünkü, Swella Wrong (1976) yanlış anlaşılmaktan kaçınmak için sosyolojisini "şüpheci sosyoloji" (sceptical sociology) olarak adlandırmaya yeltenir.

Fakat öyle görünüyor ki sosyolojide tek ikilem; bir yandan animistik (animistic) "yorumlayıcı" (interpretative), "hümanistik" ve "şüpheci" (sceptical) öte yandan natüralistik "pozitivistik" (positivistic) ve "bilimsel" (scientific) sosyoloji arasındadır.[1]

Bu türden ikili bir tiplemenin, klasik sosyolojinin ustalarından biri olan Max Weber'in ideal tiplemesine dayanan bir tipleme olduğunu burada vurgulamak istiyoruz. Burada uç tipler olarak "natüralistik" veya "pozitivistik" ve diğer yandan "hümanistik" veya "yorumlayıcı" tiplemesini yaparken bu tiplerin gerçeklikte var olmadıkları düşüncesini unutmadık.Onlar sosyologlara toplumsal fenomenleri tartışabilmelerini sağlayan, gerçeklikten çıkarsanan soyutlamalardır. İleride her bir kuramı tartışırken göreceğimiz gibi, her bir kuram az ya da çok pozitivistik veya hümanistik sosyolojiye yakın olacaktır. Kuramsal varsayımları karşılaştırma ve ayrıştırmada kullanılabilecek bu şekildeki bir tiplemenin öğretici değeri, bu tipleri temsil ettiği varsayılan birçok kuram ayrıntılı bir biçimde ele alındığında daha belirgin olacaktır.

* Animistik, ruh varlığına inanan görüş anlamına gelmektedir.[Ç.N.]

Natüralistik ya da Pozitivistik Kuramın Doğası

Natüralistik ya da Pozitivistik sosyolojide sosyolojinin tıpkı doğa bilimlerine benzeyen bir bilim olduğu görüşü kabul edilir. Natüralistik sosyologlar hiçbir disiplini diğerine indirgemeden fizik ve biyolojiyi model alarak doğa ve toplum bilimlerinin birliğini (unity) kabul eden bilim adamlarıdır. Catton (1966) fizikçilik (physicalism; sosyolojiyi fizyokimyasal alana sokan) ve mekanikçiliğin (mechanism; toplumsal fenomeni açıklamada yardımcı olarak fizyo mekanik ilkeleri kullanan) sosyoloji ile yarış halinde olduğunu kabul eder. Bundan da öte, o doğrulunabilir veri anlayışında ısrar eden natüralistik sosyolojinin güçlü empirisist eğilimini gözlemler. Belki de natüralistik ya da pozitivistik sosyolojide en güçlü özelliklerden biri toplumsal fenomenlerin tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi düzenlilik ve nedensellik kuralları içinde oluştuğu inancıdır. Böyle olunca sosyolojik kuram fizikteki yerçekimi veya madde yoğunluğu kanununa benzer kanunlar arayışına dönüşür.

Kurama ilişkin böyle bir bakış açısı basit, bundan da öte katı bir biçimde ısmarlama bir sosyolojik kuram tanımına neden olur. Bilim felsefecisi Richard Rudner (1966) kuramı "empirik olarak testedilebilir, birtakım kanun benzeri genellemeleri içeren sistemli ifadeler bütünü" olarak tanımlar. Böyle bir tanım öncelikle ifadeler ve önermeler üreten ve zorunlu olarak bilimsel kuram biçimiyle ilişkili olan kavramların veya değişkenlerin tanımlanmasını gerektirir. Bir kuram ancak birtakım sınamalara konu olup ta deneysel olarak ses verdiği zaman bilimsel bir kanun olarak değerlendirilir. Rudner'in kuram tanımı eğer biz natüralistik kuramda, özellikle kuramı oluşturan tanımlayan kavramlar, biçimlendirici önermeler ve birbirileriyle ilişkili önermeleri anlamaya çalıştığımızda daha da anlam taşımaktadır. Bir kuramın esas birimi deneysel (empirical) sınanabilirliğe esas sağlayan sosyolojik bir kavram veya veridir. Erken sosyolojik kuramcılardan ve aynı zamanda natüralist kuramın dayanağını oluşturan Emile Durkheim bu kavramlara "toplumsal olgular" (social facts) adını vermiştir. Bir toplumsal olgu insanın

algısının dışında, kendine ait deneysel bir gerçekliğe sahip bir kavramdır. Durkheim için toplumsal olgular medeni durum, yaş din, ekonomik koşullar intihar ve suç oranını içerirler. Çağdaş sosyologlar benzeri toplumsal olguları belirli oranları olan *değişkenler* ya da kavramlar olarak ele alırlar. Örneğin, intihar oranı yükselebilir veya düşebilir; bir kişi bekâr, evli, boşanmış veya dul olabilir; ve din grupları Protestan, Katolik ve Yahudileri içerdiği gibi diğer kategorileri de içerir. Bu toplumsal olgular veya değişkenler somut, gözlemlenebilir ve ölçülebilir özelliklere sahiptirler. Bunlara dayanılarak bir kuramın "deneysel olarak testedilebilir" olması zorunluğu birçok bilim felsefesince ileri sürülmektedir.

Değişken kavramlar ve onların ilksel tanımlamaları, inşa edilen kuramın temel taşları olmakla beraber önermelerin oluşturulması süresince harmanlanmalıdırlar. Basitçe, ortaya konursa, önerme (pieposition) toplumsal olgular veya değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren genellemedir. Agnostiklerin intihar oranlarını dindar Yahudi, Katolik veya Protestanlardan yüksektir ifadesi bir önerme örneğidir. O din ile (toplumsal olgu veya değişken) intihar (bir başka toplumsal olgu) arasındaki ilişkiyi (daha yüksektir) göstermektedir. Durkheim'in intihar çalışmasına dayanan bir diğer önerme, intihar oranlarının hızlı ekonomik değişme dönemlerinde yükseldiğine ilişkindir. Önermelerde, Rudner'in kuram tanımlamasına göre, sosyolojik kavramlar durumlar (statements) biçiminde ilişkilendirilirler.

Önermeler kendi başlarına kuram değildirler, onlar bina için gerekli olan taş ve harçtan başka bir anlam taşımazlar. İnşaat malzemeleri bir plân proje çerçevesinde düzenlenmeli; böylece önermeler bir kuram çerçevesinde biribirleriyle ilişkilendirilmelidir. Rudner'in tanımına göre, kuram "sistemli bir biçimde ilişkilendirilen bir durumlar (statements) bütünüdür." Klasik çalışması olan intiharda Durkheim, yukarıda verilen önermeler ve onlar dışındaki önermelerini toplumsal dayanışmaya ilişkin kuramına dayandırmıştır. Durkheim, dinsel gerekleri yerine getirme (religion affilication) ve medeni durum gibi gözlemlenebilir toplumsal olgular aracılığı ile toplumsal dayanışma ve grup uyumunun deneysel olarak ölçülebilirliğini göstermiştir. Örneğin, Durkheim Yahudilerin birey-

selliğe yönelik olarak Protestanlara göre daha güçlü bağlarla bağlanmış topluluk oluşturduklarını bulmuştur. Evli ve çocuk sahibi çiftler, bekâr yetişkinlerden daha çok bir gruba bağlıdırlar. Durkheim zamanında, evli çiftler ve Yahudilerde intihar oranı evli olmayan veya diğer dini gruplarda olduğundan daha düşüktü. Böylece deneysel olarak gözlemlenebilir durumların ilişkilendirilmesi sonucu kuram biçimlenmiştir.

Natüralistik kuram, kuram inşa etmede kesinliği kabul etmekle beraber, bu kesinliğin belirli derecelerinin varlığının kabul edildiğini belirtmek yerinde olacaktır. İzleyen bölümlerde kategoriler veya sınıflandırmalar şeklinde kavramların geliştirilmesi ve tanımlanmasında değişik aşamaları vurgulayan natüralistik kuramcıları göreceğiz. Bu kuramcılar, kuramın kavramsal düzeyinin çabucak geçiştirilemeyeceği görüşündedirler (Özellikle, Parsons, Bölüm 8). Diğer natüralistik sosyologlar çabucak kavramlarını tanımlayıp önermelerini geliştirmeye geçmektedirler (Özellikle Coser, Bölüm 5). Çünkü, kuram biribirleriyle ilişkilendirilen bir önermeler dizisi olarak tanımlanmakta, bazı kuramcılar sadece kavramları tanımlamakla kalmamakta, önermeler geliştirip tek bir kuram altında biribirleri ile ilişkilendirme çabası gütmektedirler (Özellikle, Homans, Bölüm 3). Diğer bir grup kuramcı ise kendi kuramlarını geliştirme yerine natüralistik modelleri çerçevesinde daha çok kuram eleştirisi ile ilgilenmektedirler (Özellikle, Merton, Bölüm 2). Bu dört vurgunun her biri - kavramlar, önermeler, ilişkilendirilen önermeler ve metateoriler- natüralistik kuramın geliştirilmesinin değişik varyasyonlarına denk düşerler.

Bundan başka natüralistik kurama bir başka yaklaşım vardır. Bu yaklaşımda, Doğa ve toplum bilimleri arasında sadece bir benzerlik değil, fakat bütün bilimlerin birliği (unity of all science) görüşü kabul edilmektedir. Böyle bir pozisyon topluma ilişkin tek bir kuramın olabilirliğini (çatışan kuramlar yerine) ileri sürer ve bu kuram ideal olarak tek bir bilimsel kuramda birleştirilir. Fakat bilim adamlarının çalışmalarına yön veren böyle bir genel bilgi alanını hiçbir yerde göremiyoruz. Genel veya modern sistem kuramcıları (Bölüm 8'de tartışılan) böyle bir yaklaşımı örneklendirmektedirler. Genel sistem kuramı tek bir doğa bilimi ve toplumsal bilim kuramı oluşturarak

ortak bir dil ve modelin gerekliliğini vurgulamaktadırlar.

Özetle, natüralistik kuramın sosyolojik modelinin doğa bilimleri imajının içinde yer aldığını söyleyebiliriz. Buna rağmen, bu modelin somuta uygulanmasında natüralistik kuramın değişik varyasyonları vardır. Eğer bilim felsefecilerinin öne sürdüğü ilişkilendirilmiş önermeler ve deneysel olarak testedilebilirlik özellikleri tam olarak göz önüne alınacak olursa, sosyolojide natüralistik kuramın yerinin çok az olduğunu görürüz. Bu, ideal kuram ile gerçek kuram arasındaki ayırım, hem toplumsal düşünce tarihi boyunca hem de çağdaş kuramcıların çalışmalarında sosyolojinin bitmeyen ikilemini oluşturur. Sosyolojinin nesnesinin karmaşıklığı gibi birçok nedenden dolayı sosyolojik ürünlerimiz henüz bilimsel emellerimize ulaşamamıştır.

Natüralistik Kuramın İnsan ve Topluma İlişkin Varsayımları

Her ne kadar natüralistik sosyologlar insanın doğasına özgü değer varsayımları taşıdıklarını yadsıyor olsalar da, dikkatli bir okumayla bunun öyle olmadığı anlaşılabilir. Toplum doğasına ilişkin varsayımlarla ilişkilendirilebilecek insana özgü, tam olarak ifade edilmeyen zımni varsayımlar mevcuttur: Erkek ve kadınlar, kurtuluşu düzenlenmiş bir toplumsal dünya aracılığıyla olanaklı olan düşük seviyeli yaratıklar olarak değerlendirilir.

Kişiyi düşük seviyeli gören böyle bir anlayış yeni değildir. Onu kutsal kitaplarda olduğu kadar felsefesel incelemelerde de görmek olanaklıdır. Onsekizinci yüzyıl İngiliz filozoflarından Thomas Hobbes, natüralistik sosyologların insan ve topluma ilişkin açıkça belirtilmeyen varsayımlarının temelini oluşturan bir model sunmuştur. Hobbes'a göre, insan eylemi zora dayalı, çatışma koşullarında açığa çıkan arzu ve tutkularca belirlenmektedir. Böyle bir anlayışa rağmen, kadın ve erkekler akıllı olarak kabul edilmişlerdir. Akıl sayesinde insan düzeysizliğini aşmakta ve zora dayalı çatışmalar zora dayanmayan işbirliğine dönüşmektedir. Bu süreç insanı tutkuları ve hırslarından koruyan siyasal devletin kurulması sürecine eşlik eder. Böylece, Hobbes için, insanlar bencil, kavgacı

fakat güvenlik gereksinimi duyan yaratıklardır. Toplum, insanların arzularını sınırlar ve sosyalleşerek uyumlu davranmaları sürecini sağlar.

Hobbes'ın kuramında kadın ve erkekler doğası gereği egoist ve belirlenmiş yaratık olarak kabul edilmekte, rasyonal davranabilme kapasitesine sahip olduklarına ilişkin varsayımlar bulunmaktadır. Bu varsayımlar natüralistik kuramın temel varsayımlarıdır. Birçok natüralistik sosyolog insanın egoizmini açıkça belirtmese de insanı sınırlamada toplumun gerekli olduğunu ima etmektedirler. İnsanlar kendi dünyalarını düzenleme ve planlama kapasitesine sahip olmaktan çok toplumsal düzen tarafından yaratılmış ürün (product) olarak değerlendirilmektedir. Hobbes gibi, natüralistik sosyologlar insanın istenen amaçlara ulaşmada gerekli araçları kullanabilme akılcılığına (rationality) sahip olduğunu gözlemlemektedirler. Araç ve amaçlar toplumsal düzen içinde mevcuttur. İzleyen bölümlerde tek tek kuramcıları ele alırken insan ve topluma ilişkin görüşlere tekrar tekrar değineceğiz. Toplum Hobbes'un deyimiyle "herkesin herkese karşı savaştığı" bir ortamda insanın suça yönelmesini önlemektedir.

Hümanistik ya da Yorumlayıcı Sosyolojinin Doğası

Hümanistik sosyoloji üç temel noktada natüralistik veya pozitivistik sosyolojiden ayrılmaktadır. Öncelikle, natüralistik sosyolojiden farklı olarak, çalışmalarında "insan doğasına ilişkin sağduyu tasarımlarını (common-sense nations) (Catton, 1966-57) kabul etmektedirler. Örneğin, katı natüralistik sosyologlarca savunulan belirlenmişliğin karşısında yer alan insan özgürlüğünü sorgulayan, dil ve anlamı vurgulayan *benlik* (self) gibi kavramlar hümanistler için sosyolojinin özünü oluşturur. İkinci olarak, hümanistik sosyologlar "bu sağduyu tasarımları (comon-sensenations) daha ileri sosyolojik formülasyonların öncülerini oluştururlar" (Cotton, 1966:57) görüşünü paylaşırlar. Durum böyle olunca, sosyolojik kuram oluşturma süreci, ortak, gündelik olana yönelmeyle başlar. Üçüncü olarak, insan ilişkilerini incelemede hümanistik sosyoloji daha çok "doğa bilimlerinde kullanılan yöntemsel kuralları uygulama

çabasından çok konusu insan olan alanlarla ilgilenmektedir" (Wrong. 1976:1). Başka bir deyişle, sosyoloji doğa bilimlerinden farklıdır ve onu insanla ilgili alanlardan uzak tutarak bilimselliğini abartmak bir yanılgıdır.

Belki de natüralistik ve hümanistik sosyoloji arasındaki en belirgin tartışma yöntemsel veya bilimsel olarak sosyoloji yapmada izlenen yoldur. Natüralistik sosyolojinin doğa bilimlerine benzer bir bilim olduğu varsayımını kabul ettiklerini, hümanistik sosyolojinin ise, bunu eleştirdiğini belirtmiştik. Natüralistik sosyolojinin "bilim inşâ etme" (science building) konusunda doğa bilimlerindeki kuram oluşturma sürecini model olarak almakta ve sosyolojik çalışmalarda kesinliği vurgulamaktadır. Bazıları bilimsel kesinliği sorgulamada matematiğe ve istatistiğe yönelmektedir. Öte yandan, hümanistik sosyoloji, yaratıcılık alanında insanı özgün kılan özelliklere önem vermektedir. Önemli farklılıklardan biri, insanların karşılaştıkları nesneleri anlamlandırmalarıdır. Yorumlayıcı sosyologlar anlam ya da yorumlamanın kendi özgünlükleri içinde çalışılması gerektiğini ileri sürmektedirler. (Bu özellikler hiçbir zaman doğa bilimlerindeki kurallara indirgenemezler). Deterministik ya da naüralistik sosyolojiyi yüceltme, insanın yorumlayıcı eyleminin renkli görünümlerini ihmal etmeye neden olur.

Hümanistik Sosyolojinin İnsan ve Topluma İlişkin Varsayımları

Hümanistik sosyoloji insan ve toplum doğasına ilişkin çok farklı varsayımlara dayanmaktadır. Kuramcıdan kuramcıya belirli farklılıklar olmakla beraber, kadın ve erkeklerin parçası oldukları büyük toplumsal dünyayı olmasa bile, kendi kişisel dünyalarını biçimlendirmede kısmen özgür oldukları varsayımında birleşmektedirler. Giddens (1976:155) yorumlayıcı okula ek bazı varsayım veya "*kavrayışları*" (insights) özetlemektedir. İlk olarak, "doğal dünyadan farklı olarak toplumsal dünya ancak aktif insan doğasına özgü yetkin bir beceri ile kavranabilir," ve ikinci olarak, "bu

'anlamlı' (meaningful), 'anlatılabilir' (accountable) veya 'anlaşılır' (intelligible) dünyanın yapısı salt semboller ve işaretlerin bir sistemi olarak kabul edilen bir dile değil pratik eylemin bir aracı olarak kabul edilen bir dile dayanmaktadır.

Böylece, yorumlayıcı sosyologlar natüralistik sosyologlardan daha yaratıcı ve özgür bir kişi anlayışını vurgulamaktadırlar. Yorumlayıcı sosyoloji, toplumsal kurumların potansiyel baskısını kabul etmekle beraber kuramcılar daha çok insanın bu kuramları biçimlendirmede yaratıcı yetisi üzerinde yoğunlaşmaktadırlar.[2] Yorumlayıcı sosyologlar "kurumlar" veya "toplumsal yapılarla" uğraşıda toplumsal gerçekliği (social reality) bitmiş bir ürün olarak değil bir oluşum süreci halinde olarak ele almaktadırlar. Kadın ve erkekler toplumsal dünyada belli anlamda özgür aktörler olmakla beraber aynı zamanda mevcut toplumsal dünya tarafından şekillendirilmektedirler de. Yorumlayıcı ya da hümanistik sosyolojide daha çok yapıların doğası yerine etkileşim ve dünyanın yorumu vurgulanmaktadır.

Değerlendirici (Evaluative) Sosyoloji Kuramının Yükselişi

Çağdaş Amerikan sosyolojisinde natüralistik ya da pozitivisit sosyoloji, yorumlayıcı ya da hümanistik sosyolojinin yerine geçebilecek bir yaklaşım olmuştur. Belki de birincisinin bu denli popüler olması "standart Amerikan sosyolojisi" terimi aracılığıyla ikincisinin "sadık muhalefet" (loyal opposition) pozisyonunu alması ile gösterilebilir. (Mullins, 1973). Her ikisi de sosyolojiyi bilim olarak kabul etmekle beraber insan ve topluma ilişkin farklı varsayımları nedeniyle birbirlerinden ayrılmaktadır.

Bundan başka naturilstik ve yorumlayıcı sosyolojiyi biribirinden ayıran bir dizi varsayım daha vardır. Bunlar daha çok "sosyologların benlik imajları"na (self-image of sociologist) ilişkin varsayımlardır. Friedrich (1970) sosyologların kendileri ile ilgili imajlarını tartışırken peygamber veya papaz olma dinsel benzetunesini kullanmaktadır.

Peygamber, olacak felaketleri önlemede yapılacak değişiklikler için ihtiyaç duyulan bir haberci, kendi toplumsal dünyasına ilişkin eleştirel olan bir kimsedir. Tıpkı kutsal kitaplardaki peygamberlerin dinsel yenilikler istemelerinden dolayı insanlara ters düşmeleri gibi, birçok sosyolojik peygamber de kendi disiplinlerinin pratiklerine ters düşmektedir. Sosyoloji laik (secular) felsefesel kehanetten (dinsel olmaktan çok) doğmuştur. Onun kurucusu kabul edilen Auguste Comte, bilimsel olarak toplumsal harmoniyi sağlayıp ve insanı mükemmeliğe götüren yaşamın sırlarını bilimsel olarak keşfedebilecek, insanlığın dini olabilecek bir sosyoloji kurma çabasındaydı (Friedrichs, 1970: 69-70). Fakat dinde peygamberlerin diğer peygamberlerin babası olmada başarısız olmaları gibi çalışacağı alana ilişkin olarak sosyoloji de kuruluşundan kısa bir süre sonra varolan toplumsal gerçeklikten uzaklaştığı için kehanetsel girişimini kaybetmiştir. Sosyolojiyi saygın bir akademik disiplin olarak kurma çabası bir sosyolojik papazlık kurumunun oluşması ile sonuçlanmıştır. Papazlık modelindeki sosyologlar, tıpkı dinsel alandaki benzerleri gibi daha çok mevcut toplumsal düzeni koruyup onu ileri götürecek öğütlerde bulunmaktadırlar. Halbuki, kehanete dayalı sosyoloji anlayışındaki bir sosyolog daha çok toplumsal dünyayı eleştirme ve onu kurtarma plânlarını, önerme işi ile uğraşmakta iken, papazlığa dayalı sosyoloji anlayışını benimseyen biri sosyoloji mesleğinin kurumsal doğasını vurgulamaktadır. Başka bir deyişle, kehanetsel sosyologlar toplumsal dünyanın bütününe ilişkin bazı değişme çağrıları; papazlık anlamında bir sosyoloji kabul eden sosyologlar ise, toplumsal gerçekliği objektif olarak çalışan bir akademik disiplin çağrısı içindedirler.

Tıpkı dinde papazların peygamberlerin sayısını aşması gibi, sosyoloji papazlarının sayısı da sosyoloji peygamberlerinin sayısını aşmıştır. Bu natüralistik ve hümanistik sosyolojide de geçerlidir ve bu nedenle sosyolojide değer yargılarından arınmış bir sosyoloji öğüdü hakimdir. Fakat bu tarafsızlığın (neutrality) anlamı ortak bir kabul görmüşlükten uzak olup, papazlığın ve bilimsel tarafsızlığa ilişkin kabulün büyümesine yardım etmiştir. Buna rağmen, çağdaş

kurumda sosyolojik çabaların dünya işleri ile ilgili olması gerektiği konusunda ısrarlı olan bazı kehanetsel sesler yükselmektedir. (Yoksa, şair papaz sosyologlar ara sıra kehanetsel ifadelendirmelerde bulunmaktadırlar fakat, genellikle "kendilerinin değer yargılarından arınmış sosyolog (value-free sociologist) olarak rollerini "ilgili vatandaş" (concerned citizen) rolünden ayırmaktadırlar. Peygamberler değer yargılarında bir tarafsızlığın veya arınmışlığın olanaklı olup olunmadığını sorgulamaktadırlar. Onlar sosyolojik papazların çoğunlukla çalışmalarında değer yüklü (value laden) varsayımlara sahip olduklarını fakat buna göz yumduklarını tartışmaktadırlar.

Peygamberler, yalnızca değerlerle ilgili olarak tamamen bir tarafsızlığın imkansızlığını değil, aynı zamanda bunun istenen bir şey olamayacağını da önermektedirler. Biz natüralistik ve hümanistik kuramda insan, toplum ve sosyolojiye ilişkin varsayımların, nasıl kuramların kalıcı birer parçası olduğunu belirttik. Peygamberler veya değerlendirici (evaluative) sosyologlar, bu varsayımları yok saymanın ve belki de daha önemlisi kuramlarını anlaşılmaz kılınanın sosyolojiyi değer yargılarından arınmış kılınayacağını tartışmaktadırlar. "bilimin ve değer yargılarının köklü bir biçimde biribirinden ayrıştırılmasma karşı verilecek mücadelenin, bunları biribirine kaynaştırmaya karşı verilecek mücadeleden daha önemli" olduğunu açıklarken Alman sosyolog Ralf Dahrendorf'un (1968:18) pozisyonu değerlendirici sosyologların pozisyonunu yansıtmaktadır. Sosyologlar bilimsel aktivitelerinin sonuçlarını gözden geçirmek sorumluluğuna sahiptirler.

Dahrendorf (1968:259-271) Camelot Projesindeki başarısızlığı tartışırken sosyologların çalışmalarını oluşturdukları şartlar ve çevreden haberdar olma araştırma ve kuramın politik ve ahlâksal sonuçlarını değerlendirmeleri gerektiğini göstermektedir. Camelot Projesi Amerikan Ordusu Özel Operasyonlar Araştırma Ofisi (Special Operations Research Office of the U.S. Army) tarafından desteklenen ve $4 milyondan $6 milyona kadar önerilen sosyologların gelişmekte olan ülkelerdeki iç ayaklanmaların ve devrimlerin nedenlerini araştırmalarını öngören bir projedir. Para miktarı, önemli bazı

sosyoloğun hizmetini satın alabilecek ve herhangi bir toplumsal bilim projesi için olağanüstü olabilecek düzeydedir. Gizli amaçları (values) açısından projenin politik sonuçlarını görememedeki başarısızlığın nedeni, bu sosyologların birçoğunun bu projenin zayıf noktasının A.B.D. Ordusu tarafından desteklendiğini görememelerindeki başarısızlıklarıdır. Araştırmayı destekleyen A.B.D. ordusuna gittikçe artmakta olan karşı oluş sonucu Camelot Projesi iptal edildi.[3] Diğerleri arasında, Dahrendorf sosyologların A.B.D. Ordusu için devrimleri incelemesinin uygunluğunu sorgulamaktadır. Sosyologların açıkça belirtilen amaçları bilgi üretmek amacıyla değer yargılarından arınma şeklinde ifade edilebilecekken. Amerikan ordusunun asıl amacı devrimleri bastırma gibi bir değer yüklüdür. Araştırma projesinin tüm şartlarının farkında olmak değerlerin Cemolot Projesinin çok önemli bir parçasını oluşturduğunu belirginleştirir ve iyi bir sosyolog bunları ihmal etmemelidir.

Natüralistik veya hümanistik sosyolojiden çok değerlendirici (evaluative) kuramın papazlıktan çok kehanete yönelik olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.[4] Friedrichs'in peygamberler arasında sınıflandırdığı Auguste Comte, sosyolojinin natüralistik çizgide gelişeceğini savunmuştur. Öte yandan çağdaşı Karl Marx hümanistik kamp içinde yer alan bir peygamber olarak değerlendirilebilir. Çağdaş kuramda hümanistik kampta olduğu kadar natüralistik kampta da peygamberlerin artışı önemlidir.

Kitabın Düzenlenişi

Toplum ve insan doğasına ilişkin olarak kabul edilen varsayımlar olduğu kadar, sosyologların kendilerini papaz ya da peygamber olarak algılamalarına ilişkin varsayımlar göz önüne alınarak Şekil 1'de görülen dört-hücreli bir ideal tip oluşturulmuştur.

Kitabın 1. Kısmında daha çok papazlığa dayalı natüralistik tarza yönelik standart Amerikan sosyolojisi ile uğraşılacaktır. Kısım II. hakim olan okulun sürekli rakibi olan kahanete dayalı hümanistik sos-

yoloji ile uğraşacaktır. III. Kısımda modern toplumun karşı karşıya olduğu toplumsal olaylarla uğraşı çabasında kehanetsel olan hümanistik ve natüralistik kampta yer alan önemli dört değerlendirici sosyolog ele alınacaktır.

Bu kısa girişte gösterme çabasında olduğumuz ve değişik kuramların sunuşu boyunca devam edeceğiniz gibi sosyolojik kuram arayışı onun özüne ilişkin anlayışta olduğu gibi, bütün bilim adamlarının birleştikleri bir etkinlik alanı değildir. Disiplin içinde çok farklı görüş açıları ve kuram oluşturma çabaları vardır.[5] Ne tüm sosyologları cezbeden ne de sosyolojinin tüm ilgi alanlarına yaklaşımda kullanılacak bir kuramsal model vardır. Sözkonusu çeşitlikler (varyasyonlar) insan ve toplum doğasına ilişkin farklı varsayımlardan kaynaklanmaktadır. Sosyolojik kuramda varsayımlardaki esas farklılıklar olduğu kadar sosyologların toplum içinde oynayacakları role ilişkin düşünceleri, sosyolojik kuramda şiddetli tartışma konuları olmaya devam edecektir. Bu tartışmalar, problematik olmaktan öte, belki de canlılık ve büyümenin işaretleridir. Her bir kuram, içinde yaşanılan dünyada insanın ve toplumsal dünyanın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunma çabasındadır.

SOSYOLOGLARIN BENLİK İMAJLARI

KURAMIN DOĞASI	Papaz	Peygamber
Naturalistik	Robert K. Merton George H. Homans Peter M. Blau Lewis Coser Ralf Dahrendorf Gerhard Lenski Talcott Parsons	Amitai Etzioni
Humanistik	Erving Goffman Herbert Blumer Harold Garfinkel Peter Berger	C. Wright Mills Daniel Bell Alvin Gouldner

ŞEKİL: 1

DİPNOTLAR

1. Bu kitap için biz bir yığın tanımlama ve yeniden tanımlama ve kavramların yanlış ve kötü kullanımının eleştirisini önemsemeden *pozitivistik* ve *natüralistik* kavramlarını birbiri yerine kullanmayı uygun gördük. Aynı şey, *hümanistik* ve *yorumlayıcı* kavramlar içinde sözkonusudur. Farklı kullanımı nedeniyle *animistik* (animistic) kavramını bırakmayı uygun gördük. Öyle ya da böyle, kuramların tümü bilimsel olma iddiasındadırlar bu nedenle tiplerden birini bilimsel kavramı ile belirlemek anlamsız olacaktır.
2. Yorumlayıcı sosyoloji makro-sosyolojiden çok mikro-sosyoloji yönelimlidir. Wagner (1964:751-784) ateşli biçimde etkileşim sürecini aşırı derecede vurgulayan bir yaklaşımın, küçük grupları incelemekten başka bir işe yaramayacağı şeklinde bir eleştiri yapmaktadır. O "yorumlayıcı sosyogların etkileşim kavramlarını mikrodan makrososyolojiye aktarmada "belirgin yetersizliğini" kabul eder. Mikro-sosyolojiye bu aşırı baskı, ilerleyen bölümlerde göreceğimiz gibi, yorumlayıcı sosyolojiyi, büyük-boy örgütlerin ve yapıların incelenmesini vurgulayan natüralistik sosyolojiden ayırmaktadır. Bununla beraber, biz bazı natüralistik sosyologların bireye ağırlık verebilecekleri ve bazı yorumlayıcı sosyologların büyük yapılarla uğraşabileceklerini söylüyoruz (tıpkı Berger'de olduğu gibi).
3. Comelot Projesine ilişkin daha ayrıntılı tartışma için, bakınız. Irving L. Horowitz (1967).
4. Wagner (1963) üç tür kuram olduğunu ileri sürmektedir. Pozitif, yorumlayıcı ve değerlendirici olarak. Bizim *değerlendirici* kavramını kuramcıları ideolojik ve kesinlikle değer-yüklü oldukları biçimindeki bir kullanımımız onun kullanımından biraz farklıdır. Biz değer yargılarının hem pozitif hem de yorumlayıcı sosyolojide ve bu iki kampta gelişen değerlendirici sosyolojide mevcut olduğunu kabul ediyoruz. Kitap boyunca "değer yargılarından arınmış" (valu-free) bir kuramın olamayacağı ve bütün kuramların kanıtlanmamış varsayımlar içerdiğine ve bunlara dayandığını gösterme çabasındayız. Bunu kabul eden ve toplumsal sorunlarla ilgili olarak çalışmaya karar veren kuramcıların bilim için hiçbir şeyi küçümsemelerine gerek yoktur. Değerlendirici kuramcılar sosyolojinin natüralistik ve hümanistik bilimsel kuramlara dayalı reçeteler ile uğraşı vizyonunu paylaşır.
5. Tüm çağdaş perspektiflerin tek bir kuramda birleştirilemeyeceği görüşündeyiz. Çağdaş sosyolojideki kuramları birleştirmeye ilişkin her çaba, çelişen temel varsayımları yargılamaya gider. Sosyolojik kuram içindeki çatışan ve yarışan anlayışların daha ayrıntılı tartışması için, bakınız. Strasser (1976)

KAYNAKLAR

CATTON, WILLIAM R. JR.

1966 From Animistic to Naturalistic Sociology. New York: McGraw-Hill Book Company.

DAHRENDORF, RALF

1968 Essays in the Theory of Society. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

FRIEDRICHS, ROBERT W.

1970 A Sociology of Sociology. New York: The Free Press.

GIDDENS, ANTHONY

1976 New Rules of Sociologival Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies. New York: Basic Books, Inc, Publishers.

GOULDNER, ALVIN W.

1970 The Coming Crisis of Western Sociology. New York: Basic Book, Inc. Publishers.

HOROWITZ, IRVING L.

1967 The Rise and Fall of Project Camelot: Studies in the Relationship Between Social Science and Practical Politics. Cambridge, Mass.: The MIT Press.

MARTINDALE, DON

1974 Sociological Theory and the Problem of Values. Columbus, Ohio: Charles E. Merrill Publishing Company.

MULLINS, NICHOLAS C.

1973 Theories and Theory Groups in Contemporary American Sociology. New York: Harper ve Row, Publishers.

1966 Philosophy of Social Science. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.

STRASSER, HERMAN

1976 The Normative Structure of Sociology. London: Routledge ~ Kegan Paul Ltd.

1963 "Types of Sociological Theory." American Sociological Review 28 (Ekim): 735-42.

1964 "The Relationship Between Small and Large Sociological Theories." American Journal of Sociology 69 (Mayıs): 571-84.

WRONG, DENNİS

1976 Skeptical Sociology. New York: Columbia University Press.

BÖLÜM I

NATURALİSTİK SOSYOLOJİ KURAMINA KATKIDA BULUNANLAR

2.
Bir Kuram Olarak Yapısal-İşlevselcilik: Bir Dönemin Sonu?

> *Krizin belirtileri ve işaretlerinin gösterilmesi sosyolojinin bilinen özelliklerindendir: Derinlerdeki gerilim ile birlikte giden doktrin uyuşmazlığı ve değişmesi ve bazen bu mesleğin uygulayıcıları arasında çok yıpratıcı olan çatışma. Uyuşmazlık, varolan paradigmaların, prensip olarak kavramayı başarabilecekleri sorunları kavramadaki yetersizlikleri konusunda güçlü bir vurgulamayı anlatır.* (Merton, 1975:22)

Yapının ve toplumun işleyişinin incelenmesi, sosyolojinin kurucularının olduğu gibi çağdaş kuramcıların da çalışmalarını dolduran sosyolojik bir ilgi alanıdır.[1] Bu yaklaşımın kökleri sosyolojinin kurucusu olan Auguste Comte'un çalışmalarındadır. Comte'a göre sosyoloji, toplumsal statiği (yapı-structure) olduğu kadar toplumsal dinamiği (süreç/process-process/function) de çalışmaktır. Toplum yapısı tartışmasında Comte, "toplum yaşayan bir organizmaya benzer" öndeyişini kabul etmekle beraber bu tezi geliştirme girişimi onda çok azdır. Biyolojik ve toplumsal sistemler arasındaki özel farklılık ve benzerlikleri tartışan kişi, ondokuzuncu yüzyıl ortaları İngiliz sosyoloğu Herbert Spencer'dir. Spencer'in (1895:436-506) toplumu yaşayan bir organizma olarak tartışması aşağıdaki noktalarda özetlenebilir.

1. "Toplum ve yaşayan organizma her ikisi de büyüme eğilimi gösterirler.
2. "Toplumsal bünyeler" (social bodies) ve "canlı bünyeler" (living-bodies) her ikisi de hacimce büyürken yapıca da büyürler: Şöyle ki, tıpkı biyolojik sistemin büyüdükçe daha kompleksleşmesinde olduğu gibi büyük toplumsal yapılarda daha çok parça bulunmak-

tadır. Yer solucanlarında olduğu gibi ilkel bir hayvan, gelişmiş memelilerle-insan gibi-karşılaştırıldığında, biribirlerinden ayırt edilebilir çok az parçaya sahiptirler.

3. Canlı bünyeler ve toplumsal bünyelerde her bir parça bir işlev veya bir amaca hizmet eder: "Onlar değişik görevlere sahip farklı organlara dönüşme biçiminde büyürler." Gelişmiş hayvanlar içinde bir canlı akciğerden farklı bir yapıya ve işleve sahiptir; aynı şekilde, aile farklı amaçları ile siyasal veya ekonomik sistemlerden ayrılan kurumsal bir yapıdır.
4. Hem canlı sistemlerde hem de toplumsal sistemlerde parçaların birinde oluşan bir değişme diğer parçaları ve sonunda bütünü etkilemektedir. Demokratik yönetimden totaliteriyan bir yönetime geçiş, aileyi, eğitim, din v.b. etkiler. Parçalar biribirlerine bağımlıdırlar.
5. Parçalar biribirlerine bağımlı olmakla beraber bağımsız olarak incelenebilirler. Bu nedenle siyasal veya ekonomik sistemlerin sırasıyla siyaset bilimciler ve ekonomistlerin yoğun incelemelerine konu olduğu gibi dolaşım sistemi veya solunum sistemi de biyologlar ve tıp uzmanlarının ilgi alanı olmuştur.

Spencer bunun şeyleştirilmemesi (reified) gereken bir model veya analoji olduğunu belirtmede ihtiyatlıdır. Toplumlar yaşayan organizmaların tıpkısı değiller: Aralarında çok önemli bir farklılık vardır. Bir organik sistemde parçalar birbirlerine yakın bağlarla bağlıdırlar; toplumsal sistemlerde ise, birbirlerinden kolayca ayrılabilir parçalar varlığı nedeniyle yoğun bağlar belirgin olmayabilir. Comte'un çalışmaları ile başlayan ve Spencer'le devam eden sosyolojik işlevselci düşüncenin temel varsayımı, birbirlerine bağımlı parçalardan oluşmuş bir sistem olarak toplumun görüntülendirilebileceği şeklindedir.

Sosyolojide farklı bir perspektif olarak yapısal işlevselciliğin yükselişi klasik Fransız sosyoloğu Emile Durkheim'in yazıları ile çok büyük ivme kazanmıştır. Durkheim modern toplumu kendine ait bir gerçekliğe sahip organik bir bütün olarak görür. Bu bütün "normal" durumunda var olabilmek için bütünü oluşturan parçalar tarafından karşılanan gereksinme veya işlevlere sahiptir. Eğer bazı temel gerek-

sinmeler karşılanmazsa "patolojik" bir durum gelişir. Örneğin, ekonomik işlev modern toplumda karşılanması zorunlu olan bir gereksinimdir. Ekonomide şiddetli bir dalgalanmanın varlığı, sistemin diğer parçalarını ve sonuçta da bütün sistemi etkileyecektir. Şiddetli bir buhran siyasal sistemi altüst edip, aile sistemini değiştirir ve dinsel yapıda değişmelere neden olabilir. Sistemdeki böyle bir sarsıntı, sistemin kendi kendine çalışması ile yeniden normal durumunu kazanabileceği patolojik bir durum olarak görülebilir. Çağdaş işlevselciler "normal durum"u (normal state) *denge* (equilibrium), veya dengelenmiş sistem olarak adlandırırlarken, "patolojik durum" (pathological state) dengesizliği veya toplumsal değişmeyi temsil etmektedir.

Durkheim'in işlevselciliği yirminci yüzyıl antropologlarından Bronislaw Malinoswki ve A.R. Radcliffe-Brown tarafından ortaya konmuş ve geliştirilmiştir. Radcliffe-Brown ve Malinowski her ikisi de toplumun yaşayan bir organizma olduğu görüşünde olan sosyologlardan etkilenmiş ve organik model üzerine kurulu işlevsel çözümlemenin doğasına katkıda bulunmuştur. Toplum bilimlerinde işlevselciliğin bazı temel kavramlarını tanımlaması nedeniyle Radcliffe-Brown'ın (1976:503-511) yapısal işlevselcik anlayışı çağdaş işlevsel çözümlemeye temel oluşturmaktadır.

> *Tekrarlanan her bir etkinliğin **işlevi**, bir suçun cezalandırılması veya bir cenaze töreni gibi, bir bütün olan toplumsal yaşamda oynanan oyunun bir parçasıdır ve bu nedenle onun yaptığı katkı toplumun sürekliliğinin korunmasıdır.* (Radcliffe-Brown, 1976:505)

İşlevselciliğin temel kavramlarını desteklemekle beraber Malinowski'nin işlevselciliği bazı açılardan Radcliffe-Brown'kinden farklılık gösterir.[2] Antropolog, kültür sisteminin parçaları olan ve sistem içinde rol alan "antropolojik gerçekliklere" bakarak kültür çözümlemesi yapar (Malinowski, 1976:511).

Durkheim yüzyıl başında Avrupa kıtasında etkili bir sosyolog iken onun yazıları Amerikan sosyolojisinde pek etkili olmamıştır.

Durkheim'in Fransada olduğu dönemlerde, ABD sosyolojisi büyük oranda bakanlık (resmi ideoloji) ve toplumsal çalışma ile sıkı bağları olan reformist ve eylem yönelimli (action-oriented) bir durumdaydı. Bir akademik disiplin olarak gelişirken Amerikan sosyolojisi toplumsal davranışçı bir rota izleyerek nesnel ve öznel gerçeklikleri birleştirme çabasındaydı. Psikoloji tarafından karşılanamayacak bir gereksinme olarak sosyoloji ve psikoloji arasında köprü oluşturma düşüncesi, entelektüel çalışmalarında sosyolojinin gerekliliğini göstermeye çalışan Durkheim'in geleneğinde yoktur. 1930'ların sonlarına kadar Durkheim A.B.D. sosyoloji disiplinini direkt olarak etkilemeye başlamamıştır. Bu çaba çalışmalarında işlevselci antropologlardan Malinowski'nin etkisinde olan Talcot Parsons'un (Bölüm 8) çabaları ile de büyük oranda desteklenmiştir. Parsons da daha sonra (bu bölümde uzunca tartışılacak olan Robert Merton dahil) ABD'de başı çeken birçok sosyoloğu etkilemiştir.

Alvin Gouldner, (1970:138-157) yapısal işlesvelciliğin tarihine ilişkin tartışmasında okurlarına Parsons'un işlevselciliğinin geliştiği çevreyi hatırlatır. ABD'de ve dışarıda ekonomik buhranın kalkması dönemi olduğu halde Parsons'un işlevselci kuramı, sistemin yenilenmesi ve varlığın sürdürmesine yönelik bir inancı açıklamaktadır. Onun (kuramı) bir buhran döneminin iyimser (optimistic) bir toplumsal kuramıdır. Fakat, II. Dünya Savaşında ABD'nin başarısı ve Büyük Buhran'ı takip eden bolluğa dönüş Parsons'un iyimserliğine asıl dayanağı oluşturuyor. Kaos benzeri dönem ve onu izleyen sistemdeki yeniden düzelme ve sonraki gelişmeleri gören biri için Parsons'un iyimser kuramı doğruya benziyor. Gouldner'in gözlemlediği (1970:142) gibi: "Toplumu açıkça tanımlanan yapılardan biri olan firma aracılığıyla görmek, Parsons'un yeni kuramında olduğu gibi, ortak deneyimde (collective experience), günlük yaşamın paylaşılan kişisel gerçekliği ile uyumsuzluk göstermez."

Kuramsal düşünceye sahip olmasalar da, birçok önde gelen sözcüye sahip, yapısal işlevselcilik, sosyolojinin biribirleriyle karşılıklı bağımlı parçalardan oluşan birimler biçimindeki toplumsal

yapıların çalışılmasını amaçlamıştır. Coser ve Rosenberg (1976:490) yapısal işlevselcilerin sosyolojik kavramları tanımlamada birbirlerinden farklılık gösterdiklerini gözlemlemişlerdir. Böyle olmakla beraber, standart sosyoloji kullanımına dayalı iki anahtar kavramın tanımını üretmek olanaklıdır. *Yapı*[3] (structure) "görece durağan ve kalıplaşmış toplumsal birimler dizisi" veya "görece kalıcı kalıplar sistemi"ni anlatır. Aile, din veya yönetim gibi toplumsal kurumlar, toplumsal yapı veya sistemlerin örnekleridir. Her biri belli kalıplara göre (statü rollerini düzenleyen normlar aracılığıyla) biribirleri ile bağlantılı parçalardan oluşur. Coser ve Rosenberg (1976:490) işlevi "Bütünü oluşturan parçaların uyum (adaptation) veya ayarlanması (adjustment) için gerekli toplumsal etkinliklerin sonuçları" şeklinde tanımlarlar. Böylece, *işlev* (function) yapı içinde dinamik süreci anlatır. O statülerin birbirleri ve büyük sistemle nasıl ilişkilendirildiği sorusuna neden olmaktadır.

Yapısal işlevselcilik Çağdaş Amerikan sosyolojisinde uzun yıllar hakim paradigma veya kuramsal model saltanatını sürdürmüştür. 1959'da Amerikan Sosyoloji Derneği (American Sociological Association) başkanı iken Kingsley Davis, nerdeyse yapısal işlevselciliğin sosyolojinin kendisinden ayrıdedilemeyeceğini savunuyordu. Fakat son on yıl içinde yapısal işlevselci kuram, sosyolojide tek bir kuram oluşturma potansiyeline yönelik savunusunu gerçekleştirmeye çalışan önde gelen kuramcılar dahi; gittikçe artan bir saldırıya hedef olmuşlardır. İşlevselci kuramın diğer kuramcılarından daha açık ve temel belirlemelerini geliştiren Robert K.Merton bu perspektif için daha sınırlı istemlerde bulunan sözcük biridir. O bu yaklaşımın sosyolojik bilgide ilerleme kaydetmiş olduğunu onaylar; fakat aynı zamanda onun bütün sosyolojik sorunları çözemeyeceğini de kabul eder (Merton, 1975:25). Merton "onu ilginç buluyorum ve sorunlar hakkında bildiğim diğer tüm yollardan daha etkili bir düşünme yolu olarak görüyorum" (Merton, 1973:30) şeklinde dile getirdiği işlevsel çözümlemenin sadık savunucularından biridir. Coser ve Rosenbegr'in (1976:492) deyimiyle Merton'un yapısal işlevselci modeli "var olan tüm işlevselci yaklaşımların en sofistike olanı"dır.

Merton'un İşlevselciliğinde Toplumsal Yapının Önemi

Merton'un işlevselci çözümleme modeli, onun klasik kuramcılar hakkında kapsamlı bilgisinin bir ürünüdür. O çalışmalarına temel oluşturacak Max Weber, W.I. Thomas ve Emile Durkheim gibi çeşitli yazarlardan yararlanmıştır.[4] İlk bakışta Merton'un çalışmalarının salt klasik yazarların özelliklerini incelemeye yönelik olduğu ve kendisine ait bir kuramının olmadığı akla gelebilir. *Fakat, sosyolojik çözümlemede toplumsal yapıda yoğunlaşmanın önemi* şeklinde dile getirilecek bir tema, makaleleri boyunca öne çıkmaktadır.

Merton, onyedinci yüzyıl İngiltere'sinde bilimin ilerleyişi çözümlemesine ilişkin doktora tezinde görüleceği gibi, erken çalışmalarında Weber'in çok etkisindedir. Merton bu çalışmada, Weber'in Protestan ahlâkı ve kapitalizmin yükselişi arasındaki ilişkiyi gösteren klâsik çalışmasında olduğu gibi Protestanlık ile bilimin ilerlemesi arasındaki ilişkiyi inceler. İngiliz Kraliyet Topluluğunun (British Royal Society) yazılarını çözümlemede Merton "Protestan ahlakında bazı özellikleri bilimsel çaba alanını yaygınlaştırmakta ve bilim adamlarının çalışmalarına yönelik davranışlarında kalıcı izler bırakmakta" (Merton, 1936:3) şeklindeki saptamasını yapar.

Weber'in etkisi Merton'un bürokrasi ile ilgili tartışmasında da görülebilir. Weber'i izleyerek Merton (1957:195-196) modern bürokratik örgüte ilişkin olarak aşağıdaki özellikleri öne sürer

1. O akılcı bir şekilde örgütlenmiş biçimsel (formel) bir toplumsal yapıdır.
2. O açıkça belirtilmiş etkinlik kalıplarına sahiptir.
3. Bu etkinlikler ideal olarak örgütün amaçları ile ilgilidir.
4. Örgütün tüm birimleri büyük bürokratik yapı ile bütünleştirilmiştir.
5. Bürokraside statüler hiyerarşiktir.
6. Bürokraside kişilerin görev ve ayrıcalıkları sınırlı ve özel kurallarca saptanmıştır.

7. Otorite kişiye değil makama ilişkindir.
8. Kişilerarası ilişkiler biçimsel olarak belirlenmiştir.

Öğrenci kollejleri veya üniversiteleri içeren büyük-ölçekli örgütler Weber ve Merton tarafından tanımlanan bu, bürokrasi modeline güzel örnek oluşturmaktadır.

Merton, sadece yapıyı tanımlamakla yetinmeyip, bu toplumsal örgütlerin bir ürünü olarak kişilik tartışmalarına da yönelmiştir. Bürokratik yapı birey üzerinde "sistemli, ihtiyatlı ve disiplinli" olmaları konusunda baskıda bulunur. Bazan bu baskı, kurallarının kaynaklandığı amaç ve işlevler gözardı edilerek düzenlemelere körü körüne uymaya yol açar. Fakat bu kurallar örgütün işleyişi açısından işlevsel olmakla beraber, aşırı uyumluluğa (overcomformity) neden olmaları açısından olumsuz işleve dönüşebilir. Bu durum bürokratlar ile o kuruluşun hizmet vereceği kişiler arasında çatışma ve gerilimlere neden olabilir. Hemen hemen her öğrenci bağlı olduğu kuruluşun bürokrasisi ile ilgili bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Kütüphanenin kapalı olduğu bir saatte, rezervden kitap alıp ertesi sabah kütüphanenin açılış saatinde getirmeye söz veren biri düşünün. Bu ricayı reddeden kütüphaneci, rezervdeki kitapların kütüphane dışına çıkartılamayacağı kuralına uymaktadır. Öğrenci, gece kütüphane kapandıktan sonra kimsenin kullanamayacağından dolayı boşu boşuna mücadele etmektedir. Fakat kural kuraldır, ve kişi onlara mutlaka uymak gereklidir duygusuna kapılır. Bürokratik yapı kuralların dayandığı mantıktan çok kurallara uymaya özen gösteren kişilik tipi yaratabilmektedir. Merton, toplumsal örgütün ve kişilik oluşumunun karşılıklı bağımlılığını göstererek bürokrasinin kişilik üzerindeki etkisine ilişkin deneysel bir çalışmaya baş vurmaktadır.

Kurum veya yapının kişilik davranışları üzerindeki etkisi Merton'un çalışmalarının ana temasıdır. Bu tema, daha sonra sık sık Merton'dan alıntılara neden olup "kendini-gerçekleştirme kehaneti" (self-fulfillment, Prophecy") ile uğraşan, Thomas'ın "Eğer insan statüleri gerçek gibi görürse sonuçları da gerçek olur" şeklindeki klasik saptaması ile gösterilmiştir. Merton, "kendini-gerçekleştirme

kehaneti, aslında, yanlış olan görüşlerin doğru gibi görülmesine neden olan, yeni davranışlar çağrıştıran durumların *yanlış* tanımlanmasıdır" der (Merton, 1957:423). İnsanların davranışlarına neden olan yine bu yapıdır. Örneğin, 1929 buhranı sırasında bankaların başarısızlığı, kısmen de halkın bankalara koşmasına ve sonuç olarak da bankaların batmasına neden olan durum tanımlanmasındandır. Merton aynı ilkeyi etnik grupları değerlendirmede ve bu değerlendirmenin biz-grubu'nun (in-group) onlar-grubu (out-group) üzerindeki toplumsal etkisine yayar. Federal Deposit Insurance Corporation ve diğer bankalarla ilgili yasaların bankaların çöküşünün çoğalmasını önlemesi ve halk paniğini durdurmasında olduğu gibi, etnik-grupların çarpışmalarını yoluna koymada kurumsal kontroller kullanılabilir. Merton, kendini- gerçekleştirme kehanetinin, "ancak kurumsal kontrolün yokluğunda gerçekleşeceğini"belirtir.

Kurumların üyelerinin yaşantısına etkisine ilişkin bu tema "Toplumsal Yapı ve Anomi" (Social Structure and Anomie) (1938)'de de sergilenmiştir. Bu makalesinde Merton "bazı toplumsal yapıların toplumda belirli kişilere kesin etkisi, onların nasıl uyumcu (conformist) davranıştan çok uyumcu olmayan (nonconformist) bir biçimde davranmalarına yol açtığını" gösterme girişimindedir (Merton, 1938:672). *Anomi* (Durkheim'den alınmış bir kavram) kültürel amaçlar ve bu amaçlara ulaşmayı sağlayacak kurumsal araçlar arasındaki kopukluğun bir sonucudur. Bizim toplumumuzda, tüketim ile ortaya konan parasal başarıdan, kültür tarafından belirlenmiş amaç olarak sözedilebilir. Kurumsallaşmış araç dolgun ücretli bir iş olabilir. Merton, toplum barındırdığı kültürel hedeflerin edinilmesi için kurumlaşmış araçları sağladığında anomi var olmaz der. Burada, arzulanan amaçları sağlamak için sahip olduğumuz yasal araçların kullanıldığı bir uyumluluk (conformity) durumudur. Fakat, kültürel hedefler ve kurumlaşmış araçlar çakışmazsa anomi ya da uyumsuzluk (nonconformity) ortaya çıkabilir. "Suç" diye adlandırdığımız bir çok şey anomi örneğidir. Yeni bir spor arabası ve çarpıcı giysiler almak için içki kaçakçılığı yapan alt-sınıftan genç bir adam, ailesi

için yeni ve modern bir yuva sağlamak amacıyla zimmetine para geçiren bir muhasebeci. illegal meslekler aracılığıyla lüks yaşamın bir parçası olabileceğini öğrenen kolej mezunu bir telekız hep uyumsuzluk (noncomformity) örnekleridir. Genç adam muhasebeci ve kolej mezunu kız tarafından arzulanan "amaçlar" iletişim araçlarındaki reklamlarda her gün duyurulur. Bu amaçlara giden "araçlar" suç ya da anomik davranış olarak görülür. Böylece, *anomi* psikoloji kuramı yoluyla açıklanan psikolojik bir kavram değil; bundan öte sosyolojik açıklamayı gerektiren kültürel ve yapısal bir sorundur.

Merton'un sosyolojik ilgilerinin çok çeşitli olmasına karşın biz onun yazılarından ne kadarının yapısal konulara odaklandığını görüntülemeye çalışacağız. Toplumsal yapıya odaklanma ile klasik kuramcılar hakkındaki yorumu onun yapısal yöneliminin bir, fakat yalnızca bir yönüdür. Bir diğeri ise, Merton'un işlevsel çözümleme için klasik paradigmasıdır.

Merton'un İşlevsel Çözümleme Paradigması

1. Bölüm'de gördüğümüz gibi, natüralistik kuramı kabul eden kuramcılar kuram oluşturmada kesinliğe duyulan gereksinmeyi vurgulamaktadırlar. Açıkça belirtilmiş hipotezler oluşturmayı sağlayacak kavramların kesin bir tanımı son derece büyük bir önem taşır. Merton, işlevsel çözümlemeye karşı tavrına kavramın içinde barındırdığı muğlak varsayım ve postulaları olduğu kadar kesin olmayan sözlüğüne de işaret etmekle işe başlar. Merton, şu gerçekten yakınır "bir kavramın farklı terimleri sembolleştirmede kullanılmasında olduğu gibi sık sık tek bir terim farklı kavramların sembolleştirilmesinde de kullanılmaktadır" (Merton, 1967:74). Eğer kavramlar testedilebilir önermeler için bina taşları gibi hizmet görüyorlarsa, açık bir biçimde tanımlanmalıdırlar. Bundan da öte, önermeler şüpheye yer bırakmaksızın açıkça belirtilmelidirler. Merton'un modeli işlevsel çözümleme için bazı temel kavramları tanımlama ve işlevselci postulalarda bulunan bazı belirsizlikleri açıklama çabasındadır.

Merton işlevsel çözümlemede *hakim olan üç postula* [5] belirler ve onları değiştirmeye yönelir. Postulalardan ilki. toplumun işlevsel bütünlüğüdür ve "toplumsal sistemin tüm parçalarının yeterli derecede bir harmoni ve iç tutarlılıkla işlediği, yani çözümlenmeyecek ve düzenlenmeyecek çatışmaların olmadığı bir durum" olarak tanımlanabilir (Merton, 1967:80). Merton bir toplumun tam olarak işlevsel bütünlüğünün "tekrar tekrar gerçeğe aykırı" olduğunu iddia eder. O bir grup için *işlevsel* (functional) (yani, grubun bütünleşme ve uyumunu sağlayan) başka bir grup için *bozuk işlevsel olduğuna* (dysfunctional) (grubun çözülmesine yol açan) birçok toplumsal kullanım örneği verir. Örneğin, din, sosyolojinin kurucuları tarafından toplumda (esas olmasa bile) önemli bir öge olarak değerlendirilmiştir. Biz dinin, toplumun uyumluluğunu arttırdığı birçok örneğe sahibiz, aynı zamanda dinin bütünlüğü bozucu sonuçlar doğurduğu birçok duruma da sahibiz. Belfast sokaklarında katoliklerle protestanların kavgası dinin "işlevsel bütünlüğe" yol açtığı konusunda pek inandırıcı olmamaktadır. Merton'un paradigması bozuk işlevlerin, (dysfunction) (ayırıcı unsurların-disintegrative elements) pozitif işlevlerin (bütünleştirici unsurları) abartılmasından dolayı gözardı edilemeyeceğini öne sürme biçiminde olabilir. O aynı zamanda bir grup için işlevsel olan bir şeyin (örneğin, Belfast'dan Katolik veya Protestan toplumu) bütün için (Belfast kenti için) işlevsel olmayacağına işaret eder. Bu nedenle, çözümlenecek grubun sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir.

İkinci postula, birincisi ile bağlantılı olan evrensel işlevselciliktir (universal functionalizm). Evrensel işlevselcilik "tüm standartlaşmış toplumsal veya kültürel formların pozitif işlevlere sahip olduğuna inanır" (Merton, 1967:84) Evvelce gördüğümüz gibi, Merton *pozitif işlevi* olduğu kadar bozuk işlev (dysfunction) kavramını da öne sürer. Bazı toplumsal pratikler su götürmez bir şekilde *bozuk işlevlidir*. Merton, kültürel ögelerin, pozitif ve negatif işlevlerin her ikisini göz önünde bulundurarak *işlevsel sonuçların kesin dengesine* göre (net balance of functional consequences) düşünülmesi gerektiğini önerir. Kuzey İrlanda'daki din örneğimizle ilgili olarak, bir işlevselci hem pozitif hem de negatif işlevleri göz önüne almaya çalışmalı ve sonra

dengenin öncelikle bir negatif mi veya pozitif işlev mi olduğunu belirlemelidir.

Üçüncü postula, *zorunluluk* (indispensability), üçlüyü tamamlar. O "her tür uygarlıkta, yaşamsal bazı işlevleri yerine getiren her gelenek, maddi nesne düşüncesi ve inancı, başarılacak birtakım görevlere sahip, işleyen bir bütün içinde zorunlu bir parça sergiler" (Merton, 1967:86). Merton bu postulanın belirsizliğini ileri sürer. İşlevin mi (bir toplumsal gereksinme, yeni neslin meydana gelmesi gibi) yoksa maddenin-parçanın mı (bir norm, çekirdek aile gibi) zorunlu olduğu açık değildir. Merton şöyle der:

> *Kısacası, çoğunlukla belirtildiği gibi zorunluluk postulası, birbiriyle ilintili fakat ayrıştırılabilir iki iddia içerir. Birincisi, zorunlu belli işlevlerin olduğu ve toplumun (veya grubun veya bireylerin) onlarsız varlığını sürdüremeyeceği görüşü kabul edilmektedir. Sonra, işlevsel açıdan toplum için zorunlu işlevsel bu ön gereklilik veya ön şartları meydana getirir, bu kavramı daha sonra ayrıntılı bir biçimde inceleme fırsatına sahip olacağız. İkinci olarak ve bu tamamen farklı bir konudur, bu işlevlerden her birini yerine getiren belirli kültürel veya toplumsal kalıpların zorunlu olduğu varsayılır.* (Merton, 1967:87)

İlk olarak işlevsel ön gereklilikler, (functional prerequisites) kuram içinde bir araya getirilmeden önce basitçe varsayılmaktan öte deneysel olarak testedilmelidirler. İkincisine cevap olarak, Merton *işlevsel alternatifler* (functional alternatives) kavramını öne sürer. Başka bir deyişle, işlevsel bir öge başka bir ögenin yerine geçer veya yerini alır, ve toplumsal bir gereksinme böylece karşılanmış olur.

Buna verilecek bir örnek, kaba bir zorunluluk postulası sorununun öğrenciler tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Hatta, işlevsel zorunluluğun kurumlaştığı yerde (ve açıklanamayan çok az örnek vardır) birden fazla kültürel madde, (item) toplumsal bir gereksinmeyi karşılamada kullanılabilir. Biyolojik üreme işlevsel ön

gerekliliği, son çözümlemede tüm toplumsal gruplar için esastır. Toplumun devamlılığı için büyüyen, yaşlanan ölen insanların yeri alınmalıdır. Fakat, üretimin gerçekleştirilmesini sağlayan kültürel madde farklıdır. Hatta 1970'lerde bazı kadınların kurumsal bir evlilik bağı olmadan analık işlevlerini açıklamalarında olduğu gibi, bazı evlilik tiplerindeki üreme normuna meydan okunmaya başlanmıştır.

Bu üç postula ile mücadelede Merton (1) biz toplumun tam bütünleşmesini kabul edemeyiz; (2) kültürel maddenin (item) pozitif işlevsel sonuçları kadar bozuk işlevlerini (dysfunctional) de onaylamalıyız; ve (3) her işlevsel çözümlemede işlevsel alternatiflerin (seçeneklerin) olasılığı göz önüne alınmalıdır, der.

Yukarıda çürütülen postulalara ek olarak Merton kaba işlevselcilikte, özellikle "bilinçli güdüler" (conscious motivations) ve "nesnel sonuçlar" (objective consequences) arasındaki karışıklığa işaret eder. Durkheim benzeri bir tarzda Merton, sosyologların esas ilgisinin güdü değil nesnel sonuçlar olduğunu ileri sürer. Fakat, bu sonuçlar *açık veya gizil* (manifest or latent) olabilir: "Açık işlevler sistemde katılımcılarca amaçlanan ve bilinen ve sisteme uyumu sağlayan nesnel sonuçlar; gizil işlevler, doğrusu, amaçlanmayan ve bilinmeyenlerdir" (Merton, 1967:115). Araştırmaların ilgisi genellikle açık işlevlerin incelenmesine yöneliktir, fakat açık işlevlerin incelenip, gizil işlevlerin gözardı edilmesi, yanlış yola götürür. Sosyolojik olarak, açık işlevlerin tanısının gizil sonuçların tartışılması kadar önemli olmadığını gösteren birçok örnek vardır. Örneğin Veblen'in "bilinçli tüketim" (conspicuous consumption) kuramı (lüks için serbest para harcamanın statü yükselttiği yerde) gizil işlevlerin tanısının önemini göstermektedir. Bir otomobil satın almanın açık işlevi, işe gitme gelme ulaşımı olurken, bir Mercedes Benz satın alma, toplumda bolluk ve statü gösterisinin gizil işlevini görür. Her kültürel pratik açık işlevler olduğu kadar gizil işlev perspektifinden de çözümlenebilir. Merton'un kendisi siyasal makina örneğini kullanır. Bir demokratik yönetimin serbestçe işlemesini tıkamaya eğilimli siyasal makinalar bozuk işlevli (dysfunctional) olarak değerlendirilmiş; şöyle ki, onlar demokratik süreci engelleme yoluyla

yerel hükümete dolaylı olarak negatif etkide bulunurlar. Açık işlev düzeyinde bu doğru olabilir, fakat böyle bir çözümlemede önemsenmeyen gizil işlevler vardır. Örneğin, 1930'lar boyunca, siyasal makinalar dorukta iken, onlar Depresyondan en çok zarar gören yerel halka hizmet vermiştir. Günümüzde refah kuruluşlarınca verilen birçok hizmet sağlamıştır. Bu örnekte gizil işlev sosyolojik olarak açık bozuk işlevden (dysfunction) daha önemli olabilir. Kusursuz bir işlevsel çözümleme salt işlev ve bozuk işlevi incelememeli fakat açık işlevleri olduğu kadar gizil işlevleri değiştirmeyi de incelemelidir.

Kaba işlevsel çözümlemenin sorunlarını eleştirdikten sonra Merton bu güçlükleri bertaraf etmeye yarayacak bir özlü model veya paradigma sunar. Bu paradigma çözümlemlerde yanıtlanması gereken sorular uyandırma için işlevselcilere yol göstermede kullanılabilir. Bu sorular şunlardır:

1. Çözümlenmekte olan sistemin doğası nedir? O belirli bir kültürel veya etnik grup, küçük grup (arkadaş grubu veya aile gibi), veya daha büyük bir örgüt (bürokrasi gibi) müdür? Bu belirlenmesi önemli olan bir durumdur, çünkü daha önce gördüğümüz gibi, bir grup için işlevsel olan birşey başka bir grup için işlevsel olmayabilir.
2. Sonuçların net dengesinde, göz önüne alınacak açık işlevler olduğu gibi gizil işlevler var mıdır? Merton'un siyasal makine örneğinde gördüğümüz gibi, işlev her zaman amaçlanmadığı gibi, sisteme katılımcılarca da kaçınılmaz olarak bilinmek zorunda değildir.
3. Belirli bir sistem için bir "işlevsel gereksinmenin" (functional requirement) olup olmadığına nasıl karar verebileceğiz? Merton bütün sistemlerin yaşaması için karşılanmak zorunda olunan bir dizi işlevsel gereksinmesi olduğu varsayımını kabule pek gönüllü değildir. Bu soruyu öne çıkararak, Merton işlevsel çözümleyicilerin dikkatini işlevsel seçeneklerin gözlenmesinin önemine çekmektedir.
4. Düzenle ilgili olarak işlevselcilerin ilgisi, onların dengesizliği görmelerini engellemekte midir? Merton, pozitif işlevi olduğu kadar, bozuk işlev (dysfunction) kavramını tanıtmada, bir kültürel

pratik veya normun toplumsal sisteme karşı işlenmesi durumunda toplumsal değişmenin olası (possible) ve olanaklı (probable) olacağı konusunda işlevselcileri uyarmaktadır. Üzerinde çalışılmakta olunan grupta, ögeler sadece bozuk işlevli (dysfunctional) değil, bazı değişmelere de yol açmaktadırlar.

Merton'un paradigması kaba işlevselcilikteki kavramları netleştirme ve yanlışlıkları ortaya çıkarmanın yanısıra, işlevsel çözümlemeye göre hareket edenlerin yanıtlaması gereken bazı soruları yükseltme çabasındadır. Bunları yanıtlamak için işlevselciler bir grup için işlevsel olan bir şeyin başka bir grup için bozuk işlevli (dysfunctional) olduğunu anımsamalıdırlar. Bunun ötesinde, sosyolog daha belirgin açık işlevlerle çok fazla uğraşırken gizil işlevleri de gözden kaçırmaktan sakınmalı. Bir pratiğin işlevselliğinin çözümlenmesinde, bir araştırmacı bir normun birden çok işleve sahip olacağı olasılığının bilincinde olmalıdır. Çünkü kültürel pratikler ne tamamen bütünleştirici ne de ayrıştırıcıdırlar, onun işlevselliğinin takdiri sonuçların net dengesi açısından değerlendirilmelidir.

İşlevselciliğin Eleştirisi

Merton ilk olarak 1948 yılında ilk paradigmasını yapısal işlevselci kuramı kullanan araştırmayı teşvik etmek amacıyla geliştirdi. Onun bu sunumu kuramın -ideal olarak sosyoloji araştırması kuramı-geliştirilmesi için bir model oldu. Yapısal işlevselcilik, bazan haksız bir biçimde, çatışmacı kuramcılar ve sosyal psikologlar dahil, birçok kaynaktan saldırıya uğramıştır. Biz işlevselcilikte doğal olarak var olduğu iddia edilen bazı genel varsayımlar ve bu varsayımların neden olduğu eleştiriler üzerinde duracağız. Daha sonra bu varsayımları Mertoncu işlevselcilikle ilişkilendireceğiz. Bütün kuramlar gibi yapısal işlevselcilik, toplum doğası ve insan doğasına ilişkin birtakım özel varsayımlara dayanır. Bu varsayımlar tutucu (conservative) olma eğilimindedirler; yani, onlar toplumsal değişmeden çok varolan toplumsal yapıda odaklanmaktadır. Toplumun düzenli bir biçimde birbirleri ile ilişkili olan parçaları içerdiği varsayılır. Merton'un paradigmatik şeması daha

önceki işlevselciliğin geliştirilmiş bir şekli olmakla beraber, o hala toplumsal sistemin birliği (unity), istikrarlılığı (stability) ve harmonisini abartmaktadır (bir eleştiri için bakınız Zeitlin, 1973). Bu sorun özellikle 1960'larda kentler yanmaya, öğrenciler başkaldırmaya, işçiler greve gitmeye ve savaş kızışmaya başladığında belirginleşmeye başladı. Birlik, istikrarlılık ve harmoni Amerikan toplumunun karakteristiği gibi görünmüyordu.

Merton, "işlevsel çözümleme gerçekte bir ideolojik bağlantı taşımıyor olmakla beraber, diğer sosyolojik çözümleme biçimleri gibi; o, geniş kapsamlı ideolojik değerleri telkin ediyor olabilir" (Merton, 1967:93) şeklinde tartışmakla beraber gerçek olan şudur ki; yapısal işlevselcilik tutucu bir toplumsal kuram olma eğilimindedir. O betimleyici (descriptive) gücünü kullanarak, statükoyu (status quo) vurgulayıp, toplumun yapısı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ahenkli yapıya ilişkin bu vurgudan dolayı, önde gelen bir çatışmacı kuramcı, Ralf Dahrendorf (6. Bölümde tartışacağımız) işlevselciliği, gerçekliği incelemekten çok bir ütopya olarak adlandırmaktadır. Aksini iddia etmekle birlikte, işlevselcilik, toplumun çatışma yönünü tam olarak yansıtmamaktadır.

Yapısal işlevselcilik, yalnızca düzenli bir topluma ilişkin belirli varsayımlara dayanmamakta, fakat o aynı zamanda insan doğasına ilişkin belirli varsayımları da yansıtmaktadır. İşlevselcilikte insanlar, kurumlar veya toplumsal yapıları biçimlendiren statü ve rolleri işgal eden soyutlamalar olarak değerlendirilmektedir. En uç biçimiyle, yapısal işlevselcilik, insan varlığını kurumsallaşma normu veya toplumsal kurallara dayanılarak önceden belirlenmiş yazılı kurallara göre rol oynayan yaratıklar olarak ima etmektedir. Psikolojik indirgemecilikten sakınan Durkeimiyan gelenekte, bireyler norm ve bu normları kutsal olarak kabul eden kurumlarca belirlenen ürünler olarak değerlendirilmektedir. Bu görüş sosyolojinin "fazla sosyalleştirilmiş insan kavrayışı"na ilişkin eleştirilere uğramasına yol açmış (Wrong, 1961) ve toplumsal çözümlemeye insanı geri getirmede ("bring man back") uyarıcı olmuştur (Homans, 1964). İşlevselcilik tarafından sunulan insan, yaratıcılık ve seçiciliğe çok az yer bırakan, toplumsal sınırlılıklar veya normlar tarafından belirlenmiştir.

Egemen bir sosyolojik perspektif olarak yapısal işlevselcilik, onun eleştirilerinden gelen bu ve diğer saldırıları cezbetmiştir- bu o kadar ileri gitmiştir ki sosyologlar onun kurumsal etiketini kabul etmede gönülsüz kalmışlardır.[6] Hiçbir işlevselcinin, işlevselciliğin adına yöneltilen tüm iddiaların, -yani onun tutucu eğilimli olduğu ve gerçekte var olmayan birleşik bir kurama yöneltilen eleştirilerin; yani değişmeyle uğraşındaki yetersizlik- üstesinden gelemeyeceğini söylemek yerinde olacaktır. Bu iddia üzerinde duracağımız gibi, Merton'un insan, toplum ve sosyolojik kuram görüşünde biraz güvence oluşturmuştur.

Merton, diğer natüralistik kuramcıların çoğu gibi, insanların yaşadıkları toplumda toplumsal yapılar tarafından şekillendirildiğini kabul eder. Biz Merton'un toplumsal yapıyı çözümlemeye verdiği önemi vurgulama girişiminde bulunduk. Buna karşın, Merton'un insan imajı katı bir belirlenmişlik biçiminde değildir. Stinchcombe'nin (1975:12) gözlemlediği gibi, Merton'un "toplumsal yapının belkemiğini oluşturduğunu tasarladığı esas süreç *toplumsal olarak yapılanmış alternatifler arasındaki seçim*"dir. Başka bir deyişle, kuramsal düzenin parçaları olan davranış kalıpları (sosyolojinin bir bilim olmasını sağlayan) ve seçenekler (kişilere belli oranda gönüllülük tanıyan) de vardır. Kişiler eylemlerinde (action) bazı tercihlere sahiptirler; buna rağmen, bu seçenekler, normatif istemlere uygun bir biçimde toplumsal olarak kurulmuştur. Bu nedenle Merton'un aktörleri ne hoşlandığını yapan özgür ruh ne de davranışları tamamen önceden belirlenmiş otomatik robotlardır. Coser'in yorumladığı gibi (1975:98):

> *Merton'un rol ve statü-kalıplarına yönelmiş aktörleri çoğu zaman beklentilerle çatışır ve sürekli olarak onlar arasında gider gelirler. Onlar sürekli olarak aşırı*

* Scylla: Mitolojide İtalyan sahilinde ve Charybdis girdabı karşısında tehlikeli bir kaya.
Charybdis: Sicilya sahiline yakın ve klâsik mitolojide altı başlı kadın canavar olarak sahişlandırılan tehlikeli bir girdap. Between Scylla and Charybdis: İki ateş arasında. Burada Scylla soyut kavrayışa Charybdis indirgemeciliğe karşılık gelmektedir [Ç.N.]

uymacılığın Scylla'sı ve sapkınlığın Charybdis'inden, sık sık biri veya diğerinin tuzağına düşerek, sakınma gayretindedir. Bu durum Merton'un, bu bölümde kısaca ele alınan, bürokratik kişilik tartışmasında olduğu kadar anomiyi ele alışı ile de gösterilebilir.*

Merton'un toplum kavrayışı, yapısal işlevselci çözümlemenin kurucularından Emile Durkheim'inkinden farklı değildir. Toplumsal yapılar bütünleşmiş ve normları üyelerini kontrol etmektedir. Onlar vardırlar ve tam olarak sosyolojinin konusunu oluştururlar. Bu Merton'un sosyolojide yapısal çözümlemeye verdiği öncelikte görülebilir. Fakat Merton'un toplumsal yapısı yapısal işlevselciliğin birçok eleştirmeni tarafından beğenilmeyen durağan yapıda olması sayıltısını yadsır. Merton'un (1975:31-37) yapısal çözümleyişi (1) "toplumsal çatışmaya neden olurlar", (2) *"sosyolojik karışıklık"* (sociological ambivalence) birbirine uymayan kalıplaşmış beklentiler biçiminde normatif yapılardan oluşur," ve (3) "toplumsal yapılar hem yapı içinde hem de yapı dışında değişmeye neden olurlar şartlarını koyar". Merton'da toplumsal yapı kendine ait açık bir gerçekliğe sahip olmakla beraber- bu statü rolleri işgal eden kişileri etkileyen bir gerçeklik- durağan (static) bir gerçeklik değildir. O çatışma ve sapkın davranışların yapısal kaynaklarına olanak vermesi açısından dinamiktir. Bu ilke Merton'un daha önce bu bölümde tartışılmış olan-değişmenin katalizörleri olan bozuk işlev (dysfunction) ve "anomi" kavramlarını ele alışı ile açıklanabilir. Merton, önerdiği yapısal işlevsel çözümlemenin sosyolojide bir yaklaşım olduğunu, fakat var olanların en iyisi olduğunu kabul eder. O *ideal* olanın kapsamlı birleşik bir kuram olduğunun fakat bunun bazı sorunlarının olduğunu hisseder "şimdiki zamana ait şeyler için ideal olan yanlışlandığında". (Merton, 1975:29). Merton genelde natüralistik sosyoloji, özelde yapısal işlevsel çözümlemenin geliştirilmesini kabul etmekle beraber tek bir paradigmayı kabul etme biçimindeki ilkel kapalılığa karşı tedbirlidir. Merton (1975:28) pozisyonunu şöyle açıklar:

Bir fizyoterapist olarak sadece teşhisi değil fakat önerilen terapiyi de gözden geçirmem istendiğinde düşüncem şu olurdu: tüm çeşitlenmişliği, rekabet ve doktrinlerin çarpışması ile tanımlanan sosyolojinin kronik krizi, yani; bazen bir akım, kriz için önerilen terapiye, sosyolojik gerçeğe tam ve kapsamlı bir yaklaşım sağlamayı öneren tek bir kuramsal perspektif reçetesine yeğlenebilir görünüyor.

Özet

Son zamanlara kadar işlevselcilik Amerikan sosyoloji kuramının egemen perspektifi olmuştur. Onun geleneği sosyolojinin kurucularından Auguste Comte, Herbert Spencer aracılığıyla Emile Durkheim'e dayanır. Kuramlarını Durkheim'e dayandıran iki farklı antropolog, Malinowski ve Radcliffe-Brown, sonraları Amerikan sosyoloğu Talcott Parsons'u etkilemiştir. Harward'da genç bir okutmanken Parsons öğrencisi Robert K. Merton'u Emile Durkheim'in çalışmalarını ve işlevselci perspektifle tanıştırır.

Merton sosyolojik kariyerinin ilk yıllarını sosyolojik yazılar için yapısal işlevselci bir köprü sağlama ve yapısal işlevsel çözümleme için bir model veya paradigma sunma ile geçirmiştir. O, kaba işlevselciliğin postulalarını "toplumun işlevsel birliğini" (functional unity of society), "evrensel işlevselcilik" (universal functionalism), ve "zorunluluk" (indispensability) şeklinde belirtilen nosyonları; reddetti. Bozuk işlevler (dysfunction), işlevsel alternatifler (functional alternatives), işlevsel sonuçların net dengesi (net balance of functional consequences) ve açık (/manifest) ve gizil (latent) işlevler kavramlarını Merton tanıtmış ve onları işlevsel paradigma içine sokmuştur. Bu model erken işlevselciliğin postulalarından uzaklaşmış olmakla beraber, hala sorunlar mevcuttur. Toplum kendi içinde kendine özgü bir gerçeklik, bütünü oluşturan parçaların tümünden farklı ve daha büyük olarak ele alınmıştır. Birey hala yapıları oluşturun statü rolleri işgal edenler olarak soyut bir pozisyonda kalır. Bu soyutluluk paradigmanın test edilemeyeceğine ilişkin saldırıyı teşvik eder.

İlk zamanlar bir işlevselci olan George C. Homans, sosyolojinin yapması gereken şeyin, gerçek olmayan soyutlamalardan uzaklaşıp görünürde açık gerçekliklere dönmesi olduğunu tartışır. Homans sosyolojik kuruna taban oluşturacak şeyin psikoloji kuramında yer alan insan davranışına geri dönüş olduğunu savunur. Homans'ın çalışmaları ve işlevselcilikle bağlantısı, izleyen bölümün konusunu oluşturmaktadır.

DİPNOTLAR

1. Bir perspektif olarak işlevselcilik, toplum incelemesinde kesinlikle yeni bir yaklaşım değildir. Goode (1973:66) "ilk işlevselci kimdir? " sorusunu,"büyük bir olasılıkla her zaman sistemli ve belli oranda insan toplumu hakkında nesnel düşünen ilk adamdır" şeklinde yanıtlar.
2. Malinowski ve Radcliffe-Brow'un işlevselci çözümlemeye ayrı ayrı katkılarını gösteren bir özet tartışma için bakınız, Turner (1974:21-25.)
3. Yapısal işlevselciler toplumsal kurumlar veya yapıları tartışırken sık sık sistem kavramını kullanırlar. Sistem yalın olarak bütünü oluşturan, birbiriyle ilişkili parçaların örgütlenmesidir. Bu bir elektrik sistemi (fizik ve mühendisliğin konusu olan) solunum sistemi (biyologların ilgi alanına giren) veya toplumsal sistemle (sosyologların ilgi alanı olan) örneklendirilebilir. Bir toplumsal sistem karşılıklı beklentiler aracılığıyla bir arada tutulan birbirleriyle bağlantılı statü ve pozisyonları içeren bir yapıdır. Örneğin koca, karı ve çocuk statüleri (bu rollerin her birinin beklenti ve performansı nedeniyle) aile diye adlandırdığımız kurumu biçimlendiren birbirleriyle bağlantılı statülerdir. Kurumların yapıları daha büyük toplumsal sistemleri, bu bir kasaba ya da bir kent olabilir, oluşturmak için ilişkilendirilmiş durumdadırlar. Bu sistemler değişmenin nesnesidir. fakat bu değişme sistem eşitlik ya da denge durumuna giderken oluşan dereceli bir süreçtir.
4. Merton'un Avrupa Klâsik sosyologlarına güveninin bir tartışması için bakınız. Coser (1975). Coser Merton'un yeteneklerini şöyle över onun Avrupalı geçmişine ilişkin söylenenler duyulmakta fakat ona hakettiği saygınlık asla gösterilmemiştir... Merton çalışma yaşamı boyunca çok yönlü, değişik Avrupa ve Amerika düşüncesinde kendi yaratıcı amaçları ile işlerlik kazandırıp bize getirmeyi başarmıştır.

5. Merton bu postulaların işlevselciler tarafından benimsendiğini. fakat onların işlevsel yönelim için "tartışılabilir ve gereksiz" olduğunu ileri sürer (Merton. 1967: 79). Merton Radcliffe-Brown'un toplumun işlevsel bütünlüğü postulasını en açık bir şekilde ortaya koyduğuna inanır ve evrensel işlevselcilik ve zorunluluk postulalarına katkılarından dolayı Malinowski'den bahseder. O bu iki antropoloğu eleştirmede kendini alamaz. Merton sosyoloji ve antropoloji tarafından uyarlanan postulaların eleştiri için yeterli olduğuna inanır.
6. Merton'un onuruna hazırlanan kitaba bir katkı yazısında Talcott Parsons Merton'un "yapısal işlevselcilik" deyimine karşı oluşuna işaret eder. O [Merton] özellikle onun bir 'izm' olarak nitelendirilmesinden hoşlanmaz ve basit bir deyim ve daha uygun olan 'işlevsel çözümleme' deyimini önermektedir. (Parsons. 1975:67). Parsons, işlevsel çözümlemenin sosyolojik kuramların tümünün ayrılmaz bir parçası olduğu konusunda Merton'la hemfikirdir.

KAYNAKLAR

COSER, LEWIS

1975 "Merton ve the European Sociological Tradition." S. 85-100 Lewis Coser (Der.). *The Idea of Social Structure.* New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.

COSER. LEWIS A., and BERNARD ROSENBERG

1976 "Structure and Function." s. 490-492 Lewis A. Coser ve Bernard Rosenberg (Der). *Sociological Theory: A Book of Readings* (4. baskı) New York: Macmillian Publishing Co., Inc.

DAVIS. KINGSLEY

1959 "The Myth of Functional Analysis as as Special Method in Sociology and Anthropology." *American Sociological Review 24* (Aralık) 752-772.

GOODE WILLIAM J.

1973 *Explorations in Social Theory.* New York: Oxford University Press.

GOULDNER, ALVIN W.

1970 *The Coming Crisis of Weestern Sociology.* New York: Basic Books, Inc., Publishers.

HOMANS. GEORGE C.

1964 "Bringing Men Back In." *American Sociological Review* 29 (Aralık): 809-818.

MALINOWSKI, BRONISLAW

1976 "Functionalism in Anthropology." s. 511-524 Lewi A. Coser and Bernard Rosenberg (Der.). *Sociological Theory:* A Book of Readings (4. baskı). New York: Macmillan Publishing Co., Inc.

MANTINDALE. DON

1960 *The Nature and Types of Sociological Theory.* Boston: Houghton Mifflin Company.

MERTON, ROBERT K.

1936 "Puritanism, Pietism, and Science." *Sociological Review* 28 (Ocak) 1-30.

1938 "Social Structure and Anomie." *American Sociological Reivew 3* (Ekim): 672-682.

1957 *Social Theory and Social Structure.* London: The Free Press of Glencoe.

1967 *On Theoretical Sociology* New York: The Free Press.

1973 The Sociology Of Science. Chicago: Universsity of Chicago Press.

1975 "Structural Analysis in Sociology." s. 21-52. Peter M. Blau (Der.), *Approaches to the Study of Social Structure.* New York: The Free Press.

PARSONS, TALCOTT

1975 " 'Structural-Functional' Theory in Sociology." 67-83, Lewis A. Coser (Der.), *The Idea of Social Structure.* New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.

RADCLIFFE-BROWN, A R.

1976 "On the concept of Function in Social Science." 503-511 Lewis A. Coser and Bernard Rosenberg (Der.), *Sociological Theory:* A Book of Readings (4. baskı). New York: Macmillan Publishing Co., Inc.

SPENCER, HERBERT

1895 *Synthetic Philosophy.* New Yor: D. Appleton and Company.

STINCHCOMBE, ARTHUR

1975 "Merton's Theory of Social Structure." s., 9-20 Lewis A. Coser (Der.), *The Ideal of Social Structure.* New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.

SPENCER, HERBERT

1895 *Synthetic Philosophy.* New York: D. Appleton and Company.

STINCHCOMBE, ARTHUR

1975 "Merton's Theory of Social Structure." s. Levis A. Coser (Der.), *The Ideal of Social Structure.* New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.

STRASSER, HERMANN

1976 *The Normative Structure of Sociology.* London: Routledge and Kegan Paul.

TURNER, JONATHAN H.

1974 *The Structure of Sociological Theory.* Homewood, III.: The Dorsey Press.

WRONG, DENNIS

1961 "The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology." *American Sociological Review 26* (Nisan): 183-193.

ZEITLIN, IRVING M.

1973 *Rethinking Sociology: A Critique of Contemporary Theory.* New York: Appleton-Century-Crofts.

3.
Davranışcı Alış-Veriş Kuramı Toplumsal Yapı İçin Önerilen Bir Açıklama

> *Eğer sosyoloji bir bilimse, diğer bilimler gibi, keşfettiği amprik ilişkiler için açıklamalar sağlama işini ciddiye almak zorundadır. Bir açıklama bir kuramdır ve bir tümden gelim sistemi şeklini alır. Hep kuram hakkında konuşmasına karşın, işlevselci okul kuram işini gerektiği kadar ciddiye almaz. O kadar ki, kendine bir kuramın ne olduğunu sormadı ve gerçekte bir açıklama olan işlevsel bir kuramı da hiçbir zaman üretmedi... Toplumsal fenomeni açıklamaya başlayabilecek olan kuramları inşa etmeye doğru ciddi bir çaba gerçekleştirdiklerinde de, onların genel önermeleri toplumların dengeliliği (equilibrim) hakkında değil fakat insanların davranışları hakkındadır.* (Homans, 1964: 818)

George C. Homans'ın bu saptamasında da gösterildiği gibi, işlevsel kuram, toplumsal gerçekliğin betimlemesini sağlamakla beraber, yapısal gelişmelerin uygun açıklamalarının geliştirilmesinde başarısızdır. Bununla beraber, işlevselcilik tehlikesine rağmen, böylesi açıklamaların tohumları, sosyolojide işlevselciler için olduğu kadar işlevselci olmayanlar için de önemli bir kavram olan *karşılıklılık* (reprocity) kavramı içinde bulunabilir. Bu terim, Amerikan işlevselciliğinin çok şey borçlu olduğu - Malinowski'yi de içeren ilk antropologlar tarafından kullanılmıştır. Bununla beraber, kavram Homans'ın kendi kuramı olan toplumsal alış - veriş (exchange) kuramında merkezi önemdedir. Sosyolojik kullanımda az sayıda kavram evrensel olarak kabul edilir ancak, bunlar bile bulanık (abscure) ve belirsizdir. (karşıklılık kavramının kuramsal gelişmesi için Gouldner, 1960'a bakınız).

Bu belirsizlik, karşıklılık kavramı etrafında gelişen bir perspektif olan alış - veriş kuramı içinde biraraya getirilemez yanlışlıkların oluşumuna neden olmuştur. Burada, tek bir toplumsal alış - veriş kuramının olmadığını belirtmek önemlidir; bunun ötesinde, toplum, toplumsal bilim ve insanların doğası hakkında, farklı varsayımlardan kaynaklanan karşılıklı beklentiler fenomenine dayanan farklı kuramlar vardır. (Toplumsal alış - verişin farklı kuramlarının ayrıntılı bir tartışması için bakınız, Health, 1976). Perspektiflerinde temel farklılıklar olmasına karşın, toplumsal alış - veriş kuramları toplumsal etkileşimin doğası hakkında ortak varsayımları paylaşır.

Toplumsal - alış - veriş kuramları, ekonomik alışverişde (transaction) bir temel (elementary) ilkeye dayanır. İnsanlar mallar ve hizmetler sağlarlar ve bunların karşılığı olarak da istedikleri malları ve hizmetleri elde etmek isterler. Alış - veriş kuramcıları, toplumsal etkileşimin ekonomik alışverişe benzerliği basit varsayımını paylaşırlar. Fakat, toplumsal alış - verişin her zaman dolar ve sentler ile ölçülemeyeceğini, toplumasl alış - verişte hem maddi (tongible) hem de maddi olmayanların değiştirilidiğini kabul ederler. Örneğin bir fabrikada diğer işçilerle birlikte etkilçen bir işçi açıkça daha büyük bir yılbaşı ikramiyesi ödülünü elde etmek için arkadaşları ile işbirliğine gidilebilir. Ancak aynı zamanda, arkadaşlık ve iyi niyet gibi maddi olmayan ödül, ekonomik olarak son zamanlarda bile benzer bir davranışı ortaya çıkarabilir. Karşılıklılık modeli, veren ve karşılık olarak almayı bekleyen insanlar ile birlikte var olur.

Alış - veriş kuramının[1] olgunlaşmamış ilk biçimleri işlevselci antropologların ve sosyologların yazılarında bulunabilir olmakla beraber, sosyolojik alış - veriş, kuramının tam - boyutlu gelişmesi, daha sonra Peter M. Blau'nun yaptığı değişiklikler ve George C. Homans ile başarılmıştır. Homans, işlevselci kuramın yetersizlikleri olarak düşündüğü şeyleri düzeltmeye çok istekli idi.

İşlevselciliğe yöneltilen eleştirilerden biri, önceki bölümde de tartıştığımız gibi toplum içinde insanı incelemeyi ihmal etmesi idi. İşlevselciliğin yoğunlaştığı alan, büyük ya da küçük sistemler ile, bunların örgütlenmeleri veya yapısı ve amaçlar ya da işlevleridir. Birey ile, sadece, bir statü ya da konumun doldurucusu ve bu statü ya

da konum tarafından dikte edilen rolün gerçekleştiricisi olarak ilgilenilir. Yapı konusunda bu duyarlılık, psikolojiden farklı bir disiplin olarak sosyolojiye duyulan gereksinmeyi göstermeye yönelen Durkheim'cı gelenekten kaynaklanır. Yapısalcı işlevselcilik, Amerikan sosyolojisinin 1920'li ve 1930'lu yıllardaki gelişmesinde önemli yere sahip bir psikoloji sosyoloji birleşimi (hybrid) olmayan saf bir sosyolojiyi temsil eder. Sosyal psikolojiden hareketlenen bir sarkaç şeklinde, bir diğer uç noktaya, yani toplumdaki aktörler olarak insanların önemliliğinin altının çizilmesine varıldı. Alış-veriş kuramı, kuram sarkacının aşırı sosyolojiden toplumsal yapı içinde bireyin rolünün bir yeniden değerlendirilmesine giden bir çabadır.[2]

Homans'ın vurguladığı; erkekler ve kadınların sosyolojik çözümlemeye geri döndürülmesine duyulan gereksinmedir. Kariyerine bir yapısal işlevselci olarak başlayan Homans, bu kuramsal perspektifi 1950'lerde kurdu. Biz Homans'ın davranışçı alış - veriş kuramına katkısını görmeden önce, onun işlevselciliğini ve yaklaşıma eleştirilerini kısaca gözden geireceğiz.

İnsan Grubu: Homans'ın İşlevselci Kurama Katkısı

Daha önce belirttiğimiz gibi, Homans kariyerine, 1940'larda kuramsal egemenliğinin olduğu varsayılan yapısalcı işlevselci gelenek içinde başladı. Homans'ın The Human Group (1950) (İnsan Grubu) adlı çalışması, küçük grupların yapısal bileşimi ve işleyişi ile de ilgilinerek, bu küçük grupların somut incelenmelerinde sunulan biçimiyle bir soyut sistem kavramı üzerinde odaklanır. Bu çalışma çoğu zaman yol gösterici işlevselci bir bilimsel inceleme olarak kabul edilir. Bu çalışma hakkında Robert K. Merton (1950: XXIII) şöyle yazar: "Simmel'in yarım yüzyıl önceki parlak çalışmasından bu yana, hiçbir çalışma küçük grupların, yapısı, işleyişi ve işlevleri konusundaki sosyolojik kurama George C. Homans'ın İnsan Grubu çalışması kadar katkıda bulunmamıştır." Böylesi onurlandırmalara ve kabullenmelere karşın, Homans işlevselci gelenekle olan bağlarını, toplumsal fenomeni açıklamaktaki yetersizliği nedeniyle koparır.

Homans'ın işlevselci çözümlemesinin konusu olan gruplar temel olarak, ikincil gruplar (secondary groups) ya da örgütler olmaktan çok birincil gruplar (primary group)dır. Homans (1950: 1) *grubu"* birbirleriyle kısa zaman aralıklarında sık sık iletişim kuran ve her bir kişinn bir diğeriyle, ikinci elden değil, fakat yüz - yüze iletişim kurabilecği kadar az sayıda insan toplamı" olarak tanımlar. Bu tanımlama, klasik bir sosyolog olan Charles Horton Cooley'in "birincil grup" kavramından alınmış olup, yapısal örgütlenmenin bir boyutunu temsil etmektedir. Bu tanıma uyan değişik gruplar ilişkin çalışmalar zaten vardır ve Homans, küçük gruplar konulu sosyolojik kuramını geliştirebilmek için bu çalışmalardan beşini kullanır.[3]

Homans, The Human Group'ta bilimsel kuram oluşturma yöntemini açık biçimde ortaya koyar. Önce, Homans'ın grubu karşılıklı olarak bağımlı parçalardan oluşan bir organik bütünlük olarak gördüğü işlevselci perspektif sunulur. Bu bütünlük ya da toplumsal sistem, daha geniş bir çevresel sistem içinde yer alır. İkinci olarak, kuram biraz soyut ve tekil somut örneklerden uzakça olmalıdır. Böyle bir kuramın oluşturulmasında, bazı somut olgular, üzerinde çalışılan tekil somut örneğin çok ötesine genellenebilecek bir kuramın oluşturulması çabası içinde, zorunlu olarak değerlendirme dışı bırakılabilir. Üçüncü olarak, kurama *tümevarım* yoluyla ulaşılmalıdır, yani belli olgular (bu çalışmada, veri beş küçük grup çalışmasından gelir) tüm gruplara uygulanabilir bir genel kuramın geliştirilmesi amacıyla kullanılır. Bu tümevarımcı yöntem, (daha sonraki davranışçı alış - veriş kuramında Homans'ın kullandığı) kuramcıların ampirik gözlemler yoluyla sınanması gereken önermeleri içeren bir genel kuramı mantıksal olarak geliştirdiği *tümdengelimin* zıddıdır. Homans böylece belli ampirik olgulardan yola çıkar ve bu olgulardan daha genel bir insan grupları kuramı geliştirir.

Bununla beraber böylesi bir tümevarımcı çözümlemede bile, bir kavramsal sözlüğe gerek vardır. Bölüm 1'de gördüğümüz gibi, kavramlar önermelerin inşa edildiği yapı taşları; önermeler de kuramların türetildiği elemanlardır. Kuram oluşturma işlemleri konusunda, Homans, anahtar kavramlarını tanımlayan bir kavramsal şema

geliştirir. Sonra, Homans, seçilmiş empirik çalışmalardan önermeler türetmek amacıyla beş çalışmanın herbirinin çözümlenmesinde, geliştirdiği sözlüğü kullanır.

Burada Homans'ın kullandığı bir çalışmayı, montaj gözlem odasını onun işlevselci çözümlemesini görüntüleyebilmek amacıyla kısaca özetleyeceğiz. Bu çalışmada, araştırma projesinin bir aşaması için Western Elektrik Company'den ondört işçi seçilmiştir. Projede işçilerin çalışma alışkanlıkları ve arkadaşlık kalıpları yakın biçimde gözlenmiş ve araştırma çözümlemesinin konusunu oluşturmuşlardır. Homans bu araştırma raporunda sunulan veriyi, montaj gözlem odasının dışındaki gruplara da uygulanabilir yapısal şekillenmelere (configuration) yönelik bir gözle yeniden değerlendirir.

Homans'ın gruptan elde edilebilen verilere dayanan çözümlemesi, onun *iç - sistem* (internal system) ve *dış - sistem* (external) diye adlandırdığı kavramların betimlemesini verir. *İç - sistem* tüm grubu oluşturan üye parçalardır ki, grubun içinde çalıştığı odanın düzenlenişidir. Böylece, iş sistem bir bütün olarak grup iken, dış sistem (yakın gözlem altında bulunan) iç sistemin daha geniş çevresinden oluşur. İç - sistem içindeki bireylerin davranışları yani "üyelerin ya da diğer insanların verili koşullar altında neler yapması gerektiğini, neler yapmalarının iyi olacağını, neler yapmalarının beklendiğini belirginleştiren ifadeler şeklinde konulabilecek düşünceler tarafından yönlendirilir" (Homans, 1950: 130). Grup normlarına uyum (conformity) ödüllendirilir, uyumsuzluk cezalandırılır.

Montaj gözlem odasının çözümlenmesinde amaçlanan sonuç, grup oluşumu ve işleyişi ile ilgili, yapısal yönelimli hipotezlerin gelişitirilmesiydi. Montaj gözlem odası çalışmasından bu hipotezler türetildikten sonra, Homans tarafından *İnsan Grubu*'nda kullanılmak için seçilen başka iki küçük grup çalışmasının sonuçlarının ışığı altında yeniden gözden geçirildi ve değiştirildi. Bu hipotezler, tüm gruplar için yeterli genellikle olmalıydı ve grupların yapısı ve işleyişi bileşik kuramının türetilmesine yönelik olarak karşılıklı bağlantı içinde olmaydı.

Homans'ta çok açık olan şey, tüm toplumların, toplumsal sistemlerin en küçüğü olan, gruba dayanan sistemler içinde örgütlenmiş olduklarıdır. Küçük grupların incelenmesi, Homans'ın yaptığı gibi, daha büyük gruplar ve uygarlıkların anlaşılmasına neden olacaktır. Homans için, uygarlıkların gelişmelerin, yapılarının ve işleyişlerinin yasaların daha küçük toplumsal gruplar içinde işleyen yasaların aynılarıdır. *İnsan Grubu*'nda kullanılanlar gibi, küçük grupların incelenmesinin avantajı bu grupların geniş gruplardan ya da büyük uygarlıkların araştırılmasından çok daha kolay oluşudur.

Homans, işlevselci çözümlemenin katkılarını kabul ediyor olmakla beraber, daha sonra kendisinin de içinde yer aldığı yapısal işlevselci yaklaşımı "hiçbir şeyden fazla birşey açıklamama" nedeniyle eleştirir (Homans, 1974: 6). İşlevselciliğin yapmaya çalıştığı şey; kesin (precise) kavramların geliştirilmesi yoluyla empirik gözlemlerin sınıflandırılması ve bu sınıflayıcı kavramların ilişkiliğini tanımlayan önermelerin geliştirilmesidir der. Homans (19874: 7) işlevselciliğin "bir parça entelektüel örgütlenme" sağladığı kabul eder ancak bir kuramın böylesi sınırlı çabalamaların ötesine geçmek zorunda olduğunu iddia eder. Ona göre, "Her bilim iki ana işi yapmak zorundadır: Keşfetmek ve açıklamak. Birincisi ile, onun bir bilim olup olmadığı ikincisi ile, bir bilim olarak ne kadar başırılı olduğu kararlaştırılır" (Homans, 1969: 20). Böylece, yapısalcı işlevselcilik, bulmaya ve betimlemeye yönelen bir çabayı yansıtır fakat, açıklamada başarısız olmuştur. 1950 sonlarında, Homans kuramını, toplumsal yapının toplumsal değişme ilkeleri yoluyla açıklanmasını umduğu hazırlıkları içerecek biçimde değiştirir.

Alış - veriş Kuramı: Durkheim'dan Psikolojik İndirgemeciliğe Doğru Bir Gidiş

Homans, yapısal işlevselcilikten ayrılırken, toplumsal fenomenin açıklanmasında psikolojinin önemine vurguda bulunmaya başladı. Bunu yaparken, sosyolojinin bir klasik düşünürünün, Emile Durkheim'in yazılarına meydan okuyordu. Durkheim akademik yaşamının büyük bölümünü sosyolojinin bağımsız bir disiplin

olduğunu göstermeye çalışarak geçirdi. Toplumsal olgular (ya da değişkenler) psikoloji ile açıklanamazdı: bu nedenle de, sosyoloji psikloojinin alt alanına indirgenmemeliydi. Durkheim'in psikolojik indirgemeciliğe karşı bu tabusu bugün de hâlâ epeyce güçlüdür, fakat Homans, toplumsal davranışın tüm açıklamalarının kökenlerine inildiğinde psikolojik olduğu iddiası ile bu norma karşı çıktı.

Ancak Homans'ın kuramına başladığı yer psikoloji değil, ekonomidir. Homans'ın alış - veriş kuramı kişinin davranışının ya ödül elde etmek ya da cezalandırılmalardan sakınmak amacıyla oluştuğu varsayımına dayanır. Ödül için bu davranış alış - verişi basit ekonomik işlemlerin (tarnsactions) temel ilkesidir. Kişi hizmetlerini haftalık ödemeler karşılığında değiştirebilir. Bu para ile de, bakkal malzemeleri alabilir, kirasını ödeyebilir ve bir tenis kulübü üyeliği satın alabilir. Bu harcamalardan herbiri, ekonomik alış - veriş, örnekleri olarak görülebilir. Homans tüm toplumsal davranışları - adece ekonomik davranışı değil- böylesi bir alış - veriş sonucu olarak görür. Örneğin, istihdam sadece bir maddi ödül olarak maaş sağlamaz fakat, aynı zamanda arkadaşlık doyum ve güçlü bir özgüven gibi maddi olmayan ödülleri de sağlar. Aynı ortamda işçinin işsizlik korkusundan da kurtulmasını sağlar. Homans insanların maliyet (örn. ceza) en aza indirmek ve kârlarını (yani ödüller eksi maliyetler) artırmak amacıyla eyleme geçtiklerini varsayar.

Ekonomi alış - veriş ilişkilerini betimleyebilir ve sosyoloji bu alışverişin içinde gerçekleştirildiği toplumsal yapıları betimleyebilir, fakat, açıklamanın anahtarını elinde tutan psikolojidir. Homans'ın psikoloji içinde toplumasl yapıyı açıklamak için uygun olarak bulduğu özel kuram, bir davranışsal psikoloji kuramı, özellikle B.F. Skinner'in aşağıdaki formülasyonlarıdır. Homans (1962: 48) şu açıklamayı yapar:

> *Skinner'in kurumsal önermeleri, kesinleşmemiş (countingent) önermeleri kapsar, sadece kategorileri değil. Önermeler, ereksel (teleological) değil fakat sıradan nedensel cümlelerdir. Bunlar, yüksek düzeyli idiler; şu anda olmasalar bile gelecekte olabilecek olanlar daha*

genel önermelerden çıkartılabilir. Geniş kapsamlı idiler; Benim ilgilendiklerim dışındaki pekçok bulguyu da açıklamakta kullanılabilirler... Tabii ki, davranışsal psikoloji herşeyi açıklayamadı, fakat hem onun başarısızlıklarının, onun önermelerinin kalıtsal uygulamazlığının söylenmesi yerine, veri eksikliği ya da uzun ve karmaşık bir nedensel zincirin oluşturulmasında karşılaşılan zorluklar ile açıklanabilirliği inancındayım. Sosyoloji Durkheim'in tersine, psikolojinin bir uzantısı idi.

Açıklıkla, Homans'ın herzaman bir bilimsel kuramın; yani açıklamanın öngerekliliğini karşılamak için davranışsal psikolojinin yeterliliğine inanır.

Tabiki, Skinner'in psikolojisi, psikolojinin sadece tek bir özel alanıdır. Hayvan davranışlarının anlaşılmasının, insan davranışlarının anlaşılmasını sağlayacağını varsayar. Davranışçılar, zihniyet (mentality) gibi kavramlardan, zihin doğrudan gözlemlenemediği için pek hoşlanmazlar. Tam da hayvanların olumlu ödülleri araması ve cezadan sakınmaları gibi, insan hayvanlar da kârlarını en çoğa çıkartmaya ve maliyetleri en aza indirmeye çalışırlar. Alış - veriş kuramcısı Homans için, birey ile onun yapısı arasındaki bağı sağlayan basit olarak işlevselci statü - rol değildir; bundan öte, bu yapılar ve kuramlar maddi ve maddi olmayan metaları alıp - verme süreci içindeki bireyleri kapsar (Homans, 1958: 597-606).

Homans, bu alış - veriş sürecinin Skinnerci psikolojiden ödünç alınan bağlantılı beş önerme cümlesi ile açıklanabileceğine inanır. Bunlar, başarı (success), uyaran (stimulus), değer (value) ve yoksunluk - doyumluluk (deprivation - satiation) ve saldırganlık - onaylama (aggression - Approval) önermelerdir. Bunlar yoluyla pekçok toplumsal davranış açıklanabilir. Herbir önerme bazı gözden geçirmeler gerektirmektedir.

Başarı Önermesi:

> *İnsanlar tarafından yerine getirilen tüm eylemler için, bir insanın en sık ödüllendirilen belirgin bir eylemi, bu insanın yerine getirmekte en çok hoşlanacağı eylemdir (Homans, 1974: 16).*

Bu önermede, Homans, kişi, bir kere ödül elde etmeyi başarırsa (ya da cezadan sakınırsa) onun bu davranışı tekrarlamaya yöneleceğini söyler. Psikolog B. F. Skinner, bu ilkeyi belirli bir nesneyi gagaladığında mısır ile ödüllendirilen bir güvercinin davranışını incelediği çalışmasından çıkarmıştır. Homans, aynı temel ilkenin insan eylemine de uygulanabileceğine inanır. Günlük yaşam kişilerin ödül bulabildikleri davranışlardan oluşur. Biz, ağır bir çalışma haftasının ardından bir ödeme çeki bekleriz, sınavlar için çalışmanın daha iyi notlar ile sonuçlandığını öğreniriz ya da bir tatlı gülüşün karşılığından daha da bir sıcaklığı getirdiğini buluruz. Fakat bu önerme diğerleri ile birlikte değerlendirilmelidir. Açıktır ki, tüm insanlar çalışmayı seçmez, tüm öğrenciler sınavlardan önce çalışmaz ya da herkes gülümsemez. Ampirik sınamaya elverişli olmayan bir başarı önermesi, kendi başına yalnızca bir yarım - doğrudur.

Uyaran Önermesi:

> *Eğer geçmişte belli bir uyaran ya da bir uyaranlar dizisi bir bireyin eyleminin ödüllendirilmesinde ortaya çıkmış ise, şimdi kişinin bu eylemi ya da çok benzer bir eylemi gerçekleştirmekten ençok hoşlanacağı durum, geçmiş uyarana en fazla benzeyen uyaranın ortaya çıktığı durumdur.* (Homans, 1974: 22-23).

Uyaran önermesinin belirttiği şey istenen ödülü hatırlatan nesne ya da eylemdir. Bu önermeyi görüntüleyebilmek için, bir dersten iyi not almak isteyen bir öğrencinin durumunu kullanalım. Öğrenci, ders içi çalışmalara katılması ve bunun yanında da sınavda başarılı olmak için epeyce bir zaman yoğun biçimde çalışması gerektiğini öğrenir.

Öğrencimiz sınavdan özellikle bir önceki günü, yalnız başına çalışmaya ayırmasının yaralı olacağını bulmuştur. O daha önce iyi bir notla ödüllendirilmiş ve istenen ödülü getiren uyaran olarak çalışmanın önemini algılamıştır. Bununla beraber, bir yıl sonra sınavdan iki gün önce yoğun biçimde çalışarak birgün önceki çalışmayla aynı notları alabileceğini, fakat grup çalışmalarının yararlı olmadığını öğrenir. Eğer, öğrenci grup çalışması ya da bireysel çalışma seçeneklerinden birini seçme şansına sahip olsa, olasılıkla bireysel çalışma seçeneğini uyaran olarak seçecektir. Uyaran öncekilerle çok ya da az benzer olabilir ve Homans'ın önermesi istenen ödüllerin elde edilebilmesi için en fazla benzeyenlerin seçileceğini varsayar. Bu durumda, bireysel çalışma (ister sınavdan bir ister iki gün önce yapılan olsun) benzemez uyaran olan grup çalışması uyaranlarına yeğlenecektir.

Değer Önermesi:

> *Kişi için eylemin sonucu değerli oldukça, kişinin o eylemi gerçekleştirme eğilimi fazla olacaktır.* (Homans, 1974: 25)

Bu önerme özel olarak, eylemin sonucu olan ödüller ya da cezalar ile ilgilidir. Başarı önermesi bize öğrencinin iyi notlar almak amacıyla çalışacağını söyler. Uyaran önermesi için diğerlerinden daha uygun olabileceğini belirtir. Değer önermesinin belirttiği ise kişinin, uyaranlar tarafından gösterilen ödülü isteme derecesidir. Şimdi öğrencimizin ders çalışmasının yanında çok tanınmış bir solistin konserini izleme olanağına sahip olduğunu varsayalım. Ayrıca, onun çalışma programında ders çalışması için sadece bu zamanın uygun olduğunu, başkaca zamanı olmadığını da varsayalım. O zaman sorun değerlerden biri sorunu olur: Öğrenim için iyi bir sınav notu konsere katılıp eğlenmekten daha değerli midir değil midir? Homans'ın önermesi öğrencinin istediği ödülü elde etmek için gereken eylemi gerçekleştireceğini varsayar.

Yoksunluk - Doyumluluk Önermesi:

> *Bir kişi yakın geçmişte özel bir ödülü çok sıklıkla elde ederse, onun için bu ödülü, tekrar elde edilmesi çok fazla değere sahip olmayacaktır.* (Homans, 1974: 29)

Yoksunluk - doyumluluk önermesi ayrıca hoşlanılan belli bir eşlemin gerçekelşetirilebilmesinin koşullarını belirler. Eğer değer önermesi için verilen örneği izlersek, durumun bu olduğunu göreceğiz. Değer önermesi, öğrencinin konsere katılmayı neden sınavdan iyi bir not almaya yeğlediğini açıklamaz. Homans'ın varsaydığı özel bir ödülden yoksun olma ya da doymuş olma açıklayıcı anahtardır. Öğrencimiz bu dersin sınavlarından dört tane yüksek not almış olabilir ve bir başka yüksek notu her zaman rastlanmayacak bir konserin izlenmesi kadar ödüllendirici bulmayabilir. Bu durumda da, konseri izlemeyi bir sınavdan yüksek not almaktan daha ödüllendirici buluyor olabilir. Bu başka bir dersin, yüksek bir notun konsere gitmekten daha fazla istenmiş olabileceği ilk sınavı da olabilirdi. Diğer bir deyişle, insanoğlu hayvanlar gibi, ya özel *(particular)* bir ödül için aç olur ya da onu pekte önemsemeyen bir noktada bulunur. Yoksunluk - doyumluluk belli bir zaman bizim neyi değerli bulduğumuz ile ilgilidir.

Saldırganlık - Onaylama Önermesi:

> *Bir kişi eylemi, beklediği ödülü ya da beklemediği ödülü getirmediğinde ya da beklemediği bir cezayı getirdiğinde, kızacaktır; O saldırgan davranıma eğilimine girecek ve böylesi davranışların sonuçları onun için daha değerli olacaktır. Bir kişinin eylemibeklediği ödülü, özellikle de beklediği ödülden daha büyük olanını getirir ya da beklediği cezayı getirmezse durumdan hoşnut olacaktır; onaylanan (approving) davranışı gerçekleştirmekten, daha çok hoşlanır ve böylesi davranışların sonuçları onun için değerli olur.* (Homans, 1974:37, 39).

Bu iki yanlı önermede, Homans erkek ve kadınların duygusal (emotional) davranışı ile ilgilenir. Eğer kişi beklediğini elde edemezse, sinirlenecektir. Varsayalım ki, sınava girmek yerine konsere gitmeye karar veren öğrenciniz, konser salonuna geldiğinde ayrıntığı biletin satıldığını başka biletin de olmadığını öğrenmiş olsun. Açıktır ki, öğrencimiz istediği konseri izleme ödülünü elde edememiştir. Muhtemelen çok sinirlenecek ve bu sinirini gişede bekleyen kişiye boşaltacaktır. Bu örneği, önermenin ikinci bölümünü gösterebilmek için bir adım daha ileri götürebiliriz. Herhalde öğrenci sinirlenmiş olmasının sonucu olarak bir bilet almayı beklemiyordu, bu sadece duygusal bir dışvurumdu. Fakat tam da bu sırada, konser salonu yöneticisi oradan geçiyor ve öğreninin bağırınalarını duyuyor olsun ve öğrenciyi sakinleştirebilmek amacıyla özel ziyaretçiler için ayrılmış bir ayrı bölümde oturmasını sağlıyor olsun. Doğal olarak öğrenci memnun olacaktır. Tüm diğer şeyler olduğu gibi kaldığında, sinirleri dışavurmanın sonuç getirdiğini hissedecek ve böylesi bir duyguyu, gelecekte sinirlenme durumlarında hemen göstermekten çekinmeyecektir.

Homans bu önermelerin karşılıklı bağlantılalıklarını birlikte bir örüntü olarak düşünülmesi zorunluluğunu vurgular. En iyi durumda, bu önermelerden birisi, insan davranışının sadece parçasal açıklanışını sağlar. Davranışı açıklamak için, beş önermenin hepsi de - başarı, uyaran, değer, yoksunluk - doyumluluk (deprivantion - satiation) ve saldırganlık - onaylama (agression - approval) - göz önünde bulundurulmalıdır. Bu önermeler çok açık gibi görünmesine karşın, Homans sosyolojik kuram inşâasında açık olanın üstünkörü gözden geçirilmemesini vurgular. Homans için, bu önermelerin alış - veriş kuramı içinde anlatılması ve ampirik araştırmalarda kullanılmaları önemlidir. Homans, bu önermelerin birlik (unit) halinde elc alınmasının, sosyologa yapısal işlevselcilerin "toplumsal yapı" dedikleri şeyi açıklamayı sağlayabileceğine inanır.

Homans toplumsal kuramlarımızın ve bizzat toplumun kendisinin, son çözümlemede, bu beş önerme ile çözümlenebilir olan toplumsal alış - verişten dolayı var olduğunu söyler. Şimdi biz, hükümetin gücünü bireylerinin refahlarının korunması karşılığında, alıp - verme

yoluyla elde ettiğini; bir papazın cemaatini koruması ve yaşamını kazanmasını cemaate rehberlik etmesi, hasta ziyaretleri ve papaz vaazları hazırlaması karşılığında, alış - veriş yoluyla elde ettiğini, öğretmenler ve diğer çalışanlardan oluşan eğitim sisteminin hizmetlerini maaşlara dönüştürelecek olan öğrenci harçları ile alıp - verdiğini söyleyebiliriz. Örnek olarak verdiğimiz tüm ödüllerin maddi şeyler olmasına karşın, Homans maddi ödüller kadar maddi olmayan (non - material) ödüllerin de varlığını kabul eder. Bir insan öğretmenlik mesleğini sadece yaşamını kazanmak için seçmeyebilir (çok daha rahat yaşatıcı maaşlar başka yerlerden de elde edilebilir), fakat bunu, gene insanlarda çalışmanın getirdiği içsel instrinsic) ödüller ile böylesi bir hizmetin sağladığı doyum (satisfaction) için seçebilir. Mal varlığını yoksullara yardıma adayan bir insancıl (humanitarian) maddi ödüller alamaz; onun maddi - olmayan ödülleri, doyum, diğerlerini saygısı, daha az varlıklı olanlara yardım etme ve moral duygusundan oluşabilir. O zaman da, Homans için, tamamen kurumsal olan ve kurumsal olmayan toplumsal davranışların çoğu bu beş psikolojik önermenin irdelenmesi ve uygulanması yoluyla açıklanabilir

Alış - Veriş Kuramı ve Güç Konusu

Toplumsal alış - verişin basit bir örneğinde, ilişkinin simetrik olması gerektiğini varsayabiliriz. Örneğin, alışveriş sırasında, bir şeyin satın alınması ile onun için ödenen paranın eşit kıymette olduğu varsayılır. Diğer benzer toplumsal ilişkiler de genellikle simetriktir, bu; hediye alıp verilirken bunların yaklaşık olarak eşit değerli oluşunda, toplumsal eşitler arasındaki arkadaşlıklarda ya da sadece ücret için değişime sunulan emekte görüntülenebilir.

Bununla beraber, gerçek dünyadaki tüm ilişkiler simetrik değildir. Sosyologlar güç ve otoriteye dayanan bir tabakalaşma sisteminin farkındadırlar. Homans güç ve otoritenin kökenini *en az ilgi ilkesine* (the principle of least interest) göre açıklar: Süregiden toplumsal oluşum içinde en az ilgiye sahip bir insan topluluk koşullarının dikte edilmesi için en uygun olandır. Bu ilke katılanlardan biri için güç geti-

rir, çünkü "alış - verişte biri diğerinden onun kendisini ödüllendirmesinden daha fazla kapasiteye sahip olabilir (Homans, 1974: 74). Bir randevulaşma ilişkisi en az ilgi ilkesini görünüleme için kullanılabilir. Aile sosyologları tarafından, çiftlerden ilişkinin canlı tutulması konusunda en az ilgiye sahip olanın ilişkiyi yöneten kurallar hakkında söyleyecek çok daha fazla şeye sahip olduğu gözlenmiştir. Ünlü futbol yıldızıyla randevulaşan sıradan kızın itaatkar ve hayranlığı, kampusun güzellik kraliçesi tarafından tatsız bulunabilir. Futbol yıldızı ilişkide güçlü olabilir, buluşma sıklıklarını ve birlikte olduklarında yapacaklarını ve hatta kızın diğer zamanlarda yapacaklarını da dikte etmeye başlayabalir. Bu ilişkide futbol yıldızı, sürekli olarak kazandığı prestijden dolayı ilişkide güç pozisyonuna erişebilir: Bu türden asimetrik ilişkiler kesinlikle yüz - yüze toplulukların bir parçasıdır.

Formel örgütlenmeler içinde asimetrik ilişkiler zorlayıcı güç yoluyla idame ettirilir. Zorlayıcı güç eşitsiz alış - verişi temsil eder ve böylesi durumlar, zorlayıcı olmayan güçte olduğu gibi alış - veriş önermeleri ile yönetilir. Homans, ilişkiler pazar (faiz) alış-verişine dayandığı zaman zorlamaya gerek olmadığını söyler. Fakat, gücün zorlayıcı olduğu zamanda bile alış - veriş yine mevcuttur. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kölelik, sahipleri tarafından köleler üzerinde uygulanan zorlayıcı güç olarak görülebilse de eşitsiz alış - veriş aşikardır. Alış - verişte verilen hizmetlerle orantılı bir alış - veriş olmasa da, hizmetler için yiyecek, barınak ve giyecek sağlanmıştır.

Homans (1974: 75 ff) güç eşitlenmesine doğru bir eğilim olduğuna inanır ki bu eğilim insan ilişkilerinde zorlamayı bir kural olmaktan çıkarıp bir istisna yapar. Bu, toplumda grup üyelerini gelir ve meslek bazında sıralayan bir tabakalaşma sistemi ile kanıtlanabilir. Yüksek statülü bir insan talep açısından kıt olan mallardan daha çok sunan, fakat fazla olan mallardan da daha çok alan birisidir (Homans 1974: 195 ff.) Grup içindeki statülerin sürekli değişimi, bazılarının grup tarafından ihtiyaç duyulan kıt kaynaklara daha fazla sahip olduğunu gören grup üyeleri tarafından kabul edilir. Bu kıt kaynaklar için alışverişte veren, diğer üyeler tarafından daha yüksek statülere yerleştirilir.

Ekonomik arz talep yasasına dayanan bu statü kuralının basit bir örneğini verebiliriz. Bir rock yıldızı alış - verişte astronomik paraları konserlerde görünmek ve gitarları kırma karşılığında elde eder. Homans'ın kuramına göre, onlar kıt kaynaklar (eğlence ve muhtemelen başka gizil (latent) işlevler sağlamalarından dolayı yüksek statüye yerleştirilirler. Rock yıldızlarına toplumda çok çekici olan para verilir (eğer bu olmasaydı, öğrenciler, yıldızları zengin eden kasetleri satın almazlar ve konserlere gitmezlerdi): konsere giden genç, ancak bazı süper gruplar tarafından sunulabilen bir eğlence alır. Muhtemelen, süperstarlar üniversiteler için çalan yerel rock gruplarının sahip olmadığı bazı şeylere sahiptirler. Aynı ilke toplumda daha fazla kurumlaşmış diğer pozisyonlara da uygulanabilir.

Toplumda ilişkiler ve insanların kademelenmeleri (ankings) Homans'ın *dağıtıcı adalet* (distributive justice) dediği şeye uygun olmalıdır. Toplumda karşılıklı etkileşim içinde, insanlar ödüllerinin üstlenilen maliyetlerle orantılı olmasını bekler. Eğer ödüller, dağıtıcı adalet ile uygun biçimde gelmezse; ödüllerin dağıtımında adaletsizlik ve ayırımcılık durumuna sahibiz demektir. Homans, alışveriş (trnsaction) ile doyumluluğun göreli olduğu ayrımında olmamız gerektiğini söyler; yani ancak, biz göreli yoksunluk (satisfying) olarak mı değerlendirileceği kişinin karşılaştırma grubuna bağlıdır. Şimdi bir örnek olarak rock grupları örneğine devam edilebilir. Yerel grup kampusa cuma akşamı dansında çalmak için getirilmiş; ve gruba 200 dolar ödenmiştir. Ertesi cuma kampusa bir başka yerel grup gleri ve 150 dolar ödenir. Birinci grubu karşılaştırma noktası olarak kullanılan ikinci grup adaletsizce davranıldığını hissedcektir. Gerçekte, birinci grup kadar iyi olup olmadıkları, birinci grupla onların özdeşleştirdiği şey kadar önemli değildir. Homans, karşılaştırma grupları hakkında aşağıdaki genel kuralı formüle eder:

> *Genel kural olarak gözlenen, insanların kendilerini belli düzeyde yakın ya da benzer olanlarla karşılaştırmaya, uzak ya da benzemez olanlarla karşılaştırmaktan daha fazla eğilimli olduklarıdır. Özellikle de, doğrudan alış -*

veriş halinde bulundukları ile kendilerini karşılaştıracaklardır.

Homans. 1974: 252)

Homans'ın çalışmalarındaki tartışmaların çoğu yüz - yüze etkileşim (interaction) - altkurumsal (sub - institutional) olarak adlandırılabilecek bir etkileşim - ile ilgili çalışmalara dayanır. Böylesi davranışlar biçimlendirilmemiş olsa bile, Homans, kurumların onun aracılığı ile oluştuğuna inanır. Homans, kurumların çözümlenmesi ile ilgili bir makro - sosyolojik kuram geliştirilmesine yönelik kuramsal çalışmaya fazla zaman ayırmamıştır. İnsan Grubu'nda yaptığı gibi, Homans, küçük gruplar içindeki mikro düzeyli süreçlerin anlaşılmasının, sosyologlara büyük ölçekli örgütleri ve hatta uygarlıkları daha iyi anlamasını sağlayacağını savunur. Homans için, büyük ölçekli örgütler ve uyarlıklar birincil toplumsal davranışın çözümlenişinde ortaya çıkartılan ilkelerin yalnızca bir uzantısıdır.

Davranışsal - Alış - Veriş - Kuramının Eleştirisi

İnsanların doğası hakkında varsayımlar açısından Homans, yapısalcı işlevselcilerle çok yerde aynıdır. Onlar gibi, Homans hem rasyonel (yani amaç - yönelimli) hem de dış güçlerin etkisiyle belirlenmiş bir insan imajı sunar. Aslında Homans, toplumsal bilimler aynı genel önermeler kümesini kullandıkları için, rasyonel ya da amaç - yönelimli kuram ve davranışsal psikolojik kuramın çoğu zaman aynı olduğunu kabul eder. Ancak, Homans (1967:39) "kuram"ın davranışsal psikolojiden daha sınırlı olduğuna inanır:

> *Rasyonel kuram algılamanın önemini kabul etmekle beraber ve algılamalarına göre hareket eden insanı ve iyi bilgilendirilmiş kişilerin algılamalarının bile yanlış olabileceğini varsayar ve onun (rasyonel kuramın) basitçe, algılamalarını verili olarak alır ve onları davranışsal*

psikolojinin yaptığı gibi geçmiş deneyimlerini de verili halleriyle alır ve onları geride kalan yoksunluğa ve yeni değerlerin öğrenildiği sürece bağlamaz.

Homans'a göre (1967: 103) insanın rasyonel hareket etmesine karşın, bu "seçme yanılsaması" (illusion of choice) altında yapılır: "Yanılsamadan bahsediyorum çünkü bizzat kendim, hemen hepimizin yaptıklarının mutlak biçimde belirlendiğine inanıyorum." Homans, o insanlara koşullarını değiştirebilecekleri inancını (conviction) verdiği için her zaman bir özgür irade (free will) yanılsamasına sahip oluruz der. Ancak aslında, erkekler ve kadınlar doğal bilimler dünyasını yöneten aynı belirlenmiş ve katı yasalara tabiidirler.

Homans (1961: 79-80) kendi insan modelinin, kaynaklarını üstünlüğü için kullanan yeni "ekonomik insan" modeli olduğunu söyler. "Antisosyal ve maddeci, sadece para ve maddi şeyler ile ilgilenen ve bunları elde edebilmek için yaşlı anasını satmaya (sacrifice) hazır olan" eski ekonomik insandan farklı olarak, yeni ekonomik insan, elcillikten (alturizm) hazcılığa (hedonizm) kadar istediği tüm değerlere sahip olabilir. Kaynakları değerlerine ulaşmak için kullandığında, har vurup harman savurmadıkça davranışlar ekonomiktir: "kaynaklarını tutumlu kullanmamakta ödül bulacağını öğrendiyse, eğer yarın endişesine sahip *olmamaya* değer veriyorsa ve bunlara uygun davranıyorsa, bu durumda da davranışı halâ ekonomiktir. Aslında, yeni ekonomik insan desensiz - yavan (plain) biridir." (Homans, 1961: 79)

Homans'ın insan imajı, beklenebileceği gibi eleştirilemez değildir. İnsanların doğasını hayvan doğasından çok az farklı bulan daraltılmış bir Skinnerci "davranışçı psikoloji"ye dayanır. Peter Ekeh'ın (1974: 120) Homans'ın insan imajı çözümlemelerinde gözlemlediği gibi:

Homans'ın toplumsal alış - veriş kuramındaki acıklı çelişkisi, onun, insanları insan olarak, insan türünün üyeleri olarak inceleyen bir psikoloji, davranışsal psikoloji ile, fakat ilkelerini hayvan davranışlarından alan bir psiko-

loji ile incelemeye inanmasıdır. Daha açıkçası gerçek olan şudur ki, Homans insan için belki de en temel olan şeyi kaçırmaktadır: Hayvanlardan farklı olarak insan eylemleri zaman olarak anlamı geçmişleriyle bağlantılı olmak zorunda değildir, fakat insanlar önem verdikleri gelecek olasılıklarının muhasebeleri doğrultusunda geçmişlerine rağmen eylemde bulanabilirler.

Özellikle Homans'ın "ekonomik insan" ve onun tüm toplumsal etkileşimi ya da dağıtıcı adalet ilkesine uygun olduğu varsayımı ile ilgili başka eleştiriler de vardır. (Daha fazla bilgi için Zeithin, 1973; Singlemann 1972; ve Turk ve Simpson, 1971'a bakınız.) Bu eleştiriler eşit alış - verişe yönelen bir sistem olarak kabul edilen dünya anlayışının gerçekçi olmadığını ileri sürer. Bu eleştirilerde Homans'ın güç ve toplumsal adalet değerlendirmelerinin gerçeğe uymadığı çıkar. Gerçekte de kölelik, standtarların altındaki ücretler ya da savaş alışverşin ilkelerine indirgenebilir mi? Sosyolojik kuram hakında kafa yoran pek çok kişi böyle olmadığını söyler.

Homans'ın toplum düşünesini geliştirdiği yer bu rasyonel ve belirlenmiş insan imajıdır. Bu geleneksel işlevselci pozisyondan bğlantılı iki noktada farklıdır: (1) toplumun özü (essence) ve (2) işlevsel ihtiyaçlar ya da öngereklilikler (prerequisites) konusu. Homans için (1971: 378) toplum, toplumsal alış-veriş süreci içindeki kadın ve erkeklerden ayrı bir varoluşa sahip değildir: "Sosyologların incelediği kurumlar, örgütler ve toplumlar tortulara bakmaksızın insan eylemine girebilirler." Daha önce de gördüğümüz gibi, psikolojik indirgemeciliğe yol açan işte bu pozisyondur. Yapısal - işlevselcilikle diğer bir anlaşmazlık da, Homans (1970:370) toplumsal grupların ya da sistemlerin ihtiyaçları olduğu yargısını reddeder: "Toplumların değil fakat insanların ihtiyaçları olur. Bu kesinlikle apaçıktır ve bunun dışında herhangi bir varsayım kişiyi kendiliğinden insan ilişkileri hakkında doğruyu söylemekten uzaklaştırır." Homans'a göre, sosyolojik çözümleme birimi soyut gruplar değil bireylerin davranışları olarak kalmalıdır.

Homans'ın kuram hakkındaki görüşlerinin büyük bölümü diğer natüralistik sosyologlarla aynı doğrultudadır. Homans'ta kavramların tanımlanışının, bu kavramlardan önermesel cümleler (prepositional statements) kurulmasının ve önermelerini karşılıklı bağlantılandırılmalarının önemini kabul etmeye devam eder. Bunun da ötesinde Homans, doğal bilimlerinin, toplumsal gerçekliğin nihai açıklayıcı ilelerini sağlayabileceği düşünesine yol açabilecek bilimin tekliğine (unitary of science) inanır. Kendi çalışmaları ekonomi ve sosyoloji psikoloji ile birleştirme çabasını görüntüler. Böylece, natüralistik kuramın amacı, sadece betimlemek değil fakat fenomeni açıklamaktır. Homans davranışsal bilimlerin birleştirici açıklayıcı ilkesinin Skinnerci psikolojide bulunduğuna inanır:

> *Bu önermeler kümeninin - toplumsal bilimlerden birinin, psikolojinin akademik kullanımında olmalarına karşın- hali - hazırda açıklamada kullanılan en genel önermeleri sağladığına inanıyorum. Sadece kendi inceleme konularında insan davranışında değil, fakat onların insan davranışı hakkındaki genel cümlelerinde (statements) de toplumsal bilimler tek bir bilimdir.* (Homans, 1967: 43)

Öteki natüralistik sosyologlar, sosyolojiyi psikolojik açıklamalara indirgemeye pek de istekli değildirler. Bu psikolojik indirgemecilik toplumsal fenomenlerin var olduğunu ve kendine has özelliklere sahip olduklarını varsayan sosyologlar için bir rahatsızlık kaynağıdır. Bu özellikler psikolojik açıklamalara indirgenemez. (Daha sonraki bölümde tartışılacak olan Peter Blau, toplumsal yapıların oluşum ilkelerini açıklamada Homans'ın başarısızlığını eleştiren alış - veriş kuramcılarından birisidir.) Homans'ın indirgemeci konumunun bir özel başarısızlığı da, mantıksal sonucunda ortaya çıkar, psikolojik indirgemecilik modası geçmiş bir sosyolojiye karşılık gelir. Böylece, toplum içinde insanların tam olarak anlaşılması için sosyoloji ve psikoloji arasında bilgi değişimi epeyce arzulanır olsa da, sosyolojiyi psikolojki temellere indirgemek her iki disiplin için de ilgi çekici görünmüyor.

Özet

Bölüm 2'de gördüğümüz gibi yapısal işlevselcilik, çözümleme birimi olarak toplumsal yapının önceliğini vurgular. Sonuç olarak, yapısalcı çözümleme içinde bireysel aktörün önemi yerini kaybeder. homans bu düzeyde bir çözümlemeyi klasik çalışması olan The Human Group'da yapar, burada yapının oluştuğu süreç yenileme ürün ya da insan etkileşimi incelemenin konusunu oluşturur.

Homans aslında işlevselcilik tarafından sunulan basit betimleyici gücün büyüsünü bozar ve dikkati açıklayıcı gücü olduğuna inandığı davranışçı psikolojiye yöneltir. Onun çalışması burada, bireyi sosyolojik çözümleme içine sokmaya çalışır ve davranışı toplumsal yapıyı açıklamak için kullanır. Homans ilk zamanlardaki yapısalca kavramlarını desteklemek için davranışsal önermeleri kullanmasına karşın, önermelerin formülasyonunda ve onları tek bir toplumsal alış - veriş kuramı içinde bağlantılandırma çabasında Merton'dan (ki Merton, önermesel bir kuram geliştirmeye çalışmamıştır) daha ileri gider.

Homans için, insan davranışının amacı ekonomik olan kâr ya da ödülleri en çoğa çıkartabilmeye yöneliktir. Tüm toplumsal fenomenler zorlayıcı gücü, tabakalaşmayı, otoriteyi ve diğer toplumsal eşitsizlikleri de içermek üzere hepsi alış - veriş bağlamında çözümlenebilir. Homans, bu alış veriş ilkesinin geleneksel işlevselci kuramda olmayan bir açıklama gücü sağladığını gözlemler.

Homans'ın çabaları sosyolojide çok iyi karşılanmış olmakla beraber çalışmaları gene de eleştirilir. Ana eleştiri, alış - veriş kuramının insan davranışının karmaşıklığı ile ilgilenmediği, toplumsal grupların ortaya çıkış biçimleriyle uygun biçimde ilgilenmedeki başarısızlığı, psikolojik indirgemecilikten fazlaca etkilendiği noktalarındadır.

Homans alış - veriş kuramının, davranışı, hem kuramsal hem altkuramsal düzeylerde açıklamak için kullanılabilir olduğunu varsayar, sonraki bölümün konusu olan alış - veriş kuramcısı Peter M. Blau Homans'ın ilkelerini daha büyük toplumsal yapıların oluşumunu kavraması amacıyla daha da genişletir.

DİPNOTLAR

1. Alış - veriş kuramı ve onun antropolojik işlevselcilik ile ilişkisinin tartışılması için. Ekeh'e (1974:83ff.) bakınız. Sosyolojik kuram konusunda bazı düşünürler alış - veriş kuramını yapısal işlevselciliğin basit bir yan çalışma alanı olarak görürler. Bununla beraber. davranışçı George C. Homans'ın alış - veriş kuramı (bu bölümde incelenen kuramcı). Peter M. Blau'nun yapısalcı alış - veriş kuramı (bölüm 4) daha fazla sosyal psikoloji yönelimli J.W. Thibaut ve H.H. Kelley'in (1959) kuramında bulunan varsayımlar arasında büyük farklılıklar vardır.
2. Sosyolojik kurama, birey davranışçı alış - veriş kuramı tarafından getirilmiş olmasına karşın. daha sonra da göreceğimiz gibi insan imajı, yapısalcı işlevselcilik tarafından sunulan belirlenmişlik imaj ile çok çok uyumludur. Bu tip düşünce, Wrong'un (1961) çağdaş sosyolojik kuramda aşırı sosyalleştirilmiş insan kavranışını eleştirmeye (oversocialized conception of man) götüren şeydir. Hem işlevselcilik hem de alış - veriş kuramı. eğer varsa yaratıcı eylem için çok az alan bırakan, yapısal olarak belirlenmiş seçimleri ile sunulan birey görüşünü paylaşır görünürler.
3. Kullanılan çalışmalar: Roethlisberger ve Dickson'un (1939) montaj gözlem odası (bank wiring observation room): Whyte'in (1943) Norton Sokağı çetesi; Firth'ın (1936) Tikopia'da aile; Hatch'ın (1948) Hilltown'da Toplumsal Çözülme; ve Arensberg ve Macgregor'un (1942) bir elektrik şirketindeki toplumsal çatışma çalışmalarıdır.

KAYNAKLAR

ARENSBERG, C.M., and D. MACGREGOR

1942 "Determination of Morale in an Industrial Company." *Applied Anthropology* (1): 12-34.

EKEH, PETER P.

1974 *Social Exchange Theory: The Two Tr'aditions.* Cambridge, Mass.: Harward University Press.

EMERSON, RICHARDM.

1972 "A Psychological Basis for Social Exchange." s. 38-57 Josehp Berger, Morris Zelditch, Jr. and Bo Anderson (Der.), *Sociological Theories in Progress, Cilt. 2. Boston:* Houghton Mifflin Company.

FIRTH, DAYMOND

1936 We The Tikopia. London: George Allen and Unwin, Ltd.

GOULDNER, ALVIN W.

1960 "The Norm of Reciprocity: A Preliminary Statement." *American Sociological Review* 25 (Nisan): 161-178.

HATCH, D.L.

1948 "Changes in the Structure and Function of a Rural New England Communiyt Since 1900." Doktora tezi, Harvard University.

HEATH, ANTHONY

1976 *Rational Choice and Social Exchange.* London: Cambirdge University Press.

HOMANS, GEORGE A.

1950 *The Human Group.* New York: Haicour, Brace & World, Inc.

1962 *Sentiments and Activities.* Glencoe, III.: The Free Press of Gleoncoe.

1964 "Bringing Men Back In." *American Sociological Review 29 (Aralık): 809 - 818.*

1967 *The Nature of Social Science.* New York: Harcourt, Brace & World, Inc.

1969 "A Life of Synthesis". s. 13-43 Irving Louis Horowitz (Der.) *Sociological Self - Images.* Beverly Hills, Calif.: Sage Publications.

1971 "Commentary". s. 363 - 379 H. Turk and R. L. Simpson (Der.) *Institutons and Social Exchange: The Sociologies of Talcott Parsons and*

George C. Homans New York: The Bobs-Merrill Company, Inc.

1974 *Social Behavoir:* Its Elementary Forms (rev. ed.) New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.

MERTON, ROBERT K.

1950 "Introduction." s. xvii - xviii George Homans, The Human Group, New York: Harcourt, Brace & World, Inc.

ROETHLISBERGER, F. J., and W. J. DICKSON

1939 *Management and the Worker:* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

SINGLEMANN, PETER

1972 "Exchange as Symbolic Interaction: Couvergence Between Two Theoretical Perspectives." *American Sociological Review 37 (*Ağustos) 414-424.

THIBAUT, J.W., and H.H. KELLEY

1959 *The Social Psyclologiy of Groups. New York: John Wiley & Sons, Inc.*

TURK, HERMAN and RICHARD L. SIMPSON (Der.)

1971 *Institutions and Social Exchange.* Indianapolis: The Bobs-Merrill Company, Inc.

WHYTE, WILLIAM FOOTE

1943 Street Corner Soiety. Chicago: Chicago University Press.

WRONG, DENNIS

1961 "The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociologiy" *American Sociological Review* 26 (Nisan): 183-193.

ZEITLIN, IRVINC M.

1973 *Rethinking Sociology:* A Critique of Contemporary Theory. New York: Appleton - Century - Crofts.

4.
Alış - Veriş Yapısalcılığı: Davranışsal-Alış-Veriş Kuramının Ötesi

> *Basit toplumsal süreçlerden daha karmaşıklarının türetilmesi ve genelde toplumsal yapı çalışmalarında iki tehlikeden kaçınılmalıdır-gözlemlenebilir ampirik gerçeklikten çok uzak olan soyut kavrayışın Scylla'sı ve varolan toplumsal ve yapısal özellikleri gözardı eden indirgemeciliğin Charybdis'i".* (Blau, 1964: 2-3)

Her ne kadar alış - veriş kuramı, sosyoloji ve sosyal psikoloji içinde ayrı bir perspektif olarak ortaya çıkmışsa da, önceki bölümde de değindiğimiz gibi, içsel farklılaşmalardan arınmış değildir. Emorsno'un (1976:335) toplumsal alış-veriş kuramının oluşumu ve gelişimi üzerine eleştirel makalesinde tartıştığı gibi, persperspektif içinde halâ pek çok farklı ve karşıt tartışma vardır.

Alış-veriş kuramına en iyi-bilinen iki temel sosyolojik katkı George C. Homans'ın (3. Bölüm) kuramı ve bu bölümün konusu olan Peter M. Blau tarafından yapılmış. Her ne kadar Blau çalışmalarında esas olarak Homan'ın davranışsal psikolojisini büyük oranda benimsiyor görünse de, dikkatli bir inceleme Blau ve Homans arasında farklılıkların, yüzeysel benzerliklerden çok daha fazla olduğunu ortaya çıkarır. Gördüğümüz gibi, Homans'ın kuramı, bireysel davranışın açıklanması konusundaki ısrarı ile psikolojik indirgemeciliğe kayar. Bu bölümün başında verilen alıntıda belirttiği gibi. Blau sosyologları "oluşan (emergent) toplumsal ve yapısal özellikleri önemsemeyen" indirgemecilik tehlikesine karşı uyarır. Blau'nun bireysel yönelim psikolojisine indirgenemeyecek varoluşları ya da grup özellikleri üzerindeki vurugusu, Ekeh'i (1974) Blau'nun çalışmalarını, Homans'ın"bireysel davranış kuramı" ile karşıt olabilecek "kollektivist yapısal tez" şeklinde adlandırmaya götürdü.

Her ne kadar Blau, Homans'ın mikro-kuramsal çabalarını övse de,

onun indirgemeci eğilimlerine karşı eleştireldir ve mikro-toplumsal çalışmalardan makro ya da büyük - ölçekli karmaşık örgütlenmelere ilişkin genellemelere varılamayacağını ileri sürer. Blau, *mikro yapıları* etkileşimde bulunan bireylerden oluşan yapılar, *makro yapıları* ise, birbirleri ile ilişki gruplardan oluşan yapılar olarak tanımlar. Her nc kadar mikro ve makro yapıların bazı benzerlikleri olsa da temel farklılıkları vardır. Örneğin; Blau (1964:31) küçük grupların toplumsal kontrolü. toplumsal başvuru (social appeal) ve kişisel sorumluluk yoluyla korumayı başarabileceklerini fakat ilkeler bazında bunun olamayacağını gözlemler. Böyle hayli karmaşık örgütsel birlikler için formelleştirilmiş yollara ve zorlayıcı güçlere geresinim vardır. Böyelece, her ne kadar Blau alış - veriş sürecinin önemini kabul ediyor olsa da, ayı zamanda karmaşık örgütlenmelerin işleyişini daha iyi anlamayla da ilgilenmektedir.

Blau aynı zamanda sosyolojideki indirgemeiliğin sosyologları güç (power) ve tabakalaşma gibi, mevcut önemli olgularla uygun şekilde uğraşmaktan alıkoyduğunun bilincindedir. Benzer konuların, alışverişin davranışsal psikolojik ilkeleri yoluyla anlaşılabileceğini iddia eden Homans'a karşı çıkar. Öte yandan, benzer başlıklarla uğraşan bir çok kuramcı "gözlelenebilir ampirik gerçeklikten çok uzak olan soyut kavrayışın Scylla"sının kurbanı olmuştur. Bu makro - kuramcılar, indirgemecilerin ihmal ettikleri başlıklar üzerine de yoğunlaşırlarken, mikro - sosyologlara yakın düşen empirik toplumsal dünyadan uzaklaşmışlardır. Blau'nun kuramında yaptığı, mikro - sosyolojideki alış-veriş kavramını kullanmak ve bu kavramı makro-kuramsal çabaların konusu olan güç kavramı ile birleştirmektir. Bu çabanın meyvası Blau'nun klasik kuramsal çalışması, *Exchange and Power in Social Life*'ta (Toplumsal Yaşamda Alış-Veriş ve Güç) görülür.

Toplumsal Yaşamda Alış - Veriş ve Güç

Blau, psikolog B.F. Skinner tarafından geliştirilen ve toplumsal alış-veriş kuramcısı George C. Homans tarafından yeniden tartışılan toplumsal alış-verişin basit psikolojik ilkesini kabul ederek tezine

başlar. Bu ilkeler bireylerin birbirlerine karşı çekiciliği fenomenini ve onların çeşitli ödüllere duydukları istekleri içerir. Toplumsal ödüllere duyulan bu istek, Blau'nun toplumsal yapıların kökenini açıklayan kuramında "verili" (given)dir. "İnsanları birleşmeye iten çekicilik nedir?" sorusuna karşılık Blau'nun yanıtı; "bireyler içsel (intrinisc) ve/veya dışsal (extrinsic) ödüllerin beklentisiyle alış-verişe ilgi duyarlar" şeklinde olmuştur (Blau, 1964: 312).

Her ne kadar Blau, çoğunlukla böyle olduğu savında bulunsa da, bütün insanlar davranışlarının toplumsal alış - veriş düşüncesiyle yöneltilmediğini itiraf eder. Blau toplumsal alış - verişe gtürecek davranışlarda bulunması gereken iki durumu belirler: (1) davranış "yalnızca diğer insanlarla etkileşim yoluyla gerçeklşetirilecek amaçlara doğru yönlendirilmeli" ve (2) davranış "bu amaçların gerçekleştirilmesini daha ileriye götürecek araçları uyarmaya yönelmeli" (Blau, 1964: 5). Arzulanan bu amaçlar dışsal ödüller (para, mal ya da hizmetler gibi), [maddi ödüller Ç.N.] ya da içsel ödüller (sevgi, saygı, görev ya da güzellik arayışı) [manevi ödüller Ç.N.] şeklinde olabilir. Toplumsal alış-veriş ilkelerince idare edilen insan davranışı, toplumsal yapı ve toplumsal kurumların oluşumunun önemini vurgular.

Bu noktaya kadar, Homans ve Blau'nun kuramları birbirine yaklaşır, fakat Blau'nun ilgileri Homans'ın mikro - kuramsal vurgusunun ötesine gider. Blau ve Homans, küçük gruplar içindeki bireylerin, çeşitli türdeki ödüllere olan arzuları nedeniyle birlikte olmaya yöneldikleri konusunda uyuşabilirler. Fakat, her ne kadar alış - veriş küçük gruplarda yönlendirici ilke olsa da, büyük örgütlenmelerin işleyişi bu psikolojik tezc indirgenemez. Blau büyük örgütlenmelere olan ilgisi ve ortaya çıkış ilkesindeki ısrarıyla Homans'tan ayrılır. Blau'nun temel kuramsal ilgi alanı "basit toplumsal yapılardan karmaşıklara geçildiğinde toplumsal süreçlerdeki değişiklikler ve karmaşık alanda, ortaya çıkan yeni toplumsal güçler"dir (forces). (Blau, 1964:31)

Bu ilgi basit gruplardaki ilişkiler ile, daha karmaşık gruplardaki tabakalaşma sistemlerinin gelişimi karşılaştırması ile gösterilebilir. Birbirleriyle birlikteliklere çeken şöy ödüllere duyulan arzu olmakla

beraber bu sırada, ortaya çıkacak fenomenin tohumları ekilmektedir. Böylesi açık bir yapısal özellik, basit bir tabakalaşma sistemidir. Grup oluşumunun başlangıç aşamalarında, bireyler gruba değerlerini (worth) gösterme girişiminde bulunurlar. Üyelerin gruba farklılaşmış değerler katmasıyla, statülerdeki farklılaşma oluşmaya başlar. Örneğin herkes, grup liderliğinin sorumluluğunu almaya ne yetkin ne de istekli olabilir. Eğer üyeler grubun amaçlarını benimser ve bunlardan ödüller elde ederlerse, bazıları geri çekilip bu pozisyonları başkalarının devralmasına izin verirler. Liderler alış-verişe katılımları karşılığında, saygı, güç ve/veya maddi ödüller elde ederler. Bununla birlikte farklılaşma ortaya çıktığında, bu eşit olmayan statülerin toplumsal bütünleşmesine olan gereksinimi yoğunlaşır. Bağlılığa (chosion) olan bu gereksinim, grup üyelerinin çoğunun "statü için verilen üstünlük yarısından vazgeçip ve karşılıklı arkadaşlık bağları kurdukları" zaman gerçekleşir. Böyle bir bağlılık gereklidir ve amaçlarını elde etmeye çalıştıkça grubu güçlendirir. Her ne kadar bu süreç, sistemin gelişimini açıklamaya yarasa da, bir kez tabakalaşma gerçekleşti mi, göreceğimiz gibi, bu toplumsal alış - veriş yoluyla değil güç ilişkileri yoluyla sürdürülebilir.

Blau, tüm toplumsal işlemlerin simetrik olmadığı ve eşit toplumsal alış-verişe dayanmadığını açılar. Kişiler arası ilişkiler hem karşılıklı hem de tek yönlü olabilir. Simetrinin olduğu yerde, her ik üye ya da tüm üyeler yatırımları oranında ödül aldıkarında, *alış-veriş ilişkilerinden* söz edebiliriz. Tabakalaşmaya dayanarak, ilişki hem üst hem de alt-kademeli (low-ranking) üyeler için yararlı olduğu sürece alış,verişten söz edebiliriz. Fakat gerçekte, az ödül elde eden altkademede üyelerin varlığı, böylesine simetrik ilişkilerde zorlayıcı güce neden edebilir. Zorlayıcı bir güç ilişkisi olumsuz (negative) bir yaptırımda sağlanan eşit olmayan bir alış-verişi içerir. Böylece zorlayıcı güç bir fenomeni tanımlar ki, bu psikolojik alış-veriş süreci aracılığıyla uygun şekilde açıklanamaz.

Özellikle gruplar içinde toplumsal alış-verişte güvenden güç ilişkilerine doğru bir değişmede olduğu gibi, gruplar tarafından kullanılan yaptırım yöntemlerinde de bir değişme olur. Her ne kadar toplumlarda toplumsal onaylama (social approval) arzusu önemli

olmaya devam eden bir ödülse de bu. karmaşık gruplardaki engelleyici davranışın (restcaining behaviour) yaygın olmayan bir kayanğıdır da. Blau bunu karmaşık toplumlarda gözlemler; her tür sapma, kendine topluluğun onaylamasının etkisini önleycek alt gruplar bulabilir. Blau (1964: 114) belirttiği gibi, "kişisel olmayan sınırlayıcılar restraints) bu durumda modern toplumlarda özel bir öneme sahiptir ve kişisel olmayan sınırlayıcıların asıl kaynağı güçtür." Blau'nun kuramsal çabalarının büyük kısmını, alış - verişin mikro - sosyolojik fenomeninden çok *gücün* makro-sosyolojik ilgisine yönlendirir.

Gücün Farklılaşması

Blau (1964:117) Weberyan anlamda gücü "ödül ya da ceza biçiminde düzenli olarak sağlanan caydırmalar ki birincisi de en az ikincisi kadar olumsuz etkilere sahiptir, üzerinde şekillenen diıence rağmen, kişi ya da grupların kendi iradelerini diğerlerine empoze etme becerisi" olarak tanımlar. Böylece güç, basitçe fiziksel zorlama ya da onun korkusunun merkez olduğu, olumsuz yaptırımlar yoluyla kontrol şeklinde belirleniyor.

Blau (1964:118) grup içi ve gruplar arası dengesizliği çözümlemenin temeli olarak "güç - bağımlılık" ilişkisini incelemek için Richard Emerson'un şemasını alıntılar. Başkasının sunduğu hizmete gereksinme duyan bireylerin şu alternatifleri vardır:

1. Bireyler, karşılarındakine onların karşılığında kendi hizmetini sunmayı özendirmeye yetecek derecede çok istedikleri bir hizmeti sağlayabilirlerse, bunu gerçekleşetirecek kaynaklara sahipse tabii bu durum karşılıklı alış-verişe götürür.
2. Katılımcılar değişse bile, onları karşılıklı alış-verişe götürecek başka yerlerden (alternatif kaynakların olduğunu var sayarsak) gereksinme duydukları hizmetleri edinebilirler.
3. İnsanlar kişiyi hizmet vermeye zorlayabilirler (bunu yapma kapasitesinde olduklarını varsayarak). Böyle bir zorlama olduğunda, hizmeti elde etmeyi başaranlar sunanlar üzerinde baskı kurarlar.

4. Bireyler bu hizmet olmaksızın yaşamayı ya da bunun yerine geçecek bir hizmeti bulmayı öğrenebilirler.

Yukarıdaki her alternatif için sayısız örnek vardır, fakat bir bireysel tüketicinin zamlarla mücadelesinin varsayımsal (hypothetical) örneğini kullanacağız. Tüketici Johens yıllardır hizmet veren bir kampanya ile, kendisinin karşılıklı alış - veriş diye düşündüğü bir ilişki içindeydi; ödediği faturalar karşılığında evine yakıt alıyordu. Ancak, artan fiyatlar onun bu alış - verişi tekrar değerlendirmesine ve bunnu hakça olmadığı sonucuna varmasına neden oldu. Düşünelerini değerlendirdi. Eğer bölgede Jones'a hizmet sağlayan kişiye rakip başkası var ise Jones daha eşit ve karşılıklı alış - veriş için görüşmek amacıyla bu kişiye gidebilirdi. Eğer bölgede böyle biri yoksa, tüketici Jones açıkça bağımlı bir konumdadır ve olasılıkla ya yüksek faturaları ödemek zorunda bırakılacak ya da yakıtın kesilmesi ile karşılaşacaktı. Yakıt sağlayan şirkete (alternatif biri olmadığı durumda) bağımlı olmayı önlemenin tek yolu tamamıyla o hizmet olmaksızın yapabilme ya da onun yerine geçecek başka birşey bulmak olabilir. Sonrası, yeraltı evi inşa edip ve ısıtmada gerekecek az yakıt için elindeki kütükleri kullanan biri olarak örneklendirilebilir.

Bu dört alternatif özel bir hizmete gereksinme duyanlar için toplumsal bağımlılık durumlarını gösterir. Eğer hizmeti isteyen kişiler alternatiflerden herhangi biri ile isteklerini karşılayamayacaklarsa (ve böylece hizmet sunana bağımsızlıklarını gösteremezlerse) "onların baş eğmelerine bağlı olarak gereksinme duyulan hizmetin sağlanması devam ettiği sürece" (Blau, 1964:118) hizmet sağlayanın arzularını onaylamaktan başka seçenekleri yoktur. Hizmet suncunun bu güçlü konumunu koruyabilmesi için, hizmetinin karşılığında önerilen kazanca ilgisiz kalmaya devam etmesi ve bu hizmetin alternatif sunucularını engellemesi gerekir (Blau, 1964:121). Dolayısıyla gücün farklılaşması, kıt kaynakların sonucdur. Bu mücadelenin sonucu ise, güç temelinde bir tabakalaşma sistemi ya da kişilerin kademelenmesidir.

Her ne kadar insanları emirlere uymaya zorlama ya da baskı yapına yeteneği, gücün nihai biçimi olabilse de, böyle bir güç sorun-

larla yüklüdür. Baskıcı gücün kullanımı direnme ve bazen de aktif karşı koymaya neden olduğundan, toplumda meydana gelen güç çatışmaları minimumda tutulmalıdır. Toplumun düzgün şekilde işlemesi için, bağımlı olanların günlük görevlerini yerine getirmeleri ve güç konumunda bulunanların, direktiflerine gönüllü uymaları önemlidir. Güç sahiplerinin zorlayıcı potansiyellerini mümkün olduğu oranda aşağı çekmeleri izlenen yoldur. Tüketici Jones'un yararlandığı şirket güç potansiyelini minimize ederse iyi olur ve onu ve diğer tüketicileri (olasılıkla reklam yoluyla) yakıtın halâsatın alınabilecek iyi bir mal olduğuna inandırmaya çalışabilir.

Gruplar İçinde Gücün Meşrulaştırılması

Blau (1964:200) "yalnızca meşru gücün iradi uyuma yönelttiğini" gözlemler. Yasal güç için bir başka terim *otoritedir*. Grup kendi arzusuyla meşru gücü ya da otoriteyi kabul ederek onu grup üyeleri üzerinde bağlayıcı kılar. Örneğin Amerikan hükümeti CIA'i kullanarak Amerikan vatandaşlarını gizlice gözleme *gücüne* sahiptir (ve bu gücü kullanmıştır.) Ne var ki, CIA böyle bir eyleme girme *otoritesine* sahip değildir. Bir kere ortaya çıktıktan onra Başkan Ford'un böyle eylemlere devam etmekte diretmesi ve yapılanı savunmsıyla, itirazlar şüphesiz yükselecektir. Şimdiye değin Amerikan insanı, başkanın Kongreden geçen yasayı veto etme, kabine danışmanlarını atama ve Anayasa Mahkemesinin (he Supreme Court) açık koltuklarını doldurma gücünü kabul etmiştir. Bu tür güç egzersizleri Anayasa tarafından sağlanmış ve yasal güç ya da otorite olarak değerlendirilmiştir.

Otorite, bir ortaklık (collectivity) içinde belirlenmiş davranışların genel norm ya da kurallarına dayanır. Bu normlar üye bireyleri üstün olanların emirlerine uymaya zorlar. Bu normlar grup üyelerince içselleştirilir ve onlarca güçlendirilir. Vatandaşlar, Kongrenin yasa yapma hakkını tanır, sendika üyeleri liderlerinin pazarlık yapma hakkını tanır, sendika üyeleri liderlerinin pazarlık yapma hakkını kabul eder ve öğrenciler öğretmenlerin not verme hakkını doğru bulular. İnsanlar, yönetilen ve yönetenlerin davranışlarını idare eden

mevcı normlar içinde sosyalleştirilirler. Blau (1964:211) "Kurumsallaşmış otoritenin altında yatan normatif standartların, yönetenler ile yönetilenler arası ve yönetilenler içindeki toplumsal etkileşim sürecinde değil de, daha çok ortak bir kültürde her birinin ayrı ayrı karşı karşıya kaldığı bir sosyalleşme süreci içnde ortaya çıktığını" gözlemler. Bir başka deyişle, kültürümüz içinde sosyalleştiğimizden otoritenin yapısını kabullenmeyi öğreniriz.

Elbette gücü ve /veya otoriteyi kullanma, birtakım zorlukları da beraberinde getirir. Blau, diğerleri üzerinde güce sahip olmayı ve bu gücün meşru kılınmış onaylamasını arzulayan bir "liderlik ikilemi" (dilemma of leadership) saptamasını yapar. Bu ikilem, gücü elde etme ve onay alma süreçlerinin çatışmasında ortaya çıkar Bir kişi liderlik konumunu ona bağlı olanlar arasında küskünlük yaratma pahasına elde edebilir, böylece onaylanmış olabilir. Öte yandan, eğer bir insan tamamen toplumsal onaylanmasıyla ilgilenirse, etkili bir liderin genel amaçlarının başarılmasını daha ileri götürecek şeylerden çok, bağlı olanların istekleri tarafından yönlendirilmesine neden olur. Lider olmayı arzulayan bireyler önce güçlerini seferber ederek ve sonra bağlı olanların onayını kazandıracak olan yolları kullanarak bu ikilemi çözmeye çalışırlar.

Ilımlı bir şekilde uygulanan ve boyun eğme karşılığında yeterli yarar sağlayan güç ideal olandır. Böyle bir güç, otoriteyi buyruklarında muşrulaştıran toplumsal onaylanmayı ortaya çıkarır. Eğer güç sömürücü ve ezici ise, başkaldırı ve hatta öç almaya zorlayabilir. Ezilen grubun üyeleri saldırı ve düşmanlık duygularını birbirlerine taşırlarsa, aralarında bir uzlaşım (consensus) oluşur. Bu grup, daha sonra orijinal gruba karşı bir ideoloji geliştirebilir.

Gücün meşrulaşma ya da tepkilere uğrama eğilimi bir yerde, grupta toplumsal ilişkileri yönlendiren standart ya da değerlerin özel ya da evrensel olmalarına bağlıdır. Blau (1964:313) bu iki tür değeri şöyle tanımlar:

> *Özel (particularistic) standartlar, din veya politik inançlar gibi yalnızca grup içi değerlerle nitelenen statüleri temsil*

ederken, evrensel (universalistic) standartlar genellikle onlara sahip olmayanlar veya onları yapamayanların değerlendirmesiyle gerçekleşen nitelemeleri temsil eder, tıpkı bolluk ya da yetenek gibi.

Böylece kendi toplumumuzda, evrenselleşmiş standartlardan, *zenginlik* yoksullar kadar zenginlerce de arzulanır. Sağlık, güzellik ve başarı da evrensel boyutta istenir. Öte yandan, Baptist dini inanışta olmak Yahudiler ya da Katoliklerce arzulanmaz. Demokratlar Cumhuriyetçilerin değerlerini istemezler. Böyle grupların kendine özgü ve yalnızca özel gruplarca arzulanan değer ve normları vardır.

Grup içi (in-groups) değerler ve normlar paylaşabilmekle beraber, özel normlar gruplar arasında farklılıklar gösterebilir. Dolayısıyla bir grup özel bir amaçla birleşebilir, fakat bu amaç diğer alt grupların amaçlarına aykırı olabilir. Çağdaş arenadan bir görüntü bu ilkeyi açıklığa kavşturmaya yardım edebilir. Ocak 1973'e dek ABD'nin çoğu eyaletinde isteyerek çocuk düşürme yasalara aykırı idi. Bu yasa dışılık yasalarla onaylanan evrensel bir değer gibi gösterilebilir. Ancak bu yasal durumu değiştirmek için güçler iş başındaydı, bu güçlerden önemli iki tanesi kadın hareketleri ve dünyanın azalan kaynakları içinde aşırı nüfus artışı sorunu ile ilgili olandı. Anayasa Mahkemesinin (The Supreme Court) kararıyla hamileliğin erken safhalarında çocuk düşürmeyi yasaklayan kanunlar kurumsallaşmış olduğundan, birbirine karşıt değer sistemlerinin oluşturduğu iki grup arasında süregiden mücadele ortamı oluştu: Planned Parenthood (Aile Planlaması), The National Organization for Woman (Now - Ulusal Kadın Örgütü) gibi ve çocuk düşürmenin yasallaşmasını savunanlar ve Birthright (Doğma Hakkı) ve Right to Life (Yaşam Hakkı) gibi çocuk düşürmeye karşı olanlar arasındaki mücadele. Anayasayı düzeltme yolunda süregiden karışıklıkla yasal çocuk düşürmenin durdurulması öneriliyordu. Bu iki topluluğun değerlerinin alış,veriş süreci yoluyla uzlaşabileceği bir yol yoktur. Karşılıklı alış-veriş değil de güç, çocuk düşürmeye ilişkin alınacak tavırlardan hangisinin özel (particularistic) hangisinin evrensel (universalistic) olacağını belirleyecektir.

Bu grup içi (in-groups) örnekleri (Brithright ve NOW gibi) Blau'nun kuramının merkezi olan ortaya çıkış ilkesini de açıklıyor. Grup üyeliği genel kabul - gören değerler ve normlara bağlıdır. Her ne kadar alış,veriş, ilk kişisel etkileşimin temeli olarak hizmet görse de, *genel olarak kabul edilen toplumsal değerler, toplumsal gruplar ve örgütlenmeler için toplumsal işlemlerin aracı olarak hizmet görür.* Bu ilke bir yapının üye bireyler arası direkt toplumsal ilişki olmaksızın uzun zaman dilimlerinde işlemesine izin verir. Bireysel arkadaşlık durumlarında, hem içsel (asli) (intrinsic), hem de dışsal (extrinsic) ödüllerin direkt alış-veriş sürecini çözümlemek daha kolaydır. Paylaşılan toplumsal değerler, büyük topluluklarda alış-veriş ve gücü anlamak için birer anahtardır.

Blau (1964:280) bu bölümde hepsine değindimiz dört dolayımcı değer türü belirler:

1. Özel değerler toplumsal dayanışma ve bağlılığın (cohesion) aracı olarak hizmet görür. Bunlar, çekici şeylere olan bireysel duyguların yerini alacak genel bir birlik oluşturmaya yardım ederler. Bunlar aynı zamanda, daha büyük topluluklar içinde yer alan alt gruplar arasında da bölünmeler oluşturur. Bu durum, aktif olarak silahsızlanma için çalışanlara karşılık National Rifle Association (Ulusal Av Birliği), feminist örgüt üyelerine karşılık feminist olmayanlar, Cumhuriyetçilere karşılık Demokratlar gibi grupları içine alan sayısız örnekle gösterilebilir.

2. Toplumsal katkı ve başarının evrensel standartları, tabakalaşma sistemini ortaya çıkarır. Burada statü, dolaylı (indirect) işlemleri olası kılan bir ödül haline gelir. Yüksek hükümet bürosunun üyelerine verdiği statü, kadın ya da erkeklerin kazançlı görevlerini ya da hukuk pratiklerini, daha az kazançlı senatör, Anayasal Mahkemesi Yargıcı ya da Başkan olabilmek için nasıl bırakabildiklerine bir gösterge olarak hizmet eder. Ülkeye verilen hizmetin evrensel standartları bu bireylere statü sağlar.

3. Daha önce gördüğümüz gibi, değerlerin meşrulaştırılması, otoritenin uygulanması ve kollektif amaçlar yolunda geniş ölçüde toplumsal çabanın örgütlenmesi için ortam sağlar. Güç meşrulaştırılmalı ve grup üyelerince meşru görülmelidir. Grup amaçlarına ulaşmak için gerekli kabul edilmelidir.

4. Karşıtlığın idealleri, karşıt hareketleri desteklemeye ve liderlerini meşrulaştırmaya özendirdiği sürece, yeniden yapılanma ve değişmenin araçlarıdır. Cumhuriyetçi ve Demokrat Parti liderlerinin etkinliklerinden hoşnut olmayanlarca bir "üçüncü parti" oluşturulması için yapılan konuşmalar buna örnek olarak verilebilir.

Blau, toplumsal yaşamın karmaşık kalıplarının ortak değerler aracılığıyla, kurumsallaşmaya başladıklarına inanır. Böyle kurumlar, şu üç koşul sağlandığında nesiller boyu sürdürülebilir: (1) Düzenliyici ilkeler formelleşmiş prosedürlerin parçası haline gelmeli (ör., bir anayasa ya da başka dokümanlar), böylece herhangi bir zamanda onları ortaya koyan insanlardan bağımsızlaşırlar; (2) kurumsal düzeni meşrulaştıran toplumsal değerler, sosyalleşme süreci yoluyla sonraki nesillere aktarılabilmeli; (3) topluluktaki başat grupla, bu değerlerle özdeşleşmeli ve onları ifade eden kurumların desteklenmesi için güç verilmelidir. Anti - komünist bir Amerika, Amerikan Komünist Partisinin varlığına ne kadar izin verirse, din karşıtı bir Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti de sorun oluşturmasa; ulusların yerleşmiş dinlerinin serbestliğine o kadar izin verir. Bir kere de olsa, bir kurum ilk iki koşula sahipse ve kurum sonsuza dek devam edecekse, genelde başat gruplarca desteklenmelidir.

Blau'nun toplumsal grupların ortaya çıkışı üzerine tartışmalarını özetlemek için, aşağıdaki ana düşünceleri gözlemleyebiliriz. İlk olarak, ilksel alış,veriş ilişkileri içinde, insanlar karşılıklı gereksinme ve doyumlar yoluyla birbirlerine yönelirler. Burada insanların değerin bedeli olarak ödül verdikleri varsayımı vardır. İkincisi, böyle bir alış-veriş herkesin diğerini etkileme ve daha iyi ödüller adına pazarlık etmek için sunması gereken ödülleri açıkladığı çekişmeli bir ilişki içinde kolayca gelişir. Üçüncüsü, bu çekişme insanların sahip oldukları kıt kaynaklar bazında farklılaştığı bir tabakalaşma sisteminin başlangıcını oluşturur. Burada ortaya çıkmış güç kavramının köklerini görürüz. Dördüncüsü, güç yasal (otorite) ya da zorlayıcı olabilir. Otorite, ortaya çıkan grupların ve örgütlerin yakın, yüz-yüze ilişkilere dayanmadan, işlemlerine olanak veren yasallaştıran

değerler üzerine temellenmiştir. Grup üyeleri bireysel düzeydeki alış-verişler kadar, grup gereksinme ve amaçlarının da geçerliliğini benimserler. Öte yandan, baskıcı gücün kullanımı sorunlarla yüklüdür, özellikle karşıt değerlerin gelişmesi sorunuyla.

Her ne kadar Blau, hem işlevselilik, hem de alış-veriş kuramlarından fazlaca etkilenmiş olsa da, onun kuramı diğerlerinin statüsquo'ya bağlılıklarına esir olmamıştır. Blau, bundan sonraki kısımda göreceğimiz gibi, toplumsal değişmeyi kuramının tamamlayıcı parçası yapmıştır.

Toplumsal Değişimin Diyalektik Güçleri

Güçlü yapısal işlevsel düşüncelerine rağmen, Blau'nun kuramı onun yapıyı kapsayan işleyişteki dinamik sürecin bilincinde olduğunu gösterir. Toplumsal yapı içinde, "toplumsal alış-verişin diyalektik sürecinde anlam kazanan "kalıcı düzenlemeler ve karşıdüzenlemeler" vardır (Blau, 1964: 314). Bu güçler (1) ikilemler (dilemmas); (2) farklılaşma (differantiation); (3) dinamikler (dynamics); ve (4) diyalektik süreçler (dialectical process) başlıkları altında incelenebilir. Toplumun dinamik süreçlerinin önemini ihmal eden ya da gereği gibi göstermeyen, işlevselci kuramın büyük çoğunluğunun tersine Blau, kendi modeline bir toplumsal değişme kuramı ekler.

İkilemler

Blau'nun kuramındaki toplumsal alış-verişin saf modeli, *dışsal* ödüllerin *karşılıklı* alış-verişlerinden biri olabilir. Karşılıklığın ve dışsal yararın boyutları gerçeklikte, güç üzerinde tek yönlü olarak temelenmiş ilişkiler ya da sevgi doyum ve benzeri içsel ödüller için de uyarlanabilir. Nitekim Blau, alış - verişin bu saf modelden sapabileceğini ve tarafların hem genel hem de çatışan çıkar kalıplarının olduğu bir oyun gibi değerlendirilebileceğini ileri sürer.

Bu ilk "karışık yarış" (mixed game) ikilemine ek olarak, toplumsal değişmeyi etkilemeye hizmet edebilecek üç ikilem daha vardır.

Birincisi, her iki taraftar da ilişkiyi koruma yönünden genel bir istek duysa da, ödüllerin değeri düşmeden önce ne kadar önerileceği ikilemi vardır. Her ne kadar ilişkiyi sürdürme isteği olsa da (ödüllerin alış - verişini gerektiren), aynı zamanda ödüllerin çok kolay ya da çok sık verilmesinin onların değerini düşüreceği ikilemi vardır. Örneğin, sevgisini vermekte yavaş davranan erkeğin sevgisi ve çok nadir razı olan kadının sevgisi çok değerlidir. Bir başka ikilem toplumsal davranışların pek çok sonucu olmasından kaynaklanır. Bir amaca ulaşmada gerekli olan bir davranış bir başkasının elde edilmesini engelleyebilir. Bu bölümde daha önce tartışılmış olan toplumsal onaylama ve güç uygulama haklarının çatışma halinde olduğu liderlik ikilemi böyle bir sorun sunar.

Blau (1964:320) yapılaşmamış durumlarda bireylerin ikilemlerinin statüde farklılaşmalara yol açabileceğini ileri sürer. Bu bazı ikilemleri çözebilir, ancak böyle bir farklılaşma beraberinde yeni diyalektik değişme güçleri yaratır.

Farklılaşma

Gördüğümüz gibi, alış - veriş kuramcıları kıt kaynaklar için yapılan çekişmenin, bu kaynakların farklı paylaşımına yol açtığını ileri sürerler. Bunlar "topluluğun değişik üyelerinden beklenen, değerlendirilen katkılara göre" yapılır (Blau, 1964:321). Kıt kaynaklara erişme açısından farklılaşmaları, bu seçkin konumun sağladıkları üzerine temellenen liderlik paylaşımı takip eder. Böylece liderler, işin paylaşılması yoluyla farklılaşma sürecini daha ileri götüren görev paylaşımı yapabilirler. Dolayısıyla, ortaya çıkan liderler orotide ve / veya güce dayanarak hareket edebilirler.

Dinamikler

Farklılaşmış toplumsal yapı durağan (static) bir şey değildir. Gördüğümüz gibi, organize edilmiş toplumsal yaşamın dinamiklerinin kaynağı karşıt güçlerdedir. Bireylerin egemen gücü, (power) diğerlerini onların koruyucu etkisi altında kalmalarını yararlı kılacak

şekilde ılımlı ve hakça kullanılabilir. İnsanlar haksız, sömürücü güçle karşılaştıklarında, bu durum egemen güce, meydan okuyan bir karşıtlığa yol açabilir. Meşrulaştırıcı değerlerin karşıt ideallerle karşılaşabilmesi durumunda olduğu gibi, gelişmekte olan çatışmanın tohumlarını göıdüğmüz nokta işte tam da budur.

Diyalektik

Toplumsal yaşam içinde, pek çok çatışan (contradictory) güç vardır. İşte bu, *diyalektik* diye bilinen şeydir. Karşılıklılık (reciprocity), toplumsal yapıdaki istikrarlaştırıcı (stabilizing) güçtür, fakat buna karşılık "bir düzeyde karşılıklılık olan bir durum başkaları üzerinde dengesizliğe neden olur" (Blau, 1964; 336). Dolayısıyla, toplumsal güçlerin karşıt implikasyonlarının olduğu söylenebilir. Bu süreç bizim kendi toplumumuzdaki azınlık gruplarına karşı yapılan yanlış ugulamaların düzeltilmesi çabalarıyla örneklenebilir. Eğer bir azınlık grubun üyesi (siyahlar ya da kadınlar gibi) iş bulmada ve yükselmede ayrıcalıklı işlem görüyorsa, bu çoğunluk gruplarının aynı kıt kaynak için yarışan üyeleri arasında ciddi bir karşıtlığın gelişmesine neden olabilir. Aynı zamanda, siyahların ve kadınların iş gücü alanlarından sürekli dışlanması, azınlık - grup çıkarlarını temsil eden topluluklardan kaynaklanan karşıtlıklara götürür.

Blau toplumsal değişmeni, kazanılmış çıkar (vested interests) ve güçlerin karşı koyması, geleneksel değerler, yerleşmiş örgütlenmeler ve uzun ömürlü kurumlar nedeniyle yavaş olduğunu açıklar. Durağanlığın güçleri (stability) ve toplumsal değişmenin engelleyicileri oldukça güçlüdür. Yine de, yeni gereksinimeler ve yeni sorunlar ortaya çıktığında, toplumsal değişmenin bu diyalektik güçleri, yapısal yeniden örgütlenmelerin ortaya çıkmasına olanak vermek için işbaşındadır.

Blau'nun Kuramının Eleştirisi

Gördüğünüz gibi Blau'nun toplumsal alış - veriş kuramı pek çok bakımdan Homans'ınkinin üzerine kurulmuştur. Yine de, küçük gruplar içindeki kişisel-alış,veriş ilişkileri başlıklarındaki benzerliklere rağmen, topluma ilişkin varsayımlarında önemli farklar vardır. Ekeh'in (1974: 180) gözlemlediği:

> *Her ikisi de (Blau ve Homans) karmaşık toplumsal-yapıların temel toplumsal alış-veriş süreçlerinden çıktığını kabul eder. Fakat Homans kararlı bir şekilde, işleyiş alanı içinde çıkan bu toplumsal yapıların kendine özgü otonom yasalarının olmadığını söyler. Öte yandan Blau onları, temel toplumsal değişim süreçlerinden bir kere ortaya çıktıktan sonra, içinden çıktıkları ilkel süreçlerden bağımsız olarak kendi işleyiş yasalarıyla otonomluklarını kazanan varlıklar olarak adlandırır.*

Dolayısıyla, her ne kadar Homans'ın psikolojik temelli alış-veriş kuramı üzerine inşa edilmiş olsa da, Balu. Homans'ın tüm toplumsal süreçlerin, onların altında yatan psikolojik olguya indirgenebileceği şeklindeki ısrarını kabul etmekte isteksizdir (Blau, 1964: 193). Burada, bu ortaya çıkış ve psikolojik indirgemecilik duruman ilişkin farklılıkların bir uzlaşımı (resolution) yok gibi gözükmektedir. Homans'ın (1971: 376) açıkça belirteceği gibi:

> *Sorun daha çok ortaya çıkışın nasıl açıklanacağı üzerindedir. Blau ortaya çıkan (emergent) bir olgunun, onun bir çıkan gerçeği nedeniyle, açıklanması için yeni önermelerin gerektiğini düşünüyor gözükmektedir, fakat bu genel anlamda gerçekten böyle değildir. Ben inanıyorum ki, ortaya çıkma süreci ve toplumsal etkileşimde ortaya çıkan özelliklerin doğası, toplumsal olmayan davranışları açıklayan genel önermelerin aynılarıyla açıklanır.*

Toplumsal yapıların gerçekliği üzerine Homans ve Blau arasındaki farklılık açıkça, farklılaşan varsayımlar şeklindedir. Her ikisi de durumunu kanıtlayamamıştır. Blau'nun toplumsal yapıları farklı özellikte varlıklar olarak kabülü, psikolojik indirgemeciliği önler ve sosyologların inceleme konusunun farklı olmasına izin verir. Blau'nun konumunun çok daha fazla sosyolojik düşünce çizgisinde olduğu ve Homans'ın psikolojik indirgemeciliğinden çok daha fazla sosyolog tarafından kabul edilebilir olduğuna şüphe yoktur.

Blau'nun insan imajı, yapısal işlevselcilerinkiyle bağdaşır ve bir şekilde Homans tarafından ortaya konan insan imajından farklıdır. Blau, toplumsal alış,veriş davranışının ekonomik temelini kuvvetlendirmede Homans'tan daha ileri gider ve Homans'ın edimsel davranışsal psikoloji (eperant behavirola psychology) üzerindeki aşırı vurgusuna aldırmaz görünür. Ekeh'in (1974: 169-170) açıkladığı gibi, Blau'ya göre insanın, başlıca güdüleri (motives) ekonomik olaylardır (hesaplanmış eylemin kâr ya da kazancı) 'hayvan davranışı üzerine oluşturulandan çok bir insan modeli kullanımını kasteder.

Blau'nun insan imajı, olasılıkla alış-veriş kuramcısı Homans'tan çok Parsons ya da Merton'unkine yakındır. Her ne kadar Blau, ekonomik güdüleri (motives) kâr ya da kazanç gibi klâsik terimler içinde görse de, Homans tüm akılcı (rasyonel) eylemin tanımda "ekonomik" olduğunu belirtir. Blau, Parsons ve Merton'la uyumlu olarak, erkek ve kadınların akılcı (rasyonelly) eylemin tanımda "ekonomik" olduğunu ve ekonomik modelin tüm davranışlara uygun olduğunu belirtir. Blau, Parsons ve Merton'la uyumlu olarak, erkek ve kadınların akılcı (rasyonelly) bir biçimde amaçlar aradıklarına fakat, bu amaçların toplumsal yapıdaki baskılarla sınırlandığına inanmaktadır. Gördüğümüz gibi, güç saf bir alış,veriş modeline indirgenemeycek, özel öneme sahip bir fenomendir. *İnsanlar amaçlarını seçmekte özgürdür, fakat yalnızca yapısal olarak belirlenmiş alternatifler arasından.*

Blau'nun toplum kavrayışı, daha önce de belirttiğimiz gibi, yine klasik yapısal işlevselcilikle çok şey paylaşılır. Blau (1975: 221) toplumsal yapıya ilişkin düşüncelerini şöyle açıklar:

Toplumsal yapı kavramı, onu oluşturan parçalar ve bunların arasındaki ilişkilerin basit ve somut tanımlamalarıyla başlar. Parçalar insan grupları ya da sınıflarıdır, kadınlar ve erkekler, etnik gruplar ya da sosyo - ekonomik tabaka gibi; onlar insanların değişik grup ve tabakalarındaki konumlarıdır. Parçaların kendi içinde olduğu kadar parçalar arası bağlantılar da insanların değişik gruplar ve tabakalar içindeki toplumsal ilişkileridir. Kendi içinde olduğu kadar biribirleri arasında olan bu bağlantılar, insanların toplumsal etkileşimlerinde ve iletişimlerinde anlam bulan ilişkileridir.

Her ne kadar Blau'nun toplumsal yapı kavramı yapısal işlevselcilerinkinden çok farkı değilse de, dikkate değer bir farklılık bulunmaktadır. Yapısal işlevselcilikte, yapının varlığı, gelişimine kuramsal olarak fazla ilgi gösterilmeyen "verili" bir şeydir. Blau'nun kuramında, toplumsal yapıyı, *toplumsal alış,veriş süreçleri sonucu ortaya çıkan bir fenomen olarak görürüz.*

Blau'nun kuramı, her ne kadar Homans'ın kuramı üzerinde sosyolojik olarak geliştirilmişse de, eleştirilemez değildir. Blau'nun kuramının en büyük zayıflıklarından biri, insan davranışlarını çoğunun alış-veriş ile yönlendirildiği şeklindeki temel öncüldür. (Daha fazla bilgi için, bkz. Bierstedt, 1965; Simpson, 1972). Alış-veriş süreci, bütünüyle desteklenmeyen, kanıtlanmayan ya da açılanmayan "verili" (given) bir şeydir. Eğer bir kimse, toplumsal ilişkilerdeki alış,verişin önemli olduğu, öncülünü kabul etmeye istekliyse, o kişi Blau'nun kuramsal gelişimini izleyebilir. Eğer değilse, alış-veriş öncülü kuramsal açıklamayı olanaksız hale getirir.

Şu anda belirtilmelidir ki, Blau'nun kuramı sosyolojik bir bakış açısından, topluluklar içi ve farklılıkları çözümlemeye çalıştığından, Homans'ınkinden daha tamdır. Her ne kadar bu çaba övgüye değerse de, kuramının sonuçları amaca ulaşmada yetersiz kalır. Eisenstadt (1965) kişilerarası alış - veriş ile kurumsal davranış ve örgütlenme arası farklılıkları tam olarak çözümleyemediği için Blau'yu eleştirir. Görmüş olduğumuz gibi, Blau bazı önemli farklılıkları belirler ancak onları derinlemesine çözümlemez.

Blau'nun çalışması böyle eksikliklere rağmen. sosyolojik kuram içinde yarı klâsiklerdendir. Toplumsal fenomen olarak güç ve sömürüyü belirlemiş olmasıyla geleneksel işlevselciliğin ötesine gitmiştir. Bunun da ötesinde. o statik işlevselci kuramın sınırlıklarından da arınmıştır. Blau. okuyucunun toplumsal yapının inşâsı ve korunmasının dinamik yönlerinden daha çok haberdar olmasına çalışmıştır. Bunun yanında, Blau'nun çözümlemesi ne yalnızca mikro ne de yalnızca makro - perspektiftedir. Blau hem mikro hem de makro - sosyal düzeyle ilgilidir ve en azından bazı temel ilkelerin her ikisine de nasıl uygulanabileceğini göstermeye çalışır. Kuşkusuz onun kuramsal modelinin bu kevvetli yanları, zayıflıklarına ağır basar.

Özet

Sosyalleşmenin temeli olarak karmaşıklılık ilkesine dayanarak, Blau, toplulukların yapı ve dinamiklerini çözümler. Okurun önüne hem mikro hemde makro - sosyolojik düzeyleri vererek, Balu karmaşık örgütlenlere içinde olduğu kadar küçük samimi grular içindeki toplumsal davranış farklılıklarını vurgular. Blau *dışsal yararların alışverişin* (reciprocal exchange of extrinsic benefits) prototipi olduğunu ileri sürer. Bu prototipin her bir boyutu - karşıklılık ya da ödül - aktüel ilişkiler içinde değişebilir. Dahası, tek yönlü hizmetlere dayanan güç ilişkileri durumunda olduğu gibi, karmaşıklılık olmayabilir ya da eksik olabilir.

Blau'ya göre, alış-veriş pek çok toplumsal ilişkinin temelini oluşturur, fakat samimi ilişkilerdeki alış-veriş ile karmaşık toplumsal örgütlerde gözlemlenen alış-veriş arasında önemli farklılıklar vardır. Bu farklılıklardan bazıları şöyledir:

1.

Yüzyüze ilişkilerde, ilişkiler doğrudandır; (transaction) büyük topluluklarda. toplumsal değerler karınaşık yapıların bir araya gelmesinede önemli bir rol oynarlar.

2. Karmaşık yapılar kısmen kurumsallaştırılır: "bu kalıcı kuramsal öğeler topluluk yaşantısının diğer öğeleri üzerinde geleneksel zorlamalar sarf ederler" (Blau, 1964: 282). Yüzyüze ilişkiler böyle süregiden zorlayıcı bir güce sahip değildir.
3. Yüzyüze ilişkiler bireylerden oluşur; büyük toplumsal yapıların bileşenleri ise yine tolumsal yapılardır.

Her ne kadar Blau'nun toplumsal alış,veriş ve güç kuramı yapısal işlevselcilikle uzlaşıyor olsa da o toplusal değişime fenomenine klasik işlevselcilikten daha fazla ilgi gösterir. Blau, toplumsal değişmenin dört bileşenini ya da boyutunu belirler; ikilemler, farklılaşma, dinamikler ve diyalektik süreç. Yapısal yeniden örgütlenme, toplumsal değişme güçleri düzeninin güçlerine göğüs gerdiği sürece her zaman olasıdır.

Blau, alış-veriş kuramını, psikolojik indirgemecilik alanından alıp sosyolojinin alanına götürmüştür ki bu büyük karmaşık örgütlerde bir alış-veriş ve güç tartışmasında baz olarak kullanılabilir. Yine de onun kuramı, çoğu nisan davranışının alış-verişle yönlendirildiği öncülü üzerine kurulmuştur. Bu öncülü reddedenler için, Blau'nun alış-veriş kuramı, göz kamaştırıcı bir yapı olmakla beraber sağlam temellerden yoksundur.

KAYNAKLAR

BIERSTEDT, ROBERT

1965 "Critique of Blau's Exchange and Power in Social Life. *"American Sociological Review 30 (Ekim): 789 - 790.*

BLAU, PETER M.

1964 "Parameters of Social Structure." S. 220-253. Peter M. Blau (Der.). *Approaches to the Study of Social Structure.* New York: The Free Perss.

EISENSTADT. S.N.

1965 "Critique of Blau's Exchenge and Power in Soial Life."

American Jorunla of Sociology 71 (Kasım): 333.

EKEH. PETER P.

1974 *Social Exchange Theory: The Two Traditions*. Cambirdge. Mass.: Harvard University Press.

EMERSON. RICHARD M.

1976 "Social Exchange Theory". S. 335-362. Alex Inkeles (Der.). *Annual Review of Sociology*, cilt 2. Palo Alto, Calif.: Annual Reviews. Inc.

HOMANS, GEORG

1971 "Commentary." s. 363-379 H. Tuık and R. L. Simpson (Der.). *Instutions and Social Exchange*. New York: The Bobs-Merrill Company. Inc.

SIMPSON. RICHARD L.

1972*THeories of Social Excahnge*. New York: General Learning Press.

ZETTLIN. IRVINC

1973 *Rethinking Sociology: A Critique of Contemporary Theory*. New York: Appleton - Century-Corufts.

5.
Çatışmacı Yapısalcılık I: Yapının Çatışma Aracılığıyla Korunması

Bireysel aktörlerin çabalarına ve isteklerine sınırlar koyan dışsal gerçekliği yadsıyan ve bireysel tanımlamalar, algılamalar ve öznel izlenimlerle ilgilenen sosyal psikolojizme yenik düşmeyeceksek, bireysel çabanın insanı toplumsal sınırlamalamalardan kurtarmaya yetmeyeceğini bize öğreten, Marx Simmel ve Durkheim'in mirasına dönmek zorundayız.

* * *

Fakat, sevgi gibi gerekli olmakla beraber, yapısal çözümlemenin yeterli olmadığını göstermek istiyorum. Yapısal ögelerle yetinmek, bilerek ya da bilmeyerek, toplumsal süreçlerin yok sayılmasına yol açacaktır. Eldeki birkaç somut örnekle göstermek istediğim, yapısal ögelerin toplumsal davranışı direk olarak etkilemediği fakat, toplumsal çatışmanın esas olduğu-asla tek olmadığı-toplumsal etkileşimler yoluyla dolayımlandığıdır.
(Coser,1975a:210-211)

Yirmi yıldan fazla bir süre, Lewis A.Coser toplumsal yapıyı vurgulayan hâkim sosyoloji modeline bağlı kaldı. Fakat aynı zamanda, O modelde sıkça yapılan toplumsal çatışmanın incelenmesinin ihmal edilmesi konusunu eleştirdi. Coser, yapısal işlevselci kuram ile çatışma kuramını birbirinden çok farklı perspektifler -yapısal işlevselciliğe *karşı* çatışmacı kuram- olarak gören sosyologlardan farklı olarak bu kuramların birleştirilebileceği yargısını belirtir. Coser, bazı yapısal düzenlemelerin, yapısal işlevselcilerin vurguladığı gibi, anlaşma ve uzlaşma sonucu olduğunu kabul eder, fakat

aynı zamanda, toplumsal grubun kurulabileceği ya da korunabileceği diğer bir sürece; toplumsal çatışmaya da değinir.

Coser (1956:16-19), ilk Amerikan kuramcılarını tartışırken, onların çatışmanın varlığını farkettiklerini -reformcu ruhlarında yansıtılan bir farkında oluş- gözlemler. Örneğin, Albion Small ve George E. Vincent gibi ilk Amerikan sosyoloji kitabının meşhur yazarları, "Sosyoloji, toplumu iyileştirmeye dönük çağdaş heyecandan doğmuştur" (aktaran, Coser, 1956:17) derlerken sosyolojinin reform yönelimini yansıtmaktaydılar. Bu bağlamda, çatışma negatif olduğu kadar pozitif anlamları da olabilen, insan etkileşiminin bir biçimi olarak görüldü.

Buna rağmen, çağdaş sosyologlar, sıklıkla toplumsal çatışmayı grup için yıkıcı ya da patolojik olarak görüp, çözümlenmesini ihmal etmişlerdir. Coser, çatışmanın yapının kurulması ve korunmasına yapacağı potansiyel olumlu katkıları göstermeye çalışır. Bunu, toplumsal çatışmayla ilgili klâsik sosyolojik açıklamalar ve özellikle de yüzyılın başlarına dönerek Alman sosyolog George Simmel'e dayanarak gerçekleştirir.

Simmel gibi, Coser da, tüm toplumsal fenomeni kapsayacak kuram üretme girişiminde bulunmaz. Bütünsel bir toplumsal kuram üretmeye yönelik her çabanın olgunlaşmamış (premature) olduğuna inanan Simmel, hiç bir zaman Emile Durkheim, Max Weber veya Karl Marx gibi geniş makro-sosyolojik eser üretmemiştir. Bunun yerine, Simmel içlerine ampirik dünyanın *içeriğinin* yerleştirilebileceği *biçimler* (forms) veya sosyolojik kavramlar geliştiren ve netleştiren bir sosyolojiden yana olmuştur. *Biçimler* ve içerik arasındaki ayırımı geliştirmede Simmel, fiziksel biçimleri inceleyen geometri ile, toplumsal biçimleri inceleyen sosyolojiyi karşılaştırır. Üçgen, kare ve daire geometrik biçimlerin birer örneğidir. İçerik-şekil, renk, büyüklük, madde vb. - açısından değişik olabilir ancak, temel biçim hala tanımlanabilir. Çatışma, Simmel'in tartıştığı sosyolojik biçimlerden biriydi. Değişik üçgen tiplerinin olması durumunda olduğu gibi, çatışma kendi zaman, mekân ve yoğunluğu v.s. ile değişik varyasyonlara sahip olabilmektedir. Coser,

Simmel'in çatışma tartışmasından yararlanarak, onun yazılarından önermeler geliştirdi ve çalışmanın toplumsal yapıya yapacağı olumlu (positive) katkıların ve toplum dokusunu zayıflatacak olumsuz etkilerin koşullarını göstermek üzere onun çalışmalarını ilerletti.

Toplumsal Çatışmanın Grup Bağlayıcı ve Koruyucu İşlevi

Çatışma, toplumsal yapının oluşumu, birleşimi ve korunması (maintenance) açısından araçsal olabilecek bir süreçtir. Grup içi ve gruplar arası sınırların belirlenmesi ve korunmasını olanaklı kılar. Diğer gruplarla çatışma, grubu çevreleyen toplumsal dünya ile bütünleşmesini önleyerek, grubun kimliğinin yeniden benimsenmesine katkıda bulunabilir.

Çatışmanın tüm bu olumlu işlevleri (yani yapıyı güçlendiren çatışma durumunun getirileri) bir grubun bir dış grupla (out-group) çatışma halinde olduğu örneklerde görülebilir. Uluslararası arenada, askeri eylem veya masabaşı anlaşma (treaty table) düzeyinde, çatışmanın nasıl ulusal coğrafi sınırları belirlediğini görebiliriz. Daha yerel bir düzeyde, çatışma nedeniyle yeni gruplar oluşup yapısal kimlikler geliştirebilirler. Bölücü geleneksel kilisenin (Katolikliğin pre-Vatikan Council II uygulamalarını koruyan) kuruluşu çatışma yüzünden yeni yapıların yaratılmasına başka bir örnek olarak verilebilir.

Dış-gruplarla süregiden çatışma, tüm bunlara ek olarak, grup üyelerinin kimliklerini yeniden benimsenmelerini (reaffirm) sağlayabilir. Yıllar boyu süren savaş, Orta Doğu'da bir Arap ve İsrail veya İrlanda'da Protestan ve Katoliklerin grup-içi (in group) kimliğinin yoğunlaşmasına neden oldu. Çatışmanın grup-içi kimliklerinin keskinleşmesini sağlayan olumlu işlevine paralel olarak, dinsel etnik, siyasal gruplar karşılaştıkları zulme karşın genellikle gelişme göstermişlerdir.

Emniyet-Süpabı Kurumları

Çatışma yoluyla grubun korunmasını (maintain) sağlayacak mekanizmalardan biri emniyet-süpabı (safety-valve institution)* kurumu olabilir. Emniyet-süpabı aracılığıyla, düşmanlık akımları yapıyı patlatmadan dışarı atılır ve böylece çatışma çalkantılı bir gruptaki "havanın temizlenmesini" mümkün kılar. Coser, (1956:41) böylesi bir emniyet süpabının, "düşmanlıkların bırakılması için bir çıkış yolu" gibi işlem gördüğünü ve bu çıkış yolu olmadan da taraflar arası ilişkinin daha da ciddileşebileceğini gözlemler.

Emniyet süpabı kurumları veya uygulamaları bu yüzden, yapıdan hoşnutsuzluğun dile getirilmesine izin verir. Bir öğrenci derneği veya fakülteyi iyileştirme komitesi, öğrencilere ve fakülteye şikayetlerini dile getirme olanağı sağlayarak, üniversitede bir emniyet süpabı işlevi görebilir. Bir bürokratik şirkette personel müdürü benzer bir işlevi sağlayabilir. The Better Business Bureau, iş sahipleri ile tüketici arasındaki çelişkiyi hafifleten bir emniyet süpabı kuruluşudur. Bütün bu kurumlar, üniversiteyi, şirketi veya ekonomik sistemin parçalanmadan bir çatışma durumundan, buharı dışarı salarak çıkılmasını sağlarlar.

Emniyet supabı kurumları, çatışmayı düzenleme pozitif işlevini görürken bedelini de beraberinde getirir. Çünkü, emniyet süpabları temel yapısal değişiklikleri sağlamak amacıyla tasarlanmamış veya amaçlanmamış olduğundan asıl sorun çözülmemiş olarak kalır. Örneğin, ne öğrenci dernekleri ne de fakülte grupları, üniversite politikası üzerine karar verme konumunda değildir. Üniversitenin izniyle varolurlar ve tamamen olmasa bile kısmen daha büyük bir yapı tarafından kontrol edilirler. Aynı şekilde, ne şirketin personel müdürü, gerçekten işçilerin çıkarlarını temsil eder ne de Better Business Bureau varlığının esas nedeni olarak tüketicinin gereksinmesine borçludur. Bunlar potansiyel çatışmayı düzenleyecek ve çatışma yoluyla değişmeye neden olabilecek çatışma gruplarının

* Safety-valve: buhar kazanları ya da düdüklü tencere üzerinde buharın dışarı çıkmasını sağlayarak kazanın patlamasını engelleyen süpap. [Ç.N.]

(örneğin, fakülte veya işçi birlikleri) gelişmesini dolaylı olarak önleyecek mekanizmalar olarak hizmet verirler. Coser'in gözlemlediği gibi (1956:48)

> *Bu emniyet süpabları aracılığıyla, düşmanlığın orijinal nesneye yönelmesi engellenir. Fakat böylesi bir yerinden etme hem toplumsal sistem hem de birey için bazı bedelleri beraberinde getirir: Değişen koşullara uyum sağlaması için sistemi değiştirmeye yönelik baskı azalır, bireydeki bastırılmış gerilim yıkıcı patlamalara potansiyel yaratır.*

Gerçekçi ve Gerçekçi Olmayan Çatışma

Çatışma durumlarını tartışırken Coser, gerçekçi ve gerçekçi olmayan çatışmayı biribirinden ayırır. *Gerçekçi çatışmalar,* "ilişki içinde belirli taleplerin ve katılanların kazanmayı umdukları kazanımların engellenmesinden doğan ve varsayılan engelleyici nesneye yöneltilmiş" olandır. Ücret artışları ve işçilere yapılacak yardımları yönetim elinde tuttuğu sürece işletmeye karşı yapılan işçi grevleri buna örnek olarak verilebilir. Öte yandan *gerçekçi olmayan çatışmalar,* "uzlaşmaz tarafların râkip amaçlarından değil, fakat en azından bir tarafın gerilimden kurtulma gereksiniminden doğan" çatışmalardır (Coser, 1956:49). Okur-yazarlığın düşük olduğu toplumlardaki, mazeretçilik, büyüyle intikam alma gibi, gelişmiş toplumlarda scapegoating (hatayı-suçu gerçek nedeninden başka bir şeye kaydırma) gerçekçi olmayan çatışma biçimlerinden biridir. Gruplararası ilişkilerde, *scapegoating,* kişilerin önyargısal tepkilerini gerçek soruna değil de başka bir ikâme gruba yöneltmeleri durumunu tanımlamada kullanılır. Orta sınıf ve işçi sınıfı bireylerinin çoğu, "refah patlaması"na (bums on welfare) karşı ön yargılarını zor kazanılan vergi gelirlerinin yanlış kullanımına bağlarlar. Aslında sorun, vergi gelirlerinin sübvansiyonlar veya vergi indirimleri yoluyla zengine aktarılmasıdır. Çiftliklere verilen sübvansiyonlardan yararlanabilen politikacılar veya büyük fonlar sağlayan petrol şirketleriyle çatışamayan Amerikan orta sınıfı, vergi sistemine karşı gazabını refah reçetesine yöneltebilir. Gerçekçi olmayan çatışmalar, engellen-

me ve yoksun bırakılmanın veya bu örnekte gördüğümüz gibi dile getirilmesine izin verilmeyen gerçekçi bir çatışmanın başka bir nesneye kaydırılmasının sonuçlarıdır.

Herhangi bir durumda, gerçekçi ve gerçekçi olmayan çatışma unsurlarını birarada görebiliriz. Özel olarak, gerçekçi çatışmalar, izin verilmeyen çatışmalar yüzünden engellenen gerilim boşalımının da etkisiyle incinmiş duygularla birlikte dile getirilebilir. Örneğin, bir grevin düşmanca boyutlar kazanması işçi-işveren ilişkilerinin durumuna bağlı olduğu gibi, diğer otorite organlarıyla olan sorunların çözülmemiş olmasına da bağlı olabilir. Bu yüzden, çatışma durumunda gerilim boşalması öncesindeki ilişkiler sürecinde saldırgan enerjinin birikmiş olması mümkündür (Coser, 1956:57).

Yakın Toplumsal İlişkilerde Düşmanlık

Coser, düşmanca ve saldırgan olmadan da gerçekçi çatışmalara girilebileceğini gözlemler. Hukuk fakültesinden iki eski arkadaşın avukat olarak iki ayrı müvekkili temsil etmeleri buna örnek verilebilir. Her avukat duruşma sırasında kendi müvekkilinin çıkarlarını ciddi ve saldırgan bir biçimde savunmaya çalışır, ancak, mahkemeden sonra eski anılarından konuşmak üzere birlikte bir iki kadeh içmeye gidebilirler. Çatışmanın düşmanca duygulara dönüşmediği örnekler, genellikle katılanların tüm kişiliğinin içerilmediği, bölümlenmiş (segmented) kısmi (partial) ilişkilerdir.

Ancak, çatışma yakın toplumsal ilişkiler içinde geliştiğinde, ayırımlar grubun korunmasını daha da zorlaştırır. Coser'in gözlemlediği gibi (1956:62):

> *İlişki ne kadar yakınsa, duygusal katılım o denli yoğun olur, ayrıca düşmanca duyumların dile getirilmesi yerine bastırılması eğilimi daha fazladır. Halbuki, ikincil ilişkilerde, örneğin iş ortaklığında, düşmanca duyguların açıklanması görece daha özgürcedir, katılanların tam katılımlarının söz konusu olduğu birincil ilişkilerde bu tür duyguların dile getirilmesi, ilişkiye bir tehdit oluşturacağı duygusu nedeniyle her zaman söz konusu olmaz.*

Paradoksal olarak, ilişki ne kadar yakınsa, karşıt duyguların dile getirilmesi o denli zor olmaktadır. Ama, bu duygular ne kadar uzun süre askıya alınırsa, dile getirilmesi de ilişkinin korunması için o denli önem taşımaktadır. Yakın ilişkilerde tüm kişilik içerildiğinden ortaya çıkacak bir çatışma, muhtemelen daha yoğun olacaktır.

Böylece, Coser'in önermelerine göre, bütün değişkenler eşit olmak koşuluyla, iki yabancı arasındaki çatışma karı-koca arasındakine göre daha az yoğun olacaktır. Ayrıca, yakın ilişkideki kişiler çatışmadan kaçınmak için düşmanca duygularını bastırmaya çalışabilirler, düşmanca duyguları böylesine bastırma, çatışmanın gelişmesi durumunda patlamaya yol açacaktır. Örneğin, aile gelirinin uygun biçimde kullanımı konusunda eşler arasında anlaşmazlık olabilir. Eşler, daha önceki tartışmalarından farklılıklarının uzlaştırılamaz olduğunu biliyor olmakla beraber, evliliklerinden memnun olmalarından dolayı bu konu üzerinde çatışmaya gerek duymayabilirler. Sessizlik sorunları ortadan kaldırmadığından çatışma bir gün kaçınılmaz olarak patlak verecektir. Ancak, bir kez böyle bir çatışmaya girildiğinde konu dışı bazı ögeler de işin içine girer. Kocanın annesinin son ziyareti, genç oğullarının bir kaza sonucu kırdığı cam, hanımının seçtiği döşeme biçimi hepsi tartışmaya girebilir. Ayrıca bu türden gerçekçi konuların dile getirilmesinde gerçekçi olmayan konuların da etkisi olabilir; ücret artışı talebini reddeden patron, yaptığı hizmete karşılık fazla para isteyen tamirci, borç para isteyen akraba gibi.

Yakın ilişkilerde patlak veren çatışmanın ciddiliğine rağmen, Coser, çatışmanın yokluğunun bir ilişkinin istikrarını ve gücünü göstermeyeceği konusunda ısrarlıdır. Öte yandan, dile getirilen çatışma başarılı bir ilişkinin işareti olabilir, halbuki çatışmanın yokluğu basit olarak, sorunların bastırıldığı ilerde gerçek bir sorunun sinyalini veren bir ilişki anlamına gelebilir.

Çatışmanın İşlevselliği Konusu

Gördüğümüz gibi, çatışma grubu güçlendirdiği oranda pozitif işlevsel ve yapıya karşı işlediği oranda negatif işlevsel olabilir.

Coser, (1956:72) Simmel'in çatışmanın grup içinde birlik ve denge yaratarak gerilimi azalttığı gözlemini, olumlu işleve örnek olarak aktarır. Buna örnek olarak, Yahudi topluluğunda artan çatışmanın daha büyük bir toplulukla etkileşim ve bütünleşme sonucu olabileceği gözlemini kullanır. Çünkü, homojenlik yalıtılmış bir grubun yaşaması ve içsel çatışmanın yokluğu için gerekli olduğu anlamına gelebilir, aynı zamanda o, grubun daha geniş toplumla bütünleşmediği anlamına da gelebilir. Avrupanın gettolarına hapsolmuş Yahudiler çok az grup içi çatışma gösterebilirler ancak Amerikan toplumundaki Yahudiler arasında perspektiflerin çatışması onların toplumla bütünleşmesini yansıtmaktadır.

Coser, çatışmanın işlevsel olup olmadığının kararlaştırılmasında çatışmaya konu olan *sorun tipinin* önemli olduğunu ileri sürer. Çatışma eğer, ilişkinin temelini sorgulamıyorsa olumlu temel değere saldırıyorsa olumsuz işlev görüyordur. Örneğin, bir kişi çocuk sahibi olmak için evlenmiş eşi çocuk yapmak istemiyorsa, bu çatışma ilişkinin asıl amacını da içermek durumundadır. Coser (1956:73), "böyle bir çatışmanın, ilişkiye, tatilin nasıl geçirileceği veya aile bütçesinin nasıl kullanılacağına ilişin bir çatışmadan çok daha derin hasar vereceğinin beklenebileceğini" gözlemler. Çatışmanın, ilişkinin temelinden uzak konularda gelişmesinin yapıyı tanımladığımız biçimde geliştirmeye yarayabileceği söylenebilir. Ancak, çatışma temel bir değer üzerine geliştiğinde, toplumsal grubun varlığını tehdit edebilir.

Coser, gevşekçe yapılanmış açık toplumların, çatışmanın temel değerler dışında birtakım sorunlara yönelmesini sağlayarak, temel grup uzlaşımını tehdit edecek çatışmaya karşı savunma mekanizmaları oluşturduğunu ekler. Karşıt gruplarda gruplar içi ve gruplar arası bu türden çatışmalar biribirini dengeleyerek "toplumsal sistemin bir arada tutulmasına" hizmet ederler. Çevresel değerler üzerinde çatışma hiçbir zaman toplumda temel bölünmelere giden çözülmelere yol açmaz. Kürtajdan nükleer enerjiye ve vergi sorunlarına kadar her şey üzerinde çatışmanın olduğu ABD böyle açık, gevşekçe yapılanmış bir toplumu temsil eder. Sorunlar temel değerlere ilişkin değildir, ve böyle bir çatışma toplumsal yapıyı tehdit etmez.

Gerçekten de, grupların tek bir görüşte toplanmadığı, farklı konularda farklı tavırlar aldıkları bir toplum yapısal dayanışmayı geliştirebilir.

Büyük ve küçük yapılarda, grup-içi çatışma sağlıklı, başarılı bir ilişkinin göstergesi olabilir. Coser, çatışmayı sürekli olumsuz açıdan değerlendiren sosyologlara tamamen karşıdır. Eşler, doktorla hemşire, işçiyle işveren arasındaki çatışma normal bir oluşumdur ve gerçekte ilişkinin yarattığı yapıyı güçlendirebilir. Aslında, çatışmaya izin veren toplumlar ve gruplar, toplumsal yapıyı parçalayacak patlamalara en az olasılıkla maruz kalanlardır. Bu gibi durumlarda, çatışma normalde temel değer üzerinde gelişmez ve yapıyı güçlendirir. Totaliter gruplarda, çatışma bastırılır ve çatışma bir kez geliştiğinde grubu parçalayabilir. Bu nedenle, Coser (1956:85) çatışmanın yokluğunun "ilişkinin gücünü ve istikrarını" gösterdiği görüşünü reddeder.

Grup Yapısını ve Grubun Dış-Gruplarla Çatışmasını Etkileyen Koşullar

Gördüğümüz gibi Coser, dış gruplarla olan çatışmanın grubun yapısal sınırlarının kurulmasına yardımcı olduğunu göstermektedir. Ancak, dış gruplarla olan çatışma, aynı zamanda, grup içi bütünleşmeyi de arttırabilir. Coser (1958:92-93) çatışmanın grup içi bağlılığı (cohesion) arttırıp arttırmadığı konusunun anlaşılmasında "çatışma öncesi grup içi uzlaşımın derecesinin" önemli bir değişken olduğu kanısındadır. Ayrıca Coser şu gözlemde bulunur:

> *Grup içi temel uzlaşımın olmadığı durumlarda, dışsal tehdit, bütünlüğü arttırmaya yol açmak yerine, genel bir kayıtsızlığa yol açıp, grubu çözülme tehlikesi ile karşı karşıya bırakabilir. Depresyonun aile üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalara göre, örneğin, içsel dayanışmadan yoksun aileler kayıtsızlık gösterip dağılırlarken, dayanışmacı aileler gerçekten güçlenmişlerdir"* (Coser, 1956:93)

Sıkıca kaynaşmış (tightly knit) küçük bir grup, düşmanla mücadele halindeyken, içsel fikir ayrılıklarına fazla hoşgörü göstermeyecektir. Bu tip gruplar, grup birliğinin korunması için çalışır ve kopmalara karşı tepki gösterirler. Fikir ayrılığı gösterenleri dönüştürmeye zorlayan veya böylelerini dışlayan dinsel tarikatlar buna örnek gösterilebilir. Bu bağlamda, Coser (1956:103-104) Simmel'in önermelerini aşağıdaki gibi, yeniden formüle eder:

> *Dışarı ile sürekli mücadele halinde bulunan gruplar, içeriye karşı hoşgörüsüz olma eğilimindedir. Grup birliğinden, kasıtlı kopmaların dışındaki, ayrılmalara da hoşgörü ile bakılmaz. Bu gruplar, tarikat-benzeri karakterler kabul etme eğilimindedir: Üyelerini özel niteliklere göre seçer, büyüklüğünü sınırlama eğilimi gösterirler ve üyelerinin bütün kişilikleriyle gruba katılımlarını beklerler.*

Coser tarikat-benzeri gruplarda, toplumsal bağlılığın grup yaşamının tümüyle paylaşımına dayalı olduğunu gözlemler. Benzer grupta fikir ayrılığı sorununun tek çözüm yolu, fikir ayrılığı olanların gönüllü ya da sınırlamalarla gruptan atılmasıdır. Öteyandan, "kilise tipi" gruplar, dışarıyla sürekli mücadelede olmadıklarından, üyelerinin tüm ikişilikleri üzerinde hak iddia etme eğilimi göstermezler. Bu tür gruplar "hoşgörülen çatışma" alanına izin verirler ve uyarlama ve değişme yetisine sahiptirler.

Sıkıca kaynaşmış, tarikat-benzeri gruplar, grup yaşamının sürmesi için dış düşmanlara bağımlı olabilirler. Onun diğer gruplarla çatışmasının gerçekçi bir temeli olabilir, fakat çoğu zaman, (diğer yakın duygusal ilişkilerde gördüğümüz gibi) bu çatışma gerçekçi olmayan durumlara dayanmaktadır. Coser'in da açıkladığı gibi (1956:105): "Bu gibi çatışmalar, sonuçlar elde etme isteği tarafından değil, fakat kişilik yapısının korunması amacıyla gerilim boşalması gereksinimi tarafından yönetilir, böylece grupların dış düşman arayışı üyeler için sonuç elde etme amacından değil, grubun kendi

yapısını koruma kaygısındandır. "Bu yüzden, içsel çatışmaya hoşgörülü olmayan tarikat-benzeri grup, grup içi çatışmanın dile getirilmesinin hoşgörülmemesi, grup içi herhangi bir durumdan üyelerin gazaba uğramasını önleyerek, düşmanlık ve öfke duygularının boşalımını sağlayarak varolmasa da düşmanlar üretmek zorunda kalabilir.

Coser bu olguya örnek olarak, işçi sendikalarının gelişimi ve yükselişinin tarihsel dökümünden alıntılar yapar. Ancak, benzer örnekler savaşan uluslar, dinsel bir tarikatın yükselişi veya bir ulusta uç siyasal gruplar arasında da bulunabilir. Öte yandan, içsel zıtlaşmalara hoşgörü gösterilmeyebilir. Örneğin, Tanrı'nın Çocukları gibi tarikat benzeri dinsel grupların inançsızlarla mücadelesi, muhtemelen onun çekicilik ve dönüştürücülük becerisini güçlendirir. Bu tür grupları kitle iletişim araçlarının ilgi alanına sokan çatışmalar birden sona erdiğinde; Coser'a göre, grubun gelişiminin sürdürülmesi ve grup birliğinin güçlendirilmesi için, yeni düşmanlar aranacaktır: Dış-gruplarla muhalefet eden böyle bir grup, yalnızca yapısal kimlik kazanmakla kalmaz, aynı zamanda mücadelesinde artan bir bütünlük ve birlik kazanır.

Tanrı'nın Çocukları örneğiyle ilerleyerek, ideoloji ve çatışma ile ilgili başka bir önermeyi görebiliriz. Dinsel bir tarikatın üyeleri, Tanrı'nın Çocukları'nda olduğu gibi, genellikle fanatik, beyinleri yıkanmış veya benzeri sözlerle nitelendirilirler. Bazıları inançlarından vazgeçmektense ölümü yeğleyecektir. İlk Hristiyanlar, Mormanlar*, Komünistler veya çeşitli ülkelerde değişik inançlardaki "özgürlük" yanlıları benzer örnekler olarak verilebilir. Coser (1956:118) böyle bir bağlılığı aşağıdaki önermeyle açıklar:

> *Üyelerin kendilerini, asıl olarak, toplulukların ve grupların temsilcileri gibi hissettikleri, kendileri için değil de temsil ettikleri grubun idealleri için mücadele ettikleri durumda çatışmalar, kişisel nedenden kaynaklanan mücadelelerden*

* Mormanlar: 1830'da New York eyaletinde Joseph Smith tarafından kurulan bir mezhebin üyeleri. [Ç.N.]

daha radikal ve acımasız olur.

Kişisel faktörlerin normalde üreteceği değişim sağlayıcı ögelerin yokluğunda, kişisel ögelerin elenmesi, çatışmayı keskinleştirme eğilimi gösterir. Modern Marksçı işçi hareketi, çatışmanın nesnelleştirilmesinin radikal etkilerini örnekler. Derin ideolojik bağlılıklar, esnek düzenleyici yapılardan çok, katı yapılarda ortaya çıkar.

Özet olarak, grup içinde *eğer* halen mevcut temel değerler üzerinde uzlaşım varsa, dış-gruplarla çatışma, grubun temel bütünlüğünü arttırır. Gevşekçe kaynaşmış veya kilise benzeri yapılarda, dış tehdit grubun ilgi alanı sınırları içinde algılandığı sürece, grup istikrarlılığına bir tehdit oluşturmayan grup içi diğer farklılıklar hoşgörülür. Sıkıca kaynaşmış veya tarikat-benzeri gruplarda ise muhtemelen içsel çatışmanın dile getirilmesine izin verilmez. Bu tür gruplar için çatışmanın odak noktası dış gruplardır. Aslında Coser, katı bir biçimde örgütlenmiş mücadele gruplarının grup birliği ve bağlılığını sağlama amacıyla düşmanlar arayışında olduğunu ileri sürer. Bu gruplar gerçekte var olmayan dış tehditler algılayabilirler; ancak bu gibi düşünsel tehditler de, gerçek tehditler gibi grubu bütünleştirici bir potansiyele sahiptirler.

1950'lerin işlevselciliği, istisnasız olarak, toplumsal bütünleşme üzerinde yoğunlaşıp, toplumda çatışma sorununu ihmâl etmişlerdir. Bu yaklaşım, çatışmayı, toplumu ayırıcı ve dağıtıcı olarak görme eğiliminde olmuştur. Coser, yapısal işlevselci geleneğe sıkıca bağlı kalırken, çatışmanın, iktidarla çatışma grupları arasında denge sağlayarak toplumun korunmasının bir aracı olabileceğini göstermiştir. Coser, toplumsal çatışmayla, toplumsal yapı arasındaki ilişki tartışmasını aşağıdaki özetle noktalar (1956:157):

Toplumsal çatışma tipleri ve toplumsal yapı tipleri arasında yapılacak ayırıma ilişkin tartışmamız, bizi çatışmaya karşı kurumsallaşmanın ve hoşgörünün olmadığı veya yetersiz olduğu yapılar için olumsuz işleve sahip olduğu sonucuna götürür. Toplumsal sistemin

uzlaşılmış temellerine saldıran "parçalama" (tear-apart) tehdidinde bulunan çatışmanın yoğunluğu, yapının katılığıyla ilgilidir. Aslında, böyle bir yapının dengesini tehdit eden çatışma değil, fakat düşmanlıkların birikimine neden olan ve herhangi bir çatışma durumu patlak verdiğinde bu düşmanlığı temel bölünmelere kanalize eden katılığın kendisidir.

Çatışmacı Yapısalcılığının Eleştirisi

Coser bazen yapısal işlevselcilerden farklı bir paradigmaya yerleştirilmekle beraber, eserlerinin dikkatli bir okunması, onun her zaman bu ana kuramsal konuma bağlı kaldığını gösterecektir[1]. Uç bir natüralistik model içinde olmasa da Coser'in kurama katkılarının işlevselci gelenek içinde kaldığı, sosyolojik kuramında örtükçe içerilen insan ve topluma ilişkin temel varsayımlara bakılarak gösterilebilir.

Coser (1967:9) çatışma kuramını, tüm toplumsal gerçekliği açıklayacak bir yaklaşımdan çok, kısmi bir kuram olarak gördüğünü açıkça belirtir. O, işlevselci Robin Williams'ın aşağıdaki açıklamasını paylaşır: "Gerçek toplumlar uzlaşım, karşılıklı bağımlılık, birarada yaşayabilme ve zorlama aracılığıyla var olurlar. Asıl iş, gerçekte toplumsal yapıların ve süreçlerin nasıl işlediğinin tahmin edilebileceği ve açıklanabileceğini göstermededir" (aktaran Coser, 1967:9). Coser, çatışmayı olduğu kadar uzlaşımın kısmi kuramlarını içeren birleşik bir kuram gerektiği görüşündedir. Bu türden kısmi kuramlar "tam bir kuramsal açıklama için gerekli, ilişkili bir data setine öğrencileri yönelmek" işlevini taşır (Coser, 1967:9). O sosyolojik kuramla diğer toplum bilimlerini karşılaştırır ve aşağıdaki gözlemde bulunur:

> *Belirli bir toplumsal boyutun aydınlatılması önemli orta-boy (middle range) kuramları içerse de, son tahlilde, tek bir sosyolojik kuram olabilir. Nasıl ki, gelişen siyaset bilimi devletin "gerçek temelinin" rıza mı yoksa sınırlama mı*

olduğu kısır tartışmasını: psikoloji kişiliğin belirleyicisinin doğuştan mı geldiği, yoksa yetiştirilme biçiminden olduğu tartışmasını terketmişse sosyoloji de bu tür kısır araştırma çizgisini bir yana bırakacak kadar olgun olmalıdır. Olgun bir siyasal kuram, siyasal düzenin temelinde hem rıza hem de zorlama olduğunu, olgun bir psikoloji, psikolojik olgunun belirleyicisinin, insan doğasının ve yetiştirilme biçiminin karşılıklı karmaşık ve ayrıştırılmaz etkileşimi olduğunun farkındadır. İlkel ve kısır ikilikler (dichatomy) aşamasına geri dönmek, sosyoloji için gerçekten, gerici bir adım olacaktır. (Coser, 1967:9-10)

Sosyolojide, toplumsal olayların açıklanması için, diğer toplumsal olguların kullanılması gerektiğini savunan Durkheim geleneğinde Coser, toplumsal olguyu açıklamak için, nesnel göstergeler kullanan bir sosyolojik kurama gereksinim olduğunu ileri sürer (Bölüm başında Coser'dan yapılan alıntıyı düşünün). Bu yüzden, Coser'ın insan modeli, sosyal psikolojik alandan uzakta, geleneksel sosyoloji kampında yer alır. Erkekler ve kadınlar her dilediklerini yapan özgür varlıklar değil, içinde bulundukları toplumsal koşullar tarafından sınırlanmışlardır. Coser için gerçeklik, Charles Horton Cooley veya George Herbert Mead'de olduğu gibi öznel gerçeklik değil, Durkheim ve işlevselcilerin nesnel gerçekliğidir. Bu bağlamda, kişilerin özgürlükleri ve yaratıcılıkları toplumsal yapı güçlerince sınırlanır. Sosyolojinin görevi bu toplumsal kısıtlamaları açığa çıkarmaktır. Örneğin, Coser'ın kendisi Batı aydın sınıfının evrimi üzerine sosyolojik bir çözümleme yapar. Coser çalışmasında, "hayvanların büyümesinin sadece gelişimlerini sağlayacak çevrelerde olması gibi, insan tiplerinin de sadece uygun kurumsal örüntüler varsa geliştiklerini gözlemler (1970:3). Coser, kültürel norm ve değerlerin yerleşmesine yardımcı olsalar da, aydınların bunu ancak uygun iklimde gerçekleştirebileceklerini düşünür. "Aktörler ve çevre" bilginin gelişmesi için birlikte mevcut olmak zorundadır. Aynı vurgu, Coser'in klasik sosyologları incelediği mükemmel eseri *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları* (Masters of Sociologicat Thought) (1970) adlı

eserinde de görülebilir. İçinde bulunulan daha geniş bir kültürel çevre ile daha kişisel çevreyi biribiriyle ilişkilendiren bir bilgi sosyolojisini kullanarak, Coser, kuramcının çalışmasında tarihsel içerik ve kişisel yaşam tarihi arasındaki ilgiyi gösterir.

Yapısal işlevselcilerde olduğu gibi, toplumsal yapının kendine ait bir gerçeklik olarak varolduğu ve insanı sınırladığı Coser için de açıktır. Coser bunu şöyle açıklar (1975a:215): "Çatışma sosyolojisi, insanı diğerleri ile çatışmaya iten eğer onu doğal saldırganlık, ilk günah (original sin)*, veya insanın basit huysuzlukları konusu psikolojik çalışma alanlarında eritıneyecekse, yapısal kökenli çıkarlar ve değerleri incelemelidir." Coser'in işlevselci yönelime katkısı, toplumsal yapının, nasıl toplumsal çatışmanın ürünü olabileceği ve bu çatışma yoluyla nasıl korunacağını tanımlamış olmasıdır. Önermeleri, daha çok toplumsal çatışmanın, toplumsal kurumlar için işlevleri ve yoğunluğu üzerinedir.

Coser, birleşik tek bir bilimsel toplum kuramı görüşünü kabul etmekle beraber, insan eylemini açıklamada, uç bir naturalizm veya determinizme doğru olan her yönelimi yumuşatına eğilimindedir. Bu yaklaşım, onun kuramsal iddiâlarını desteklemek için, özgürce tarihi bir bilgi kaynağı olarak kullanan yöntembilimsel eğiliminde gösterilebilir. (İşlevselcilik sık sık tarihe karşı (antihistorical) olmasa bile tarihi gözönüne almayan (a historical) olmakla suçlanmıştır, ki bu suçlama Coser için geçerli olamaz.) Aslında, Coser, Birinci Bölümde tartıştığımız natüralistik-hümanistik çizginin hümanistik tarafına doğru yerleştirilebilir. O "sosyolojinin nesnel bilimsel olabileceği"? sorunundan çok, sosyolojinin "yaratıcı becerisi" ve "buluş coşkusu" ile ilgilenir görünür. Şüphesiz Coser, sosyolojiyi bir bilim olarak görmektedir, ancak sosyoloji, temel sorunlarla uğraşıyı bırakmak pahasına, olgunlaşmamış bir biçimde ciddi bilim yöntemi araştıran genç bir disiplin olmamalıdır. Coser (1956:671-700) Amerikan Sosyoloji Derneği göndermelerinde hem *etnometodoloji* (12. Bölümde tartışılan) adıyla bilinen yaklaşımca temsil edilen bazı

* Original Sin: Hıristiyanlarca insanların doğuştan sahip olduklarına inanılan günah. [Ç.N.]

kuramsal çalışmalardaki uç öznel vurgulamalara hem de *doğrultu çözümlemesi* (path analysis) tarafından temsil edilen (9. Bölümde tartışılan) matematiksel kuramın tamamen kesin ölçme girişimlerinin uç vurgularına eleştirel bakmıştır. Her iki yaklaşımın da "güçlü (substantive) kurama ulaşma için bir yöntem abartısı (hypertrophy) paylaştıklarını" iddia etmiştir (Coser, 1975:698). Çağdaş sosyolojinin durumunu nasıl gördüğünü şöyle açıklamıştır:

> *Her iki durumda da (path analysis ve etnometodoloji) yönteme gösterilen aşırı ilginin, anlam ve özün ihmaline yol açtığını düşünüyorum. Ancak, son çözümlemede disiplinimiz, içinde kuşatıldığımız ve yaşamımızı koşullandıran toplumsal yapılara ilişkin bilgimizi destekleyecek bir aydınlanma temelinde değerlendirilecektir. Eğer bu temel görevimizi ihmal eder ve bu soruları yanıtlamayı reddedersek, rakip tarikatların yığınlarında çok az hakkında çok şey öğrenen uzmanlaşmış araştırmacılar karşısında körleşir, doğuştan getirdiğimiz hakları kaybeder ve yozlaşırız.* (Coser, 1975:698)

Sosyolojide etiket *kuramına* (label theory) dayanan bir çok çalışmada olduğu gibi, Coser'in çalışmalarında da yöntemsel bir özen eksikliği, duyulmaktadır. Coser'in kavramları, genellikle sezgisel olarak anlaşılabilir olmakla beraber kesin bir testedilmeyi sağlayacak işlerlikte değildir (Örneğin, daha önce tartıştığımız *merkezi değer* (core value) kavramını alalım). Bu örnekte, hangi durumun merkezi değer olup olmadığı yani yapıyı tahrip eden bir saldırıdan sonrasına kadar, temel değer olduğu nasıl anlaşılabilir. Totoloji veya döngüsel akıl yürütmenin izlerine bu kavramda veya Coser'in kuramına temel oluşturan diğer kavramlarda da rastlanabilir.) Ancak, bir çok kuramcının da kabul ettiği gibi, önemsiz konuları büyük bir titizlikle incelemektense, kuramsal olarak tutarlı ve ilgili konuların, daha az bir kesinlikle olsa bile, ortaya konması daha önemlidir.

Özet

Coser kendi çatışmacı bakış açısını, Alman sosyolog George Simmel'in çalışmalarından yararlanarak geliştirdi. Çatışmayı bir birlik biçimi olarak değerlendiren Simmel'in çalışması temelinde, Coser çatışmanın toplumsal grup için işlevselliğini test etmek için önermeler ortaya koydu. Simmel'in kuramsal çabalarına benzer bir biçimde, Coser'da tümel bir toplum kuramı oluşturmaktan çok, kısmi bir kuram oluşturma çabası gütmüştür.

Birçok işlevselci çözümleme, çatışmaya grup için bozuk işlevsel (dysfunctional) olarak işaret ederken, Coser, çatışmanın hangi koşullarda, toplumsal yapının sürdürülmesine olumlu katkıda bulunacağını ortaya koymaya çabaladı. Çatışma, toplumsal bir süreç olarak, grupların oluşmasının ve sınırlarının belirlenmesinin bir aracı olabilir. Ayrıca, çatışma, grup kimliğinin yeniden benimsenmesi (reaffirmation) yoluyla üyeleri biribirine bağlayabilir. Çatışmanın grup uzlaşımının mı yoksa grup çözülmesinin mi kaynağı olduğu, çatışmanın kökenine, konusuna, denetim altında tutuluş biçimine ve en önemlisi, hangi toplumsal yapıda geliştiğine bağlıdır. Coser, grup içi çatışmayla grup dışı çatışmayı, merkezi değerler üzerine olan çatışmayla çevresel (peripheral) konular üzerine olan çatışmayı, yapısal değişmeye yol açan çatışmayla emniyet süpabı kurumlarına kanalize edilen çatışmayı ve gevşekçe kaynaşmış gruplardaki çatışmayla sıkıca kaynaşmış gruplardaki çatışmayı biribirinden ayırır. Ayrıca, gerçekçi olan çatışmayla gerçekçi olmayan çatışmayı da ayırır. Tüm bu noktalar, bir toplumsal süreç olan çatışmanın işlevini belirleyen faktörlerdir.

En uygun bir biçimde, Coser'in çatışma üzerine çalışması *çatışmacı işlevselcilik* olarak tanımlanabilir. Yapısal işlevselciliğin birçok kavramı ve varsayımını terk etmeden, bu kurama, çatışmayı dinamik bir boyut olarak ekler. Coser için bütünleşme ve çatışma bakış açıları, birbirleriyle rakip açıklayıcı şemalar değildir. Kendisinin de belirttiği gibi "kısmi kuramlar, gözlemciyi tüm bir kuramsal açıklamaya göreli olarak, veri veya olaylar kümesine

yöneltirler ... (Bundan dolayı) çatışma ve düzen, dağılma ve bütünleşme, temel toplumsal süreçlerdir. ki bunlar farklı oranda ve karışımlarda da olsa herhangi bir toplumsal sistemin parçalarıdır" (1972:2-3)

DİPNOTLAR

1. Örneğin sosyolojik kurama ilişkin kitabında Turner (1974). Coser'i çatışmacı kuram içinde ele alır. Fakat, Collins (1975) kapsamlı çatışma sosyolojisi çalışmasında, ne Coser'den söz eder, ne de çalışmasında kullandığı kaynaklarda ona yer verir. Aynı şekilde Zeitlin (1973) Coser'in işlevselcilikten önemli bir farklılık göstermediğini öne sürer. Eğer sosyolojide çatışma paradigması varsa, yazar Coser'in onun temsilcisi olmadığını iddia edenlerle aynı fikirdedirler. Gerçekten de, kişisel bir söyleşi sırasında hangi sosyolojik katkısından dolayı hatırlanmak istendiği sorusunu. Coser gülümseyerek, "Güzel, çatışma kuramına katkımdan değil" şeklinde yanıtladı. Coser'in katkısı, çatışmayı, yapısal çözümlemelere toplumsal bir süreç olarak bırakmış olmasıdır.

KAYNAKLAR

COLLINS, RANDAL

1975 *Conflict Sociology.* New York: Academic Perss, Inc.

COSER, LEWIS A.

1956 *The Functions of Social Conflict.* New York: The Free Press.

1967 *Continuities in the Study of Social Conflict.* New York: The Free Press.

1970 *Men of Ideas: A Sociologist's Viev.* New York: The Free Press.

1972 "Introduction to Issue." *The Journal of Social Issues* 28: 1-10.

1975a "Structure and Conflict." S? 210-219 Peter M. Blau (Der.), *Aproaches to the Study of Social Structure* New York: The Free Press.

1975b "Two Methods in Seaich of a Substance" *American Sociological* Reviev 40:691-700.

1977 Masters of Sociological Thought. İkinci Baskı. New York. Harcourt Brace Jovanovich, Inc.

TURNER, JONATHAN H. 1974 *The Structure of Sociological Theory.* Homewood, Ill.: The Dorsey Press. Inc.

ZEITLIN, IRVING M.

1973 *Rethinking Sociology.* New York: Appleton-Century-Crofts.

6.
Çatışmacı Yapısalcılık II: Toplumsal Yapıyı Açıklamaya Bir Öneri

> *Sosyolojik çatışma kuramının amacı, açıklanamayan tarihsel olayları - yapısal ögelerinden hareketle bu olayların fazlasıyla rastlantısal olan taraflarının açıklamasının üstesinden gelmektir. Bir diğer deyişle kimi süreçleri önceden kestirilebilecek bağıntılarla açıklamaktır. Elbette işçilerle işveren arasındaki çatışmanın nasıl olduğunun betimlenmesi önemlidir. Ama daha önemlisi çatışmanın belirli toplumsal düzenlemelere dayandığını ve bu düzenlemeler sürdüğü sürece çatışmanın da süreceğinin tanıtlanmasıdır. Dolayısıyla sosyolojinin görevi çatışmaları toplumsal yapılarla ilişkilendirmektir ve çatışmaları (Saldırganlık türünden) psikolojik ya da betimsel-tarihsel değişkenlere (Zencilerin ABD'ye akını gibi) ya da şansa indirgemeye yer yoktur.* (Dahrendorf, 1958:172)

Lewis Coser, çağdaş sosyolojik kuramda çatışmanın ihmal edildiği konusundaki görüşünde yalnız değildi. Coser'in çalışmasının (1951) yayımlanmasından kısa bir süre sonra, Alman sosyolog Ralf Dahrendorf, Birleşik Amerika'da kaldığı kısa süre boyunca sınıf ve sınıf çatışması kuramını İngilizce olarak yeniden kaleme aldı (1957-1958). (Dahrendorf'un kuramı aslında kendi anadilinde basılmıştı ama Almanca bilmeyen Amerika'lı sosyologlar için erişilebilir değildi.) Coser gibi Dahrendorf da, değişme konusunu irdelemedeki yetersizliğinden dolayı klâsik yapısalcı-işlevselciliği eleştirdi. Coser'in yaptığı gibi Georg Simmel'i bir sıçrama tahtası olarak kullanmaktansa Dahrendorf, Karl Marx'ın toplumsal kuramını kısmen

red. kısmen kabul ederek ve değiştirerek kendi kuramını kurdu. Coser gibi Dahrendorf ta çatışma kuramını kısmi bir kuram olarak değerlendirip, toplumsal fenomeni çözümlemede kullanılabilecek perspektiflerden biri olarak kabul etti. Dahrendorf toplumun bir yüzü çatışma diğeri işbirliği olan bir madalyona (janus faced) benzediğini öne sürdü. (Daha sonra konumunda değişiklik yaparak yapısalcı-işlevselciliğin çözümlediği her şeyi çatışma kuramının daha iyi çözümleyebileceğini ileri sürdü).

Dahrendorf yapısal işlevselciliğin önde gelen eleştirmenlerinden ve kendi tanımladığı biçimiyle bir "çatışma - kuramcısı" olmasına karşın, işlevselci okuldan ne derece ayrıldığı sorusu ciddi şekilde sorulabilir.[1] Ama görülen odur ki, Dahrendorf, sosyolojideki bir zamanların egemen yaklaşımına ve onun toplumsal çatışmayı ele almadaki yetersizliğine önemli bir eleştiri yöneltmiştir. Toplumsal çatışma sürecinin toplumsal yapının önemli bir anahtarı olduğu konusunda ısrarlı olmuştur. Coser'la birlikte, Dahrendorf toplumsal fenomenin daha iyi anlaşılmasında çatışma paradigmasının kullanılması konusunu vurgulayan en önemli kuramsal kişiliktir.

Marksist Kuramın Gözden Geçirilişi

Az önce belirttiğimiz gibi Dahrendorf kuramını Marx'ın kuramının kısmen reddi, kısmen kabulü ve yeniden formülasyonuna dayandırır. Marx'ı reddederken Dahrendorf, ondokuzuncu yüzyıldan bu yana sanayi toplumlarında ortaya çıkan değişmelerden kimilerini temel alır. Bunlardan önemlileri: (1) sermayenin ayrışması (decomposition of capital) (2) emeğin parçalanması (decomposition of labour) ve (3) yeni orta sınıfın ortaya çıkışıdır. Bu değişimlerden her birinin Dahrendorf tarafından ele alınışını aşağıda inceleyeceğiz.

Marx Kapitalizm üzerine yazdığı sıralarda, *üretim araçlarının* mülkiyeti ve onlar üzerindeki kontrol *aynı bireylerin elindeydi.* Sanayici veya burjuvazi kapitalist sistemin sahibi ve yöneticisi konumunda, proletarya ise, yaşamak için bu sisteme bağımlı konumdaydı. Dahrendorf'a göre Marx, yirminci yüzyılda üretim araçlarının

mülkiyetinin ve kontrolünün biribirinden ayrılacağını öngöremedi. Bir çok hissedarından hiç birinin tek başına kontrol edemediği büyük şirketlerin ortaya çıkışı, Dahrendorf'un *sermayenin ayrışması* dediği süreç için iyi bir örnektir. Bu uzmanlaşma çağında, bir firmayı kontrol edenler onun sahibi olamayacağı gibi firmanın sahipleri de firmayı denetlemiyor olabilmektedirler. Uzmanlık ve yetkinleşme çağında bir firmanın işletenleri tıpkı işçileri gibi ücretle kiralanabilmekte ya da yanlızca bir kısmına ortak edilmektedir. Dahrendorf'a göre sermayenin ayrışması Marx'taki sermayenin mülkiyetini ve kontrolünü tekelinde tutan burjuvazinin belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Yirminci yüzyılın başlangıcıyla birlikte mülkiyet ve kontrol ayrılmış ve artık tek bir kişi ya da kişilerle ailenin kontrolünden çıkmıştır.

Dahrendorf'a göre yalnızca sermayenin değil *emeğin de parçalanması* sözkonusudur. Proleterya artık homojen bir grup değildir. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren işçi sınıfı katmanlaşmaya uğramış, kalifiye işçilerin tepede ve kalifiye olmayanların altta yer aldığı bir hiyerarşi oluşmuştur. Proletarya da tıpkı burjuvazi gibi kendi içinde farklılaşmamış bir kitle olarak var olamaz? Marangozlar, tesisatçılar ve kamyon sürücüleri, hasta bakıcılar, garsonlar ve matkap operatörlerinden daha fazla ücret almaktadırlar.

Gerek sermayenin gerekse emeğin ayrışması ve dolayısıyla da orta sınıfın genişlemesi Marx tarafından öngörülmemişti. Bu Marx'ın götürmede sınıfsal bir devrimin gerçekleşmesi öngörüsünü başarısızlığa götürmede etkili olmuştur. Marx ondokuzuncu yüzyılda orta sınıfın varlığını kabul etmiş ancak bu sınıfın, daha çok devrim zamanı geldiğinde burjuvaziyle savaşan proleteryaya katılacağını düşünmüştü. Marx ayrıca işçiler için toplumsal hareketlilikle birlikte giden sendikaları da öngöremedi, Dahrendorf'un (1959:61) gözlemlediği gibi

"[Marx]ın kuramının belirli bir doğruluk içermesi mümkündür, öyle bile olsa geçen yüzyılda sosyal eşitliğin yaygınlaşması, sınıf mücadelesini ve devrimci bir toplumsal değişimi imkansız kılmıştır." Dolayısıyla toplumsal hareketlilik çağdaş kapitalist toplumlarda devrimlerin mayalanmasına engel olmaktadır. Dahrendorf, toplumsal

yapının devrimci bir etkinlikle değişmesinin ancak bu hareketliliğin birden durmasıyla sözkonusu olabileceğini düşünmektedir.

Dahrendorf'a göre Marxist bir devrimin olamamasının en önemli kuramsal nedeni, çatışmaların kurumlaşma aracılığıyla düzenlenmesidir. Bu düzenlenme ya da kurumlaşma, toplumsal hareketliliği kolaylaştıran ve işçi-işveren ilişkilerini düzenleyen sendikaların ortaya çıkışı ile görülmektedir. Çatışmaların kurumlaşmasıyla her toplum kendi içinde ortaya çıkan sorunlarla başa çıkmak için yeni olanaklara kavuşmuştur. Sınıf çatışmalarının kurumlaşması, Dahrendorf'a (1959:65) göre sermaye ve emeğin birbirlerini meşru çıkar gurubu olarak tanımaları ile başlamıştır: "Örgütlenme çıkar gruplarının meşruluğunu varsayar, dolayısıyla sürekli ve onarılmaz gerilla savaşı tehdidini ortadan kaldırır. Aynı zamanda çatışmaların sistematik bir biçimde düzenlenmesini sağlar. Örgütlenme kurumlaşmadır."

Dahrendorf, Marx'ın zamanından bu yana olan bu tarihsel değişikliklere dikkat çekmekle Marxist kuramın kimi bölümlerini reddettiğine inanmaktadır. Ama Dahrendorf için redetme yeterli değildir: "Eski kuramların reddedilmesi ancak yeni kuramlar için bir çıkış noktası oluşturuyorsa anlamlıdır" (Dahrendorf, 1959). Dahrendorf tartıştığı tarihsel gelişimleri dikkate alan bir çatışma kuramı formüle etmeyi üstlenir.

Sanayi Toplumunda Sosyolojik Çatışma Kuramına Doğru

Karl Marx'ın kuramının sosyolojik eleştirisini yaparken, Dahrendorf, kimi Marx'çı açıklamaları onaylarken kimilerini reddetti. Daha önceki bölümde anlatılan toplumsal değişmelerden dolayı Marx'ın sanayi toplumlarında öngördüğü toplumsal devrim ortaya çıkmamıştı. Artık toplumsal sınıflar da Marx'ın anladığı gibi üretim araçlarının mülkiyetine dayanmıyordu. Ancak Dahrendorf sınıf çatışmasının bir toplumsal çatışma biçimi olduğu ve bunun toplumsal değişimde rol oynadığını kabul eder ve Marx'ın sınıf çatışması

kuramını son gelişmelere yer verecek biçimde elden geçirir.

Dahrendorf, Marx'ın sınıf ayrımlarının temelinde gördüğü üretim araçlarının mülkiyeti kavramını değiştirerek sınıf için yeni bir temel önerir. Dahrendorf, hükmetme ve hükmedilmenin ortaya çıkarttığı otorite ilişkileri sınıfların ortaya çıkmasına temel teşkil eder demektedir. Hükmedenle hükmedilen arasında bir karşıtlık (dichotomy) vardır. Diğer bir deyişle kimileri grubun otorite yapısında yer alırken kimileri yer almaz. Dahrendorf (1959:173) az otoriteye sahip olanla çok otoriteye sahip olanların varlığını kabul eder. Hükmetme derecesi çoğunlukla çok farklı olabilmektedir. Ancak temel olarak (herhangi bir kuruluşta) iki sınıflı bir sistem vardır ki, bu da hükmetme yoluyla kuruluşun otorite yapısında yer alanlarla, bunlara taabi olup otorite yapısına katılmayanları içerir. Dahrendorf'un tartıştığı sınıf yapısı *üretim araçlarının mülkiyetinden* çok *otoriteye* dayanmaktadır. Çağdaş sanayi toplumunda üretim araçlarının sahibi olmak, meşru kontrole sahip olmak kadar önemli değildir.

Yarı Gruplar ve Çıkar Grupları

Dahrendorf'a göre çatışma ile karakterize edilen her yapıda otoriteyi paylaşanlarla bunlara taabi olanlar arasında bir gerilim mevcuttur. Dahrendorf'un (1959:176) ifadesiyle:

> *Amprik olarak grup çatışması çözümlemesine yaklaşım, belki de en kolay biçiminde otorite ilişkilerinin meşruiyeti biçiminde anlaşılırsa mümkün olabilir. Her toplulukta yönetici grubun çıkarları yönetimin meşruluğunun ideolojisini oluşturan değerlerden meydana gelirken; yönetime tabi olanların çıkarları bu ideolojiye ve onun kapsadığı toplumsal ilişkilere bir tehdit oluşturur.*

Dahrendorf'un sözünü ettiği bu çıkarlar *açık* (manifest ya da tanınan) ya da gizil (yani potansiyel) olabilirler. Gizil çıkarlar kişinin edindiği belirli roller dolayısıyla ortaya çıkan ancak bilinçaltında

kalan. "davranışların belirleyicileridir." Bunlar bilinçli amaçlar olana kadar, sosyolojinin tam anlamıyla konusu olmayan "psikolojik formülasyonlardır". Kişiler otoriteye sahip olmayan sınıfın üyeleri olabilirler, ancak bir sınıf olarak çıkarlarını tanımayabilirler. 1960'lar Amerika'sında bilinci yükselen gruplar örneğiyle çokça karşılaşılmıştır. Bu gruplara örnek siyahlar, kadınlar, Amerikanın yerlileri ve diğerleridir. Gizil ya da tanınmayan çıkarlar bilinçli amaçlar olarak açığa çıktıkça, (eşit işe eşit ücret, fırsat eşitliği gibi) Dahrendorf'un *açık gruplar* dediği örgütlenmeler gelişmeye başlar. Söz gelimi 1960'lardan önce kadın hareketi hemen hemen yer aldıkları bütün yapılarda otorite verilmeyen büyük ve bir yarı gruptu. 1960'lardan sonraki başarılarla, kadınların gizil çıkarları, bilinçli hale büründü ve kadın özgürlüğü grupları ortaya çıktı. Böylece çatışma, otorite konumlarındaki erkeklerle tabi konumdaki kadınlar arasındaki yapısal örgütlenme sayesinde hafifletilerek düzenlendi. Çağlardır süren cinsler arası gizil çatışma artık bu çatışmanın kurumlaşmasıyla düzenlenmeye başladı. Dahrendorf çatışmayı görmezlikten gelmenin ya da bastırmaya çalışmanın kısır bir çaba olacağını söylemektedir. Çağdaş toplumlarda çatışma, tanınmalı ve çatışan çıkarların kurumlaşmasıyla düzene kavuşturulmalıdır.

Çatışma Grupları, Grup Çatışmaları ve Toplumsal Değişme

Dahrendorf'un formülasyonuna göre, (1959:206) sınıfsal çatışmanın "zorlayıcı eşgüdümlenmiş birliklerin (imperatively coordinated associations) yapılarından yükselen çatışma grupları" olarak anlaşılması gerekir. Bu çıkar grupları bir kez kuruldu mu artık yarı-gruplar olmaktan çıkarlar ve toplumsal değişmeye yol açan çatışmalara girerler. Marx'ın önemle üzerinde durduğu emek ve işletme arasındaki çatışma, sendikalar sayesinde kurumsallaşmıştır. Sendikalar da yasal ve ekonomik alanlardaki çatışmayı başarılı bir biçimde yürüterek toplumun tabakalaşma sisteminde değişikliklere yol açmışlardır. Bu bölümün başında değinilen yeni orta sınıfın orta-

ya çıkışı sınıfsal çatışmanın kurumsallaşması ile mümkün olmuştur.

Dahrendorf kendi çatışma kuramının Marx'ın iki sınıflı modelinin tersine çoğulcu olduğunu vurgular. Marx çözümleme birimi olarak toplumu ele almış, ve toplumdaki kişileri de üretim araçlarının mülkiyetinde payı olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayırmıştır. Bu durumda insanlar ya sahip ya da sahip değildirler. Mülkiyet ilişkilerinin yerine otorite ilişkilerini sınıf kuramında esas olarak koyan Dahrendorf, (1959:213) iki sınıflılığın tüm toplumu değil yanlızca toplumdaki kimi özel birlikleri açıkladığını söyler:

> *Eğer verili bir toplumda elli kuruluş varsa çalışmamızda yüz kadar sınıf ya da çatışma grubu olduğunu varsayabiliriz. Bunun dışında, temeli birliklerdeki çelişkilerden kaynaklanmayan ve sayıları belirlenemeyen çatışma grupları ve çatışmalar olabilir.*

Dahrendorf bu her yere yayılı çatışma grupları çokluğunun gerçek hayatta bulunmadığını kabul eder. Genellikle kimi çatışmalar tarihsel olarak kimi toplumlarda başat haldedir. Dolayısıyla gerçek hayattaki çatışmalar bu bir kaç baskın çatışmaya indirgenir. Bu fenomen de bir kurumdaki otorite figürlerinin (kilise) diğer kurumlardaki otorite figürleriyle (devlet gibi) işbirliği yapmak zorunda olmadığını gösterir. Bu tür bir ayrışım çatışmanın yoğunlaşmasını önler. Bir diğer deyişle, bir grubun taabi kişileri bir başka grupta da taabi konumdaysalar, bir patlama ya da çatışmanın artma olasılığı daha fazladır. Dahrendorf (1959:215) bunu şu önerme benzeri cümle ile ifade eder. "Çatışma grupları, birçok birlikte ve çeşitli uyuşmazlıklarla birbirleriyle çarpışırlarsa, enerjileri artacak, bileşik ve baskın çıkarlar ortaya çıkacaktır." Yarı-grup'tan açık gruba geçişlerini örnek olarak verdiğimiz kadınların her grupta taabi kesimi oluşturduklarını gözlemleyebiliriz. Yasal olarak kadın kocasına taabidir; çeşitli işyerlerinde hatta gönüllü kuruluşlarda bile, terfi sırası geldiğinde kadınlar es geçilir ve kadın olduklarından otorite

yapılarından dışlanırlar. Otorite yapılarından benzeri bir dışlama, yine azınlık grupları işçi grupları, ve uluslararası ilişkilerde ortaya çıkar.

Dahrendorf mülkiyet, ekonomik statü ve sosyal statünün çatışmanın yoğunluğunu belirlemese de etkilediğini söyler. Bunu şu önermeyle ifade eder: "Otorite konumuyla diğer sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki korelasyon ne kadar azsa sınıfsal çatışma da o kadar azdır" (1959). Diğer bir deyişle görece iyi ekonomik statüye sahip olan kişilerin otorite yapısında daha iyi bir statü için verecekleri mücadelenin yoğunluğu her iki bakımdan da statüsü kötü olanlara göre daha az olacaktır.

Coser gibi Dahrendorf'a göre de çatışma toplumdan silinemez ve toplumsal yapının değişimi ve gelişimi için işlevseldir. Önemli olan çatışmanın, bastırılmak yerine etkin bir kurumsallaştırma ile düzenlenmesidir.

Dahrendorf'un Kuramının Eleştirel Değerlendirmesi

Birçok bakımdan, Dahrendorf'un çatışma kuramı Lewis Coser'inkine benzer. Ünlü çalışması *Sanayi Toplumunda Sınıf ve Sınıf Çatışması*'nda (1959) (Coser gibi) çatışma kuramının yanlızca kısmi bir kuram olduğunu ileri sürer.[2] Hem Coser hem de Dahrendorf'a göre çatışma, toplumsal yapının çözümlenmesinde göz önünde bulundurulması gereken bir fenomendir.[3] İki kuram arasındaki benzerlikler ve Dahrendorf'un kuramıyla yapısal-işlevselcilerin kuramları arasındaki benzerlikler; insanın ve toplumun doğası, sosyolojik kuramın önemi gibi konulardaki varsayımlarında da görülebilir.

Dahrendorf, kendisi tarafından sosyolojik çözümlemenin özü olarak nitelendirilen insan modeline ilişkin açık savlar ortaya koymuştur. Toplum bilimleri tarafından irdelenen bütün insanların, yapay ve soyut varlıklar olduğunu söyler. Dolayısıyla bu tür modeller bilimsel çözümlemeler için yararlıdır. Sözgelimi, ekonomi disiplinin-

de, "yetkin bilgiye sahip ve tümüyle rasyonel kişi" olarak tanımlanan bir *homo economicus* vardır. Bu model, satın almadan önce müşteri aldığı malın yararını ölçüp biçen tüketiciyi tartışırken yararlıdır. Buna benzer bir model de psikolojideki "hep iyi olsa bile kötü işler yapmayı isteyen kişi" anlayışıdır. Bu modeldeki insan kötü eğilimleri denetleyen üstbenin (superego) kontrolü altındadır. Sosyoloji insanları toplumla kesişimleri ile ele alan bir modeli öngörür: *Homo sociologicus. Homo economicus* ya da psikolojik kişi gibi *homo sociologicus ta bilimsel tartışma ve çözümlemeyi mümkün kılan bir soyutlamadır.* (1968:19-87)

Dahrendorf rolün sosyolojik kişiyi anlamada anahtar kavram olduğunu belirtir. Her kişi bir çok toplumsal konuma sahiptir ve bu konumlarda oynamak zorundadır. Dahrendorf, (1968:58) her rolün bazı ayrıntıları belirtmeme yoluyla kişileri bir dereceye kadar serbest bıraktığını söyler. Toplum kişilere davranışlarını biçimlendirmede katkıda bulunur, kişiler de toplumu biçimlendirmede katkıda bulunabilirler. Örneğin, babalık rolü çocukların duygusal gereksinimlerini karşılamada kısmi sorumluluk ve ilgi öngörür. Bu gereksinimlerin nasıl karşılanması gerektiği aileden aileye toplumdan topluma değişir. Bütün rollerimizin yerine getirilmesinde belirli bir serbestlik ve esneklik gözlemlenebilir. Dahrendorf (1968:44) özgür ve rolle-belirlenmiş kişi imajı üzerine şu yorumu yapar: "*Toplumsal varlık olarak insanın özgürlüğü, rolle-belirlenmiş davranışla özerklik arasındaki denge sorunudur; bu anlamda homo sociologicus, özgürlükle zorunluluk arasındaki diyalektik paradoksla karşı karşıyadır.*"

Dolayısıyla kişinin iki imajı arasında bir paradoks vardır: kişiyi bütün tek ve özgür bir yaratık olarak gören *ahlaki imaj* ve kişiyi belirlenmiş rollerin örneği, birikimi ve farklılaşması olarak gören *bilimsel imaj.* İşlevselcilik ve diğer natüralistik kuramların, bilimsel imaja daha eğilimli olduğunu gördük. Öte yandan, hümanistik ya da yorumlayıcı kuramlar daha çok ahlaki imaja yatkınlık gösterirler. Ahlaki imajı tanımasına karşın Dahrendorf, *homo sociologicus*'u bilimsel imajının bir temsilcisi olarak görür. Zira Dahrendorf'a göre, "insanın iki karekteri mümkün olan iki türlü bilgiyi temsil eder. Dahrendorf

(1968:81) sosyolojik kuramın insanın ahlaki niteliği hakkında hiç birşey söylemediği gözleminde bulunur. *"İnsanların rollerine göre davrandığı"*nı vurgular. "Dolayısıyla, sosyolojik çözümlemede, insanlar toplumsal konumlarından beklenen şekilde davrandıkları ölçüde yer alırlar." Sonuç olarak *homo sociologicus*'u şeyleştirmemek, ve bunun insana ilişkin kısmi bir tablo olduğunu akıldan çıkarmamak önemlidir.

Dahrendorf'un toplum imajı, toplumun tamamlanmış gerçekliğe sahip olduğu konusunda yapısalcı-işlevselcilerle uyum halindedir. Dahrendorf (1968:51) toplumun "verili toplumdaki kişilerin" bir toplamından daha fazla birşey olduğunu açıkça belirtmiştir. Ancak yapısal-işlevselcilerden çoğunun tersine Dahrendorf toplumsal yapıyı anlamada çatışma ve zorunluluğun temel önemde olduğu görüşündedir. Toplumdaki pek çok kişinin toplumsal rol beklentilerinin formülasyonunda payı bulunmadığı gözlemini yapar. Toplumu araştıran bir alan olarak sosyolojinin ödevi, toplumsal rollerin ortaya çıkmasından sorumlu olan aktörleri (agencies) teşhis etmek ve bunları operasyonel bir kesinlikle tanımlamaktır. Dahrendorf'un sınıf kuramını tartışırken otoritenin toplumsal örgütlenmeler için önemini ve otorite üzerindeki çatışmanın toplumumuzdaki toplumsal kuramların gelişmesine nasıl yol açtığını gördük.

Yapısal-işlevselci görüşle paralel olarak Dahrendorf, toplumsal rolü, kişinin bilimsel imajıyla toplumsal yapısı arasında bir bağ olarak görür. O (1968:53) toplum yapısını "milyonlarca konumun kendi alanlarında, gezegen sistemleri ile birlikte güneşler biçiminde merkezlendiği dev bir örgüt şeması" olarak tanımlar. Böyle bir örgütlenme şeması, karmaşık ta olsa, sosyolojinin konusudur.

Kişi ve toplumun bilimsel modellerine sıkıca sarılmış olmasına karşın Dahrendorf, bilimsel sosyolojinin değerden-arınmışlık vurgulamasında ondan ayrılır.[4] Zira gerçek insan *homo sociologicus*'tan daha fazla bir şeydir. Bilimsel olduğu kadar ahlaki yanı da vardır. Dolayısıyla sosyologlar değerlerden arınmış bir bakış açısıyla alana yaklaşamazlar. Bu konuda Dahrendorf (1968:18) şunları söyler:

> *Fakat, bugün için bana, bilimle değer yargılarının radikal bir biçimde ayrı tutulmasına karşı uyarıda bulunmak,*

karıştırılmalarına karşı uyarılmaktan daha önemli görüntüyor. Sosyolog olarak bizim sorumluluğumuz, bilimsel çalışmayı bitirmekle sona ermiyor, tersine orada başlıyabiliyor. O akademik etkinliklerimizin siyasal ve ahlaki sonuçlarını takip etmemizi gerektiriyor. Bu da bizi dershanelerde ve yazılarımızda değer yargılarımızı açıklamaya götürüyor.

Dahrendorf sosyoloğun sosyolojinin implikasyonları konusunda duyarlı olması gerektiğini vurgular. O içtenlikle şunları söyler (1968:86) "İnsanlığın sosyoloji bilimindeki melankolik yetersizliğine dayanamayanlar bu disiplinden çekilmelidirler, doğmatik sosyoloji hiç olmayan sosyolojiden daha kötüdür."

Uygun, sosyolojinin ödevinin "çağdaş uygar toplumun neye benzediğini" bulmak olduğunu söylemesi (ona göre kuramın konusu budur.) ve ayrıca "kuramlarla donanmış sosyoloğun görevi değişim sürecinde yer almaktır" belirlemesine karşın; Dahrendorf'un kendi önemli kuramsal girişimi, açıkça natüralistik, değerlendirici olmayan geleneğin içinde yer almıştır. Kuram üzerinde yazarken bir peygamber (prophet) tavrında olmasına karşın kendi kuramı toplumsal yapıyı açıklayan papazca (priest) çabaya önemli bir katkı yapmaktan öteye gitmez.

Özet

Alman sosyoloğu Ralf Dahrendorf, çağdaş sanayi toplumunda kendi sınıf ve sınıf çatışması kuramını kurmada Marx'cı sınıflar arası mücadele kuramından yararlanır. Sınıf Dahrendorf için, Marx'ta olduğu gibi üretim araçlarının mülkiyetini değil, daha çok başkalarına hükmetmenin meşru biçimi olan otoriteye sahip olmayı dile getirir. İster kapitalist ister komünist ekonomi olsun ya da serbest veya totaliter yönetim olsun, tüm çağdaş toplumlarda sınıf mücadelesi otoritenin kontrolü çevresinde şekillenir.

Dahrendorf, çatışma gruplarının örgütlenebilen bireylerin ortak

çıkarlarından meydana geldiği gözlemini yapar. Dahrendorf bu süreci, yarı grupların, yapıya etkide bulunabilen çıkar gruplarına dönüşmesi olarak tanımlar. Bu çıkarların sonucunda oluşan kurumlar toplumsal değişimin aracıdırlar. Çabalar toplumsal çatışmayı bastırmak yerine, onu etkin bir kurumsallaştırma sayesinde düzenleme yönünde yoğunlaştırılmalıdır.

Dahrendorf'un kuramı kendisinin de belirttiği gibi kısmi bir toplumsal kuramdır. Bu kuramla örgütlerin, sınıf çatışmasından neden ve nasıl ortaya çıktığını gösterir. Kuramının kısmi özelliği insanın ve sosyolojinin konusu. (ahlaki, psikolojik, ekonomik v.b. olmayan) sosyal olan insandır. Ama aynı zamanda, sosyologlar, insanın diğer yönlerini tanımaya hazır olmalıdırlar aksi taktirde ele aldıkları soyut insanın, dünyadaki gerçeklikle ilgisiz olması riski sözkonusu olur.

DİPNOTLAR

1. Weingart (1969: 151-165) Dahrendorf'un gerçekten işlevselci kuramı aşıp aşmadığını sorgular. Dahrendorf'un kuramının işlevselcilikle aynı hatayı yaparak, çatışmanın kaynağının toplumsal sistemin meşrulaşmış ilişkilerinde olduğunu göremediğini öne sürer. Biz de, Dahrendorf'un kuramının, kendisinin de belirtiği gibi işlevselci kuramın yerini alan bir kuram olmayıp toplumsal yapı ve bütünleşme konusunda onu tamamlayan bir kuram olduğunu söyleyebiliriz.
2. Dahrendorf daha sonraki bir makalesinde kuramsal konumunu değiştirerek, sınırlama (constraint) konumlarının üstünlüğünü savunur. Denge terimleriyle açıklanıp sınırlama terimleriyle açıklanamayacak bir sorun yoktur. Dahrendorf sınırlama yaklaşımının daha genel daha anlaşılır ve "genellikle sosyal ve siyasal hayatın problemleri hakkında daha açımlayıcı" olduğunu öne sürer ve bu yaklaşımın işlevselciliğin yerini alması gerektiğini söyler.
3. Turner (1947) Dahrendorf ve Coser'in kurumlarının bir sentezini yapma çabasıyla, her ikisi arasındaki uzlaşır ve tamamlayıcı noktaları göstermiştir. Turner özellikle çatışmanın nedenleri, çatışmadaki şiddetin

yoğunluğu, çatışmanın süresi ve sonuçları konularında karşılaştırmalar yapmış ve bu iki kuramın çok farklı ancak birbirlerini tamamlar nitelikte oldukları sonucuna varmıştır.

4. Değer yargılarından arınmış sosyoloji konusundaki yargılarına dayanarak, Dahrendorf bu metnin son bölümündeki değerlendirici ya da uygulamalı sosyoloji kuramına dahil edilebilirdi. Ancak bunu yapmadık, çünkü Dahrendorf'un çalışmasında değerlendirici kuramı sergileyen çok az şey vardır. Bu konuya verdiği önemi belirtmesine rağmen, en-tanınmış çalışması, III. kesimdeki diğer yazarlar kadar, değerlendirici kuram örnekleri sunmamaktadır.

KAYNAKLAR

DAHRENDORF, RALF

1958 "Toward a Theory of Social Conflict." *Journal of Conflict Resolution* 2. (Haziran): 170-183.

1959 *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford, Calif.: Stanford Universty Press.

1968 *Essays in the Theory of Society*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

TURNER, JONATHAN H.

1974 *The Structure of Sociological Theory*. Homewood, III.: The Dorsey Press, Inc.

WEINGART, PETER

1969 "Beyond Parsons: A Critique of Ralf Dahrendorf's Theory." *Social (Aralık): 151-165.*

7.
Evrimci Bir Perspektiften Çatışma ve Yapı

> *Sosyal bilimlerde, son yıllarda görülen şaşırtıcı gelişmelerden biri de, evrimci kurama ilginin yeniden doğuşudur... Bu ilginin canlanmasının nedenini kestirmek hiç de zor değildir. Çağdaş sosyal bilimde kuramların bolluğuna rağmen, hiçbiri ciddi bir biçimde* ***tarihin temel kalıplarını (patterns) anlamlandırma gereğini duymamıştır.*** (Lenski, 1975:135)

Çağdaş kuram üzerine yazan bir bölüm yazar, iki ayrı kuram yerine, çatışma ve yapısalcı perspektiflerin sentezini savunmuşlardır. (Örneğin, bkz, van den Berghe, 1963 ve Zeitlin, 1973). Bölüm 5'te Lewis Coser'in işlevselcilerin dikkatini nasıl çatışmanın toplumsal sürecine çekmeye ve bunu işlevselci çözümlemeyle bütünleştirmeye çabaladığını görmüştük. Kısmi bir kuram olarak kabul edilmekle birlikte, Coser'in çabaları, çoğu işlevselciyi, toplumsal çatışmanın pozitif işlevlerini ihmal etme konusunda duyarlı kıldı. Yine de göstermeye çalıştığımız gibi, Coser'in kuramı büyük oranda işlevselci geleneğe sıkı sıkıya bağlıdır; işlevselciliğin insanı ve toplum konusundaki varsayımlarının çoğunu paylaşmaktadır. Daha durağan tarihsel olmayan (ahistorical) bir işlevselci çözümlemeyle göre bir ilerleme olmakla birlikte, yine de uzun dönem tarihsel yönelimler ve zora dayalı gücün bu yönelimlerle ilişkisi konusunda halâ yetersizdir.

Gerhard E. Lenski ise, çatışma kuramı ile işlevselci çözümlemenin basitçe birleştirilmesinden çok, bir sentezi olma iddiasını taşıyan bir kuram geliştirmiştir. Onun kuramı özel olarak toplumsal tabakalaşmayla uğraşmakla birlikte, insanın on bin yıllık tarihinin sosyolojik bir modelde içerilmesi çabasını sergiler. Bu

bölümün başlangıcındaki alıntıdan da belli olacağı gibi, Lenski'nin işlevselci ve çatışmacı varsayımlarının entegrasyonu, evrimci bir çerçevede gerçekleşir. Lenski'ye göre, yapıyla birlikte, belirli bir zaman aralığıyla sınırlamaksızın, süreci de çözümleyebilen kuram, evrimci kuramdır.

Görüldüğü gibi, Lenski'nin tabakalaşma kuramı, toplumsal sınıfların varlığı ve işleyişini açıklamak için, işlevselci ve çatışma kuramlarının bir sentezini oluşturma girişimidir. Hem işlevselci hem de çatışma kuramcıları, toplumsal tabakalaşmaya ilişkin olarak kendi kuramlarını geliştirmişlerdir. Davis ve Moore (1945) toplumsal tabakalaşmayı işlevselci bir bakış açısıyla tartıştıkları, artık klasikleşmiş bir makale yazmışlardı. Bu makalede, tabakalaşmanın toplum için kaçınılmazlığını ileri sürüyorlar:

> *İşleyen bir mekanizma olarak toplum, üyelerini toplumsal konumlara (positions) dağıtmak ve bu konumların yükümlülüklerini yerine getirmeye teşvik etmek zorundadır. Bu yüzden, motivasyonla iki düzeyde ilgilenmek durumundadır: Uygun bireylerde belirli konumları edinme isteğini uyandırma ve bu konumlara geldikten sonra da, bu konumlara yüklenen yükümlülükleri yerine getirme arzusunu uyandırmak.* (Davis ve Moore, 1945:243)

Davis ve Moore için bireylerin işgal ettiği konumların kademelenmesi, farklı konumların işlevsel önemlerinden kaynaklanmaktadır; yani, toplum için çok gerekli fakat yerine getirilmesi çok zor olan işlerin kabul edilmesi için bu konumları dolduracak insanlara verilecek karşılık yeterli olmalıdır. Bu yüzden, toplumsal eşitsizlik en nitelikli kişilerin en önemli konumları doldurması için gereken bir araçtır. Bu belirleyenle etkileşimde olan diğer bir gerçek te, bazı konumların ender bulunan beceri, yetenek ve eğitim düzeylerini gerektirmesidir. Davis ve Moore (1945:243), "Örneğin, çoğu insanın beyin kapasitesi, çağdaş tıp için yeterli olduğu halde tıp eğitimi o kadar zor ve pahalıdır ki; Tıp Doktorluğu konumu, gösterilen feragati karşılayacak şekilde ödüllendirilmemiş olsa, hemen hemen kimse tarafından doldurulmayacaktır" demektedirler.

Davis ve Moore'un görüşleri tabakalaşma konusunda erken işlevselci bir girişim ve sonraki kuramlar için çıkış noktası olmakla birlikte, yalnızca bir bütünleşme (integration) ve uzlaşım (consensus) modeli üzerine kurulduğu açıktır. (Davis ve Moore'un kuramsal akıl yürütme çizgisiyle Bölüm 4'te tartışılan Blau'nun alış-veriş yapısalcılığı (exchange-structuralism) arasındaki benzerlikleri gözönünde tutunuz.) Bir toplumun işleyişi için toplumsal sınıfların gerekliliği, toplumun gereksinmelerinin karşılanması için bu sınıfların birlikte çalıştığı, ve toplumun üyelerinin en azından zımni olarak sistem üzerinde bir anlaşma halinde olduğu belirtilmiştir. Bu tabakalaşma sistemi böylece, toplumun kendi halinde işlemesi için bir ödül ya da ceza (bazı hallerde olabileceği gibi) olarak görülüyor. Ancak, böyle bir model, tabakalaşmanın yalnızca kısmi bir görünümünü verebilir.

Tabakalaşmanın işlevselci modeli, çoğunlukla uzlaşıma dayalı onay (consensual agreement) yerine zor ve baskıyı (force and coercion) vurgulayan çatışma modelinin karşıtı olarak görülmüştür. Çatışma kuramcılarının çoğunun modelinin temeli, Karl Marx'ın çalışmalarında bulunabilir. Marx için, toplumsal sınıfların temeli bir uzlaşımda (consensus) değil, bir sınıfın diğer bir sınıfı sömürmesindedir. Kapitalist toplum için, Marx, üretim araçlarına sahip olanların alt-işçi sınıfını ezen ve zor kullanarak kontrol altında tutan üst sınıfı temsil etmekte oldukları kanısındadır. Marx'a göre, bu ikili-sınıf modeli, sahip-köle (master-slave), lord-serf, ya da burjuvazi-proletarya ilişkileri olarak tarihte tekrar tekrar görülmüştür. Marx için, yalnızca çatışma değişmeye bir etki oluşturur ve yalnızca çatışma toplumsal düzeni sınıflı sömürü sisteminden sınıfsız toplumu götürebilir.

Tabakalaşmaya ilişkin bu iki ayrı yaklaşım-işlevselcilik ve çatışma kuramı-insan ve toplum doğası hakkında farklı varsayımlara dayanan iki ayrı geleneğe bağlıdır. İşlevselcilik, tabakalaşmayı bir bütün olarak toplumun gereksinmelerinin karşılanmasının temeli olarak gören tutucu bir geleneğe dayanır. Öte yandan çatışma kuramı ise, bu tür "toplumsal gereksinmeler"in varlığını sorgular. Arzı yeter-

siz olan değerli mal ve hizmetler için verilen mücadele de bireylerin ve onların alt-gruplarının (daha geniş toplumların değil de) gereksinmeleri, arzuları ve çıkarlarıyla daha ilgilidir. Bu tür farklılıklar, insan doğasıyla ilgili karşıt varsayımları yansıtmaktadır. Lenski, işlevselcilerin insanın toplumsal doğasını vurguladığı görüşündedir; yani onlara göre, bireyler diğerleriyle birlikte gruplar içinde yaşamaksızın varolamazlar. Ancak, işlevselciler, aynı zamanda, "insanın temel doğasına güven duymamış ve toplumsal kurumların daha da güçlendirilmesini vurgulamışlardır" (Lenski, 1966:22). Öte yandan, çatışma kuramcıları ise, insanın iyiliği konusunda daha iyimser olup, bu tabiatı bozmakta olan toplumsal kurumlara güven duymamışlardır. İnsana ilişkin bu karşıt görüşlerden kaynaklanarak, işlevselciler ve çatışma kuramcıları farklı toplum görüşlerine de sahiptirler. İşlevselciler toplumu mükemmel ve tamamlanmış bir sistem olarak görmeyi yeğlerken, çatışma kuramcıları, toplumu, çeşitli mücadelelerin ortaya çıktığı bir savaş meydanı olarak görme eğilimindedir.

Lenski, sosyolojik kuramda, insanı "iyi" veya "kötü", toplumu bir "sistem" veya "sistem olmayan" (nonsystem) olarak gören tüm bu kategorik ikilikleri (dichotomies) kuşku ile karşılar. Sosyologlar, ya-ya da gibi ikilikleri yansıtan böyle kategorik kavramlar yaratacaklarına, mevcut belirli bir olgunun varlık derecelerini yansıtacak değişken kavramlar oluşturma girişiminde bulunmalıdırlar. Örneğin sorun, bu toplumun mükemmel bir sistem olup olmadığından çok, onun sahip olduğu sistemsel özelliklerin derecesi sorunudur. Benzer şekilde, sorun insanların total baskıya ihtiyaç duyup duymadığı değil, bu baskının varlığının derecesidir. Lenski, işlevselci ve çatışma kuramlarının, tek bir tabakalaşına kuramı oluşturacak önermeler sağladığını belirtir. İşte bu, tutucu ve radikal tavırları sentezleme görevi doğrultusunda Lenski, çabalarını güç ve ayrıcalık konusuna yöneltmiştir.

Bölüşüm Sistemlerinin Yapısı ve Dinamikleri

Lenski, çok tutucu olan yapısal-işlevselci gelenek ve çok radikal olan çatışmacı yaklaşımdan seçme varsayımlar kullanarak mal ve hizmet bölüşümünün iki yasasını geliştirmiştir. Lenski'nin varsayımlarından kaynaklanan bu aksiyomlar (postulates) şöyle özetlenebilir: (1) insanlar toplum içinde yaşaması gereken sosyal varlıklardır; (2) genelde, insanlar kendi ya da gruplarının en iyi çıkarlarını diğerlerininkinden öne koyarlar (her ne kadar bu gerçeği kendilerinden veya başkalarından gizlemeye çalışıyor olsalar bile); (3) insanoğlu, toplumda mevcut mal ve hizmetler için doyumsuz bir arzuya sahiptir; ve (4) bireyler, bu kıt mal ve hizmetler için mücadelede eşitsiz bir biçimde donatılmışlardır (Lenski, 1966:30-32). Eğer insan doğasının toplumsal fakat, bencil (self-seeking) olduğu aksiyomu doğruysa, Lenski, bu iki aksiyomun ardından aşağıdaki şu iki önermeyi tartışır. (1) "İnsanlar emeklerinin ürününü, eylemleri kendileri için gerekli ya da yararlı olan başkalarının hayatta kalma ve üretkenliklerinin sürmesini sağlayacağı yere kadar paylaşacaklardır", ve (2) "güç, bir toplum tarafından sahip olunan tüm artının (surplus) bölüşümünü belirler" (Lenski, 1966:44). (Lenski, insan etkinliklerinde fedakarlığın (alturism) da varlığını kabul etmekle birlikte, yine de hemen hemen tüm eylemlerin bencil-çıkarlardan (self-interests) kaynaklandığına inanır.)

Bu varsayım ve aksiyomları kullanarak Lenski, tarihten aldığı verilerle sınayacağı kuramsal bir yapı oluşturma çabasına devam eder. Lenski, insan doğasının evrenselliğine karşın, tabakalaşma sistemleri arasında büyük farklar olduğunu kabul eder. Mal ve hizmetlerin bölüşüm formları arasındaki farkların, toplumun teknolojik gelişim düzeyi ile ilgili olduğunu ileri sürer. Az gelişmiş toplumlarda, mal ve hizmetler bireysel gereksinmeler temelinde dağıtılır. Daha gelişmiş toplumlarda ise, güç, bölüşüm sisteminin ardındaki etmeni oluşturur. Lenski'nin (1966:46) tahminlerine göre:

> *En basit ya da teknolojik olarak en ilkel toplumlarda, mevcut mal ve hizmetler tamamen, ya da genellikle gerek-*

sinmeler temelinde dağıtılacaktır... Teknolojik ilerlemeyle birlikte ise, mevcut mal ve hizmetlerin büyük bir oranı güç temelinde dağıtılacaktır.

Buradan yola çıkarak, Lenski güç ve gereksinmenin, tabakalaşma sistemlerini yöneten iki temel prensip olduğu hipotezini ileri sürer. Toplum karmaşıklaştıkça, mevcut kaynakların dağılımında güç daha önemli olacaktır.

Daha sonra Lenski, teknolojik olarak daha gelişmiş toplumlarda güç olgusunu tartışmaya gider. Her ne kadar zor ve baskı kullanımı, "toplumda güç sahibi olmanın en etkin aracı" ve "herhangi bir eşitsizlik sisteminin temelini oluşturuyor olsa da" (Lenski, 1966:51) zor, herhangi bir güç pozisyonu bir kez ele geçirdikten sonra, bunu elde tutmanın en etkili aracı zor değildir. Bu noktada, işleyiş için kurumsal ya da yapısal bir temel yaratma veya sürdürmenin önemi netleşir. Güçlünün hakimiyetini haklının hakimiyetine dönüştürerek yeni hüküm meşrulaştırılmalıdır. Burada imâ edilen, zorun yerini hem toplumsal olarak kabul edilebilir, hem de çok daha az kişisel olan kurumsallaşmış güce bırakması gereğidir.

Lenski (1966:59) biraz tarih okumanın, baskıcı hakimiyet ya da "güçlünün hakimiyeti" dönemleri ile kurumsal hakimiyet veya "haklının hakimiyeti" dönemleri arasında bir politik iktidar sirkülasyonunun olduğunu açıkça ortaya koyacağını söyler. Güçlünün hakimiyeti, yeni bir elitin, ilk aşamada şiddet de kullanarak, iktidarı ele geçirmesi ile karakterize edilir. Bu ilk aşamada, örgütlü direniş ya imha edilir ya da bastırılır. İkinci aşamada rejim, kaba kuvvete bağımlılığını azaltıp, meşru otoriteyi arttırmaya çalışır. Bu dönemde, eğilim ya anayasalcılığa ya da haklının hakimiyetine yöneliktir. Hükmetmekte olan iktidar elitine ardı ardına gelen bir meydan okuma yoksa, uzun vadeli yönelimi, zor ve baskının aktif rolünün azalması, iknâ ve teşviklerin artması yönündedir. Bazen, haklının bu anayasal hakimiyeti zor tarafından tehdit edilir ve döngü yeniden başlar.

Lenski, politik döngülerin, süre, ekonomik durum ve ideolojik doğalarının büyük farklılıklar göstereceğini kabul eder ve politik

döngüler arasındaki farklılıkların küçümsenmemesi uyarısında bulunur. Ancak, aynı zamanda, zor yoluyla güç sahibi olanlarda da çeşitli koşulların izin verdiği ölçüde, anayasal yollardan hükmetme yönünde doğal bir eğilim vardır. Fakat, sonuçta, her rejim, zor kullanımı ya da onun tehdidi ile yıkılmıştır. Bu, binlerce çeşitlemesi olan temel bir temadır.

Tabakalaşma Sisteminin Yapısı

Tabakalaşma sisteminin dinamikleri ya da süreci ile ilintili olarak tanımlananlar sistemin yapısal yönleridir. Burada Lenski, sistemi oluşturan üç birimle ilgilenir: bireyler, sınıflar ve sınıf sistemleri. Bireyler sınıfları oluşturur ve çözümlemenin temel düzeyini temsil ederler. Sınıflar ise sınıf sistemlerini oluşturmak üzere biraraya gelirler. Bireyler, sınıflar ve sınıf sistemleri birbirleriyle ve kıt kaynaklar için verdikleri mücadeleye olan ilişkileri ile varolurlar.

Lenski (1966:74-75) *sınıfı* "toplumda zor ya da kurumsallaşmış gücün özgül (specific) bir şekli, ayrıcalık ya da prestij açısından benzer konumda olan insanların bir araya gelmeleri" olarak tanımlar. Fakat, Lenski çalışmasında, belirgin bir maddi artışı olan toplumlarda, ayrıcalık ve prestijin bölüşümü belirleyen olarak düşündüğü, güç sınıfı (power class) üzerinde yoğunlaşır. Lenski için sınıf, *güç sınıfıdır* (power class). Bu güç sınıfının, endüstriyel liderlerden askeri bir cuntanın üyelerine, örgütlü fabrika işçilerine değin değişiklikler göstermesine karşın, her gruptaki üyeler, gücün diğerleri karşı çıksa dahi, kişi ya da grupların kendi isteklerini yerine getirebilme olasılıkları olarak tanımlanan klasik Weberyan tanımı açısından benzer konumdadırlar. Sınıflar, herbirinin kıt kaynakları kontrol etmede sahip oldukları güç derecesine göre tanımlanırlar.

Karmaşık sanayi toplumlarında, bir birey birden çok sınıfın üyesi olabilir. Sınıf üyeliğinin çok boyutlu bir olgu olarak görülmesi gerekir. Lenski (1966:75-76) bunu şöyle örnekler:

> *Bir birey mal varlığı açısından orta sınıf, bir fabrikada çalışıyor olmasından dolayı işçi sınıfı ve aynı zamanda*

Negro (siyah) "kastı"nın da üyesi olabilir. Mülkiyet hiyerarşisindeki statüsüyle birlikte yerine getirdiği başlıca rollerin tümü, hayatta istediği şeyleri elde etme şansını etkiler ve onu özgül bir sınıfa yerleştirir. Bu kaynaklar arasındaki bağıntının el vermemesi nedeniyle bir birey bir tek sınıfa yerleştirilemez. Bu bağlamda, teknolojik olarak ilkel toplumlardan gelişmiş toplumlara gidildikçe bu eğilimin daha bariz bir şekilde ortaya çıkacağını belirtmek uygun düşecektir. Diğer bir deyişle, ***modern sanayi toplumlarında çok boyutlu çözümlemeye duyulan gereksinim çok daha fazladır.***

Görüldüğü gibi, bireylerin çeşitli güç potansiyeline sahip farklı bir çok sınıfa eş zamanlı üye oldukları modern sanayi toplumunda, sınıf olgusunun çok daha karmaşık olduğunu kaydetmek önemlidir.

Dahası, her sınıf farklılıklar ve değişik refah düzeyleri gösterir, örneğin fabrika işçileri veya siyahlar; ancak güç açısından birer sınıf olarak görülebilir. (Politik bir adayın "siyahların oyları" ya da "emekçilerin oyları" peşinde koşarken sınıf ayırımlarının bilincinde olduğunu sıkça göstermesi durumunu hatırlamak bu konuda yardımcı olabilir). Sınıflar arasında olduğu gibi sınıflar *içindeki* farklı kademelere karşın, özel bir sınıfın üyeleri çıkarlar ve bu çıkarları paylaşmayan sınıflara karşı muhalefette benzer tavır alırlar.

Yukarıda tanımlandığı gibi, sınıflar, sınıf sistemlerini oluştururlar. Lenski (1966:80) *sınıf sistemini*, "tek bir kritere göre sıralanmış sınıflar hiyerarşisi" olarak tanımlar. Böylece, bir toplumun tüm bireyleri herhangi bir sınıf sistemi içinde sıralanmış olurlar. Örneğin, varsayılan bir toplumda, *politik sınıf sistemi*, %10 elit ya da liderler, %20 bürokratlar, %50 apolitik vatandaşlar, %20 rejim düşmanlarından oluşmuş olabilir. Aynı kurgusal toplumda, *mülkiyet sınıf sistemi*, %10 varlıklı sınıftan %25 orta, %45 yoksul ve %20 düşkün olarak kademelendirilebilir. *Mesleksel sınıf sistemi* ise, büyük toprak sahiplerinden bağımsız çiftçilere, memurlar ve tüccarlardan köylü ve zanaatkarlara ve son olarak dilenci ve işsizlere doğru kade-

melendirilebilir. Böylece Lenski, kıt kaynaklar için yalnız bireyler ve sınıflar arasında değil, fakat sınıf sistemleri içinde de kıt kaynaklar için yarış oluşturabilecek bölüşüm sistemlerinin yapısını sergilemeye çalışmaktadır. Lenski, eğitimsel sınıf sisteminin önemini arttırırken, ırksal ve cinsel sınıf sistemlerinin önemini azaltabilecek olan, eğitimde fırsat eşitliği çabalarını örnek olarak vermektedir. Eğitim işverenleri, ırk ya da cinsiyet sınıf-sistemi üyeliklerinden çok, eğitimsel nitelikleri kiralamaya zorlama yönündedir. Sınıf sistemleri arasındaki mücadelenin diğer bir örneği, politik sınıf-sistemi üyeliğinin diğer sistemler, özellikle mülkiyet sınıf sistemi aleyhine arttırıldığı totaliter ülkelerde görülüyor. Prestij ve ayrıcalık, kapitalist sistemlerde olduğu gibi, mal varlığı fazla olanlardan çok, üst-statü parti üyelerine verilir.

Lenski'nin yapısal olarak bireyler, sınıflar ve sınıf sistemlerinden oluşan tabakalaşma sistemi tablosu karmaşık olup, sanayi toplumundaki çeşitliliği yansıtır. Bunu o, karşılıklı bağlılık ve bağımlılığın açık bir yapısal işlevselci imajı içinde, "tekerlekler içinde tekerlekler sistemi" olarak değerlendirir. O, aynı zamanda, toplumun yapısal özelliklerine bağladığı, tabakalaşmanın dinamik gerçeklerini, yani hasımlık ve düşmanlıkları da kabul eder.

Lenski (1966:85), bölüşüm sistemlerinin yapısı ve dinamikleri üzerine geliştirdiği aksiyomlara dayalı olarak sınanabilecek bazı önermeleri mantıksal olarak çıkarsamaktadır. Bu önermeler arasında şunlar yer almaktadır:

1. "... bölüşüm sistemlerinde eşitsizliğin derecesi, toplumun sahip olduğu artı'nın (surplus) büyüklüğü ile doğrudan orantılı olarak değişir."
2. "... dikey hareketlilik oranları... teknolojik ve toplumsal değişme derecesiyle doğru orantılı olarak değişme eğilimindedir."
3. "... sınıf düşmanlığının derecesi, yukarı doğru hareketliliğin oranıyla ters yönde değişme eğilimindedir."

Bundan sonra, Lenski antropolojik ve tarihsel monografilerle birlikte sosyolojik çalışmaları da kullanarak, değişik toplum tipleri

ışığında aksiyomlarını ve bunlardan çıkarsadığı önermeleri sınamaya yönelir Lenski. Çalışmalarında incelemek üzere seçtiği toplum tipleri, avcı-ve-toplayıcı toplumlar, basit bahçıvan toplumları, tarım toplumları ve sanayi toplumlarıdır.

Tabakalaşma Tezi İçin Öne Sürülen Kanıtlar

Avcı-ve-toplayıcı toplumlar, "besin üretimi tekniklerinin (harcanan enerji birimi başına elde edilen ürün değeri anlamında) ilkel ve yetersiz olduğu" "teknolojinin diğer elemanlarının da ilkel olduğu" toplumlardır (Lenski, 1966:96). Avcı-ve-toplayıcı toplumlarda insanlar, günü gününe geçimlik düzeyine yakın yaşarlar. Avcı-ve-toplayıcı toplumlar arasında görülen çeşitlilikler, daha çok fiziksel çevrenin farklılığının sonucudur. Lenski, bu tür toplumlardaki tabakalaşma sistemini tartışmanın anahtar noktasının "farkedilebilir herhangi bir artı'nın (surplus) bulunmaması" (1966:102) ve gözlemcilerin "malların bölüşümünde neredeyse eşitliğin bulunduğu"na dikkat çekmeleri olduğunu söyler (Lenski, 1966:103). Avcı-ve-toplayıcı toplumlarda, ekonomik mal arzının kıtlığı, tabakalaşmanın bu doğrultuda gelişmesine izin vermemiştir. Ancak, prestij dağılımı, mal dağılımından oldukça farklı bir konudur. Lenski (1966:104), "Burada arz problemi yoktur: ve eşitsizlik grubun yaşamını sürdürme şansını tehdit etmez. Sonuç olarak, onurun eşitsiz dağılımı, avcı ve toplayıcı toplumlarda bir istisnâ değil kuraldır" demektedir. Mevcut antropolojik verilere dayanarak, tümevarımcı mantığı kullanarak, Lenski (1966:109), "ilkel avcı ve toplayıcı toplumlarda, güç, ayrıcalık ve prestijin geniş çapta, kişisel beceri ve yetilerin bir işlevi olduğunu gösterir. Kalıtım, yalnızca fırsat sağlar; birey için bir değerinin olabilmesi için, kişisel niteliklere dayanan geliştirici eylemler gereklidir." Bu tür toplumlarda, kısmen kişisel niteliklerin taşıdığı önem nedeniyle, hem kuşaklararası hem de kuşaklar içi hareketlilik oranı oldukça yüksektir.

Özet olarak, avcı-ve-toplayıcı toplumlarda ekonomik kaynak ve mal artışının azlığından dolayı, tabakalaşma sistemi de böyle bir

artıya dayalı bir tabakalaşma sistemine denk düşmemektedir. Grubun hayatta kalması, toplum bireylerinin asgari hayati gereksinmelerinin karşılanmasında mevcut kaynakların dağıtımında işbirliğini gerektirir. Yine de, işlerlikte bir tabakalaşma sistemi vardır-ayrıcalık ve onura dayalı bir sistem.

Basit bahçıvan toplumları, bölüşüm sistemlerinin evrimsel gelişiminde ikinci basamağı temsil eder. Bunlar, temel alet olarak "kazıyıcı sopaya dayanan ... bahçecilik ekonomisi temeli üzerine kurulan toplumlardır" (Lenski, 1966:118). İleri bahçıvan toplumları da, bahçeciliğe dayanmakla birlikte çapa kullanmakta, ancak bunun yanısıra teraslama, sulama ve gübreleme gibi ileri teknikleri de kullanmaktadırlar. Basit ve ileri bahçıvan toplumları karşılaştırıldığında, Lenski önemli bir özellik gözlemler. Basit bahçıvan toplumlarının tersine, pek çok ileri bahçıvan toplumunda oldukça gelişmiş eşitsizlik sistemleri ile karşılaşılır. Bu gözleme dayanarak, Lenski (1966:160) şu ilkeyi geliştirir: "İleri bir bahçıvanlık düzeyine gelmiş toplumlar arasında, belirgin bir toplumsal eşitsizliğin gelişmesinin gerekli önkoşulları, politika ve akrabalık sistemlerinin biribirinden ayrılması ve bunun sonucu olarak devletin gelişimidir." Bundan başka, "bu düzeydeki toplumlarda, hükümet kurumları, bölüşüm ve tabakalaşmaya ilişkin ana sorunların çözümünün anahtarını oluşturur" (Lenski, 1966:160) diye de ekler. İleri bahçıvanlık toplumları geliştikçe sınıfın temeli olarak miras ortaya çıkar.

Özet olarak, daha belirgin bir biçimde tanımlanmış toplumsal sınıfların gelişmesini mümkün kılacak artı'nın yokluğu nedeniyle, basit bahçıvan toplumları, avcı-ve-toplayıcı, toplumlara çok benzerler. Bahçecilik tekniklerinin geliştirilmesiyle, ileri bahçıvan toplumlarında bir artı ve ayrılmış politik bir sistemin gelişmesi devreye girer. İşte burada, öncelikle gruba sağlanan katkılardan çok, doğuma dayanan bir sınıf sisteminin başlangıcını görüyoruz.

Tarım toplumları, pulluğun keşfi ve hayvan enerjisinin koşulmasını mümkün kılabilen bu aşama insanlık tarihinde diğer bir önemli aşamadır. Lenski (1966:193) üretim teknolojisindeki ilerleme-

lerin, "askeri teknolojideki ilerlemelerle paralelliğine" ve savaş tekniklerinin giderek daha etkili olduklarına da işaret eder. Burada siyasal sınıfın yanısıra yer alan bir askeri sınıfın ortaya çıkışını görüyoruz. Diğer sınıflar da tarım toplumu hiyerarşisine eklenmiştir; yabancı azınlıklar (savaşlarda elde edilmiş), tüccarlar (mal nakliyesindeki gelişmeler sonucu), tarımsal üretimi gerçekleştiren köylülerin ürettiği artıyla yaşamını sürdüren yönetici sınıfı da içine alan kentte yaşayanlar. Bu toplum tipi, sınıf temeli olarak daha çok kalıtıma dayanan, sıkı bir tabakalaşmayla karakterize edilir.

Sanayi toplumları tabakalaşma sisteminin evrimsel gelişiminde bir sonraki aşamayı temsil eder. Çok önemli bazı özelliklerden dolayı, tarım toplumlarından büyük farklılıklar gösterirler. Lenski (1966:298) "kullanılan ham maddeler çeşitlenmiş, enerji kaynakları farklılaşmış, aletler çok daha karmaşık ve etkili olmuştur" der. Malların üretim ve tüketiminde büyük artışlar olmuştur. Lenski kısmen, arzulanan malların daha bulunur hale gelmesine neden olan üretim olanakları sayesinde, ileri endüstri olabileceğini önerir. Lenski (1966:308) "olgun sanayi toplumlarının ortaya çıkmasıyla, yüzyıllar boyu eşitsizliğin artışı yönündeki eğilimi, ilk kez anlamlı bir dönüş gerçekleşmiştir" der. Eşitsizlik ve toplumsal yapı arasındaki ilişkinin, ileri bahçıvan toplumlar ve tarım toplumlarında yüksek oluşu ve çok gelişmiş sanayi toplumlarında düşme göstermesi nedeniyle eğik bir doğruyla (curvilinear) temsil edilir. Ancak, aynı zamanda Lenski, eşitsizliğin, insanın doğası nedeniyle, toplumlarda daima var olacağını iddia eden tutucu tavra doğru kayar. Lenski, hem ideoloji hem de pratikte daha az sıkı tabakalaşmış topluma doğru bir hareketin olduğu tezini belgelemek için, sanayi toplumlarında tabakalaşma üzerine yapılmış sosyolojik çalışmalardan yararlanır.

Tipolojisinde toplumlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları ayrıntılı bir biçimde çözümledikten sonra, Lenski çalışmasının ilk kesiminde, mantıksal olarak çıkarsadığı genel tabakalaşma kuramına döner. Başlangıçta sunduğu genel kuramın geçerli olduğu sonucuna varır:

> *Bölüşüm sistemlerinin en temel karakteristikleri insanın durumundaki, daha önce tanımladığımız* ***değişmez ögeler*** *(constant elements) ve* ***teknolojinin değişken ögesi*** *(variable element of technology) arasındaki etkileşim tarafından şekillenir gibi görünmektedir. Hipotezimizde olduğu gibi, ölçüde teknolojideki öncel değişmeleden etkilenen bir dizi toplumsal örgütlenme faktörü, bu faktörlerin etkisine aracılık ediyor gibi görümektedir.* (Lenski, 1969:435)

Görmüş olduğumuz gibi, Lenski'nin önermeleri, doğrudan onun insan ve toplum hakkındaki varsayımlarına dayanmaktadır. Varsayılmış bu özellikler, sürekli var olmuş ve insan tarihi boyunca değişmemiştir. Lenski, insanları yalnız kendilerini düşünen (self-seeking) varlıklar olarak görmekle, insan doğası hakkında özünde tutucu bir tavır takındığını söylemektedir. Radikal geleneğe kaydığını hissetmekte; ancak toplum görüşü, toplumları hiç de mükemmel olmayan sistemler olarak alma biçimindedir. "Eşitsizlik sistemlerinin ne dereceye kadar zora dayalı olduğu" sorusuna Lenski'nin yanıtı, teknolojinin derecesine bağlı olduğu şeklindedir. Kuram ekonomik artışı olmayan ya da çok az olan toplumları çözümlemede muhafazakâr eğilimlidir. Artı'nın daha önemli olduğu toplumlarda, tabakalaşma sisteminin sürdürülmesinde zorlamanın rolünü vurgulayan radikal tutum ön plana çıkar (Lenski, 1966:441). Lenski, böylece, kuramının, ne muhafazakâr ne de radikal, ne işlevselci ne de çatışma kökenli olduğunu, fakat teknolojinin gelişmesine dayanan evrimci bir çerçeve üzerine kurulu ve iki karşıt perspektifin bütünleştirilmesi olduğunu ileri sürer.

Lenski'nin Evrimci Sentezinin Eleştirisi

Halihazırda görmüş olduğumuz gibi, Lenski kendini düşünen (self-seeking) bir insan görüşünü kabul etmektedir. Bu varsayım, geliştirdiği kuramın merkezinde ve işlevselcilik tarafından geliştirilen insan modeli ile tutarlılık göstermektedir. Bu durum, bölümün başında sunulan Davis ve Moore'un tabakalaşma kuramı

tarafından gösterilebilir. İnsanların, bencil, kendini düşünen doğası, toplumun kurumsal yapısı tarafından denetlenmektedir. Lenski (1966:26) bu iddiasını, insanoğlunun tamamen kendi ihtiyaç ve arzularını doyurma istemiyle güdülenmiş, aşırı derecede ben-merkezci bir yaratık olduğunu ortaya koyan araştırmaları işaret ederek desteklemektedir. Çocuklar, diğer insanların dünyası içinde toplumsallaştıkça grup normlarını öğrenirler. Ancak Lenski (1966:27), "kurallara sadakat, sadece *aydınlanmış benlik-çıkarlarının* (self-interests) bir şekli olarak görülebilir" demektedir. Lenski, elcil (alturistic) eylemin olasılığını kabullenmekle birlikte, onun çok nadir olarak görüldüğüne inanır. Bunlardan, Lenski için insanoğlunun, sınırlı derecede özgür ve iradi, fakat daha çok toplumsal yapının normları tarafından kuşatılmış bulunan, kendini düşünen doğası tarafından belirlenmekte olduğu sonucunu çıkartabiliriz.

Lenski'nin toplum kuramı, onun insan kavrayışında olduğundan daha çok çatışma perspektifine yatkındır. Soyut ve mükemmel bir sistem nosyonunu bile kabul etmekten çekinir. Kendisinin ifade ettiği gibi (1966:34), "eğer mükemmel toplumsal sistem diye birşey yoksa, onların varlığı üzerine kurulu kuramlar oluşturmayı durdurmalı ve tüm enerjimizi insan örgütlenmelerinin *mükemmel olmayan* sistemler olduğunu açıkça varsayan kuramlar inşâ etmeye yöneltmeliyiz." Dahası, o hem işbirliği ve hem de çatışmanın-mükemmel olmayan sistemin parçaları- her ikisi de insan yaşamının doğal özellikleri olduğu kanısındadır. Lenski'nin tabakalaşma kuramında gördüğümüz gibi, çatışına ya da uzlaşmanın baskın olması yönetim dönemi ve biçimine bağlıdır. Güçlünün hakimiyeti, gerginlik-ve baskı-daha fazla iken, haklının hakimiyeti normatif ve uzlaşımsal bir düzene dayalıdır. Yine de, işbirliği ve çatışma her iki hakimiyet şeklinde sürekli mevcuttur.

Lenski'nin tabakalaşma çalışmasında yaklaşımı, tarihsel olguların özgüllükleri arasında bulunabilecek kalıpları açığa çıkarmak için tarihi kullanmaktır. Evrimci modelin uygunluğunu (soyutlanmış unsurlardan ziyade) ve toplumların kendilerinin çözümlenmesi gerektiğini ileri sürmektedir (Lenski, 1975:141):

Toplumları daha iyi anlamak umuduyla, dikkatimizin odak noktasını, toplumların kendilerinden, onu oluşturan-kurumlar, topluluklar, dernekler, roller ve bireyler-ögelere kaydırdık ve daha küçük bünyelerin yükselttiği temel sorular ve bunların incelenmesinin getirdiği yöntemsel sorunlarla öylesine büyülendik ki, sosyolojinin ilk planda doğuşuna neden olan daha geniş boyutlu soruları sık sık unutur olduk.

Bütün yerine ögeleri üzerine odaklaşmak, sosyolojiyi, insan tarihinin geniş çaplı ve uzun dönemli konularını dikkate almaksızın, özgül bir zamanın özgül toplumsal olgularını incelemeye indirgedi. Radikal ve muhafazakâr (çatışma ve işlevselci yönelimler) kuramlar arasındaki kopuşa bir katkı da, bu ahistorikal [tarihsel boyutu yadsıyan Ç.N] ve kısmi görüşten gelmiştir. Lenski, sosyal bilimciye, bu iki tavrın ve varsayımlarının toplumsal dünyayı ne ölçüde yansıttığını görme imkanını sağlayacak evrimci bir model için çağrıda bulunur.

Evrimci model, sosyal bilimciye, gelişme ve değişmeyi toplumsal yapı içinde değerlendirme olanağı sağlar. İncelemek istediği yapıların belirleyenlerini tanımlamayı da sağlar. Lenski (1975:147), insan tarihi boyunca toplumsal yapının başlıca determinantları olduğuna inandığı şeyleri şöyle tanımlar:

1. İnsanın kalıtsal mirası (yani, organik evrim süreciyle edindiği araçlar ve davranışsal eğilimler).
2. Bu mirası arttırmak için yavaş yavaş şekillendirdiği teknolojiler.
3. İnsan etkinliği ve teknolojik gelişmesine çevresel engeller, özellikle diğer toplumlardan bilgi akışını engelleyen çevreler.
4. Arazi kaynak tabanlarını koruma mücadelesi veren toplumlar arasındaki ölümcül yarış.

Lenski bugünkü teknolojik toplumlarımızın bile bu belirleyenlerden etkilendiği kanısındadır. Her ne kadar toplumsal yapıyı biçimlendirmede, ideoloji ve bilginin geçmişte olduğundan daha fazla

rol oynadığını gözlemlese de, o böyle bir olasılığı fazla vurgulamama konusunda tedbirlidir. Ona göre, toplumsal yapıdaki değişmelere neden esas olarak, teknolojik tabandaki değişme ve gelişmedir. Yalnızca "insanın toplumsal yapısının bütünlüğünün" disiplinlerarası bir incelemesi, toplumdaki kalıtsal, çevresel ve teknolojik etmenlerin karşılıklı ilişkilerini gösterebilecektir.

Özet

Lenski'nin tabakalaşma kuramı, çatışma kuramı ile işlevselciliği evrimci bir çerçevede birleşik bir kuram içinde sentezleme girişimidir. Lenski, radikal çatışına kuramından toplumun doğası, tabakalaşma sisteminde baskının (coercion) kullanımı ve toplumsal çatışmanın yarattığı eşitsizlik derecesi aksiyomlarını alır. Muhafazakâr işlevselcilikten ise, insan doğası ve eşitsizliğin kaçınılmazlığı görüşlerini alır. Lenski, hak ve ayrıcalıkların nasıl elde edildiği ve tabakalaşma sisteminde devletin rolünü açıklarken, radikal ve muhafazakâr pozisyonları birleştirmeye çalışır.

Güç ve ayrıcalık (Lenski, 1966) Lenski'nin kim niye alır sorusuna bir yanıt getirmeye giriştiği, total toplumların bölüşüm sistemleri üzerine bir çalışmadır. Yanıt olarak, teknoloji ve ondan kaynaklanan toplumsal yapı ile bunun içindeki tabakalaşma sisteminin katılığı arasında eğik-doğrusal (curvilinear) bir ilişkiyi önerir. İlkel toplumlar, artı (surplus) olmadığından, ekonomik olarak çok az tabakalaşma gösterseler de, kişisel saygınlık üzerine kurulu bir açık sisteme sahiptirler. Bu tür toplumlarda, çatışma ve baskı minimaldir. Toplumlar daha yüksek bir teknoloji düzeyi ve karmaşık bir yapı geliştirdikçe, rekabet mücadelesini kazananların elde edebileceği ekonomik mallarda artış ortaya çıkar. Çatışma ve baskı, hem bu tür toplumlar içindeki ve hem de bu toplumlar arasındaki tabakalaşma sisteminde önemli bir rol oynar. Çok gelişmiş teknolojik toplumlar ise, mevcut iktisadi mal artışı çoğaldıkça, eşitsizlikte azalma belirtileri gösterir. Her ne kadar Lenski, verili insan doğası gereği tam bir eşitliğin gerçekleşebileceğine inanmıyorsa da, gelişmiş karmaşık sanayi toplumlarının, tarımsal toplumlardan daha az katı tabakalaştığını düşünmektedir.

KAYNAKLAR

DAVIS, KINGSLEY VE WILBERT E. MOORE

1945 "Some Principles of Stratification." American Sociological Review 10:242-249.

LENSKI, GERHARD E.

1966 Power and Privilege: A. Theory of Stratification. New York: McGraw-Hill Book Company.

1975 "Social Structure in Evolutionary Perspective." S.135-153 Peter M.Blau (Der.). Approaches to the Study of Social Structure? İçinde New York: The Free Press.

VAN DEN BERGHE, PIERRE L.

1963 "Dialectic and Functionalism: Toward a Theoretical Synthesis." American Sociological Review 28 (Ekim):695-705.

ZEITLIN, IRVING M.

1973 Rethinking Sociology. New York: Appletion-Century-Crofts.

8.
Genel Sistem Kuramı: Davranışsal Bilimin Birleşik Kuramına Doğru Yönelim

> *Sosyo-kültürel evrim, organik evrimde de olduğu gibi basit biçimlerden gittikçe daha karmaşık biçimlere doğru ilerleyen bir farklılaşma oluşumudur. Bu alandaki ilk kavrayışın tersine, bu tanımlanabilir tek bir hat üzerinde olmamış, fakat her düzeyin farklı biçim ve tipleri içerdiği bir biçimde ilerlemiştir. Bununla beraber, uzun süreli perspektifler herhangi bir düzeyde açıkça eşit olan biçimlerin daha ileri düzeylerdeki evrimsel gelişmelere katkıları açısından eşit potansiyellere sahip olmadıklarını kanıtlanmıştır. Yine de, insan davranışının örneklerindeki çeşitlilik insan durumu hakkındaki olgulardan biridir.* (Parsons, 1977:24)

Daha önceki bölümlerde tartışılan kuramcılar, klâsik yazarların pek çoğunun bütüncül (grand) kuramsal geleneğinden farklı olarak, sadece kısmi toplum kuramları geliştirmişlerdir. Bu da çoğu yapısal işlevselci çözümlemenin tarihsel olmayan (a historical) bir karaktere sahip olması ile kanıtlanabilir ki; Lenski ve daha az ölçüde de Coser bu aksaklığa kendi kısmi kuramları ile çözüm bulmaya çalışmışlardır. (Hatırlanacağı gibi Lenski sadece tabakalaşmayı açıklamaya ve Coser ise, çatışmayı birliklerin tek bir biçimi gibi çözümlemeye çalışmıştır.) Diğer yandan, klâsik sosyoloji aşağıdaki örneklerinde de görüldüğü gibi belli bir zaman sürecinde toplumların bütünüyle (total) ilgilenmiştir: Auguste Comte'un toplumların teolojik devreden metafizik, ondan da pozitivisit devreye geçmesini işlediği "üç aşama kanunu" (law of three stages) Emile Durkheim'ın daha geniş bir işbölümünün olduğu ve hukukta değişikliklerin yer aldığı mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru olan evrimi çözümlediği kuramı; Vilfredo Pareto'nun daha muhafazakâr yönetimler tarafından izlenen yenilikci dönemler üzerinde tanımlanan

"elitlerin dolaşımı" kuramı: ve Max Weber'in modern toplumların artan rasyonel doğasına ilişkin çözümlemesi.

Bölümün başlangıcındaki alıntıda da belirtildiği gibi büyük (grand) kuramsal gelenek içinde yer alan Talcott Parsons'un kuramı bu bölümde incelenmek üzere seçilmiştir. Onun kariyerindeki çabası kuramsal klasik sosyolojinin zenginliğini geniş ve etraflı bir kurun ile bütünleştirmektir. Parsons'un yaklaşık yarım yüzyıla yayılan kariyeri. sonuncusu açıkça ilk ikisi üzerine inşâ edilmiş olan en azından üç evreye ayrılabilir. Bu üç evre toplumsal eylem (social action) okulunu, geleneksel işlevselciliği ve son olarak genel ya da modern sistem kuramını içerir. İlk iki evreyi kısaca açıklayıp, esasen Parsons'un en son kuramsal çalışmalarını yansıtan üçüncü evre üzerinde duracağız.

I. Evre: Toplumsal Eylem Okulu

Parsons öğrencilik yılları ve genç bir okutman olduğu kariyerinin erken dönemlerinde dört farklı toplum bilimcinin, sosyolog Emile Durkheim, iktisatçı Alfred Marshall, sosyolog-mühendis Vilfrado Pareto ve sosyolog-iktisatçı Max Weber'in yazılarıyla ilgilenmiştir. Durkheim, Marshall Pareto ve Weber'e olan bu ilgisinin sonucunda *Toplumsal Eylemin Yapısı* (The Structure of Social Action) adlı kitabı 1937 yılında yayınlanmıştır. Bu kitap dört bilim adamının sosyo-ekonomik düzen hakkındaki çalışmalarının bir sentezini yansıtmış ve Parsons'un da söylediği gibi (1970b:831) "kariyerindeki en büyük dönüm noktası" olmuştur. Parsons'un kendisinin de belirttiği gibi bu sentez "toplumsal *kuramlar* değil bir *kuram* çalışmasıdır", amacı da "bu grubun (Marshall, Durkheim, Pareto ve Weber) yazılarının eleştirel bir çözümlemesiyle sistematik *tek bir* kuramsal sorgulama aracı geliştirmektir" (Parsons, 1937:v).

*Toplumsal Eylemin Yapısı*nın odak noktası, büyük usta Max Weber'in kuramsal katkısı olan rasyonel toplumsal eylemdi. Weber'in (1947:88) klasik sosyoloji tanımı toplumsal eylemi sosyologlar için temel hareket noktası yapmıştır: "Sosyoloji toplumsal eylemin yönü ve sonuçlarına ilişkin nedensel bir açıklamaya ulaşmak için onu yorumlayarak anlamaya çalışan bir bilimdir." Weber'e göre bu

"toplumsal eylem" çalışması toplumsal harekete bağlı (attached) dürtüyü veya sübjektif anlamı araştırmaktır. Onun *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu) (1958) adlı çalışması böyle bir toplumsal eylem çalışmasına örnektir. Bu çalışmasında Weber bir dünyasal dine doğru olan rasyonel hareketlenmeyle (Protestan Calvinizm) rasyonel kâr elde etme işi (Kapitalizm) arasındaki ilişkiyi tartışmıştır. Rasyonel toplumsal eyleme doğru olan bu hareketlenmede ki diğer eğilimler bürokratik örgütlenmelerin (daha kişisel fakat daha az amaç yönelimli yapıların tersine) ve yasal-rasyonal liderlerin (örneğin liderlerin karizmatik ya da geleneksel özellikler yerine kişisel niteliklere göre seçilmesi) ortaya çıkması olarak gösterilebilir. Çağdaş toplumlarında eylem rasyonel olmak eğilimindedir, bu da *en uygun* araçlarla (örneğin; *kişisel olmayan* örgütlenme, niteliğe dayalı liderlik gibi) sonuca veya amaca (örgüt, liderlik gibi) ulaşma demektir.

Durkheim, Marshall, Pareto ve Weber'den etkilenen Parsons'un eylem kuramı, bireysel eyleme katkıda bulunan durumsal etkileri vurgulamaktadır. Bununla beraber, burada önem verilmesi gereken nokta, bir makro-kuramcı olan Parsons'un temel ilgi alanının bireysel faaliyetler olmadığı fakat daha çok insan ilişkilerini düzenleyen ve onlara rehberlik eden toplumsal değerler ve normlar olduğudur. Nesnel şartlar (yapısal özellikler) ile kollektif yargı (commitement) toplumsal eylemin özel bir biçiminin gelişmesi için gereken değerin oluşumunda birleşirler. Örneğin; halk dini öğretiye bağlanmasaydı veya bütün Protestanlar yok edilseydi, Protestanizm kapitalizmin gelişmesine katkıda bulunamazdı. Parsons'a göre toplumsal eylem kadar yapı da sosyologların ilgi alanı olmalıdır.

Yapısal konuların işlenmesiyle ilgilendiğinden, *The Structure of Social Action* (Toplumsal Eylemin Yapısı) (belki de sadece geçmişe bakış olarak) Parsons'un yapısal işlevselcilik kuramının gelişmesi için ileriye atılmış bir adım olarak görülebilir. Parsons'un kuramında Weber'in "rasyonel eylem" kavramı ana fikir olma özelliğini sürdürmekte fakat, ikinci evrede yapının tanımına daha fazla önem verildiğini görmekteyiz. İkinci evrede Durkheim'ın işlevsel ve organizmik görüş açısıyla (toplumu birbirinden bağımsız parçalardan

oluşanı canlı bir organizma gibi görme Pareto'nun sistem olgusu, toplumu bir bütün olarak dengede görme) baskındır. Pareto ve Durkheim, Parsons'un makro işlevsel toplum kuramını inşa etmede kullandığı sosyolojik kavramların kaynaklarıdır.

II. Evre: Makro-İşlevselcilik[1]

Parsons toplumsal eylem kavramını temel yapı taşlarından biri olarak tutmasına rağmen, entelektüel ilgi alanı yavaş yavaş toplumsal eylemden toplumların yapısı ve işlevlerine doğru kaymıştır. Yapı birbirinin içine girmiş ve birbirinden bağımsız parçaların oluşturduğu bir sistem olarak kavramlaştırılmıştır. Weber ile süregelen entelektüel ilişkiye rağmen, Durkheim'ın ve Pareto'nun yazılarının etkileri ön plâna çıkmaktaydı. Parsons 1947'de Amerika Sosyoloji Derneği Başkanlığına gönderdiği "Sosyolojik Kuramın Konumu" (1949: Bölüm: 1) adlı yazısında belirttiği gibi, işlevselciliğin sosyolojik bir kuram olarak önemini vurgulamaya başladı. Parsons'un işlevselci kuramı oluşturulmasında tam anlamıyla ilk girişimi 1951'de basılan *The Social System* (Toplumsal Sistem)dir. Kitap net bir şekilde Parsons'un ilk çalışmasında kullandığı Weber'in "toplumsal eylem" kavramlaştırmasında olduğu gibi, Pareto'nun "toplumsal sistemin" gelişmesine dayanmaktadır. Parsons "toplumsal eylem" kavramını elinde tutmasına rağmen, bu kavram sadece toplumsal sistemlerin kurulmasına yarayan bir eleman olarak kaldı.

Toplumsal sistem Parsons tarafından toplumsal eylemin örgütlendiği üç yoldan biri olarak görülmektedir. Birbiri ile bağlantılı iki eylem sistemi daha vardır: Paylaşılan değer ve sembollerden oluşan kültürel sistem ve bireylerin oluşturduğu kişilik sistemi. 1951'de ortaya attığı tezinde Parsons temel olarak toplumsal sistemle ilgilenmiştir. Toplumsal sistem bir bütünse toplumdur. Kısmi bir sistemse, herhangi sayıda, daha küçük sistemler tarafından temsil edilir, örneğin aile, eğitim sistemi, dinsel kurumlar gibi.

Bireyi toplumsal sistemle birbirine bağlayabilir ve onu statü rol kavramıyla çözümleyebiliriz. *Statü* toplumsal sistemdeki konumdur. öğretmen, anne veya cumhurbaşkanı gibi ve *rol* de (işlevselci anlam-

da kullanıldığı üzere) öğretmenin, annenin veya cumhurbaşkanının statüsüne bağlanan (attached) ondan beklenen ya da olması gereken davranıştır. Diğer bir deyişle birey toplumsal sistemde bir yere sahiptir (statü) ve sistem tarafından konan normlara veya kurallara uygun olarak bu statüye göre hareket (rol) eder. Bu roller karşılıklı, beklentileri içerirler. Böylelikle, "koca" olma statüsü beraberinde normatif bir rol getirir (örneğin ailesine iyi bakan bir kimse olmak gibi), fakat bu tek rolü değildir. "Koca"nın rolü karşılıklıdır öyle ki, "kadın"ın (wife) rolüne karşılıklı olarak bağlıdır.

Parsons'a göre toplumsal sistem bir *dengeye* (equilibrium) veya istikrara (stability) ulaşma eğilimindedir. Diğer bir deyişle düzen sistemin normudur. Herhangi bir düzensizlik ya da normdan bir sapma olduğunda, sistem kendini ayarlar ve normal konumuna dönmeye çalışır. Sistemlerin bu denge kavramını (equilibrium) Parsons' sosyolog-mühendis Vilfredo Pareto'dan almıştır.

Parsons'ın toplumu dengedeki bir sistem olarak kavramlaştırması Pareto'ya dayansa da, sistemin bütünselliği görüşünü Durkheim'den ödünç almıştır. "Durkheim'in Toplumsal Sistemlerin Bütünselliği Kuramına Katkısı" adlı makalesinde Parsons (1960a:4) şu gözlemde bulunur:

> *Toplumları bir arada tutan toplumsal sistemin bütünselliği sorununun Durkheim'ın kariyerindeki en devamlı ilgi alanı olduğunun söylenebileceğini düşünüyorum. O zamanın koşullarında hiç kimse sosyoloji kuramına katkıda bulunmak için daha stratejik bir konu seçemezdi.*

Parsons bu devrede eylemi veya "toplumsal sistemlerdeki rolleri sınıflandırma" araçları olarak ünlü "kalıp değişkenler" (pattern variables) kavramını geliştirmiştir (Parsons, 1960b:193). Bu beşli şemanın "toplumsal sistemlerin çözümlenmesinde ana kuramsal iskeleti" oluşturduğu görülmektedir (Parsons, 1970b:844) ve bunlar Toennies'in klasik dikotomisi topluluk (Gemeinschaft) ve toplumdan (Geselschaft) türetilmiştir. Kalıp değişkenler aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

1. *Duygusallık - duygusal nötrlük* (Affectivity versus affective neutrality): Kişinin bir ilişkide duygusal zevkleri veya ihtiyaçları için hareket etmesi ya da duygusal olarak nötr kalması demektir. Bu ihtiyaçların tatmin edilmesinde karı-koca ilişkisi uygun bir örnektir, fakat satıcı-müşteri ilişkisinde böyle bir durum beklenmez. Karı-koca ilişkisi duygusal bir ilişki olarak görülebilir, satıcı-müşteri ilişkisi ise duygusal açıdan nötr bir ilişkidir.

2. *Bireysel yönelim-kollektif yönelim* (Self-orientation versus collective orientation): Bir bireysel yönelme ilişkisinde kişinin kendi çıkarları ön plana çıkar, kollektif yönelme ilişkisinde ise grubun çıkarları baskındır. Örneğin, yeni bir otomobil alırken "pazarlık yapan" bir kişi otomobil satıcısının veya toplumun refahıyla değil kendi çıkarıyla ilgilenir. Aynı kişi ücret-fiyat kontrollerinin ekonomik açıdan ortaklaşa yararlı olduğuna veya dolaylı olarak kendisine yararlı olabileceğine inanarak bu kontrollerin sıkı bir taraftarı olabilir.

3. *Evrensellik-Özgüllük* (Universalism versus particularsın): Evrensel bir ilişkide aktör bütün herkese uygulanabilen bir kritere göre karşısındaki kişiyle ilişki kurar, bir özgüllük ilişkisinde ise seçilmiş standardları uygular. Hükümetin kişileri, bir sınav sonucunda işin özelliklerine göre işe alması evrensel bir ilişkinin örneği olabilir. Kuramsal olarak hükümet cinsiyet, ırk, etnik köken gibi faktörleri gözönüne almaksızın belirlenmiş standartlara göre kişileri işe alır. Bir kişiyi üyesi olduğu etnik, ırksal veya cinsel grubundan dolayı dışlamak bir özgürlük ilişkisi örneğidir.

4. *Nitelik-performans:* (Quality versus performance) *Nitelik* değişkeni bir grup içinde bireyin doğuştan gelen statü veya üyeliğine işaret eder. *Performans* başarı veya kişinin becerisi demektir. Zengin bir gencin sadece diğer zengin gençlerle arkadaşlık ilişkisi kurması, nitelik ilişkisinin örneği olabilir, performans ilişkisi de arkadaşlığın yaş veya sosyal sınıf farkı gözetilmeksizin karşılıklı hoşlanma ve hoşnutsuzluğa bağlı olabilmesidir.

5. *Belirlilik* (Sınırlılık)-*yaygınlık* (specificity versus diffuseness): Belirli bir ilişkide kişi eldeki ayrılmış veya sınırlı duruma göre diğer bir kişiyle ilişki kurar. Alım-satıma bağlı olan müşteri-

satıcı ilişkisi çok sınırlı bir ilişkiye örnek oluşturur. Diğer yandan, bütün kişilerin (sınırlı bir statüden ziyade) karşılıklı olarak birbirini etkilediği bir süreçten oluşan aile ilişkisi yaygın bir ilişki örneğidir.

Parsons'un iddia ettiği gibi bu kalıp değişkenler toplumsal sistemdeki herhangi bir eylemin temelidirler. Atfedilen ve duygusal ihtiyaçların tatmininin yeraldığı ebeveyn-çocuk ilişkisi duygusallık ve nitelik ilişkisi olarak tanımlanabilir. Ya da belirli ve duygusal olarak nötr olan taksi sürücüsü ile yolcu arasındaki ilişkide daha az yakınlık görülür.[2] Bu kalıp değişkenler, Parsons tarafından karmaşık toplumsal sistemlerin inşâ edildiği eylem kuramının temel köşe taşları olarak görülür.

İlk iki evresinde Parsonscu kuram dinamik toplumsal değişim konusundan ziyade daha çok toplumsal yapının tanımı gibi durağan bir konuyla ilgilenmiştir. Parsons'un (1970b) belirttiği gibi kuramcılar sistemin parçalarını toplumsal değişme tartışmasına girmeden *önce* tanımlamalıdırlar. Yaklaşık kırk yıl önce başladığı bütüncül kuramsal geleneği sürdürerek Parsons önceki durağan modeline değişme nefesini aşılamaya çalışmıştır.

III. Evre: Genel Sistem Kuramı

Talcott Parsons'un kuramı geleneksel işlevselcilikten genel bir sistem modeline geçiş olarak değerlendirilebilir. Parsonscu kuram üzerine olan tartışmamızı ilerletmeden önce, Parsons'un kuramının en iyi sosyolojik örnek olduğu disiplinlerarası genel veya modern sistem kuramına dikkatimizi yöneltmeliyiz.

Genel Sistem Kuramı: Birleşik Bilim Kuramına Doğru

Genel veya modern sistem kuramı ne toplumsal bilimler kökenli ne de yeni bir gelişmedir. Yaklaşık kırk yıldır biyolog ve doğa bilimcisi Ludwig von Bertalanffy bu konuda yazmakta ve gelişmesini ilan etmekteydi. Bununla beraber Bertalanffy'ın çalışmalarını devam ettirmek için yeni bir disiplinin gerekliliğini ileri sürmesi ancak 1955'ten sonrasına rastlar. Bertalanffy'e göre belli bir tür gözetilmeksizin,

genelleştirilmiş sistemlere uygulanan modeller, ilkeler ve kanunlar vardır. Bu görüş doğrultusunda Bertalanffy şunları iddia etmektedir:

> *Az ya da çok özel olan bir türün sistemleri için değil, fakat genelde bütün sistemlere uygulanan evrensel ilkeler için bir kuram arayışı meşru görünmektedir. Bu yolla Genel Sistem Kuramı olarak adlandırılan yeni bir disiplini ileri sürebiliriz. (Bu kuramın) konusu da genel olarak bütün "sistemler" için geçerli olan bu ilkelerin formülasyonu ve türetilmesidir.* (Bertalanffy, 1955:32)

Bertalanffy'ın gözlemediği üzere bütün bilimsel çalışmalarda artan uzmanlaşmadan dolayı, bilim dalları arasında ve zaman zaman o bilim dalı içinde iletişim giderek artan bir biçimde zorlaşmıştır. Fakat değişik bilim dalları arasındaki göreli ayrılmaya rağmen, bazı ortak kavramlar ve ilkeler ortaya çıkabilir. Bertalanffy en verimli benzerliklerin *sistem* kavramı etrafında döndüğünü iddia etmektedir. Bu kavram fizik ve biyolojide, kimya ve ekonomide, psikoloji ve sosyolojide görülmektedir.

Bertalanffy (1955:35) kuramının "belirsiz ve yüzeysel benzetmeler için bir araştırma olmadığı" konusunda uyarıda bulunmaktadır. Kuramının niyetini olumlu bir şekilde göstermek için genel sistem kuramının beş temel amacını açıklamıştır (1955:38):

1. *Doğa bilimlerinin ve toplumsal bilimlerin pek çok dalında bütünleşmeye doğru bir eğilim vardır.*
2. *Bu bütünleşmenin genel sistem kuramının merkezinde yer aldığı görülmektedir.*
3. *Böyle bir kuram, fen bilimleri dışındaki bilim dallarında da kesin bir kurama ulaşmak amacı için önemli bir araçtır.*
4. *Bu kuram, bilim dalları evreninin "dikey" (vertically) olarak işleyen birleştirici ilkelerinin geliştirilmesi için bizi bilimin* birliği amacına yaklaştıracaktır.
5. *Bu da, bilimsel eğitimde daha fazla bütünleşmeye ihtiyaç duyulmasına neden olacaktır.*

Bertalanffy birleşik (unified) bir bilim kuramı isteyen fiziksel indirgemecilik taraftarı olmadığını vurgulamaktadır. "Fiziksel indirgemecilik" taraftarları diğer bilim dallarının da (sosyoloji dahil olmak üzere) fizik kanunlarına indirgenmesi gereği üzerinde durmaktadırlar.[3] Bertalanffy bu yaklaşımın bilimin zararına olduğuna inanmaktadır. bilim dalları arasında bir bilgi değişimi olmalıdır (tek-yönlü bir bilgi akışından ziyade). Fiziğe gösterilen aşırı güvenin yanıltıcı olabileceği görüşündedir. Bertalanffy'nin (1955:49) belirttiği gibi "Biyolojik, davranışsal ve toplumsal düzeyleri, en alt seviyede olan fiziğin yapılarına ve kanunlarına indirgeyemeyiz. Bununla beraber, yapıları ve olası kanunları bireysel düzeylerde bulabiliriz." Bertalanffy'ın amaçlarından biri bütün bilim dalları için geçerli olan bilginin temalarını ortaya çıkarmak ve bilim dalları arasındaki iletişimi arttırmaktır. Bu tür bir bilginin sentezi için en önemli basamak bilimdeki birliğin sağlanmasıdır.

Genel sistem kuramı hemen hemen bütün doğa ve toplum bilimlerinde taraftar bulmuştur.[4] Ünlü toplum kuramcılarından Talcott Parsons'un son çalışmaları, Bertalanffy'ı destekleyen en iyi sosyolojik örneklerindendir. Göreceğimiz gibi, Parsons'un kuramı sadece sosyolojiyle sınırlı olmayıp kökleri bütün yaşayan sistemlere dayanır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Parsons'un ilk önemli çalışması toplumla ilgili dört büyük yazarın bir sentezidir. Parsons, Bertalanffy'ın çağrıda bulunduğu gelenekteki çeşitli fikirlerin bütünselleştirilmesine ve sentezine doğru bir eğilim göstermeye devam eder.

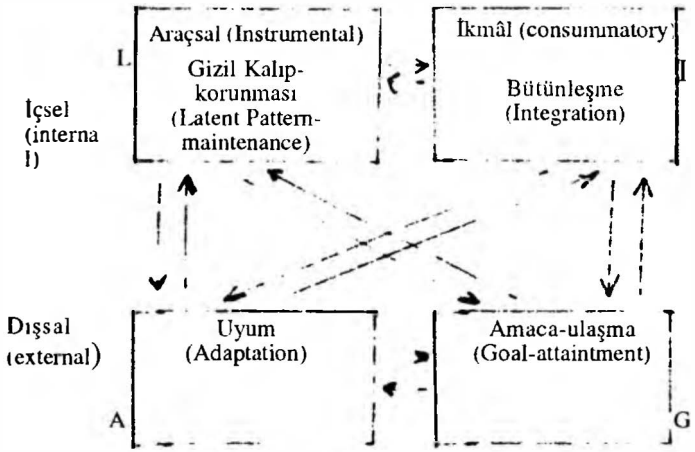
Talcott Parsons'un çalışması kuramın oluşturulmasında yaklaşık kırk yıllık amansız bir çabayı temsil eder. Yapmayı umduğumuz en iyi şey Parsons'un kuramını incelemek ve ilgili öğrencilere bu konudaki bilgilerini geliştirmek için bir iskelet sunmaktadır. Aşağıda verilen üç konuyu ele alacağız:(1) Parsons'un eylem kuramında belirtilen onun genel kuram (grand theory) kavramı: (2) bu eylem kuramında toplumun konumu; ve (3) değişmenin modele aşılanması.

Parsons'un Genel (Grand) Kuram Kavramı

Parsons'un entelektüel ilgi alanı, biyoloji, ekonomi ve sosyolojiyi olduğu kadar Freudcu psikolojiyi de içermektedir.[5] Bu eklektik (eclectic) ilgi alanı, onun karmaşık olan sosyoloji kuramı tarafından en iyi şekilde temsil edilmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu kuram Parsons için sadece sosyolojik bir kuram olmayıp, aynı zamanda ekonomi ve siyaset bilimi ve biyoloji, antropoloji ve psikolojinin konularını içerecek şekilde diğer davranış bilimleri tarafından sıkı sıkıya sarmalanmıştır.

Parsons bu davranış bilimlerinin birliğini tasarlamaktadır. Bütün bu konuların hepsi de yaşayan sistemler üzerine bir çalışmayı içermektedir. Parsons canlı olmayan sistemlerin de (örneğin fiziksel-kimyasal alanlar) yaşayan sistemlerin bazı özelliklerini paylaştığına inanmakta, fakat o bunlar arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koymak gibi bir yolu seçmemiştir. Daha ziyade O yaşayan sistemlerin bir çözümlemesini yapmış ve "işlev kavramının bütün yaşayan sistemleri (Living Systems) anlamanın odak noktası olduğunu" ileri sürmüştür (1970c:29). *Yaşayan sistem* kavramı biyolojiden türetilmiş; ve daha önce Durkheim'ın yaptığı gibi Parsons ta toplum ve canlı organizma arasında bir benzerlik görmektedir. Parsons'un gelişimi şu noktaları göstermeye çabasındadır. (1) Yaşayan sistemler bir çevre içinde bulunurlar ve o çevreye tepki verirler ve (2) yaşayan bu sistem "bir örgüt modelini korur ve kendi çevresinden farklı ve bazı açılardan *daha istikrarlı* bir şekilde işler" (Parsons, 1970:30-32). Parsons yaşayan sistemlerin kendi çevreleriyle bir karşılıklı alışveriş içinde olan açık sistemler olduğunu vurgular.

Parsons'un genel kuramı hakkında buraya kadar yazdıklarımızı özetlersek, şu noktaları gözlemleyebiliriz: (1) Parsons bir sistem kuramcısıdır; (2) Biyoloji, psikoloji, antropoloji ve ekonomi bilimi de dahil olmak üzere yaşayan sistemler üzerine çalışan bütün bilim dallarının malzemelerini biraraya getirmeye çalışmıştır; (3) Sosyolojinin ana konusu olan toplum, yaşayan sistemlerden bir tanesidir; (4) Toplumların kendi sınırları olmasına rağmen, diğer yaşayan sistemlerle birbirlerine bağlıdırlar. Bu son nokta gözönüne alınırsa bir

ŞEKİL:2

Kaynak: Parsons ve Platt (1972:12)

sistemin kavramlaştırılmış sınırları olduğu görülür (bu içsel "kombinasyonların aracılığına" (mediation of internal comtinations) veya parçalar arasındaki ilişkiye ihtiyaç olduğunu gösterir), fakat sistemler açık sistemler olduğu için, "çevreleriyle de dışsal ilişkiler" geliştirmeye gereksinimi vardır. Diğer bir deyişle yaşayan sistemlerin çözümlenmesinde iki boyut vardır: Birisi sistemi oluşturan parçalar arasındaki ilişkiyi ve diğeri de sistemin kendi çevresiyle olan değişimini içerir. Örneğin, karı-koca ve çocuklardan oluşan bir aile sistemini, onların statüsü açısından kavramlaştırılabiliriz, fakat bizim tartışmamız bu ailenin diğer kısmi toplumsal sistemlerle olan alışverşini de içerir. Benzer şekilde, kurumsal parçalardan oluşan daha geniş toplumsal bir sistemden de sözedebiliriz ancak bu da biyolojik ve psikolojik etkileşimler de dahil olmak üzere diğer sistemlerle karşılıklı etkileşim içinde olan açık bir sistemdir.

İşlevsel Zorunluluklar veya öngerekler (Functional Imperatives or Prerequisites). Bütün yaşayan sistemlere özgü dört tane işlevsel zorunluluk veya işlevsel öngerek vardır. Parsons'a göre *herhangi bir canlı* sistemin yaşayabilmesi için karşılanması gereken belirli

işlevler veya gereksinimler bulunmaktadır. Bu işlevsel zorunluluklar iki kümede toplanmaktadır:(1) Sistemin kendi gereksinimleri ya da çevreyle olan ilişkisindeki gereksinimleriyle ilgili olanlar (içsel-dışsal eksen), ve (2) Bir *hedef* veya *amaca* ulaşmakla ve bu sonuca ulaşmak için gerekli *araçlarla* ilgili olanlar (araçsal-ikmal ekseni). Bunlara bağlı olarak, Parsons tümdengelim yoluyla dört tane işlevsel zorunluluk ortaya koymuştur. *Bütün yaşayan sistemlere yüklenen* bu dört temel işlev gizil kalıp korunması (Latent Pattern-maintanence) (L) bütünleşme (Integration) (I), amaca ulaşma (Goal-attainment) (G), ve uyumdur (Adaptation) (A). Kalıp-Korunması belli bir düzene veya normna göre sistem içindeki eylemin devamlılığının nasıl sağlanacağı sorununu gösterir. *Bütünleşme* Durkheim'ın konusu olan eşgüdümü ve sistemin bir bütün olarak işlevini yerine getirebilmesi için sistemin parçalarının uyumuyla ilgilenir. Sistemin belirli hedeflere ulaşması ve bu hedefler içinde hangisinin öncelikli olduğu sorunuyla *amaca ulaşma* öngerekliliği ilgilenir. *Uyum* ise sistemin kendi çevresinden gereksinimleri karşılayabilme ve kaynakların sistem içinde nasıl dağıtılacağı konularına ilişkindir. Bu dört özellik biyolojik, toplumsal veya psikolojik, bütün sistemlerde görülür. Parsons (1970c:35) "bu dört-işlevli şemanın tek hücreli organizmalardan en ileri insan uygarlığına kadar olan bütün yaşayan sistemler için, örgütsel ve evrimsel gelişmelerinin bütün düzeylerinde temel olduğunu" vurgular.

İşlevsel zorunlulukların yeraldığı iki eksen Şekil 2'de gösterilmiştir. Bu şekilde Parsons'un açık-sistem modelindeki sibernetik süreçte[6] (oklarla gösterilen) yeralan işlevsel zorunluluklar arasındaki ilişkiyi görüyoruz. Dört işlevsel zorunluluğun yeraldığı bu şema Parsons'un kuramı açıklanırken kullanılacak ve sistemlerin birbiriyle ilişkili yapılarının tanımında da şekillerle örneklendirilecektir.

Parsons'un genel(grand) kuram formülasyonunda, yaşayan sistemler birinci düzey sistemlerdir. Anlamlı tüm insan davranışlarını açıklayan eylem sistemi, yaşayan sistemlerin bir alt sistemidir. Böylelikle sistemin çevresiyle olan ilişkisi ve belirli amaçlara ulaşılmasıyla ilgili dört işlevsel zorunluluk karşılanmalıdır. Bu

düşüncenin üzerine inşâ edilen *The Social System*'de (Toplumsal Sistem) (1951) birbirine bağımlı üç sisteme (kültürel, toplumsal ve kişilik), Parsons dördüncü bir sistemi davranışsal orgnizma'yı da (behavioral organism) ekler. Bu yolla Parsons daha önce de belirttiğimiz gibi yaşayan sistemlerin bir alt sınıfı olan eylem sisteminin işlevsel zorunluluğunu gerçekleyen bu sistemlerden herbirini inceleyebilmektedir. Topulmsal sistem, bir bütünleşmenin kaynağıdır; kişilik sistemi amaca ulaşma gerekliliğini karşılar; kültürel sistem, sistemin modelini devam ettirir; organik davranış sistemi de uyumsal ihtiyacı karşılar. Jackson Toby (1977:4) eylem sistemini göz önüne alarak Parsons'un işlevsel zorunluluklarını aşağıdaki gibi tartışır:

> *(Parsons) "genel eylem kuramından" bahsederken davranışın sembolik olarak örgütlenmiş dört farklı, noktadan oluştuğunu açıklamaktadır: (1) psişik doyumların araştırılması, (2) sembolik anlamların şifresinin çözülmesine olan ilgi, (3) fiziksel-organik çevreye uyuma duyulan gereksinim ve (4) insan türlerinin diğer üyeleriyle de bağlantı kurmak için gösterilen çaba.*

Sonuç olarak her bir alt sistem, sistem olarak sınıflandırılabilmek için dört tane işlevsel zorunluluğa sahip olmak durumundadır. Parsons (1970c:44) şu gözleminde "somut olarak her ampirik sistem alt sistemlerin bütünüdür, böylelikle organizma olmayan, kişilik olmayan, toplumsal sistemin bir üyesi ve kültürel sistemin bir parçası olmayan bir birey yoktur" diyerek alt sistemlerin birbirine bağlı olduğunu vurgular. Değişik bilim dallarının kendi konuları olarak yoğunlaştığı özel bir sistem vardır. Kültür konusuyla uğraşan antropoloji kalıpların korunması zorunluluğunu anlama ile ilgilenmektedir. Psikoloji kişilik üzerine çalışmalar yapar ve amaca ulaşma zorunluluğu ile ilgilenir. Davranışsal organizma ve uyum sürdürücü biyolojinin dalları tarafından araştırılır. Sosyolojinin görevi de toplumsal sistemler ve bütünleşme işlevsel zorunluluğu üzerine çalışmalar yapmaktır.

Genel Eylem Sistemi İçinde Toplumun Konumu[7]

Daha önce de gördüğümüz gibi Parsons'a göre toplumsal sistem daha genel bir sistem olan eylem sisteminin bir parçasıdır. Eylem sisteminin dört alt sisteminden her biri bir işlevsel öngerekliliği yerine getirir. Kültürel sistem gizil kalıp-korunması (L) olduğu kadar yaratıcı kalıp-değişimini de karşılar. Kişilik sistemi, arzu edilen davranışın ortaya çıkabilmesi için gerekli ödül ve cezayı koyarak kültürel ilkelerin uygulanmasını ve böylelikle amaca ulaşma öngerekliliğinin (G) gerçekleşmesini sağlar.

> *Davranışsal organizma diğer sistemlerin temelini oluşturan ilksel insan faaliyetlerinin yeri olan uyum alt sistemi olarak kavranır. O, fiziksel çevre ile ilişkide eylemin uyum için gerekli temel mekanizmaların bir dizi koşulunu özellikle girdi ve merkezi sinir sistemi içinde ve ..... etkinliklerinden gelen enformasyon süreci aracılığıyla fiziksel çevrenin zorluklarının üstesinden gelmeyi de, kapsar.*

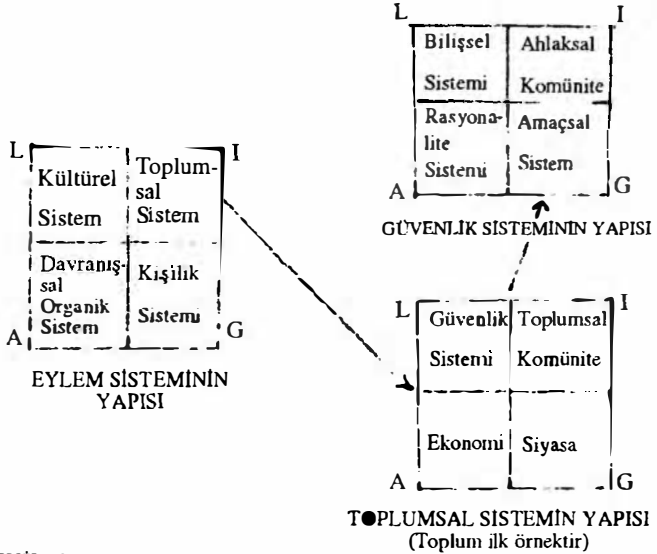
Toplumsal sistem, alt sistemlerin birleşik bir eylem sistemi içinde bütünleşmesinden sorumludur.

Şekil 3'de de görüldüğü gibi, Parsons'un mantığı eylemin dört alt sisteminden (kültürel, toplumsal, kişisel ve davranışsal organik) her birinin LIGA'nın işlevsel zorunluluklarını karşılaması gerektiğini kabul ettirir. Diğer sistemler için olduğu gibi, bu toplumsal sistem için de doğrudur. Toplumsal sistem içinde, gizil kalıp-korunması bir güvenlik alt sistemi[8], tarafından gerçekleştirilmektedir. Bütünleşme, öngerekliliği toplumsal komünite tarafından, uyum, ekonomik sistem ve amaca ulaşma, ise siyasa tarafından sağlanmaktadır.

Makro-sosyolojinin konusu olan toplum, toplumsal sistemin bir örneğidir, fakat çözümlememiz için en önemlisidir. "Toplumu diğer toplumsal sistemleri içeren, çevresine göre en yüksek düzeyde kendine yeten bir toplumsal sistem olarak tanımlayabiliriz" (Parsons, 1971:8). Toplumsal sistemlerin çoğu -okullar, kiliseler, aileler, ticari

kuruluşlar-toplumun alt sistemleridir. Bu alt sistemler toplumsal sistemlerin içinde kendi kendine en çok yeten (ve çevresi üzerinde en çok kontrole sahip olan) bir sistem tarafından kapsanarak onunla ilişkiye girerler ki, bu da toplumdur.

Özetle. Parsons'un genel kuram şemasının, pek çok anlamda günümüz sosyolojinin daha kısmi kuramlarından önde olduğu açıktır. Ilk olarak. o disiplinlerarasıdır; açık bir sistem olan toplumun nasıl işlediğinin anlaşılması için en azından biyoloji. psikoloji, ekonomi ve siyaset bilimi bilgisi gerekmektedir. İkinci olarak, makro-sosyolojik plânı ile daha sınırlı bir sosyal psikolojik eylem kuramını (mikro teori) birleştirmek durumundadır. Parsons'un ifadesiyle onun "eylem kuramı" "insanoğlunun anlamlı eğilimlerini biçimlendiren ve onları somut koşullarda yorumlayan yapı ve süreçleri" çözümlemektedir (Parsons, 1977:249). Üçüncü olarak, Parsons'un karmaşık yapısalcı kuramının diğer sistemlerle işlevsel zorunluluk veya öngereklilikleri karşılamak için ilişki içinde olan sistemleri,

ŞEKİL: 3

sosyolojik kuramın daha sınırlı -tabakalaşma, toplumsal değişme, siyasal güç v.b. gibi konularını -içermektedir.

Değişimin Geleneksel İşlevselci Modele Aşılanması

Parsons'un kuramı önceleri toplumun bir makro kuramını yaratma çalışması olmasına rağmen, bilmecenin parçaları eksiklik göstermekte, bu da onun kuramının kendi istediğinden daha az bir bütünselliğe sahip olmasına neden olmaktaydı. İlerleyen yıllarda eylem sistemine daha önce de belirttiğimiz gibi dördüncü bir alt sistem olan davranışsal-organik sistemin eklenmesi gibi yeni bağlantılar ve yeni elemanlar Parsons tarafından keşfedildi.

Diğer bir değişiklik ise Parsons'un, dengenin gelişmesinden (sistemlerin istikrarını vurgulayan) homeostasise veya dinamik denge kavramına ve son olarak da genel sistem kuramının sibernetik modeline doğru olan geçiştir (Parsons, 1970b:849-850). Parsons (1) sibernetiğin toplumdaki kontrolü daha iyi açıkladığını: (2) bir *geri-besleme* (feedback) süreci içinde birlikte çalışan faktörlerin bileşiminin kavranmasıyla neyin neyi *belirlediği* tartışmasını bertaraf ettiğini ve (3) can sıkıcı istikrar (stability) problemleriyle ve sistemlerdeki değişim ile uğraşmak için yeni olanaklar sağlamakta olduğunu gözlemlemiştir. Parsons sibernetiği ve evrimi, değişimin yapısalcı modele aşılanması için hayati önem taşıyan araçlar olarak kabul etmektedir.

Sibernetik bir model içinde, Parsons toplumların ilkellikten modernliğe geçişinden sorumlu olan ve farklılaşma (differentation), uyumsal kabiliyetin yükselmesi (adaptive upgrading), kapsama (inclusion) ve değer genelleştirilmesi olarak adlandırılan dört yapısal değişimden oluşan bir evrim kuramı geliştirmiştir (Parsons, 1971:26-28).

Farklılaşma, (Durkheim'ın modern toplumlarda artan orandaki iş bölümü kavramına çok yakın) "toplumdaki yeri iyi-tanımlanan bir birimin veya alt sistemin daha geniş bir sistem için hem yapı ve *hem de* işlevsel önem bakımından farklı birimlere bölünmesi süreci" olarak tanımlanır (Parsons, 1977:250-251). Bu süreç evrim süreci

içinde ikinci bir süreç olarak yer alan uyumsal kaliteyi yükseltme süreciyle bağlantılıdır: "Farklılaşma daha gelişmiş bir sistemin ortaya çıkmasına yol açacaksa, her farklılaşan yeni alt yapının daha önceki daha az uzmanlaşmış (less specialized) yapıya göre temel işlevlerini gerçekleştirmesi için gerekli olan uyum sağlayıcı kabiliyetinin gelişmesi gerekmektedir" (Parsons, 1977:251). Diğer bir deyişle, yeni, gelişmiş ve farklılaşmış yapılar sistemin gereksinimlerini karşılama işini farklılaşmamış olan alt sistemlerden daha iyi bir şekilde gerçekleştirebilmelidirler.

Uyumsal kabiliyetin yükselmesi "geniş kaynakların toplumsal birimlere verilmek üzere hazır hale getirilmesiyle, onların işlevlerinin daha az gelişmiş birimler üzerinde bulunan sınırlamalardan kurtulmaları süreci" olarak tanımlanır (Parsons, 1977:249). Parsons tarafından buna verilen örnek ise, modern fabrikaların daha geniş bir çeşitlilikle, mallarını çiftçilikle uğraşan hane halklarından daha ekonomik bir şekilde üretmesidir. Farklılaşma süreci fabrika yapılarının gelişmesi tarafından temsil edilir. Uyumsal kabiliyetin yükselmesi gerçeği, fabrikaların tek bir ailenin üyelerine (aile üyeliği atfedilen bir statüdür) bağlı olmamasına, fakat daha geniş bir potansiyel işgücüne (kimin işi yaptığına veya statüsünün gereklerini başardığına bağlıdır) sahip olmasında görülür.

Farklılaşma ve uyumsal kabiliyetin yükselmesi, sistemin parçalarının bütünleşmesinde sorunlar yaratmaktadır. Uyum sağlayıcı kabiliyetin artması sistemin üyelerine, onları bütünüyle kuşatan kısıtlamalardan kurtulmak için daha fazla özgürlük vermekte (kişiler yapacakları iş hakkında seçme şanslarına sahiptirler) ve çiftçilikle uğraşan bir hane halkına göre işçiden daha fazla genelleştirilmiş bir taahhüt beklemektedir. Çiftçilikle uğraşan bir hane halkı ekonomik işletmenin temeli olan ailesine daha fazla toplam taahhütte bulunmaktadır. Farklılaşmış fabrika ve aile sistemlerinin bütünleşme sorunu yapısal değişimin üçüncü süreci olan kapsama ve dördüncü süreç olan yeni gelişmeleri meşrulaştıran *değer genelleştirilmesi* (value generalizations) tarafından çözülmektedir. Diğer bir deyişle, iki farklılaşmış yapının bütünleşmesini sağlayan, aile ve fabrikayı kapsayan yeni normlar veya kurallar geliştirilmelidir. Bu

normlardan biri de genç bireylerin kendi eşlerini ve ailelerinden ayrı olarak ikâmet etmeyi seçebilme hakları olabilir. Diğer bir norm da, çocuğun gireceği işi belirlemesine ve bu işi nerede yapacağına ebeveynlerinin değil artık kendisinin karar vermesidir. Aile içindeki ve iş dünyasındaki etkinlikleri düzenleyen bu normlar ve çok sayıdaki diğerleri, toplum içinde meşrulaştırılmalı veya "onaylanmalıdır". Bu da kısmen *değer genelleştirilmesiyle* veya "daha geniş bir düzeydeki zorunluluklarla ilintili olmasını sağlamak için bir değer modelinin daha az gelişmiş bir konuma göre daha fazla genelleştirilmesinin ifade edilmesiyle" olur (Parsons, 1977:251). Modern toplumda böyle bir değer genelleştirilmesi, insan haklarıyla ilgilenen (kollektif olanların aksine) bireyci felsefelerin yükselişi ile ortaya çıkmıştır. Böylelikle, ailesinin kişinin bireysel özgürlüğünü ve seçeneklerini kısıtlaması hakkı yerine, kişinin eşini, işini, eğitim düzeyini seçme gibi hakları oluşmuştur.

Parsons'un evrimci toplum kuramının hedefi sistemlerin kendi çevrelerini kontrol etme yeteneklerinin artmasına doğrudur. Toplumların işlevsel öngerekliliklerin kuramsal bir çözümlenmesi ve arkeolojik, antropolojik ve tarihsel bulguların incelenmesiyle Parsons evrimsel gelişmede kontrolü mümkün kılan önemli atılımları belirlemiştir. Bunlardan biri de çevreyi kontrol etmek için gerekli en uygun olan becerili liderlerin ortaya çıkmasını sağlayan, eşitsizlikleri tanıyan tabakalaşma sisteminin doğmasıdır. Diğer biri de, otoritedeki ve saygınlıktaki değişikliği meşrulaştıran kültürel sistemlerin ortaya çıkmasını sağlayan "açık kültürel meşrulaştırma" *(explicit cultural legitimation)* atılımıdır. *Başka bir tanesi ise,* toplumun tümüne uygulanabilen evrensel normlar tarafından kapsanan genelleştirilmiş yasal bir sistemdir. Evrim sürecinin yönü, verilmiş olan (ascription) ve özgüllükten (particularism) başarı ve evrenselliğe (universalism) doğrudur (kalıp değişkenler tartışmasına bakınız).

Parsons'un öncelik verdiği konu, eylem sistemlerinin yapısıyla ilgili çalışma olmasına rağmen, son yazılarında konusunun süreçle ilgili olduğuna ilişkin kanıtlar vardır. Bu da evrim kuramı ve bu bölümde anlatılan sibernetik model tarafından açıklanmaktadır.

En son çalışmasında sadece yirminci yüzyılla uygulanabilen birleşik tek bir toplumsal eylem kuramı yaratmaya çalışmadığını, aynı zamanda arkeoloji ve tarihsel verilerin kullanılmasıyla sistemlerin gelişmesindeki uzun dönemli eğilimleri de tartışmaya çalıştığını görüyoruz.

Parsonscu Kuramın Eleştirisi

Talcott Parsons'un Amerikan sosyolojisinin gelişmesi üzerine olan engin etkisini abartmamak mümkün değildir. Parsons'un kuramının sözünü sakınmadan bir eleştirisini yapan Gouldner'ın (1970: 168) da belirttiği gibi:

> *Entelektüel olarak tutarlı olsun ya da olmasın, toplumsal olarak "ilgili" olsun veya olmasın, Parsons sadece Birleşik Devletlerde değil tüm dünyada diğer çağdaş toplum kuramcılarının herhangi birinden daha fazla olarak akademik sosyologları etkilemiş ve dikkatleri çekmiştir. Yandaşları kadar karşısında olanlara da, Parsons kuramsal tartışma odağı sağlamıştır.*

O kadar ki, günümüz sosyolojisinin merkezinde bir kuramcı vardır o da Talcott Parsons'dur.

İnsana ilişkin varsayımlarından da görüleceği gibi, Parsons'un insan, toplum ve kuram imajı sosyolojinin natüralistik kampı içinde yer alır. Parsons'un kişi imajı da açıkca kuramsal sürekliliğin deterministik ucunda yer alma eğilimi içindedir.[9] Kadın ve erkekler kendi eylemlerinde rasyoneldirler, fakat onların eylemleri toplumsal normların içselleştirilmesi ile kontrol edilir. Merton'da da olduğu gibi (2. Bölüme bakınız), Parsons'un eylemdeki seçenek görüşü yapısal olarak yaratılan seçeneklerden oluşur.

Bu da kalıp değişkenler ve bunların eylemi sınıflandırma girişiminde kullanılması ile gösterilebilir. Parsons'ta insanoğlu imajının, kendi ihtiyaçlarını karşılamak için karar verebilen yalnız kendi çıkarını gözeten fakat normlar ve durumsal şartlar tarafından sınırlanan bir yaratık şeklinde olduğu söylenebilir.

Bununla beraber, genel olarak kişi değil, eylem sistemleri Parsons'cu kuramının temel noktasıdır. Sosyolojinin konusu olan Parsons'un toplumsal sistemi onun yapısal olarak karmaşık bir şekilde belirlenen insan imajıyla karşılıklı ilişki içindedir. Bütün sistemler açık sistemlerdir; yani diğer sistemler taralından etkilenme ve onları etkileme durumundadırlar. Sistemin gerçekliği bireylerin üstündedir. Diğer bir deyişle, toplumsal yapının kendi varlığı söz konusudur ve basit olarak birbirleriyle ilişki içinde bir bireyler topluluğu değildir. Mullins'in (1973:58) gözlemlediği gibi:

> *Sadece bireylerin etkinlikleri ile ilgilenmeyen Parsons, toplumu düzenleyen kurallar ve normlar kümesini araştırma yolunu seçmiştir. Parsons (1) Amerikan toplumu içinde yer alan değerler kümesinin varlığını ve (2) toplumsal yaşamın nasıl yaşandığı hakkında bu değerlerin bir norm kümesi içinde izlediğini varsaymasıdır.*

Parsons'un toplumu incelenmesi üzerine yapılan temel bir eleştiri, yapısalcı işlevselcilikten gelen muhafazakâr eğilimi ve onun, devrimci veya hızlı bir toplumsal değişimi doyurucu bir şekilde açıklamasındaki yetersizliğidir. (Bu eğilim kısaca yapısal işlevselcilik üzerine olan bölümde tartışılmıştı). Wrong'un (1959:378) zekice gözlemine göre "Parsons'un kuramındaki sorun, tutuculuğu (comformity) ve toplumsal istikrarı (stabilitiy) açıklamada yatmaktadır... bu da kendi karşıtlarının daha da problematik olmasına yol açmıştır. Şiddet, devrim ve tarihsel değişim anlaşılamaz bir durumdadır. "Parsons işlevselci modelini genel sistem kuramına doğru düzeltmeye çalışmış olmakla beraber onun düzeltmeleri sistem içindeki yavaş değişimleri açıklayabilmekte, halâ şiddet ve devrim için uygun açıklamalar getirememektedir.

Parsons'un, sibernetik model içindeki evrim kuramını kullanması da kendisine yapılan eleştirilere cevap verememiştir. Evrim kuramı sosyolojinin sınırı içinde yeralmış, ondokuzuncu yüzyıl klasik İngiliz Sosyoloğu Herbert Spencer de zirveye çıkmıştır (Spencer'ın işlevselciliğe katkısı ile ilgili kısa tartışma için 2. Bölüme bakınız).

Parsons'un versiyonu evrim düşüncesinin ondokuzuncu yüzyıldaki ilerlemenin kaçınılmazlığı gibi romantik vurgulamalardan kaçınmasına rağmen, o da öncekiler gibi değişim sürecini *açıklayamamıştır*. Diğer bir deyişle, Parsons modern topluma doğru olan hareketi tanımlamış, fakat toplumun bir basamaktan diğerine geçişinin detaylı açıklamasının somut olarak ortaya konulmasında başarılı olamamıştır. Çoğuna göre, Parsons'un evrim şeması sadece yeni bir şişe içindeki eski şaraptır.

Parsonscu kuramın doğası natüralistik kuramı ortaya koyan sosyologlar tarafından bile ağır bir şekilde eleştirilmiştir (beklendiği gibi köken olarak daha hümanistik olanlar tarafından). Parsons'un büyük boy kuramsal konulara katkısı pek çok natüralistik sosyoloğun kırılması pahasına ne yazık ki ampirik olarak test edilebilir önermeler sağlamada başarısız olmuştur. Parsons'un seçkin öğrencilerinden biri olan Robert K.Merton, büyük boy bir kuramın uygulanıp uygulanamayacağı ve incelenip incelenemeyeceği konusunu sorgulamıştır. Bu nedenden dolayı Merton Parsons'un kuramını gerçek sosyolojik bir kuramdan ziyade genel kuramsal bir yönelim olarak görür (Merton, 1968:54). Bir sosyolog, kültürel bir sistem, bir kişilik sistemi ve bir davranış sistemiyle sıkı bir şekilde bağlantılı olan, kendine yetebilen toplumsal bir sistem üzerine çalışmaya nasıl başlayabilir? Bir araştırmacı Parsons'un herhangi bir eylem sistemi için gerekli gördüğü dört işlevsel öngerekliliği nerede test etmeye başlayabilir? Parsons'un iddialarının doğru veya yanlış olduğunu empirik olarak göstermek zor olabilir.

Merton Parsons'un kuramının gözalıcı doğasını sorgulamakla beraber, Zetterberg (1965:21-29) Parsons'un kuramını tanımlar ve gerçekten kuramsal olmadığını iddia eder. Zetterberg Parsons'un çalışmalarını "toplumsal bilimlerin genel bir sınıflandırması "olarak tanımlamayı tercih eder. Bu sınıflandırma, bir kavram ve tanımlamadan sonra başka bir kavram ve tanımlama ortaya koyar; bir sınıflandırma ve tanımlama şeması olmasına rağmen kuramsal değildir. Zetterberg'e (1965:28) göre" Kuramlar özetler ve ikna ederler, tanımlayıcı çalışmalar değildirler, fakat onlar ortaya kavramlar koymasına karşın, çeşitli hipotezleri test ederek yorumlayan

çalışmalardır. Merton ve Zetterberg Parsons'un kuramının şu andaki durumuyla empirik olarak test edilebilir önermeler ortaya koyamadığı konusunda hem fikirdirler.

Turner (1974:51-54) Parsons'un kuramının test edilebilirliği sorunu üzerine ek olarak açıklamalar ortaya koyar. Turner'ın gözlemlerine göre "Parsons'un empirik olayları açıklarken eylem şemasını sık sık terkettiği görülür." Parsons'un empirik olarak test edilebilir, mantıksal olarak sonuç çıkarılabilir önermelere olan gerekliliği ortaya koymasına bağlı olarak Turner, Parsons'un eylem kuramının "ilgi çekici ve belki de ilham verici bile olduğunu, küme halinde toplanmış anlamlı kavramlardan oluştuğunu" ifade etmektedir, fakat bu kuram, kuramın test edilmesi konusunda ve Parsons'un bu alan [sosyoloji] için ortaya koyduğu kuram inşasında başarısızdır.

Diğer bilimsel çabalarla bütünleştirilmiş olan natüralistik sosyoloji Parsons'un bir katkısıdır. Parsons'un anlayışına göre kendisi için üstlendiği görev çok büyüktür ve "bütün sorunları çözememiştir." Bununla beraber, Parsons "kuramsal olarak önemli olan sorunlarla uğraştım" iddiasındadır (Parsons, 1971:38). Parsons'un Amerikan sosyolojisinin şekillendirilmesinde en önemli olmasa bile, önemli bir figür olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.

Özet

Bir toplumsal eylem kuramcısı olarak işlevselciliğe temel katkılarda bulunduğu ilk günlerinden, bir genel sistem kuramcısı olduğu son çalışmasına kadar, Parsons'un yazıları birleşik (united) bir toplum kuramı üretmekle ilgili amansız çabaları temsil etmektedir. Kuramının diğer bilim dallarıyla da ilgili olan doğasından dolayı Parsons sadece sosyolojide değil, diğer davranış bilimlerinde de işitilen bir sestir.

Parsons'un kuramı yaşayan bütün sistemlerin, kalıp korunması, bütünleşme, amaca ulaşma ve uyum olmak üzere dört işlevsel zorunluluğu karşılaması gerektiğini şart koşmaktadır. Davranışsal, psikolojik, kültürel ve toplumsal alt sistemleri içeren canlı sistemlerin bir alt sınıfı eylem sistemidir. Eylem sistemini bütünleştiren ve en çok

kendine-yeten toplumsal sistem toplumdur. Güvenlik sistemi, toplumsal grup, siyasa ve ekonomi toplumun işlevsel öngereklilikleri olarak tanımlanırlar.

Parsons, toplumsal yapı çözümlemesinin toplumsal değişimden önce gelmesi gerekliliğini savunmasına rağmen, toplumun durağan olmadığı dinamik olduğunu onaylamaktadır. Parsons'un sibernetik modeli birbiriyle ilişki içinde olan evrimsel dört değişim sürecini tanımlar: farklılaşma, uyumsal kabiliyetin yükselmesi, kapsama ve değer genelleştirilmesi. Bu süreçlerden her biri diğer süreçler ve toplumsal yapı içinde geri beslemeyi sağlar.

Parsons'un kuramı yaklaşık kırk yıldır sürekli düzeltmelere uğramıştır. Temel atılım, işlevselcilikten toplumsal değişim için gerekli şartlara sahip genel sistem kuramına doğru olan harekettir. Bununla beraber, Parsons'un çalışması aynı zamanda sürekli ve ilavelerle genişleyen bir çalışmadır. Toplumsal eylem (1. evrede geliştirilen) ve yapısal işlevselcilik (2. evrede geliştirilen) değişikliklere uğramasına karşın, son çalışmalarındaki evrimsel ve sibernetik modeli içinde bozulmadan yerlerini korumaya devam etmişlerdir.

DİPNOTLAR

1 Bu kısmın büyük bir bölümü Martindale'in (1960:484-490) Talcott Parsons'un çalışmaları üzerine olan tartışmalardan uyarlanmıştır.

2. Parsons onları ilk kez ortaya attığından bu yana kalıp değişkenler değişikliklere uğramıştır. Örneğin Robert Dubin'in eleştirisine cevapta Parsons "bireysel yönelim/kollektif yönelim"i çıkartmış ve kalıp değişkenlerin diğer yönlerini genişletmiştir. Bunlar sistemin amaçları ve onlara ulaşmak için gerekli araçlar (araçsal-ikmal ekseni) sorunuyla ve sistemin kendi çevresiyle olan ilişkisi (içsel-dışsal eksen) sorunuyla ilgilidir, bu konu daha sonra bu bölümde tartışılacaktır. Daha geniş bir tartışma için Parsons'a bakınız (1960b).

3 İndirgemeciliğin diğer bir türü olan psikolojik indirgemeciliği hali hazırda George C.Homans'ı tartışmamızda (3. Bölüme bakınız) ortaya koymuştuk. Sosyolojide fiziksel indirgemeciliğin savunulması örneği için Catton'a bakınız (1966).

4. Değişik bilim dallarından genel sistem kuramcılarının yazılarının derlendiği bir kolleksiyon için Buckley'e (1968) bakınız.
5. Temel etki kaynaklarına ilişkin kişisel bir açıklama için Parsons'a (1970b) bakınız.
6. Sibernetik, köken olarak doğa bilimlerinin genetik, mühendislik ve matematik alanlarında uygulanmıştır, ancak 1960'lardan sonra bu kavram sosyolojik kuram için de önem kazanmıştır. Theodorson ve Theodorson (1969:101) sibernetiği "bilginin geri beslenmesinin (feedback) ve kontıol sürecinin *geri besleme* işlevinin kısmen vurgulanmasıyla insanlar, hayvalar ve makinalar arasındaki iletişim üzerine olan çalışma" olarak tanımlar. Şekil 2'deki oklar işlevsel öngerekler arasındaki *geri besleme* sürecini gösterir.

   Bir *sibernetik* kuramcının geri besleme ile anlatmak istediği "geçmişteki performansın sonuçları hakkındaki bilginin (bir kişi, bir grup veya bir makina tarafından) gelecekteki performansda değişikliğe yol açması süreci ve böylelikle performansın etkin olarak amaca ulaşmaya yöneltilmesi olayıdır" (Theodorson ve Theodorson, 1969:155). (1) Geçmişteki performansın sonraki bir eylemi doğurduğu ve (2) performansın bir amaca ulaşmaya yöneldiğine ilişkin noktalar geri besleme hakkında hatırlanması gereken iki önemli noktadır. Bir otomobil (herhangi bir makinanın yaptığı gibi) hava enjeksiyonu sistemi de dahil olmak üzere pek çok sayıda geri besleme mekanizmasını sağlamaktadır. Kirliliği önleyici araçlardan biri olan hava enjeksiyonu sistemi, enjeksiyon borusuna hava sağlayan, bir kayışla çalışan hava pompasını içermektedir. Hava enjeksiyonu yanmamış hidrokarbonları atmosfere bırakmaktan ziyade onların egzos borusu içinde yanmasına neden olmaktadır. Bu hidrokarbonların yanması aşırı derecede zengin bir karışımdan dolayı geri tepmeye yol açabilmektedir. Bunu engellemek için, hava enjeksiyonu sistemi pompadan gelen akımı önlemek için bir geri tepme süpabına sahiptir. Yani hava pompasının performansı ve enjeksiyon ..... geri tepme süpabıyla ilintilidir. Bunlar kirletici maddelerin havaya yayılmasını en az seviyeye indirmek için birlikte dinamik bir şekilde işlerler.
7. Parsons'un toplum kuramı büyük bir ölçüde onun iki çalışmasından geliştirilmiştir: Toplumlar: Evrimsel ve Karşılaştırmalı Perspektifler (1966) ve elkitabı şeklindeki Modern Toplum Sistemi (1971)
8. Güvenlik, deyimi, toplumun geri kalanı göz önüne alınarak kültürel geleneğin taşıyıcı ve ileticilerinin oynadıkları rolü göstermektedir.

9. Scott (1963:716-735) Parsons'un ilk "eylem kuramının" sonraki işlevsel kurama göre daha istemli (voluntaristic) olduğunu iddia eder. Ben Parsons'un insan imajının. devamlı olarak determinist olduğunu savunan Turner'ın (1974). Toby'nin (1977) ve diğerlerinin görüşüne katılmaktayım.

KAYNAKLAR

BERTALANFFY, LUDWIG VON

1955 "General System Theory." *Main Currents of Modern Thought* 11 (Mart): 75-83

1962 "General System Theory: A Critical Reiew." *General Systems* (7) 1-20.

1968 *General System Theory*. New York: George Braziller. Inc.

BUCKLEY, WALTER (Ed.)

1968 *Modern Systems Research for the Behavioral Scientist: A Sojurcebook*. Chicago: Aldine Publishing Company.

CATTON, WILLIAM R. Ju.

1966 *From Animistic to Naturalistic Sociology*. New York: McGraw-Hill Book Company.

DUBIN, ROBERT

1960 "Parsons' Actor: Continuities in Social Theory." *American Sociological Review* 25 (Ağustos): 457-466.

GOULDNER, ALVIN W.

1970 *The Coming Crisis of Western Sociology*. New York: Basic Books. Inc.

MARTINDALE, DON

1960 *The Nature and Types of Sociological Theory*. Boston: Houghton Mifflin Company.

MERTON, ROBERT K.

1968 *On Theoretical Sociology*. New York: The Free Press.

MULLINS, NICHOLAS C.

1973 *Theories and Theory Groups in Contemporary Sociology*. New York: Harper & Row. Publishes.

PARSONS. TALCOTT

1937 *Theories and Theory Groups in Contemporary Sociology*. New York: McGraw-Hill Book Company.

1949 *Essays in Sociological Theory*. New York: The Free Press.

1951 *The Social Systems*. New York: The Free Press.

1960a "Durkheim's Contribution to the Theory of Integration of Social Systems." S. 3-34. *Sociological Theory and Modern Society*. New York: The Free Press.

1960b "Pattern Variable Revisited: A Response to Robert Dubin." *American Sociological Review* 25 (Ağustos): *467-483.*

1966 *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. Englewood Cliffs. N.J..: Prentice-Hall. Inc.

1970a "Commentary." S. 380-399. Herman Turk and Richard L. Simpson (Der.). *Institutions and Social Exchange: The Sociologies of Talcott Parsons and George C. Homans* New York: The Bobbs-Merrill Company. Inc.

1970b "On Building Social System Theory: A Personal History."*Daedalus 99 (Güz): 826-881.*

1970c "Some Problems of General Theory in Sociology." S. 27-68 in John C. McKinney and Edward A. Tiryakian (Der.). *Sociology: Perspectives and Developments*. İçinde New York: Appleton-Century-Crofts.

1971 *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall. Inc.

1977 *The Evolution of Societies*. Englewood Cliffs. N.J.: Prentice-Hall. Inc.

PARSONS. TALCOTT and GERALD M. PLATT

1972 *The American University*. Cambridge. Mass.: Harvard University Press.

SCOTT. JOHN FINLEY

1963"The Changing Foundations of the Parsonian Action Scheme." *American Sociological Review* 28 (Ekim): 716-735.

THEODORSON. G.A.. AND A. G. THEODORSON

1969 A Modern Dictionary of Sociology. New York: Thomas Y. Crowell Company.

TOBY, JACKSON

1977 "Parsons' Theory of Societal Evolution." S. 1-23 Talcott Parsons (Der.), *The Evolution of Societies*. İçinde. Englewood Cliffs, N.J?: Prentice-Hall, Inc.

TURNER, JONATHAN H.

1974 *The Structure of Sociological Theory*. Homewood, III.: The Dorsey Press, Inc.

WALLACE, WALTER L.

1975 "Structure and Action in the Theories of Coleman and Parsons.." S. 121-134 Peter M. Blau (Der.), *Approaches to the Study of Social Structure*. İçinde. New York: The Free Press.

WEBER, MAX

1947 *The Theory of Social and Economic Organization*. New York: The Free Press.

1958 *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: Charles Scribner's Sons.

WRONG DENNIS H.

1959 "The Failure of American Sociology." *Commentary* 28:375-380.

ZEITLIN, IRVING M.

1973 *Rethinking Sociology: A Critique of Contemporary Theory*. New York: Appleton-Century-Crofts.

ZETTERBERG, HANS L.

1965 *On Theory and Verification in Sociology*. Totowa, N.J.: The Bedminster Press.

9.

Sosyolojik Kuramda Matematiğin Kullanımı

> *Sosyologlar bir dönem, sosyolojik verinin çok çeşidinin yorumunda klâsik istatistiğin yöntemlerini kullandılar. Bununla birlikte, istatistiksel sonuçların toplumsal kuramın bir parçası haline gelebilmesi için, usul (procedure) eksikliğinden dolayı, parametre tahminleri sosyolojik kuramların yeniden formülleştirilmesinde ve değerlendirilmesinde nadiren doğrudan bir bağlantıya sahiptirler... nedensel model sosyoloğa kuramla araştırma arasındaki etkilerini arttırmak için umut verici bir strateji sunar görünmektedir.*
>
> (Land, 1969: 3-4)

Sosyolojinin kurucusu August Comte, bir keresinde "insan aklının, doğal olayların kanunlarını araştırmada başvurabileceği en güçlü aracın matematik olduğunu" iddia etmişti (Comte, 1853:32). Natüralistik sosyolojik kuram için araştırmasına devam eden bir sosyolojinin yol gösterici olarak, doğal bilimlere hizmet eden matematiği kullanması sürpriz olmamalıdır.

Matematiksel sosyolojinin daha geniş bir disiplin içinde özel olarak gelişmesine rağmen, pek çok taraftar böyle bir özel statüden kaçınmayı tercih eder. Bu görüştekiler, matematiksel sosyolojinin sadece yanlış yere konmuş (misplaced) matematikçilerin küçük bir kliğinin" çıkarına uygun dar bir uzmanlaşma alanı olmayıp sosyolojinin her alanıyla ilgili olduğunu iddia ederler (Beauchampt, 1970:4). Bu nedenle, *matematiksel sosyoloji* teriminin kullanışlılığı, sosyolojinin şu veya bu dereceye kadar matematiğin araçlarını kullandığı tartışmasıyla sorgulanabilir. Hattâ biri sosyolojideki perpsektifleri tartışılırken matematiksel kuram terimine daha ciddi bir karşı tavır

alabilir. Matematik, kuramdan başka kendi başına bir dildir. Bartos (1967:3-4) matematiksel modeli. yüzyılın başlarında sosyolojik kuramda çok yaygın olan ve işlevselciliğin gelişimi için bir temel oluşturan. organik model ile karşılaştırır. Gördüğümüz gibi (Bölüm 2 işlevselcilikte) bu basitleştirilmiş biyolojik model çağdışı hale gelmiş ve şimdi modern sosyolojik kuramda özellikle Parsonscu kuramda (bir önceki bölümde tartışıldı) daha sınırlı bir role sahiptir. Benzer şekilde, matematik, sosyoloji için tek ve eşsiz bir kuram sağlamaz, fakat bunun yerine çeşitli kuramların gelişebileceği bir model sağlar.[1]

Hattâ sosyologlar terimden etkilense bile, neyin matematiksel sosyoloji olarak kategorize edilebileceği konusunda hemfikir değiller. O şu iki geniş yaklaşımı kapsar görünmektedir: (1) *Soyut kuramsal yaklaşım* olarak adlandırılabilir olanı, somut verinden çok matematiksel modelleştirmeyi ya da matematik bilgisini kullanarak sosyolojik fenomen ile "olursa" (what if) oyunu oyananmasını vurgular: ve (2) *istatistiksel veya uygulamalı yaklaşım* olarak adlandırılabilir olanı, ampirik gözlemlerdeki kalıpları gözler ve bu veriden kuram inşâ etmeye yönelir. Birinci yaklaşım sosyolojiye uygulanan oyun kuramlarıyla (game theories) temsil edilebilir ve ikinci yaklaşım, *yeni nedensel kuram* (new causal theory) olarak adlandırılan yaklaşım içinde gelişen doğrultu çözümlemesinde (path analysis) bulunabilir. Bu bölüm oyun kuramının kısa bir tartışmasını sunacak ve son on yıl içinde disiplinde önemli bir yer tutan yeni nedensel kuram üzerinde daha fazla duracaktır.[2]

Oyun Kuramı Açıklamalar ve Tanımlamalar

Oyun Kuramı, bazı sosyologları ilgilendiren matematik ile sınırlanmış disiplinlerarası bir alandır. Oyun-kuramsal modelleri, ne gerçekliğin basit tanımlaması ne de gelecekte olacak olayların öngörülmesiyle ilgilenir. Üzerinde durulan şey, *eğer* insanlar rasyonel ve oyun stratejisine uygun hareket ediyorlarsa onlar nasıl *davranmalıdırlar*. Bir başka deyişle, bu "olursa" (what....if) modelinde X

olayı ve kadının ve erkeğin akılcılığı verili olduğunda, Y olayının takip edeceğini iddia eden matematiksel teoremler ve mantık kullanılır.

Temel olarak oyunları iki ana kategoriye ayırabiliriz: Ya hep-ya hiç (zero-sum) ve ya hep-ya hiç olmayan (non-zero-sum) oyunları. Zero-sum oyunu "kazanan hepsini alır" (winner takes all) kuralı ile açıklanır. Birçok kağıt oyunlarını ve ayakla oynanan oyunları (tic-tac-toe) içerirler. Her iki oyuncu da oyunun sabit kurallarını bilir, kurallar içinde oyunculardan her biri seçme özgürlüğüne sahiptir ve herbir oyuncu kendi seçimini karşı oyuncunun seçimini bilmeksizin yapar. Böyle iki kişiyle oynanan zero-sum oyunları hakkında matematiksel olarak çok şey bilinmekte ve bu bilgi oyun kuramlarının tümü için bir temel oluşturmaktadır. Zero-sum modeli, potensiyel çatışma ve zıtlık üzerine kuruludur. Her iki oyuncu da kazanma statüsü için uğraşır-iki galip olamaz. Ayrıca bu model, oyuna katılan veya katılanlarm ne yaptığı hakkında çok kısıtlı bilgi olduğunu varsayar. Paylaşılan tek bilgi oyunun kurallarıdır. Gerçek hayatta insanlar genellikle böyle kazanan hepsini alır durumlarıyla karşılaşmazlar, eylemleriyle haberleşmeleri veya yaşam oyununda diğer oyuncularla pazarlık yapmaları yasaklanmamıştır.

Bu bize oyunların ikinci kategorisini getirir, iki kişilik ya hep-ya hiç olmayan (non-zero-sum) oyunu. Zero-sum oyununda olduğu gibi bütünleşmiş bir non-zero-sum oyunu kuramı olmamasından dolayı bu oyunlar genellikle "cinsiyetlerin mücadelesi" (battle of the sexes) veya "tutuklunun açmazı" (prisonner's dilemma) gibi kısaltılmış isimlerle adlandırılırlar (Bartos, 1967:223). Biz non-zero-sum oyununa örnek olarak, en sık gösterilen tutuklunun açmazı örneğini vereceğiz.

Suç işlemelerinden şüphe edilen iki adamın birlikte tutuklanarak iki ayrı hücreye konulduğunu varsayalım. Her bir şüpheli şu eylem seçimine sahiptir. İtiraf edebilir veya sessiz kalabilir. Tutuklular ayrı hücrelerde olduklarından, görüşebilecekleri bir yol yok, fakat her ikisi de kararlarının olası sonuçlarını bilirler.

Bu sonuçların aşağıdaki gibi olduğunu varsayalım:

1. Şüphelilerden biri itiraf eder, diğeri etmez. Bu demektir ki itiraf eden özgür olur, çünkü devletin güveni karşılığında yasayla işbirliği yapmıştır, fakat diğeri yirmi senelik hapse mahkum olur.
2. Her ikiside itiraf eder, ikisi de beşer yıllık hapse mahkum olurlar.
3. Her ikiside sessiz kalır, silah saklamaktan dolayı ikisi de birer yıl hapse mahkum olurlar.

Oyun kuramcısı bu açmazı (dilemma) alıp şunu sorabilir: eğer çıkarına, göre mantıklıca hareket edecekse tutuklu ne yapmalı. Zero-sum oyununa benzemeksizin tutuklu açmazı ya ortaklık (güvene dayalı) ya da sadece kendi çıkarına göre davranma olasılığını sunar. Eğer her iki arkadaş oyun kuramını bilmiyorlarsa, her *ikisi de* sessiz kalıp birer yıl hapse mahkum olabilirler. Birlikte düşünüldüğünde *her iki kişi* için olası sonuçların içinde en iyi olanı budur, fakat bu en iyi oyun stratejisi değildir. A kişisi itiraf ettiği için özür dileyebilir *eğer* B kişisi'de itiraf etmediyse. Bu durumda A kişisi özgür olabilecek ve B kişisi yirmi yıllık ceza çekecek.Bu, A kişisi için en iyi strateji olabilir -eğer B kişisi itiraf etmediyse. (Eğer hem A hem B itiraf etmiş olsalardı, her biri beş yıllık hapis cezası alacaklardı.) Hem itiraf etmede hem itiraf etmemede açık olarak bir risk elemanı vardır.

Bu örneğe dayalı olarak, her iki oyuncunun işbirliği içinde hareket edip etmeme seçimine sahip olduğunu görürüz. Eğer hem A hem de B işbirliği yaparlarsa (itiraf etmezlerse) bu A ve B için en iyi şekilde sonuçlanır. Eğer A ve B'nin ikisi de işbirliği halinde davranmazlarsa (itiraf ederlerse), bu en kötü şekilde sonuçlanır. (her biri için beş yıl hapis cezası) işbirliği ile davranmada tutuklu A. tutuklu B'nin iyi niyetine bağlı olmalıdır. Mahkum A, bunu yapmada akılcı olmayabilir ve böylece işbirliği içinde davranmak istemeyebilir.

Tutuklunun açmazı tarafından sağlanan bu temel model, toplum işleyişine genişletilebilir ve uygulanabilir. Davis (1970:95-96) çağdaş toplumda tutuklunun açmazı durumunun beş olası örneğini sayar.

1. *İki değişik firma belli bir markete aynı ürünü satar. Ne ürünün satış fiyatı ne de iki firmanın toplam satışı yıldan yıla değişir. Değişen şey, her firmanın kaptığı market oranıdır ve bu, onların reklam bütçelerinin büyüklüğüne bağlıdır. Basitleştirmek için farzedelim ki, her firma sadece iki seçime sahip: 6 milyon veya 10 milyon dolar harcama.*
2. *Su kıtlığı var ve yurttaşlar şu tüketimini kısmaya sevkedilirler. Eğer her yurttaş kendi çıkarını düşünerek bu isteğe cevap verirse, hiç kimse suyu stoklamayacaktır. Açıkça, her bir kişi tarafından yapılan biriktirme şehrin su arzında önemsiz bir etki yapar, fakat münasabetsizliğin olacağı bir gerçek. Diğer taraftan eğer herkes kendi çıkarı için davranırsa, sonuçlar herkes için bir felâket olacaktır.*
3. *Eğer herkes vergisini ödemezse, devletin işleyiş mekânizması çökebilir. Aynı şekilde her kişi, kendisi de dahil herkes vergisini ödemeyi tercih ederse vergisini ödemeyen hiç kimse kalmaz. Tabi ki, kişi için en iyisi kendisi dışında herkesin vergi ödemesidir.*
4. *Üretim fazlası olan bir çok yıldan sonra çiftçiler, fiyatların yükselmesi için gönüllü olarak ürünlerini kısmaya karar verirler. Fakat hiçbir çiftçi, fiyat etkilemek amacıyla üretmez, böylece herbiri üretebileceğini üretmeye ve ne getirirse getirsin ürettiğini satmaya başlar, ve bir kat daha üretim fazlası oluşur.*
5. *Pek dost olmayan iki ülke askeri bütçelerini hazırlıyorlar. Her bir ülke, daha güçlü bir ordu kurarak diğeri üzerinde askeri avantajı ele geçirmek ister ve herbiri buna göre harcama yapar. Sonunda her ikisi de aynı güce sahip olur ve daha da yoksullaşır.*

Bu örneklerden görebileceğimiz gibi, toplumda insanların etkinlik- [redacted] ışbirliği ve rekabet karışımı ile salon oyunundan çok tutuklu [redacted] zına daha çok benzemektedir. Dünyamız, birinin kazanıp

diğerinin kaybettiği basit bir rekabet yeri değildir. Hepsi kaybedebilir veya hepsi sınırlı olarak kazanabilir. Rekabet ile birlikte işbirliği toplumsal yaşamın belirli bir yönüdür.

Böyle ya hep-ya hiç olmayan (non-zero-sum) modellerin toplumun işleyişine daha uygulanabilir olmasına karşın, ya hep-ya hiç (zero-sum) modellerinden az geliştirilmişlerdir. Zero-sum oyunları için teoremler geliştirilmiş, fakat non-zero-sum oyunları için böyle teoremler, özellikle iki kişiden fazlasını ilgilendiren oyunlar için, ikna edici olmaktan uzaktır. Oyunlar kuramı, askeri stratejiden ekonomik durumlara, evlilik ilişkilerine kadar uzanan insan eylemlerini çözümlemede kullanılmasına ve sonuçlarının da matematiksel ve entelektüel olarak özendirmesine karşın, sosyolojik kurama ürün vermede başarısız olmuştur. Davis durumu aşağıdaki gibi özetler (1970:x):

> *En doyurucu kuram, en azından matematikçinin bakış açısından, rekabetçi iki kişilik oyun; fakat gerçek hayatta tam olarak rekabetçi oyun çok nadirdir. Daha yaygın olan yarı rekabetçi yarı işbirlikçi iki-kişilik oyunlar için genel olarak kabul edilmiş bir kuram yok.*

Yine de bazı sosyologlar, bizi bilimsel zenginliğe yaklaştıracak kuramsal cevherleri keşfetme umuduyla, oyun kuramının madenini işlemeye devam ediyorlar.

Yeni Nedensel Kuram

Oyun kuramının sosyolojide yerini bulmasına karşın, istatistikselliğe dayanmış yeni nedensel kuramın yararlanabildiği favoriyi elde edemedi. Yeni nedensel kuram, matematiksel kuramdan daha fazla birşeydir. Kuramla araştırma arasında köprü kurabilecek bir araç olmayı amaçlıyor. Yeni nedensel kuram hiptotetik modeller veya "eğer.....ise" (if....then) durumlarını kullanmak yerine, kesin bir şekilde empirik toplumsal dünya üzerine temellenmiştir. O sosyolojik kuram inşâ etmek için çoklukla kullanılan doğrultu çözümlemesini

(path analysis) içeren istatiksel çözümleme kullanımının genişletilmesidir. Nicholas Mullins (1974:213-249) sosyolojide yeni nedensel kuramın gelişiminin izini sürmüştür. Yeni nedensel kuramın verisi ve kuramın karşılıklı bağlantısıyla, yapısal işlevselciliğin soyut, kuramsal ilgilerini karşılaştırdı. Yapısal işlevselciler kuramın gelişimi ile ilgilenmiş olmakla birlikte, genellikle uygulama sosyologlarının test edeceği teknikler geliştirdiler. Diğer yandan metodolojistler, araştırma yapmada kullanılan böyle testlerle ilgilenenler için teknikler geliştirdiler. Mullins (1974:214) şöyle der: "Bu model Robert K. Merton ve Talcott Parsons tarafından kurulmuştur; Merton ve Parsons metodolojik olarak kolay anlaşılmaz değillerdi, ancak ikisi de metodolojik olarak kolay anlaşılmayan çalışma arkadaşları (örneğin, Paul Lazarsfeld ve Samuel Stouffer) ve öğrenciler bulabildiler." Böylece "teorisistler" ve "metodolojistler" arasında yapay rol ayrımı yaratıldı. Mullins (1973:240) "hem kuram hem metodoloji yapan kimse istisnai sosyolog olarak düşünüldü ve çok az istisnai sosyolog vardı" yorumunu yapar.

Yeni nedensel kuramcılar, kendilerini, sadece ilke olarak değil (bir çok işlevselci için doğru olduğu gibi) pratikte de kuram ve metodoloji arasındaki ilişkiye adadılar. Onlar, öze ilişkin sosyoloji alanlarındaki kuramcılar gibi çalışmalarını yaparken metodolojistler, araçlarını rutin olarak kullanırlar. Bu matematiksel yönelimli sosyologlar kuram ve yöntem arasındaki ayrımı reddeder ve kuramın "metodolojik temelli" inşâ edilmesi gerektiğini öne sürerler. Mullins, yapısal-işlevselcilerle bu yeni nedensel kuramcılar arasında yakın bir ilişki görür. Yeni nedensel kuramcıların (şimdi mesleğin en üst düzeyinde olanlar) özellikle beceri ve ilgiler yönünden yapısal-işlevselcilerden farklı olduklarını gözlemler. Üzerinde durulması gereken bu farklılıklar bağdaşmaz değildir. Mullins (1974:241) şu öngörüde bulunur "benim umudum şudur ki: yeni nedensel kuramın Amerikan sosyolojisinden (yapısal-işlevselcilik) birkaç farkı, dereceli olarak yeniden çözülecek ve bu ikisi senteze ulaşacaktır; sonuç daha yararlı bir sosyoloji olacak, çünkü: yeni nedensel kuram, kuramcıların düşüncelerine ve becerilerine sentetik bir yaklaşım ekleyecektir."

Mullins yeni nedensel kuramcıların sosyolojide zaten güç ve saygıya sahip olduklarını gözlemler. Grubun "sosyoloji disiplinini tamamen ele geçirmediğini" kabul etmesine karşın, Mullins (1974:238) gurubun üyelerinden "araştırmanın, yayınların ve ortak çalışmalar selinin" devam etmesini umar. Yeni nedensel kuram için kullanacağımız örnek: Peter M.Blau (Bölüm 4'te tartıştığımız alışveriş (exchange) işlevselciliği) ile Otis Dudley Duncan'ın ortak çalışması olacaktır. Blau ve Duncan'ın *Amerikan Meslek Yapısı* (1967) yeni nedensel kuramı geliştirecek en iyi bilinen çalışmalardan biri olarak kalır.

AMERİKAN MESLEK YAPISI:

Yeni Nedensel Kuram Örneği

Yeni nedensel kuramcılar daha önce belirttiğimiz gibi, kuram ile araştırma arasındaki sıkı ilişkiye kendilerini adamışlardır. Çabaları, bazen sadece metodolojik çerçevede görülmesine karşın, örnek çalışma, hem kuramsal hem de metodolojik ilgileri göstermektedir. Blau ve Duncan (1967:1) kitaplarını yazma amacını kısaca şöyle kaydederler:

> *Bu kitabın amacı, Amerikan meslek yapısının sistematik ve böylece toplumumuzun tabakalaşma sisteminin ana tabanını vermektir. Bir nesilden diğerine, mesleksel kariyerin başlangıcından ulaşılacak hedefe doğru olan toplumsal hareketlilik süreçlerinin mesleksel yapının dinamiklerini yansıttığı düşünülür. Bu mesleksel hareketliliğin kalıplarını, (pattern) bunları etkileyen koşulları ve bunların sonuçlarından bazılarını çözümleyerek Amerika'daki tabakalaşma sisteminin dinamiklerinin bir kısmını açıklamaya çalışacağız. Bu araştırma 20 ve 64 yaşları arasında 20.000 den fazla Amerikalı erkekten oluşan temsil edici örneklemden toplanan önemli miktardaki empirik veriye dayanır.*

Bunu, bulguların "toplumsal program ve eylem programları"yla (social policy and action programs) ilgisini göstermek için yapmadıklarını belirttikten sonra yazarlar şöyle devam eder:

> *Biz empirik araştırmanın sonuçları üzerinde bir tabakalaşma kuramı formüle etme amacı gütmedik. Bu, bizim "olgu"ları raporlaştırma ve onların kendi başına konuşmalarına izin verme ile kendi sorumluluğumuzu sınırladığımız veya bilimsel araştırma ile kuram arasında yapay bir ayrılık (separation) istediğimiz anlamına gelmez. Tam tersine biz araştırma bulgularımızı kuramsal bir çerçeveye oturtmayı ve bulgularımız için kuramsal yorumlamalar sunmayı amaçlıyoruz.*

Blau ve Duncan'ın vurguladıkları nokta, kuramın inşâsının birbiri ardına gelen çalışmalar sonucu oluşabileceği ve tek bir araştırmanın, kendilerininki de dahil, tamamlanmış kuramsal bir ürün olarak sonuçlanamayacağıdır. Bununla birlikte, kapsamlı çalışmalarının, sosyoloji alanını böyle bir bilgiye daha yakınlaştıracağına güvenleri vardır.

Blau ve Duncan ana çalışmalarını toplumsal hareketlilik (social mobility) ve mesleksel yapıdaki tabakalaşma üzerinde odaklaştırdılar, ve bizim kullanacağımız yeni nedensel kuramsal model örneği, onların tabakalaşma tartışmasına dayanır. Blau ve Duncan (1967:63), toplumumuzdaki tabakalaşmanın veya "sistem oluşturan biyerarşi içindeki pozisyonlara bireylerin yerleştirilmesi veya kendilerini yerleştirmeleri sürecinin" ya doğumla (ascription) ya da başarıyla (achivement) oluşabileceğini söylerler. Modern toplumda tabakalaşma hem doğumla (doğuşsal ayrıcalıklar) hem de kişisel başarıyla ilgilidir. Blau ve Duncan (1967:64) "verili bir toplumda bu iki ilkenin göreli önemi sorununun esas olarak nicel olduğunu" iddia ederler. "Biz yaratıcılığımızı ilgili nicellikleri bulmaya çalışmakla kısıtlamaya zorlandık." Onlar. "Statü değişmelerinin ana hatlarını" yeterince açıklayabileceğine inandıkları ilgili nicel değişkenleri seçmişlerdir.

Temel modellerinde, sadece beş değişkeni çözümlemişlerdir: V veya "babanın eğitim düzeyi"; X veya "babanın meslek statüsü"; U veya "görüşülen kişinin eğitim düzeyi"; W veya "görüşülen kişinin ilk işinin statüsü"; Y veya "görüşülen kişinin 1962'deki işinin statüsü". Harfler her bir değişkeni kısaltılmış şekilde temsil etmek için rastgele seçilmiş sembollerdir. Ayrıca değişkenlerden her biri sayısal olarak kodlanmış yanıtlara sahiptir. Örneğin, 0 "okula gitmeme", 1 "bir yıl ile dört yıl arası ilkokul".....7 "dört yıllık kollej," ve 8 "beş ve daha fazla yıllık kolleje" eşitlenmiştir.

Blau ve Duncan (1967:164) şemalarını şöyle özetlerler:

> *Bireyin zaman içinde bir dönem olarak ele alınan hayat döngüsünün (life cycle) kısmen ve kabaca da olsa birbirini izleyen aşamalar olarak alınan sınıflayıcı ve nicel ölçümler aracılığıyla betimlenebileceğini düşünüyoruz. İdeal olan çok sayıda doğum kaydının ve doğan bireylerin yaşamları boyunca gözlemlenmesidir. Çok sayıda doğum kaydının temsil edici bir örneklemini oluşturmak ve böylece varsaydığımız hayat hikayeleri hakkındaki gerçekleri kavramak için, pratik bir yol olarak başvurduğumuz geriye yönelik (retcospective) sorular hem problemimizle ilişkili hem de gözlem aracı olarak kabul edilebilir türdendir.*

BEŞ STATÜ DEĞİŞKENİ İÇİN BASİT KORELASYONLAR

Değişken	Y	W	U	X	V
Y 1962'deki mesleksel statü	...	.541	.596	.405	.322
W İlk işteki statü		...	.538	.417	.332
U Eğitim			...	.438	.453
X Babanın mesleksel statüsü				...	.516
V Babanın eğitimi					...

ŞEKİL: 4

Çözümleme için seçtikleri değişkenler Şekil 4'teki korelasyon matrisinde verilmiştir. Bu matris görüşülen kişinin 1962'deki meslek statüsü ile ilk işi, eğitimi, babasının mesleği ve babasının eğitimi arasındaki ilişkiyi gösteren verileri sunar. Aynı örneklem kullanılarak görüşülen kişinin ilk işi (1962'den önce olduğu varsayılan) eğitimiyle ve babasının işi ve eğitimiyle ilişkilendirilmiştir. Sonra görüşülen kişinin eğitimi babanın mesleki statüsü ile ilişkilendirilmiştir. En sonunda babanın meslek statüsü babanın eğitimi ile ilişkilendirilmiştir. Tam korelasyon veya değişkenler arasındaki ilişkinin 1'e eşit olanını ve korelasyonun derecesindeki farklılıkları gözlemleyebiliriz. Değişken Y (1962 mesleksel statü) ile değişken U (eğitim) arasında (.596), değişken Y (1962 mesleksel statü) ile V (babanın eğitimi) arasındaki ilişkiden (.322) daha güçlü bir ilişki gözlemlenmiştir.

Böyle basit korelasyonlar tanımlayıcı olmakla beraber, kendi başına kuramsal değildir. Blau ve Duncan, modellerini daha da geliştirmek için bu değişkenlerin nedensel sıralaması hakkında bazı varsayımlar yapmak zorundaydılar. Böyle bir araştırmada nedenselliğin belirlenebilirliği (determinance of causality) "kaba (mere) izlenimcilik ve populer sözel formulasyonların ötesine geçmesi" gereken katı bir mantıksal işlemdir. Verilerinin sağladığı istatistiksel korelasyonlara dayanan ve mantıksal kuralların kullanımı ile yazarlar Şekil 5'de görülen tabakalaşma sistemi modelini oluşturmuşlardır. Bu basit doğrultu (path) diagramı, hem babanın eğitimi ve mesleğinin, görüşülen kişinin eğitimi, mesleği ve ilk işinden zamansal olarak önce geldiği hem de böylece, bunları "belirlediği" şeklinde yorumlanabilir. Aynı şekilde, görüşülen kişinin eğitimi ilk işinden önce gelir ve ilk işiyle nedensel olarak ilgilidir aynen 1962'deki işiyle olduğu gibi.

Bu diyagramın uygunluğunu kabul etmek hem kuramsal hem de empirik değerlendirmelere bağlıdır. Bunlar; birincisi, nedensel sıralama hakkında varsayımlar: "En azından diagramı kurmadan önce gözlemlenen değişkenlerin nedensel sıralamasını bilmeli ya da farzetmeliyiz.... Bu bilgi, sadece ilgileri ve korelasyonları açıklayan veriye göre dışsal (external) veya a priori dir" (Blau ve Duncan, 1967:171).

Baba'nın eğitimi .310 U Görüşülen'in eğitimi

W X Y U VVV
W X Y U
W X Y U

1962'deki meslek

Baba'nın mesleği W İlk iş
.859
.516
.279 Kaynak: Blau ve Duncan (1967: 170)
.440
.224
.394
.115
.753
.818

ŞEKİL: 5

İkincisi, nedensel şema "bütün nedenlerin gözden geçirilmesi anlamında eksiksiz olmalıdır." Modelde bunun üstesinden gelmenin yolu, ölçülmemiş nedenleri, "eldeki verinin arkasında yatan diğer faktörlerle ilişkilendirilmemiş, ancak varsayılan arta kalan (residual) faktörler olarak" görmektir. Böylece Şekil 5'teki 818 veya değişken W'nun "neden"inin yüzde 82'si ölçülmemiştir: değişken Y'de model "neden"in yüzde 75'ini hesaba katmamıştır, değişken U'da durum yüzde 85.9'u gösterir. Blau ve Duncan, geriye kalanların çoğunun "kapalı kutu" (black boxes) olarak düşünülen arta kalan faktörlerle açıklanabileceğinin farkındadırlar. Samimiyetle, nedensel sonuç çıkarmaktan (inference) çok uzağız ve burada verilen şemalar en iyi şekilde nedensel modellere ilk yaklaşımlar olarak görülmelidir" (1967:172) yorumunda bulunurlar.

Üçüncü nokta, doğrultu (path) modelinin, modeldeki bu değişkenlerle ilgili olarak tahmin edici olup olmadığıdır: "ampirik tarafta, nedensel diyagramın yeterliliğinin testi, onun kullanılan değişkenler arasındaki gözlemlenen korelasyonları yeterince hesaba

katıp katmadığıdır." (1967:173) Blau ve Duncan sonra, bu doğrultu çözümlemesiyle ilgili olan istatiksel teoremi test ederler ve bunu tatmin edici bulurlar.

Blau ve Duncan, tabakalaşma sürecini daha iyi açıklamaya yardım edebilecek modellerindeki herhangi bir değişikliği hoş karşılarlar. Çalışmalarını bitmiş kuramsal bir ürün olarak değil, daha kesin bir kuram inşası için bir ilk adım olarak görürler. Bu, hem mantığın araçlarını hem de ampirik veriyi ustaca kullanmayı gerektirir.

Nedensel kuram inşâ etmek için başvurulan istatistiksel tekniklerden biri olan ve Blau ve Duncan tarafından kullanılan doğrultu çözümlemesi (path analysis) gerçekliğin basitleştirilmiş bir modelini sağlar; şöyle ki, o sadece sınırlı sayıda değişken kullanıp, bunlar arasındaki ilişkiyi gösterir. Blau ve Duncan'ın modeli, gördüğümüz gibi sadece beş değişken kullanır: Babanın eğitimi, babanın mesleği, görüşülen kişinin eğitimi, görüşülen kişinin ilk işi ve görüşülen kişinin 1962'deki işi. Kabul edileceği gibi bu model bütün gerçekliği açıklamaz, fakat sınırlı bir mesleksel hareketlilik görüşüdür. İlgili olabilecek diğer değişkenler (örneğin, doğum sırası, IQ'su, annenin eğitimi, tarihsel faktörler) bu modelin dışındadır. Amaç, üzerinde çalışılan olayı açıklamaya en çok katkıda bulunacak en ilgili değişkenleri seçmektir. Diğer değişkenler (yukarda açıklananlar gibi) dış değişkenler (exogenous variables) olarak adlandırılmış ve modelde kullanılmamıştır.

Doğrultu çözümlemesi de, diğer bütün istatistiksel teknikler gibi, verilerin geçerli olarak kullanılmasından önce belirli varsayımların karşılanmasını gerektirir. Bu varsayımların tartışmasına burada girememekle beraber[3], üzerinde çalışılan değişkenlerin tam olarak ölçülebilme kapasitesine sahip olmaları gerektiğini not etmek gerekir. Gelir ve eğitim şüphesiz böyle değişkenlerdendir. İş doyumu ve babanın oğluyla ilişkisi gibi daha az nicel nitelikteki değişkenler için bu veya daha gelişmiş istatiksel teknikleri kullanmaya kalkışmak daha zor ve daha çok tepki almaya açıktır. Bir toplumsal fenomenin sınırlı açıklamasından daha fazla bir şey olan kuram inşa etmede hangi dereceye kadar doğrultu çözülmemenin kullanılabileceği cevaplandırılmamış bir soru olarak kalır.

Sosyolojik Kuramda Matematiğin Kullanımının Eleştirisi

Her bölümü sonuçlandırırken, tartışılan kuramda açık veya kapalı şekilde var olan insan ve toplum imajı ile ilgilenmiştik. Bu bölümün başındaki paragrafta sunulan nedenden dolaylı bu sorular matematiksel sosyolojiye uygulanamaz görünüyor: Sunulan kuramların gerçekten sosyolojik olup olmadığı veya hangi dereceye kadar sosyolojik (matematiksel olanın karşıtı) olduğu konusunda önemli sayıda sorular vardır. Bir başka deyişle oyun kuramları vardır, fakat bunlar sosyolojik olmaktan çok matematiksel problemlerdir. Aynı şekilde, doğrultu çözümlenmesinin herhangi bir kuramsal yönü sosyolojik olmaktan çok istatistiksel bir problemdir. Doğrultu çözümlemesinin varsayımları matematiksel ve istatistiksel olup gerekli matematiksel zemininin gelişebileceği sosyolojik yöntem ve istatistik derslerinde daha iyi tartışılır. Matematiksel sosyolojinin kendi başına bir kuram olmaktan çok matematiksel teoremlerin basit olarak sosyolojiye *uygulanmasıdır* diyebiliriz.

Bununla birlikte böyle bir modeli uygulayabilmek için matematiksel sosyolojinin insanın belirlenmişlik görüşü üzerine kurulu olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Örneğin, bütün değişkenler verildiğinde bireyin mesleksel olarak hareketli olma olasılığını ölçebiliriz. Sosyologlar, insan davranışını inceleyen matematiğin ve istatistiğin araçlarını kullanmada, kişilerin doğal bilimleri yöneten benzer deterministik kanunlar tarafından yönetildiğini sık sık vurguluyorlar.

Daha önce belirttiğimiz gibi kuram oluşturmada matematiği kullanmanın tek bir yolu yoktur, bu özel olarak bireysel bir yaklaşımı seçilmeden kurumsal varsayımlarının eleştirilmesini zorlaştırır. Genel bir eleştiri geliştirmek için, Massarik'ın (1965) toplumsal bilimlerde matematiğin kullanımına ilişkin değişik yaklaşımları tartışmasına ve onun matematiksel ve matematiksel karşıtı dört alt kültürü ele alış biçimine bağlı kalacağız. Biz, sosyolojide matematik kullanımının lehinde veya aleyhinde olmanın sorunlarını göstermeye çalışacağız.

1. *Karanlık Kabile Özsüz Biçim* (The Shadow Tribe Form Without Substance): Sosyolojide matematik kullanımı ile ilgili erken çalışmalar "matematiksel sosyolojinin gerekliliğini şevkli bir inançla ve istekle" savunan Stuart C. Dodd'u da içine alır. (Massarik, 1965:10) Mantık ve kesinlik görünümü almasına karşın, Dodd'un çalışması betimseldi ve sosyologların daha iyi bir kuram inşâ etme yeteneğine katkıda bulunmamış ya da çok az bulunmuştur. Massarik (1965:10) "zorluğun, uygun matematiksel önemi olmayan gölgesel işaretleme sistemlerinin (shadowy systems of notation) kullanımına götürülebileceğini" söyler.

Böyle tekniklerin taraftarları, 1930 ve 1940'larda bazılarına ileriye doğru bir başarının göstergesi olarak görünmesine karşın, Massarik "zaman geçtikçe bu kültürün çocuklarının ölü doğmuş olmanın acısını çektiklerinin netleştiğini" belirtir. Böyle girişimlerin bir kısmı alanın daha sonraki matematiksel gelişimine katkıda bulunmuş olabilir, ancak "karanlık kabile" (shadow tribe) ve sadece matematiksel sosyolojinin tarihi için önem taşır.

2. *Kör Istatistikçi: Formül Kullanıcının Kültürü. Massarik (1965:* 12) bu kültürü, "can damarı verilerin akışı, ve statü sembolleri matematiksel manipulasyonlar olan" bir kültür olarak tanımlar. Uygun istatistiğin kullanımı bir sosyolog için vazgeçilmez olmakla birlikte "kör istatistikçi" gerçek bilim yerine bilimselliği önerir. Massarik (1965:12) şu gözlemde bulunur:

> *Matematiksel istatistikçiler ve metodolojistler yeni usuller (procedures) yaratırlarken, formül kullanıcının kültürü modaya, modanın gücüne ve kaybolmasına tabidir. Birçok değişik teknikler günün popüler ilkesine sahip gözükürler, örneğin varyans analizi, çoklu korelasyon, faktör analizi bazı sorunlar için özellikle yararlı olan, ayrıca yapılacak en uygun teknik olarak gözüktüklerinden dolayı davranış bilimlerinin tarihinde bazı dönemlerde aşırı ölçüde kullanılmış tekniklerin örnekleridir.*

Son yıllarda sosyolojide "doğrultu çözümlemesinin" (path analysis) popülaritesi düşünülecek olursa, onun bazı uygulamaları, bu türden bir eleştiriye konu olabilir. Lewis Coser'in yaptığı gibi, doğrultu çözümlemesinin, toplumsal bir olayın kuramsal bilgisine herhangi bir katkıda bulunma yönünde bir potansiyele sahip olup olmadığı sorgulanabilir.

Sosyolojide, gelişigüzel istatistik kullanımı bilgisayar teknolojisinin gelişimi tarafından cesaretlendirilmiştir. Birçok sosyolog matematik ve istatistik alanında yeterince eğitilmemişlerdir ki, bu da sosyolojide istatistiğin yanlış kullanımına ve kötüye kullanılmasına katkıda bulunan bir faktördür. Aynı zamanda, bilgisayar dosyalar dolusu ve bir çoğu veriye uygun olmayan istatistiksel analizleri üretebilir. İşte bu istatistiksel prosedürlerin kullanımına karşı oluş, Massark'ın ikinci eleştirisini yönelttiği noktadır.

3. *Matematiğe Karşı Olanların Dünyası:* Hem sosyal bilimlerin hem de daha geniş toplumsal bağlamda, insanlar üzerine çalışmalarda matematiğin kullanımına ilişkin güçlü bir muhalefet gelişti. Massarik (1965:15-16) böyle bir muhalefetin çeşitli kaynaklarını gösterir. Bunlardan bir tanesi matematiğin insanlaşmaktan uzaklaştıracağı korkusudur; bu korku işte ve iktidarda bilgisayar yöntemlerinin kullanımının artmasıyla beslenir. Bu korku şöyle ifade edilir: "ben bir numara olmak istemiyorum; ben bir insanım!" Massarik (1965:16) sosyolojide bu düşüncenin "insan davranışının özünü, yanlış yöne sevkeden, basit, sayısal kavramlara indirgenemeyecek kadar çok ince, çok değişken, çok karmaşık-çok önemli-olduğunu" iddia edenlerce açığa çıkartıldığını gözlemler. Sosyolojide matematiğin kullanımına karşı olan diğer sosyal bilimciler matematiğin dilini öğrenmeyi ve matematiksel modeller kuranlarla haberleşmeyi reddetmişlerdir. Bir diğer grup sosyal bilimci ise, matematiğin sosyolojide, nasıl kullanılabileceği konusunda şüphecidirler; bunun kullanmaya kalkışabilirler fakat, sık sık uygunsuz matematiksel uygulamalardan dolayı suçluluk duyarlar.

Sosyolojide matematiğin kullanımına muhalefet natüralistik sosyologlardan çok hümanistik sosyologlardan gelir. İlerki bölümlerde göreceğimiz gibi hümanistik sosyologların insan hakkındaki varsayımı onların natüralistik meslektaşlarından farklıdır. Varsayımlardaki ana farklılıklar verildiğinde, onların natüralistik kurama karşıtlıkları aynı zamanda daha özel matematiksel kuramları da içerebilir.

4. *Model Üreticileri Kültürü*: Yükselişteki Dünya: "Model Yapıcı"yı (Model builder) düşünürken Massarik, gerçek empirik dünyayı göz önüne almaksızın matematiksel modelle büyülenmiş sosyologlarla ilgilenmiştir.

Sosyolojik kuramda ümit verici gelişmelere yol açabilmesine karşın, model üretmek belirli ayartmalara sahip, öyle ki; model üretmek, insan davranışının daha iyi anlaşılması amacına bir araç olmaktan çok, kendi içinde bir amaç haline gelir. Massarik'in (1965:17), belirttiği gibi:

> *Modelin kendisi ruhu-tatmin edici, (a soul-satisfying), makul ve kavramsal olarak nazik bir son ürün haline gelir. Mantıksal olarak sağlamlılığı kanıtlanabilir-veya mantıksal temeller üzerine saldırı olabilir. Fakat model üreticinin yaradılışı, özellikle bütün-sistem, bütüncül (gestaltist) veri, doğal olarak çıkarsanmış, zor, bir dereceye kadar "kirli" veriden çok, soyutlama ile uğraşıda daha rahat olabilir. Modelin kendisi "özerk güdü" (autonomous motive) haline geldi ve şimdi onun empirik testi daha az acil mevcut şematik "ana akımdan" ayrılmış görünüyor.*

Sosyal bilimlerdeki yararlılığını göze almaksızın oyun kuramının matematiksel teoremleriyle ilgilenen sosyolog, bu dördüncü tuzağın örneği olabilir. Gerçekte, matematiksel sosyoloji çoklukla, veri kullanmaksızın model inşâsından oluşmuştur, (yeni nedensel kuramın tersine), bu Massarik'in son eleştirisini şüpheli kılmıştır.

Özet

Sosyolojinin, kuramla araştırma arasındaki ikilemle uzun zamandan beri başı beladadır. bu durum natüralistik ve hümanistik sosyologlarca benzer şekilde pekiştirilmiştir. Halbuki hümanistik yönelimli (humanistically oriented) sosyologlar sık sık araştırma usullerinin doğal bilim teknikleriyle çok fazla meşgul olmalarına saldırırlar. bazı natüralistik sosyologlar da kuram inşâ etmek için metodolojik kesinliliği kullanmayı isterler. Yeni nedensel kuram. bazıları tarafından istatistiksel çözümleme kesinliği ve neticesi olan veriyi kuran inşâsı için temel olarak kullanabilen bir yaklaşım olarak müjdelenmiştir.

En iyi biçimiyle, yeni nedensel kuram, toplumsal fenomendeki karmaşıklığı çözümlemek için bilgisayar kullanır. Bu, sosyologların, bir fenomen için tek bir neden arayan basit kuramlardan daha karışık çoklu nedensel (multicausal) modellere doğru kaymasını sağlar. Doğrultu çözümleme (path analysis) gibi teknikler yoluyla, bu görüşün yandaşları. sosyologların empirik temelli kurama daha yaklaştıklarını iddiâ ederler. Yeni nedensel kuram Massarik'in (1965:14) uygun matematiksel modelleri kullanma tanımına uyabilir. "Çok yönlü nedensellik ve bir çok güçler arasındaki karşılıklı oyun zenginliği, insan ilişkilerinin çeşitliliğinin sınırsızlığına öldürücü bir şiddette bulunmaksızın, gittikçe daha çok kullanılacaktır."

Birçok sosyolog, özellikle bizim sosyolojik çizgimizin daha hümanistik ucunda bulunanlar, kuram inşâsında matematiğin yararlılığından şüphe duyarlar. Sınırlı matematik ve istatistik kullanımının veriyi çözümlemek için değerli olmasına karşın, bu sosyologlar, bunun kuram geliştirmek için yararlı olmadığını söylerler. Kusursuz bir kuram yapısı için matematiğin potansiyeli hakkında daha iyimser olanlar, yeni nedensel kuramın inşâasında uygun doğrultu çözümlemesinin (path analysis) kullanımına işaret ederler. Yeni nedensel kuramın kuramsal potansiyele sahip olup olmadığı ve tarafsız sos-yologlar tarafından araştırılan veriyle kuran arasındaki bağı temsil edip etmediği veya bunun, eğer varsa sınırlı kuramsal değeri olan sade bir veri-çözümleme tekniği olup olmadığı zaman içinde görülecektir. Bu zamana kadar yeni nedensel kuramın meyvası olgunlaşmamıştır. Olgunlaşıp olgunlaşmayacağını veya dalında ölüp ölmeyeceğini sadece zaman belirleyecektir.

DİPNOTLAR

1. Organik model, sosyolojide, hem artan hükümet aktivitelerinin İngiliz muhalifi ve "en uygunun hayatta kalması" (survival of the fittest) kavramının geliştiricisi Herbert Spencer, hem de onun Amerikan muhalifi, sosyolojinin toplumun iyileştirilmesi için kullanılmasını öneren sosyolog ve sosyal reformcu Lester Frank Ward tarafından kullanıldı. Aynı model, işlevselciliğin kurucusu ve Spencer-Ward kuramsal tartışmasından kolaylıkla bir kenara atılamayan Emile Durkheim'in kuramsal çalışmaları için de bir temel sağladı. Gördüğümüz gibi, dar anlamda bu model Parsonscu kuramda da vardır, özellikle davranışsal organik sistemle olan ilgisinde. İşte bu anlamda organik kuramdan çok organik bir modelden bahsedebiliriz, tıpkı sosyolojide matematiksel kuramdan çok matematiksel modelden bahsetmenin daha uygun olması gibi.

2. Matematiksel sosyoloji üzerine yazılmış kitaplar, içeriği ve üzerinde durduğu konular açısından büyük farklılıklar gösterir. Eminim ki, matematiksel sosyologların tümü benim oyun kuramı ve doğrultu çözümlemesi yaklaşımları seçimime katılmayabilir. Bunlara giriş için ve "matematiksel sosyologlar" tarafından ilgilenilen diğer "kuramlar" için bakınız. Fararo (1973) ya da Leik ve Meeker (1975).

3. Doğrultu çözümlemesinin (path analysis) ilkeleri ve onun yarattığı varsayımların kısa bir tartışması için Land (1969)'da bakınız.

KAYNAKLAR

BARTONS, OTOMAR J.
1967 *Simple Models of Group Behavior*. New York: Columbia University Press.

BEAUCHAMP, MURRAY A.
1970 *Elements of Mathematical Sociology*. New York: Random House,Inc.

BLAU, PETER M., and OTIS DUDLEY DUNCAN
1967 *The American Occupational Structure*. New York: John Wiley & Sons Inc.

COMTE, AUGUSTE
1853 *The Positive Philosophy*. London: John Chapman.

COSER, LEWIS A.
1975 "Two Methods in Search of a Substance." *American Sociological Review 40: 691-700.*

DAVIS, MORTON D.
1970 *Game Theory: A Nontechnical Introduction*. New York: Basic Books, Inc.

FRARO, THOMAS J.
1973 *Mathematical Sociology: An Introduction to Fundamentals*. New York: John Wiley & Sons. Inc.

LAND, KENNETH C.
1969 "Principles of Path Analysis." S. 3-37.. E.F. Borgatta and G.W. Bohrnstedt (Der.). *Sociological Methodology 1969 İçinde*. San Francisco: Jossey-Bass. Inc.

LEIK, ROBERT K., and BARBARA F. MEEKER
1975 *Mathematical Sociology*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall. Inc.

MASSARIK, FRED
1965 "Magic, Models, Man, and the Culture of Mahematics." S. 7-21. F. Massarik and P. Ratoosh (Der.). *Mathematical Explorations in Behavioral Science*. Homewood. III.: Richard D. Irwin. Inc.

MULLINS, NICHOLAS C.
1973 *Theories and Theory Groups in Contemporary American Sociology*. New York: Harper & Row. Puldishers.

NATÜRALİSTİK SOSYOLOJİ ÜZERİNE SON SÖZLER

Bölüm başlangıcında, *natüralistik* diye adlandırdığımız kuramın ideal tipine uygunluğun değişik düzeylerinin olduğunu belirtmiştik. Natüralistik kuram doğa ve toplum bilimleri kuramının bölünmez bir bütünlük gösterdiği düşüncesinden hareketle, sosyolojik kuram oluşturma çabasının bir ürünüdür. O, kadın ve erkek davranışının deneysel olarak gözlemlenebilir sabit davranış kalıplarınca belirlendiği şeklindeki varsayım ile karakterize edilir. Bu kurama göre, sosyolojik kuramın işi insan davranışını açıklayan bilimsel kuralların keşfidir.

Bu kısımda tartışılan kuramcıların muhalif sosyolojik düşünce "okullar" içine yerleştirilmesi az rastlanan bir olay değildir. En çok bilinen yapay dikotomi kuramları "çatışmacı okul" ve "düzen" (order) veya "işlevselci okul" şeklinde yapılandır. Bu modele göre, Lenski ve Coser çatışmacı yaklaşımı temsil ederken, diğer bir çok kuramcı "düzen" (order) okulu içinde yer alabilmektedir. Biz "düzen" ve "çatışma" şeklinde yapılan bir ayrımın her iki fenomeni de içeren bir toplumsal dünyayı yansıtmayacağını ileri sürüyoruz. Sosyolojide düzen okulu ve çatışma okulu olarak adlandırılan okullar arasında belirtilen farklılıkların çoğu farklı vurgulamalardan dolayıdır. Örneğin, Merton işlevselci paradigmasında çatışmayı inkâr etmemekte fakat düzen ve uyumu daha çok vurgulamaktadır. Tam tersine, sık sık "çatışmacı kuramcı" olarak adlandırılan Coser, toplumsal yapıda düzeni inkâr etmemekte fakat, çatışmayı yapının gelişme ve değişmesinde bir süreç olarak göstermektedir. Blau toplumsal ilişkilerde alış-veriş (exchange) ve gücün rolünü tartışırken açıkça hem düzen hem de çatışmayı kabul etmektedir. Değinildiği gibi, tabakalaşma ile ilgili kuramında Lenski, muhafazakar düzen perspektifi ile aşırı radikal çatışma yaklaşımını birleştirme çabasındadır.

Bu kısımda, ister "düzen" perspektifi ister "çatışma" perspektifi olsun natüralistik sosyologların insan toplum ve doğa bilimleri kuramının elverişliliğine ilişkin olarak bir toplumsal bilim modeli oluşturmada temel varsayımları paylaştıklarını göstermeye çalıştık. Tüm natüralistik sosyologlar, doğanın sabit kanunlarla idare edilmesi gibi, insanın da öyle ya da böyle toplumsal dünya tarafından belirlen-

diğini kabul eden bir kurum sergilemeye çalışmışlardır. İnsanlar seçeneklere sahip olmakla beraber çoğunlukla bu seçenekler yapısal olarak belirlenmiştir. Toplumda faktörler bireyi sınırlamada ve eylemlerini belirlemede etkindirler. Ele alınan veya açıklanan varsayımlar değişiklik göstermekle beraber, natüralistik sosyologlar doğa ve toplum bilimlerinin benzerliğini kabul etmenin elverişliliği görüşünde birleşirler.

Fakat, aynı zamanda, natüralistik çerçevenin kendi içinde bir çeşitlilik vardır. Bu, gördüğümüz gibi vurgunun düzen ya da çatışma yönünde olmasını da içermektedir. O kuramcıların genel (grand) kuram veya daha sınırlı kısmi kurama dikkati yoğunlaştırmalarıyla da gösterilebilir. Farklılıklar yeni nedensel kuramcıların girişiminde olduğu gibi, kuramı varolan veriden hareketle oluşturma (tümevarımcı kuram-inductive theory) veya daha sonra deneysel olarak test edilebilecek önermeler üretmek amacıyla mantıksal yolla kuram oluşturma (tümdengelimci kuram-deductive theory) çabasında ve Lenski'nin tabakalaşma sistemi çözümlemesinde yaptığı gibi her iki yaklaşımın birlikte kullanılıp kullanılamayacağı görülebilir. (Bu farklılıkların her birinin kaynağı aynı şekilde hümanistik çerçevede de bulunabilir.) Biz natüralistik sosyologlar arasındaki esas farklılığın kuram oluşturmanın en iyi yoluna ilişkin düşünceye dayandırılacağı görüşündeyiz.

Natüralistik kuramcıların kuram oluşturmada kesinliği kabul ettiklerini ileri sürmek yerinde bir davranış olmakla beraber bu kabulün değişik düzeyleri bulunmaktadır. Gördüğümüz gibi bazı natüralistik sosyologlar kategoriler veya sınıflamalar biçiminde düzenlenen tanım ve kavramların geliştirilmesine önem vermektedir. Bu kuramcılar kuram oluşturmanın kavramsal düzeyinin çabucak geçiştirilemeyeceği konusunda birleşmektedir. Talcott Parsons (8. Bölümde tartışılan) önermelerden çok soyut kavram ve kategorileştirilmesini daha çok vurgulayan bilim adamlarından biridir. Diğer natüralistik sosyologlar çabucak kavramlarını tanımlamakta ve önerme geliştirmeye yönelmektedirler. Lewis Coser (Bölüm 5) bu yaklaşıma bir örnek oluşturmaktadır. Coser'in çalışmasında, her bir önerme yeni bir bölüme taban oluşturmakta, ancak bu önermeleri sistemli bir biçimde ilişkilendirme çabası çok azdır. Kuram birbirleriyle ilişkilendirilen bir grup önerme olarak tanımlandığından bazı kuramcılar sadece kavram geliştirmekle kalmayıp önermeler

geliştirmekte ve onları tek bir kuramda ilişkilendirme çabası gutunektedirler. George Homans'ın (Bölüm 3) alış-veriş (exchange) kuramına ilişkin çalışması buna bir örnek oluşturmaktadır. Bir diğer grup kuramcı ise, kuram geliştirmekten çok natüralistik model ışığında daha çok kuram eleştirisi ile ilgilenmektedirler. Robert Merton (Bölüm 2), sosyolojiye kuramsal kavrayışlar sunarken, kuramlarüstü (metatheoretical) yaklaşıma örnek oluşturmakta; boylece o ilişkilendirilen önermeler bütününden oluşan kuram formülasyonundan çok sosyolojik kuram hakkında yazmaktadır. Kavramlar, önermeler, ilişkilendirilen önermeler ve metateorilere ilişkin bu dört vurgu natüralistik sosyolojiyi kabulün değişik tiplerini temsil etmektedir.

Bundan başka natüralistik kuramın sadece doğa bilimleri ve toplum bilimleri benzerliğini (analogy) kullanmakla kalmayıp bilimlerin birliğini (unity) kabul eden bir yönü de vardır. Böyle bir anlayış topluma ilişkin tek bir kuramın (görünüşte ilişkili olmayan kısmi kuramlardan çok) ve böyle bir kuramın mükemmel bir biçimde tek bir bilimsel kuramda birleştirileceği görüşünü ileri sürmeye götürür. Burada, artık bilim adamlarının kendi alanlarında çalışırlarken bu birleşik bilgi kümesine dayalı modeli akıllarında tutmaları şeklindeki bir yaklaşıma gelmiş bulunuyoruz. Talcott Parsons (8. Bölümde tartışılan) tarafından temsil edilen genel veya modern sistemler kuramı bu yaklaşımın bir örneğini oluşturmaktadır. Genel sistemler kuramı tek bir doğa ve toplum bilimi kurmak amacıyla uzmanlar arasında iletişimi geliştirmek için ortak bir dil ve model gerekliliğini vurgulamaktadırlar.

Özetle, natüralistik kuramın, sosyoloji geleneğinin doğa bilimleri düşüncesinin içinde yer aldığı savunusunda olduğunu söyleyebiliriz. Fakat, bu model somuta uygulandığında natüralistik kuram değişik derecelerde ve tiplerde sözkonusu olur. Aslında, eğer birbirleriyle ilişkili önermeler ve empirik test edilebilirliği göz önünde bulunduran bilim felsefecileri tarafından öne sürülen katı kriterleri uygulamaya çalışsa idik sosyolojide çok az natüralistik kurama sahip olurduk. İdeal kuram ile hem toplumsal düşünce tarihinde hem de çağdaş kuramcıların çalışmalarında bulduğumuz kuramlar arasındaki farklılık sosyolojinin bitmeyen açmazıdır. Bizim çalışma nesnemizin karmaşıklığında dolayı çok değişik biçimlerdeki sosyolojik ürünlerimiz henüz bilimsel beklentilerimiz düzeyine ulaşmamıştır..

BÖLÜM II

YORUMLAYICI SOSYOLOJİYE KATKIDA BULUNANLAR

10.
Hayat Oyununda Oynama: Kuram Olarak Dramaturji

> *Tiyatronun kullandığı dil bu sosyolojik çalışmada çokça kullanıldığından, sahneyi anlatarak işe başlama girişimi isabetli olacaktır. Sahnede her türden sıkıntının bulunması da sahneyi değerli kılar. Yaşam aynen bir sahneye benzer, sıkıntılı ve iyi zamanı onun üzerinde geçiririz ve bu da zamanımızın tümü demektir. Fakat, sahne neye benzer, ve insanların yarattığı bu figürler nelerdir?* (Goffman, 1974:124)

Pek çok natüralistik sosyolojik kuramda esas vurgu, gruplar veya büyük toplumsal yapılar üzerindedir. George Homans'ın toplumsal davranışçılığı dışında[1] diğerleriyle etkileşim halindeki bireyler, kuramsal ilginin odak noktası değildir. Toplumsal gruplar ister çatışma, ister uzlaşım ya da iki sürecin sentezi anlamında çözümlenmiş olsun, kişisel davranış genellikle yapısal işleyişte o kadar da önemli bir şey değilmişçesine geçiştirilir.

Natüralistik sosyolojide birey, yapılaşmış toplumsal uyarana doğrudan cevap veren gibi görünür. İnsan ilişkilerine anlam yükleme ve yorumlama, natüralistik modele uygun olan belirlenmiş (deterministic) insan imajı uğruna geçiştirilir. Bu kuramların çoğunda (olası bir istisna olan alış-veriş kuramı dışında) insan etkileşiminin bir parçası olan inşa etme sürecini gösterir herhangi bir kanıt yoktur.

Sosyal psikoloji kuramları, vurguyu, *üründen* (product), etkileşimde bulunan, nihayetinde ürünü yaratan katılımcıların *dinamik sürecine* kaydırma girişimindedir. Vurgu toplumsal yapıdan çok insan aktörleri üzerindedir.

Bununla birlikte hatırlanması önemli olan bir nokta, toplumsal yapının kişinin davranışlarını belirlemesi ya da kişilerin davranışlarının toplumsal yapıya katkıları vurgularının, kuramcılarda faklı dereceleri vardır. İşlevselci düşünce öncekinin

[natüralistik olanın] karakteristiği iken sosyal psikolojik kuram, ikincisini [hümanistik olanı.] daha iyi temsil eder. Gördüğümüz gibi, Homans, bir kuramcı olarak, kariyerine işlevselci kampta başlar ve sosyal psikoloji kuramına yönelir. Diğer taraftan Erving Goffman, sık sık insan etkileşiminin çözümlenmesi ile ilgilenen bir kuramcı olarak sınıflandırılır, fakat eleştirileri, çalışmalarında onun insan davranışını belirleyen yapılaşmış durumların vurgusuna çok fazla yer verdiğini gösterir. Goffman, Homans gibi, naturalizmle aşırı hümanizm arasında bir yere yerleştirilebilir.[2]

Goffman'ın kuramı, Homans'ınki gibi, (daha geniş yapıyı değil de) bireyi çözümleme birimi olarak alır. Homans'ın aksine, kendi sosyolojik modelini geliştirmek için başka bir bilimsel kuram kullanmaz (Homans davranışçı psikoloji ve ekonomiden yararlanmıştı). Bu bölümün giriş alıntısında da görülebileceği gibi, Goffman, drama ve tiyatro benzetmesini (analogy), insanların davranışlarını betimlemede kullanır. Bu nedenledir ki, Goffman tiyatro sahnesinin görüntü ve dilini kullanan bir dramaturg (dramaturgist) olarak sınıflandırılır. 1959'da yazdığı *The Presentation of Everyday Life* (Gündelik Yaşamda Benliğin Sunuluşu) adlı çalışması ve, bundan sonraki bir dizi çalışmasında da kullanmaya devam ettiği bir çerçeve, toplumsal dünyada rol oynayan aktörler kuramı için bir temel oluşturur.

Gündelik Yaşamda Benliğin Sunuluşu

Goffman, toplumsal yapı yerine, öncelikle birliktelik *ya da yüz yüze etkileşim* ile ilgilenir. Yüz yüze etkileşim, Goffman tarafından "iki kişinin mevcut fiziksel varlıkları sırasında birbirlerinin hareketleri üzerindeki karşılıklı etkileri" (1959:15) olarak tanımlanır. Burada, genellikle bir dizi kişisel davranıştan oluşan bir durum sözkonusudur. Bir toplumsal durumdaki katılımcıların toplam etkinlikleri (activities) -ki bunlardan bir bölümü gözlemci, diğerleri katılımcıdır- *performans* olarak adlandırılır. Aktörler, bir *rutini* oynayan kişilerdir. Goffman, *rutini* "performans sırasında görülen ve belki diğer durumlarda da sergilenecek ya da oynanacak, önceden belirlenmiş eylem kalıbı (pettern of action)" olarak tanımlar (1959-16).

Goffman, performansı tartışırken kişinin diğerleri için düzenlediği gösteride kendi performansı konusundaki izlenimlerinin değiştiğini gözlemler. Kişi, kendi rolünde içtenlikle inandırıcı olabilir, fakat kendi performansı hakkında kuşkuya düşebilir. Örneğin, bir doktor belki bir hastalığı iyileştirmedeki yeteneği konusunda kuşku duyabilir. Bununla birlikte, tedirgin hasta ile olan ilişkisi sırasında hastayı "herşeyin düzeleceği" konusunda ikna etmeye çalışır. Günlük etkileşim sırasında, gösteriyi yapan kişi rolüyle alınır ve seyirci bu performansı kabul eder. Bir doktor sinüs enfeksiyonunu gidermesi için bir ilaç verdiğinde, bu davranışının hastanın ağrısının geçmesine yardımcı olacağına inanır ve hasta da genellikle bu tanı ve çareye güvenir.

Goffman'a göre, bu performansın iki bölgesi vardır: *Ön bölge* (front region) ve *sahne arkası* (backstage). *Ön bölge,* kişinin performansının, izleyenlere durumu tanımlamak için düzenli olarak genel ve sabit bir biçimde işleyen bir bölümüdür". Goffman 1959:22). Bu, ayrıca *görünüş* (appearance) ve biçim (manner) olarak daha da bölünebilecek olan bir *düzenleme* (setting) ve kişisel ufku da (Personal front) içerir. Doktor örneğini kullanırsak, onun günlük rutini uygun olarak donatılmış bürosunun düzeninde gerçekleşir. *Görünüş* "aynı zamanda performansı gösteren kişinin statüsünü bize gösterme işlevini yapan uyaranlar" olarak tanımlanmıştır (Goffman 1959:24). Beyaz önlük ve boyunda asılı steteskop bir doktoru bir büro memurundan ayıran uyaranlar olarak hizmet eder. *Biçim* (manner), "yaklaşmakta olan durumda oyuncunun yerine getireceği rol konusunda bizi uyarma işlevini gören uyaranlar"ı temsil eder (Goffman, 1959:24). Örneğin doktorun, hastayla ilişkisi süresince kendinden emin duygusuz, serinkanlı bir görüntü sergilemesini bekleriz.

Goffman (1959:48), kişinin rutini sırasında, kendi idealleşmiş görüntüsünü sergilediğini söyler. "Oyuncu, kendi ideal görüntüsü ile bağdaşmayan etkinlikleri, gerçekleri ve dürtüleri saklama eğilimi gösterir." Bir kişinin pek çok rutini olmasına karşın, kişi sanki bunlardan şu an ki çok önemliymiş gibi rol yapma eğilimindedir. Böylece doktor sevgili bir eş ve anne, şampiyon tenisçi, amatör şair olabilir fakat, muayenehanesindeyken doktor olarak rutini diğer rolle-

rını bastırır. Aynı biçimde, şampiyon bir tenisçi olarak tenis kortundaki rutini doktor rolünden önce gelir. Benliğin "idealleşmiş" görüntüsünün diğer bir parçası da; oyuncuların "rutinlerin mevcut rutinlerinin performanslarının ve mevcut izleyicilerle olan ilişkilerinin onlara özel ve önemli olduğu izlenimini" verme eğilimleridir (Goffman, 1959:48). Hiçbir hasta kendinin meta gibi görülmesini istemez. Doktor, uygun profesyonel davranışların gerektirdiği sınırların dışına çıkmadan, doktor-hasta ilişkisinin çok özel bir ilişki olduğunu vurgulamalıdır.

Performansın gösterildiği bu ön bölgeye ek olarak bir de sahne arkası vardır. Arka bölgenin tanınması, söz konusu olan izleyiciye bağlıdır. Bir doktorun muayenehanesi, randevular arasındaki kısa bir mola sırasında doktorun gömleğini çıkararak ayaklarını masaya uzatması ve hemşiresiyle şakalaşması sonucu küçük bir cennet olabilir. Hemşirenin, doktoru sahne arkasında gözleınleyebilmesine karşın, hastalar bunu yapamaz. Birkaç dakika sonra aynı muayenehane, tekrar konsültasyon odasına ve böylece ön bölgeye dönüşür.

Rutinler, sık sık tek başına gerçekleştirilmezler. Goffman, *takım* terimini "tek bir rutini sahnelemek için müşterek hareket eden bir grup insan" olarak tasarlar (1959:79). Böyle bir takım, bir doktor ve sekreteri, ya da bir başkan ve onun danışmanları olabilir. Goffman, (1959:82-83) takım performansının bazı temel elemanlarını şöyle gözlemler:

> *"İlk olarak, takım-performansı, sürekli ilerlemede gibi görünürken, takımın herhangi bir üyesinin, gösteriyi terk etme ya da bağlantıya uygun olmayan bir davranış sergileyerek sürekliliği bozma gücü vardır. Takımın her elemanı diğerlerine karşı doğru tavır ve davranışlara ve diğerleri de onun tavır ve davranışlarına güvenmeye zorlanır....*
>
> *Ikinci olarak, eğer takım üyeleri seyircileri gelmeden önce belirli duruma ilişkin tanımlamayı sürdürme için işbirliği yapmak zorundalarsa onların, bu belirli izlenimi öncelikle sağlamak durumunda olacakları açıktır....*

Böylece, takım arkadaşları, sık sık takım halinde hareket edecekler ve izlenimin korunmasına giren pek çok şey "aşinalık" (familiarity) olarak adlandırılabilecek haklarla kuşatılma eğiliminde olacaktır."

Goffman, (1959:86) ortak uyuşmazlığın "yalnızca takım üyelerinin ortak hareket etmesini engellemekle kalmayıp, takımca desteklenen gerçeği de zora sokacağını" iddia eder. Takım elemanları, rutin sırasında güvenilir olmalı, bu nedenle de dikkatlice seçilmelidirler. Bir hastayı diğerine çekiştiren bir hemşire, ortağının yetersizliğini onun müşterisine söyleyen bir davâ vekili, ya da başkanı bir suç işlemekle itham eden bir Beyaz Saray görevlisi gibi örnekler takım rutininin bozulmasına örnek oluştururlar.

Takım, seyircinin yararına bir rutin sergiler. Goffman (1959-105) takımı her şeyin yüzeyde görünmediği bir tür gizli topluluk" olarak görür şöyle devam eder:

Hepimiz bir takımda yer aldığımız için, dalaverecilerin sinsiliğini kendi içimizde taşımak zorundayız ve her takım belirli durumların bazı tanımlarının durağanlığını sağlamakla görevli olduğundan ve oyuncu da bunu başarabilmek için bazı gerçekleri gizlemek ya da önemsememek zorunda olduğundan, oyuncunun hileci kariyerini sinsi sinsi sonuna kadar sürdürmesini umabiliriz.

Bir oyuncu, bir karakteri başarıyla canlandırmak zorundadır. "Kriz" ya da "kesinti" anında oyuncu, "gösteriyi kurtarmak" için bazı niteliklere sahip olmalıdır. Goffman'ın (1959:212) tanımladığı oyunculara sıkıntı vermeyi önlemede kullanılan üç nitelik ve uygulama kategorisi vardır:

1. Oyuncuların kendi gösterilerini kurtarmak için kullandıkları savunma ölçütleri.
2. İzleyicilerin ve dışarıdakilerin oyuncunun gösterisini kurtarmasına yardımcı olmak için kullandıkları koruyucu ölçütler.

3. Oyuncuların, karşılarında bulunan dinleyici ve dışardakilerin koruyucu ölçütler kullanmalarını olanaklı hale getirmek için almak zorunda oldukları ölçütler.

Savunma ölçütleri dramaturjik bağlılığı (operasyonu maskelemek için neredeyse moral bir zorunluluk olan) dramaturjik disiplini (kişinin kendi rolüne sarılması ve kendi gösterisiyle sürüklenmemesini de içeren) ve dramaturjik dikkatliliği (oyunu sahnelemek için peşin olarak en iyi yolu belirleyen) içerir. Goffman, bağlılık, disiplin ve dikkatliliğin takımın oyununu güvenli olarak gerçekleştirebilmesi için gerekli üç nitelik olduğunu iddia eder.

En önemli koruyucu pratiklerden biri nezakettir. Hem oyuncular, hem de izleyiciler arka bölgenin kolay ulaşılabilir olmadığını bilirler. Goffman (1959:229) "bireylerin davet edilmedikleri bölgelerden gönüllü olarak uzak durduklarına" işaret eder. Etkileşimin dışarıdakilerin varlığı altında sürmesi gerektiğinde (iki grubun lokantada iki masada yan yana oturduğu zamanki gibi) nezaket, kişilerin kendi performanslarının farkında olmasını gerektirir.

Eğer "izleyici oyuncunun yararına nezaket ve koruyucu uygulamaları kullanarak gösteriyi anlamlı biçimde desteklerse" oyuncu da bu nezaketi olası kılacak bir biçimde davranmalıdır." Böylece "kibarlığa karşı kibarlık"a sahip oluruz (Goffman, 1959:234). Goffman, bir ziyaretçiye nezaketle patronunun orada olmadığını söyleyen sekreteri örnek olarak verir. Bu durumda, ziyaretçinin geri çekilerek, telefonda sekreterle orada olmadığı söylenen kişi arasındaki konuşmayı duymaması akıllıca olur.

The Presentation of Self'de (Benliğin Sunuluşu) Goffman toplumsal kuruluşları kapalı sistemler olarak alır; yani eldeki belirli bir performansı, diğer kurumların bu performans üzerindeki önemini dikkate almadan inceler. Goffman, bir kurumun görüntüleyebileceği değişik perspektifleri inceler (1959:240). Bunlar, teknik (kurumun verimliliğine göre çözümlenmesi); politik (talepler açısından), yapısal (statüler açısından), kültürel (kurumun moral değerleri açısından) ve dramaturjik (son birkaç sayfada açıklanan çözümlemelere göre) perspektifleri içerir. Dramaturji, benliği (self) toplumsal durumun belirle-

diği bir ürüne benzer biçimde, sahnedeki karakteri. kişilerin etkinliklerini ayrıntılı olarak belirleyen yazılmamış bir metnin bir ürünü olarak alır. Karakter. tiyatronun dışındaki geniş dünyayı gözönüne alınadan. tiyatro sahnesinin kapalı sistemi içinde varolur. *Bu aktörün en temel görevi, performans süresince göstereceği izlenimi idare etmektedir.*

Benliği (self) kapalı bir sistemin bir ürünü gibi görmek. Goffman'ın bir akıl hastanesindeki ampirik çalışmasında devam eder. Dramaturji, "hastahanede yatan birinin onun tarafından öznel olarak yaşanan haliyle toplumsal dünyası" Goffman'ın bulgularını sunduğu betimleyici bir çerçeve oluşturur (1961a:ix).

Barınaklar: Bir Tam Kurumun Ampirik Dramaturjik Çözümlenişi

Benliğin Sunuluşu, gündelik yaşamdan örneklerle dolu olduğu halde. ampirik araştırma kurama uymaz. Goffman'ın ikinci kitabı Asylums (Barınaklar) (1961a) kuramsal olduğu kadar metodolojiktir de. Veriler, akıl hastanelerinde dört yıldan fazla süren gözlemler sırasında toplanmıştır. Washington D.C. St Elizabeth Hastanesi'ndeki gözlemlerde bulunduğu yıllarda, Goffman "hastanedeki hastaların toplumsal dünyasını" öğrenmek isteyip (1961 a:ix), gözlem ve kavrayışlarını bir kuramsal perspektifte zekice birleştirdi.

Goffman'ın dramaturjisi. kapalı bir sistemin ürünü gibi düşünülen etkileşimle uğraşır. O *tam kurum* (total institation) diye adlandırdığı, şeyi kapalı sistemin ideal tipinin incelemesi için uygun bulur. Goffman "*total institution*", birbirine benzer durumlardaki insanların daha geniş toplumdan yeterli bir süre için koparılarak, hep birlikte, formel olarak yönetilen, kapalı bir yaşam sürdürmeleri olarak tanımlar (1961 a:xiii). Akıl hastaneleri, bu tanıma açıkça uymaktadır. Goffman, "tam kurum"u beş kategoriye ayırır:

1. *Yardıma muhtaç ve sakat insanları korumak için kurulmuş kuruluşlar; körler, yaşlılar, öksüzler, yoksullar için evler ve benzerleridir. (1961 a:4)*

2. *Hem yardıma muhtaç, hem de çevrelerindeki toplum için tehdit oluşturan kişiler için kurulmuş yerler: Verem sanatoryumları, akıl hastaneleri, cüzzam hastaneleri. (1961 a:4)*
3. *Üçüncü tip "total institution" toplumu kasıtlı tehlikelere karşı korumak için organize edilmişlerdir: Hapishaneler, ıslahevleri, savaş tutsakları ve toplama kampları (P.O.W. camps). (1961 a:4-5)*
4. *Dördüncüsü, mesleksel amaçlı ve o meslek dalında etkinlik göstermek amacıyla kurulan kuruluşlardır: Askeri barakalar, gemiler, yatılı okullar, çalışma kampları, birleşik koloniler ve büyük misyonlarda bu amaçlara hizmet için bulunan kimseler. (1961 a:5)*
5. *Sonuncusu, dünyasal işlerden el çekerek, hatta sıklıkla dinsel eğitim hizmeti vermek için kurulan merkezler, örneğin manastırlar, manastır kiliseler, rahibe manastırları. (1961 a:5)*

Goffman'ın gözlemlerine göre, geniş bir toplumda, insanlar değişik kişilerle birlikte dua etmek, yemek yemek, çalışmak ve oynamak için pekçok gruba katılma eğilimindedir. Bir "total institution"da herşey aynı insanlarla, belirli bir düzene göre, bir otorite altında, birlikle yapılır. Otorite sahibi kişi ya da yöneticiyle yönetilen kişiler arasında büyük bir uçurum vardır ve bu iki grup arasında toplumsal hareketlilik büyük oranda sınırlandırılmıştır. Bu nedenle, bir akıl hastanesinde iki farklı dünya var: Hastaların ve yöneticilerin dünyası. Goffman, dikkatinin çoğunu, bu "total institution"daki hastaların dünyası ve davranışlarının çözümlenmesine vermiştir.

Hastaneye yatan hastaya yapılan ilk şey, onu "eski" kişiliğinden sıyırmaktır. Hastaneye kabul edilme, hastalık öncesi durumdan hasta durumuna geçişi temsil eden çok dramatik bir değişimdir. Goffman (1961 a:140) "Bana göre hastalık öncesi durum, en azından bir parça hak, özgürlük ve kişinin doyumuyla başlar ve herşeyden sıyıran bir psikiyatrik korumayla sona erer"der. Goffman, bu sıyırmanın nasıl olası duruma getirildiğiyle ilgilenir. Goffman için (1961 a:168) bu kurumun yapısının bir sonucudur:

Böylece benlik (self), bir toplumsal sistemin üyeleri için yaygın olan düzenlemeler içinde yer alan bir şey gibi görünür. Bu anlamda benlik kişiye atfedilen bir özellik olarak değil, kişinin çevresindeki insanlarla kurduğu bağlantıda kullanılan toplumsal denetim kalıbının içindedir. Bu tür özel bir kurumsal düzenleme, oluşturucu olarak, benliği o kadar da desteklemez.

Bir akıl kurumunun iç yaşamını tartışırken Goffman, davranışı, yapı tarafından belirlenmiş olarak gördüğünü netleştirir. Hasta, kuruluşla birlikte tanımlanır ve kısmen yapı ile özdeşleşir, kısmen de onlara karşı davranır. Goffman, benliğin yapıya karşı olmak ve onunla işbirliği yapmak arasındaki bir denge gösterdiğini iddia eder. Benlik bu iki uç arasındaki dengeyi sağlar. Goffman, bunun yalnızca 'total institutionlar" içindeki insanlar için değil, daha büyük toplumun katılımcıları için de geçerli olduğunu önerir. İnsanlar, benliğin ortaya çıkması için toplumsal yapıları ya da örgütleri tanımlamak ve bunlara katılmak zorundadır.

Hem akıl hastanelerinde, hem de öteki toplumsal durumlarda, aktörler, sistemin işleyişini öğrenirler. Akıl hastanelerindeki hastalar, özel ayrıcalıklarını güvenceye almak amacıyla orada çalışanlara yaltaklanarak kendilerini sevdirmeye çalışıyor görünebilirler. Güçlülerin güçsüzlere hükmetmesi, diğer kurumlarda olduğu gibi, bir akıl hastanesinde bile görülme eğilimi olan bir manzaradır. Goffman'ın çözümlemesinin etkisi benliğin, sunulmasını portrelemektir. Tam kurumlar bile kişilerin, sistemin arzusuna göre oluşan ürünler olmadığını vurgular. Herhangi bir toplumsal ilişkide "her zaman kişinin kendisi ile tanımlamak zorunda olduğu kişiler arasında bir dirseklik mesafe bırakmak amacıyla bazı yöntemler kullandığını görürüz" (Goffman, 1961 a:319).

Goffman sosyolojisini, işlevselciliğin çokça yaptığı gibi toplumsal yapıların kişinin davranışı üzerindeki etkilerin çözümlenmesi ile sınırlamaz. Goffman'a göre geçişli (passing) ya da geçişsel (tansitory) durumlar, sosyolojik araştırma için verimli bir alandır. Böylesi geçişsel yapılardaki davranış tıpkı kurumlardaki davranışın

çözümlenmesinde kullanılan bakış açısıyla dramaturjik çerçeve içinde çözümlenebilir. Goffman'ın bir otobüs durağında ya da bir partideki gibi geçişsel durumlara ilgisi, onun sonraki çalışmalarına konu oluşturur.

İzlenimlerin İdaresi'nin Başka Örnekleri

Goffman'ın sonraki çalışmaları, gerçekten *The Presentation of Self*'in (Benliğin Sunuluşu) uzantılarıdır. *Encounters: Two Studies of Interaction* (1961b) (Karşılaşmalar: Etkileşimin İki Çalışması)da Goffman yüz-yüze ilişkileri, özellikle, insanların bu ilişkilerde nasıl idare ettikleri ile ilgilenmeye devam eder. *Encounters* "Kalıcı-olmayan toplumsal gruplarda" izlenim idaresinin (impression management) bir çalışmasıdır. Bu kitapta Goffman (s.4) "insanların görsel ve zihinsel olarak, bir süre için, dikkatlerini yoğun bir biçimde verdikleri" yüz-yüze ilişkiler konusunda yoğunlaşır. Bazı durumların çözümlenmesinde, Goffman, halâ kendi dramaturjik çerçevesini; yani yarı belirlenmiş, yarı yapısal sınırlayıcılara tepki olan rolünü beceriyle oynayan birey anlayışını kullanır. Birey, günlük yaşamda karşılaştığı kişilere karşı, benliğin izlenimlerini yaratıcı bir biçimde idare eder. Goffman'ın rol mesafesi tartışması buna bir örnek oluşturur.

Rol mesafesi, (role distance) "bireysel ve yerleşik (putative) rol arasındaki keskin ayrılık" olarak tanımlanır (Goffman, 1961 b:314). *Rol benimsemesi* ya da "role ilişkin olarak kabul edilmiş ifade" (Goffman, 1916. b:315), kişinin toplumsal statüsü ve oynadığı role göre değişir. Goffman, bir örnek olarak atlıkarıncayı kullanır. Ona göre, beş yaşına kadar, çocuk, sürücü olarak atlı karıncadaki rolüne sevgiyle sarılır. Beş yaşından başlayarak, yaş ilerledikçe bir ilgisizlik başlar. Goffman, büyüklerin rol yapmasının, ergenlik çağındakilerden farklı olduğunu, ve her ikisinin de rollere bağlılık açısından 4 yaşındaki birinden farklı olduğunu vurgular. Role bağlılık ve rol mesafesi kişinin yaş, cinsiyet, eğitim ve diğer ilgili değişkenlerini de içine alan statüsüne bağlıdır. Evli bir kadın profesör, "eş" rolüne, çalışmayan bir ev kadınından daha uzak olabilir. Bir eş ve 4 çocuklu bir anne, (sonuç olarak anne rolüne daha çok

ağırlık vereceğinden) bir eş rolüne, ilk evlendiği zamankinden ya da çocukları büyüdükten sonraki dönemdekinden daha uzaktır. Fabrikadaki bir ustabaşı, denetim görevleri arttıkça kalifiye bir işçi olarak kendi rolüne daha az bağlı kalır. Böylece hem kişiler arasında, hem de kişinin kendi yaşam çarkında rollere bağlılığı değişik derecelerdedir.

Goffman *Behavior in Public Places: "Notes on the Social Organization of Gathering* (Kamusal Alanda Davranış: Toplantı Organizasyonu Üzerine Notlar) (1963a)'da kalıcı olmayan sosyal gruplara, ilgisini sürdürdü. Burada Goffman, caddelerde, parklarda, lokantalarda, tiyatro ve dükkanlarda, dans salonlarında, buluşma yerlerinde ve diğer toplanma yerlerinde, bu gibi kurumlaşmamış durumlardaki yüz-yüze ilişkileri, benliğin sunuluşu açısından inceledi. Bu tür halka açık toplanma yerlerindeki davranışlar, kilise, aile ya da bir bürodaki gibi olmasa da insanlar, zamanlarının çoğunu bu yerlerde diğerleriyle etkileşimle harcadıklarından, sosyolojik açıdan incelenmeye değer. Ayrıca kişiler, bu geçişli durumlarda, diğerlerine karşı izlenim idaresinde dikkatlidirler.

Stigma: "Notes on the Management of Spoiled Identity" (Damga: Bozulmuş Kimliğin İdaresi Üzerine Notlar) (1963b) adlı eserinde Goffman, benliğin problematik sunuluşunun bazı yönlerini inceler. *Stigma*, "tam toplumsal kabul görme engeli olan kişileri" temsil eder (s.3). Damgalanmış, körler, azınlık grupları, ... her türden dolandırıcıları ve hatta çocuksuz evli çiftleri de kapsar. Goffman'a göre bu insanlar "ya *gözden-düşürülmüş* (discredifed) ya da *gözden-düşürülecek"* (discreditable) kişilerdir. Gözden düşürülmüş kişiler, fiziksel sakatlıkları olan, azınlık bir grubun üyesi olan, kadın, cüce ya da aşırı şişman kişilerdir. Yine kurumun yapısı ve durum göz önüne alındığında, damga genellikle kişinin tam kabul görülmek istediği gruba göre değişir.

Bir kadın avukata güvenilmeyebilir, ancak bir kadın kuaför için aynı şey geçerli değildir. Siyah bir işadamı, siyah toplum tarafından bütünüyle kabul görürken, elit kesimin yaşadığı yerde ev almak istediğinde damgalanabilir. Goffman, damgalanmış kişilerdeki izlenimlerin idaresi'nin tanımıyla ilgilenir.

Bu *gözden düşürülmüşlere* ek olarak, Goffman'ın *gözden-düşürülebilecek* diye adlandırdığı kişiler de vardır. Bunlar, kabul edildikleri standartlar dışında kalan, ancak göze batmayan kişilerdir (1963 b:5). Bu kişiler, özel kusurlarıyla ilgili bilgilerin idaresiyle ilgili, ilginç bir problem sergilerler. Görünüşte iyi giyimli bir satıcının, altı ayını vergi kaçırmak suçundan hapiste geçirdiğine ya da genç, çekici bir annenin kısır olduğuna dair hiçbir belirti yoktur. Bu tip bilgilerin ortaya çıkması, çıplak gözle görülebilenlerden daha farklı kaynaklar gerektirir.

Bu kitabın çoğu, damga problemleri ve damgalı kimselerin bu problemlerle nasıl başa çıktıkları ile ilgili kısa öykülerle doludur. Goffman'a göre damga, kişideki çeşitli durumların neden olduğu bir anormallik değildir. Herkes damgalanabilir, bu gerçekleştiğinde, bozulmuş kimliği düzeltmek için bir atılım yapılır. Goffman (1963 b:137-138), damganın "insanları damgalanmış ve normal diye ikiye ayıran somut bir durum" olmadığını.... Damgalanmış ve normal olanın kişiler değil, bakış açılarının olduğunu" vurgular.

Çerçeve Çözümlemesi: Deneyimin Organizasyonu Üzerine Bir Çalışma

Hepimizin yaşam sahnesi üzerindeki aktörler olduğu görüşü, Goffman'ın tüm çalışmalarında görülen bir temadır ve o bu nosyonu *Çerçeve Çözümlemesi* (Frame Analysis) (1974) adlı yapıtında geliştirir. Goffman (1974:14) bu çalışmasında, daha önce uğraştığı malzeme ile uğraştığını kabul eder- "hile, aldatmaca, karşı oyunlar, bunların pekçok türünün gösterilmesi ve diğerleri üzerine bir çalışma" der. Goffman (1974:14), bu çalışmasında, "bu başlıklar altında düşüncelerini düzenlemeye ve genel durumu yeniden inşa etmeye çalıştığını" söyler. *'Frame Analysis'*, Goffman'ın amacı olan genel bir kuramsal durumu gerçekleştirmede yetersiz kalmakla beraber, onun dramaturjiyi kullanmaktaki ustalığının bir diğer eşsiz örneğini sergiler.

Frame analysis, temel olarak öznel gerçeğin bir çalışmasıdır. *Çerçeve*, olayları yöneten organizasyon kurallarının -en azından

toplumsal olan- ve bizim öznel katılımımız olan durumların tanımlanması olarak tanımlanır (1974:10-11). Bu tanıma uygun olarak çalışması. Deneyim Organizasyonu Üzerine Bir Çalışma olarak adlandırılabilir. (*An Essay on the Organization of Experience*) Goffman (1974:13), çalışmasının, toplum organizasyonun bir tartışması olmadığını vurgular:

> *Toplumsal organizasyon ve toplumsal yapının, sosyolojinin esas konusunu oluşturup oluşturmadığı konusunda hiçbir şey iddia etmiyorum. Bu konular, çerçeveye hiç dokunmadan çalışıldı ve çalışılmaya devam edilebilir. Ben, toplumsal yaşamın yapısını değil, toplumsal yaşamın herhangi bir anından, bireysel deneyimlerden sözediyorum. Kişisel olarak, toplumu birincil, kişinin ona katılımını ikincil olarak düşünüyorum; bu rapor ikincil konularla ilgilidir.*

Çerçeveler, kişinin olaylarla ilgili deneyimlerini organize eder ve gerçekliğin değişik derecelerini içerir. Öznel olmalarına karşın, sadece zihinsel temelli değildirler. Etkinliklerimizi kurallar, normlar yönlendirir ve biz, belirli bir durum için uygun çerçeveyi uygulamayı öğreniriz. Belirli bir etkinlikte, kullandığımız çerçeve gerçekten neler olup bittiğini tanımlar. Bir şaka mı, kaza mı, hata mı, rüya mı, aldatmaca mı, yoksa oyunsal bir başarı mı? Diğer bir deyişle, her durumu okumak, anlamlandırmak, fakat bunları, var olan belli norm ve kuralları kullanarak yapmak zorundayız.

Goffman'ın çalışmaları boyunca, izlenim idaresi (impression management) temasını yine bulabiliriz. Bir kişinin sunduğu benlik, var olan durumla uyumludur. Bu benlik, çerçeve tarafından belirlenen kurallar ve normlara uygun bir davranış olarak gösterilir. Goffman'ın gözlemlediği gibi (1974:573-574):

> *"Rol ve kişiler arasında bir ilişki vardır. Fakat bu, ilişki, benliğin* bir an için göründüğü ve rolün oynandığı etkileşimci (interactive) sisteme -çerçeveye- karşılık verir. ***Böylece benlik, olayların ardında yarı gizli durumdaki bütünlük değil, ama kişinin olaylar sırasında değiştirebileceği bir formüldür.*** Burada açıklandığı gibi,

böylece bizim nerede ve nasıl görüneceğimiz ortaya çıkar. (Italikler yazar tarafından eklendi).

Bütün çalışmalarında olduğu gibi Goffman, bu son çalışmasında da sosyolojiyi, kurumsallaşmış davranışı olduğu kadar kurumsallaşmamış davranışı da incelemesinin önemi konusunda duyarlı hale getirmeye çalışır. Goffman, olayların sistematik çözümlenmesinde, sıkıcı giden bir kokteyl partisinde ilgisiz bir gözlemcinin konumunu kullanmıştır. O benliğin ifadesinde, izlenimlerin kişi tarafından nasıl idare edildiğini özel olarak vurgulayarak, yüzyüze etkileşimde görülen davranışın nesnel bir tanımlamasını yapmaya kalkışır. Sosyolojide yapısal çözümlemenin önemini gözardı etmeksizin, Goffman, sıklıkla geleneksel sosyolojik çözümlemede ihmal edilen "bireyin fiili katılımlar" (individual's current involvement) veya durumlar içindeki gerçek davranışı üzerine odaklanmayı seçer.

Goffman'ın Dramaturjisinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi

Goffman'ın sosyolojiye yaklaşımı, bilimsel modelden hümanizme doğru bir kayışı sergiler; yani Goffman, önceden belirlenmiş önermeler ve kuramlara uygun davranışının soyutlamalarından çok, kişileri göründükleri gibi incelemekle ilgilenir. Onun hem insanlarla ilgili modeli, hem de sosyolojik kuram kavramlaştırması, buraya kadar incelenen yaklaşımlardan bir ayrılmayı gösterir.[3]

Yapısal işlevcilik ve onun yan dalı olan alış-veriş (exchange) kuramı kişileri az ya da çok toplumsal yapılar tarafından belirlenen olarak görür. Daha önceki bölümlerde, Merton, Parsons ve Blau ile, bir ölçüde Homans'ın kişilere bakış açısı, toplumsal yapılar tarafından belirlenmiş ürünler şeklinde olduğunu gördük. Goffman, buraya kadar söz edilen kuramcılardan daha fazla olmak üzere kişiye belli ölçüde rolünde serbestlik verir. Bu bölümde daha önce tartışılan *rol mesafesi* (role distance) ve rol benimsemesi (role embracement) kavramlarında olduğu kadar Goffman'ın izlenim idaresi (impression management) tartışmasında (ki bu hatalara ve yanlış anlamalara yol açıyor), bu özellik (rolden belli bir derecede serbestlik) görülebilir.

Cuzzort ve King'in (1976:254) de gözlemlediği gibi, Goffman'ın kişileri artistler ve bu artistlerin karşısında olan artistlerdir. Toplumdaki aktörler, izlenimlerini sürdürmek için sürekli, çalışma halindedir. Onların mutlaka normatif ölçütlere uygun biçimde hareket etmeleri gerekmez. Onlar daha çok "bu ölçütlerin gerçekleştiği, ikna edici izlenimi kullanan" mühendislerdir. (Goffman, 1959:251). Goffman'ın kuramında, insan modeli varsayımları, bu noktada, tartışılan diğer kuramcılardan farklıdır. Parsons, Merton, Homans ve Blau'nun kadın ve erkekleri, kendileri için yararlı ve değerli olan, akılcı (rasyonel) amaçlar peşindedirler. Gouldner (1970:383) dramaturjinin "Benliği, gerekli değerlerden yoksun, saf meta olarak ele alan ve ifade eden; ruhunu satmanın sosyolojisinden" farklılığını gözlemler. Amaçlar, maddenin yararlılığına değil, olması arzu edilene dayanır.

Goffman için insan, diğerleri üzerinde bırakmak istediği izlenim ile uğraşır. Eleştiriler bunun insana bakışın dar bakış açısı olduğu yönündedir. Blumer'in de söylediği gibi (1972:52):

> *İnsanların diğerleri tarafından nasıl görüldükleri konusunda duyarlı oldukları gerçeğini gözardı etmeden, bu tür bir benliğin farkına varılmasının, insanların başlıca ilgi duyduğu konu olduğunu varsaymak bir zorlamadır. Topluluk içindeki insanlar, sürekli kendilerinin nasıl görüldükleri ve bunu nasıl etkileyebileceklerine dikkat etmezler. Değişik zamanlarda insanlar bunu yaparlar; bunu bazıları diğerlerinden fazla yapar, ancak bu, insanların kendileri ile olan etkileşiminde merkezi konuyu oluşturmaz.*

Goffman'ın (1959:253) sunduğu şekliyle benlik, gelecek bölümde de göreceğimiz gibi sembolik etkileşimcilerde olduğu kadar önemli ve gelişen birşey değildir: "benlik böylece, insanların temel kaderi olan doğmak, büyümek ve ölmenin oluşturduğu özel bir yere sahip organik bir şey değil, dramatik bir etkidir."

Goffman'ın benliği ele alışı, ardında sayısız yanıtlanmamış sorular bırakır. Gouldner (1970:380), Goffman'ın yetersiz kaldığı dört temel soru yöneltir.

1. Neden diğerleri değil de bazı benlikler (selves) aktörler tarafından seçilir ve sunulur?
2. Önceden önerilen benlik neden bazılarınca reddedilir ya da kabul edilir?
3. Bazı benlikler, sonuçları bakımından kendisi ve diğerleri için daha mı tatmin edicidir?
4. Güç ve zenginlik, benliği başarılı bir biçimde yansıtacak kapasiteyi etkileyen kaynakları nasıl sağlar?

Goffman'ın çözümlemesi, bu önemli soruların hiç biri ile yeterli uygunlukta uğraşma becerisini göstermez.

Dramaturji ile sunulan toplumsal dünya görüşü, özü itibarıyla kapalı bir sistemdir. "Toplumsal bir kuruluş, içinde belirli bir etkinliğin düzenli olarak yer aldığı, algılamanın sabit engellerle çevrildiği özel bir yerdir" (Goffman, 1959:238). Gördüğümüz gibi, Goffman, toplumsal yapının kendisinden çok aktörlerin kendi deneyimlerini öznel bir biçimde örgütlemeleri ile ilgilenmiştir. Bu özel durum, Goffman'ın kuramsal düşünceleri için veri sağlar. Gouldner'in (1970:379) dramaturji değerlendirmesinde gözlediği gibi:

> *Bu, parçalılığa dayanan ve yaşamı kişilerarası dar ilişki çerçevesinde yaşandığı haliyle gören, tarihsel olan ve kurumsal olmayan (noninstutional), tarih ve toplumun ötesinde bir varlık ve sadece hareket halinde, kısa süreli bir toplumsal kuramdır. Toplumu, çevresinden kopan parçalara karşın, hizmet sunmaya hazır olan, esnek, katı bir silgiye benzeten Parsons'un tersine, Goffman'ın toplumsal yaşam imajı, iyi oturmuş ve katı toplumsal yapılardan değil, ancak insanların tehlikeli bir biçimde, birkaç adımda geçmek istedikleri, kenarları dar, çapraz, iğreti bir asma köprü şeklindedir.*

Bu görüşte insanlar, kültürel olarak belirlenmiş rollerden ayrılmaya çalışan ve toplumsal yapılarla ilgilenmeyen yarış adamları ve akrobatik aktörlerdir. Onlar sistemin bir ürünü gibi görülmekten çok, benliklerini geliştirmek için "sistemi yapan" olarak görülürler.

Önemle hatırlatmak gerekir ki, Goffman kültür, toplumsal yapı veya gücün varlığını hiçbir zaman inkar etmemiştir. Gerçekten Goffman dramaturjinin toplumsal gerçekleri inceleyen tek yaklaşım olduğunu belirtir (1959:238). Bir kuruluş, yapısal, kültürel ya da politik olarak gözlenebilir ancak dramaturjik olarak ta gözlemlenmelidir. *Çerçeve Çözümlemesi*'nde (1974:13) gördüğümüz gibi, Goffman sosyolojinin ana konusu olan toplumsal yapıların incelenmesi ile ikinci derecede ilgilidir.

Aynı zamanda Goffman, sosyolojide çoklukla bulunan bilimsel modeli de eleştirir (1971:xv-xvi):

> *Eğer bilime uygun düşen tarzda davranırsanız bilim ortaya çıkar gibi bir varsayımda, bir çeşit hoşa giden büyü var gibi görünüyor. Fakat durum öyle değildir... Natüralistik çalışma alanları bu yöntemlerle, ortaya çıkmamıştır. Toplumsal etkinlik görüşümüzü yeniden düzene koymak için kavramlar ortaya konamadı. Sürekli olarak içinde çok sayıda olgunun yer alabileceği, çerçeveler kurulamadı. Günlük davranışın kavranması gerçekleştirilemedi.*

Goffman'ın kendisi, görüşlerini destekleyecek veriyi toplamak için "sistematik olmayan, doğal gözlem" yöntemini kullandı. Son çalışmalarında gazeteler, televizyon programları ve öyküleri de içine alan iletişim medyası üzerinde durmaktadır. O, sosyolojik bir yaklaşımla bu gözlemlerden dramaturji dediği şeyi yaratır. Onun kurama yaklaşımı, önerisel kuramlaşma'dan (propositional theorizing) çok hümanistik sanatsallığı izler görünür. Sonuç, kuramlaştırmada yaratıcı bir atılım ve yüzyüze ilişkilerin içyüzünü kavrayan bir anlatımdır.

Özet

Erving Goffman, insanların kendilerini diğer insanlara sunuşunun, sosyolojik çözümlemesi için tiyatronun dili ve betimlemesini kullanır. Bu, kendilerinin etkinlikleri ve ürünün başarısı, performansı yönlendiren kurallar ve ölçütler olduğu kadar, yapısal sahne donanımları, sabit yapı ya da geçişsel durumlar tarafından da belirlenir. Sahnenin yapısı ve oyun metni, Goffman'ın dramaturji çalışmalarından tam anlamıyla uzak kalmasına karşın çözümlemenin odak noktasını, bireysel aktörün performansı oluşturur. Onun ilk büyük çalışması *The Presentation of Self in Everyday Life*, (Gündelik Yaşamda Benliğin Sunulması) insan davranışının çözümlenmesi için tema oluşturur. Toplumsal çevre tarafından tasarımlanan metne göre, yaşam dramındaki aktörleri kişiler oluşturur. Onlar, kısmen metni izlerler, kısmen de ona karşı hareket ederler, kişiler, kabul gören bir benlik imajı sunabilmek için "sistemi işletirler."

Sonraki çalışmalarında Goffman, sosyologlar için kalıcı olmayan toplumsal grupların incelenmesi gereğini vurgular. Bu geçişsel gruplar, sokaklarda, parklarda, lokantalarda, tiyatrolarda, dükkanlarda, dans salonlarında, buluşma yerlerinde ve diğer toplanma yerlerindeki yüzyüze karşılaşmaları kapsar. O, ayrıca herhangi bir biçimde damgalanmış kişilerin, bu damgalara karşın benlik sunumunu nasıl kullandıkları konusu üzerinde de durur. Ayrıca, vurgulanan nokta, izlenim idare etme yolları, ya da kadın ve erkeklerin kendilerini diğerlerinin görmek istedikleri biçimde takdim etmeleridir.

Goffman'ın diğerlerine inandırıcı bir eylemin sunulmasında, kişileri "karşı-artistler" (con-artists) olarak ele alması, yapısal işlevselciliğin determinizminden bir ayrılıştır. Bu nedenle, Goffman, genellikle *sembolik etkileşimci* olarak etiketlendirilir. Blumer'in dramaturjiyi eleştirisinde gördüğümüz gibi; muhtemelen bu hatalı bir etiketlendirmedir. Goffman eylemi gösterir, ancak etkileşimi (interaction) göstermede başarısızlığa uğrar. Sembolik etkileşimciler için etkileşimi "ben" artı, benliği mümkün kılan bir diğeri "biz" oluşturur. Benlik, yalıtılmış bir durumda gösterilemez; O, daha çok, toplumsal dünyada, diğer aktörlere tepki verme ve yaratıcı yorumdan oluşan devam eden bir süreç içindedir. Bu, yorumlayıcı yaratıcı ve oluşmakta olan benlik, gelecek bölümün konusunu oluşturan, Herbert Blumer'in sembolik etkileşim kuramının temelidir.

DİPNOTLAR

1. Homans, bireylerin davranışlarını inceleyerek tümevarımcı sosyolojik kuramdan yana olmasına karşın, onun insan modeli deterministiktir ve bu model kuram için açık bir şekilde natüralistiktir. Bu bölümde göreceğimiz gibi, Goffman'ın insan modeli, bir ölçüde belirlenmiştir ve belki de Homans'ın kuramından fazlaca uzak sayılmaz. Goffman'ın kuram kavramlaştırması ve onun insal veri kaynaklarını becerikli bir biçimde kullanması, onu natüralistilikten uzaklaştırıp kuramsal çizginin diğer ucunda yer alan hümanistik yaklaşıma doğru götürür.
2. Goffman işlevselciliğin etkisinin fazla olduğu bu dönemde sosyoloji eğitimi görmesine karşın, birey üzerinde durmasında olduğu kadar kuramsal önermeleri desteklemek için veri toplama tekniklerinin seçimi ile de işlevselcilikten önemli bir ayrılışı temsil eder. Goffman'ın Amerika'da sosyal psikolojiye yataklık etmiş Şikago Üniversitesi'nin eğitiminin bir ürünü olması önemsiz değildir. Öte yandan Homans, Amerikan işlevselciliğinin korunduğu Harvard'da eğitim görmüştür.
3. Gamson (1975) Çerçeve Çözümlemesini (Frame Analysis) değerlendiren makalesinde onun kuram yaratımı açısından natüralistik tarz içine oturtulup oturtulamayacağı konusunda spekülasyon yapma girişiminde bulundu. O özellikle, metodolojik sorunlar ve Goffman benzeri araştırmacıların eğitiminin yapılabilirliği ile ilgilendi.

KAYNAKLAR

BLUMER, HERBERT

1972 "Action vs. Interaction" *Society* 9 (Nisan): 50-53.

CUZZORT, R.P., and E. W. KING

1976 *Humanity and Modern Social Thought*. Hinsdale, Ill.: The Dryden Press.

GAMSON, WILLIAM

1975 "Review Symposium." *Contemporary Sociology 4* (Kasım): 603-607.

GOFFMAN, ERVING

1959 *The Presentation of Self in Everday Life.* Garden City N.Y.: Doubleday Anchor.

1961a *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates.* Garden Cit. N.Y.: Doubleday Anchor.

1961b *Encounters: Two Studies of the Sociolgy of Interaction.* Indianapolis: The Bobbs-Merrill Co., Inc.

1963a *Behavior in Public Places: Notes on the Social Organization of Gatherings.* Glencoe. Ill.: The Free Press of Glencoe.

1963b *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity.* Englewood Cliffs. N.J.: Prentice-Hall. Inc.

1971 *Relations in Public.* New York. N.Y.: Harper Colophon Books.

1974 *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience.* New York. N.Y.: Harper Colophon Books.

GOULDNER. ALVIN

1970 *The Coming Crisis of Western Sociology.* New York: Basic Book. Inc.

11.
Sembolik Etkileşimci Perspektif: İnsan ve Anlam

Amacım, insan toplumunun doğasını George Herbert Mead'in bakış açısından göründüğü haliyle tanımlamaktır. Düşünce şemasında çok önemli bir yer verdiği halde, Mead insan toplumunun karakterinin taslağına ilişkin çok az şey yaptı. Onun asıl ilgisi felsefenin ana sorununa yönelikti. İnsan toplumu üzerine düşüncelerinin gelişimi de daha çok bu sorunların üstesinden gelmekle sınırlıydı. Bütün yapmak istediği, bilincin, aklın, nesneler dünyasının, kişiliğe sahip organizmalar olarak insanoğlunun, yapılaşmış eylemler şeklindeki insan davranışının... ortaya çıkmasının temel koşulunun insanın grup yaşamı olduğunu göstermekti. Bu doğrultuda parlak katkılarını yaparken insan toplumunun kuramsal bir şemasını çizmedi. Ancak, böyle bir şema onun çalışmasında içkindir. Bu sonuç, onun ana konulardaki çözümlemelerinin karmaşasında iz sürmek yoluyla inşa edilebilir (Blumer, 1966:535).

Sembolik etkileşim, psikolojik bir gelenekten doğan bir Amerikan sosyolojisi ekolüdür. William James, James Mark Baldwin ve John Dewey gibi Amerikalı sosyal psikologların çalışmaları, Amerikan sosyolojisi içinde sosyal-psikolojik kuramın gelişmesini sağlayan Charles Horton Cooley'i etkilemiştir. Cooley'in (1930), insanların biribirleri hakkındaki tasarımları (imagination) toplumun katı gerçekleridir, şeklindeki belirlemesi öznel dünya gerçekliğini anımsatır. Cooley'in çağdaşı William Isaac Thomas da nesnel gerçekleri ihmal etmeksizin özneli inceleme gereğini vurgulamıştır. Bu onun, insanlar şeyleri gerçek olarak tanımladıklarında, öznel tanımlamalar nesnel gerçek sonuçlara sahiptir şeklindeki iddiasında belirginleşir. (Thomas, 1923:41-43). Thomas'ın sosyologlara

anımsattığı, insanların olgulara yüklediği öznel anlamların nesnel sonuçlara ya da neticelere sahip olduğudur. Sosyal psikoloji gerçekliğin her iki boyutunun da farkında olmalıdır.

Sembolik etkileşim tarihinde her ne kadar sosyolog Cooley ve Thomas önemli bir yer tutuyor olsalar da, yirminci yüzyıl başlarında yaşamış Amerikalı çağdaşları felsefeci George Herbert Mead, bu bakış açısının en etkili kurucusu kabul edilir. Mead, sosyolojik düşünce için *hem* açık, ya da nesnel, *hem de* kapalı ya da öznel davranışın önemini vurgulayan bir yaklaşımı kabul etmiş ve geliştirmiştir. Mead'ın konumu, yalnızca tasarımların (imaginations) konu olduğu Cooley'ın uç öznelciliği ile yalnızca somut toplumsal fenomenlerin veya "toplumsal olguların" (social facts) sosyolojik çözümlemede uygun nesne olduğu şeklindeki Durkhem'in uç nesnelciliği arasında bir yerdedir.

Sembolik etkileşim[1] ile natüralistik perspektif karşılaştırıldığında, ikincisinin öznel anlamın ihmali pahasına toplumun nesnel yönlerini vurguladığını, söyleyebiliriz. Sembolik etkileşimci gelenek, sosyolojik çözümlemenin bu ihmal edilmiş boyutunu, yani, insan davranışının öznel ve yorumlayıcı yönlerinin çözümlenmesini, öne çıkarmıştır. Sembolik etkileşimciliğin bireyi, nesnel yapı ya da durum tarafından belirlenmiş bir ürün olmaktan çok, en azından kısmen özgür bir birimdir. Sembolik etkileşimci yaklaşım, eylemi toplumsal bir uyarana doğrudan bir tepki olarak almak yerine, sosyolojik aktörün nesnel uyaranı öznel tanımlaması ya da yorumlamasını ele alma zorunluluğunu vurgular.

George Herbert Mead nesnel dünyanın gerçekliğini ve onun insanoğlunun gelişimindeki rolünü kabul etmiş fakat, o aynı zamanda bu nesnel dünyanın içinde yer alan insanın öznel yorumuna da yer vermiştir. Başlangıçtaki alıntıdan da açık olduğu gibi, Blumer'in çalışmaları çok fazla Mead'ın etkisi altındadır. Bu etki, öğrencisi Blumer'in kurama etkisine geçmeden önce Mead'ın sembolik etkileşimciliğin klasik formülasyonunu kısaca tekrarlamamızı gerektirmektedir.

Mead'in Sosyal Psikolojisi

Mead'in Sosyal Psikolojisine toplumsal gerçekliğin durağan bir görünümden çok süreçsel kavranışı görüşü egemendir. Hem insanlar hem de toplumsal düzenleri, tamamlanmış olgular değil, *olma* sürecindedirler. Mead, bireyin toplum dediğimiz bu örgütlenmenin bir üyesi haline nasıl geldiği karmaşık sorunuyla uğraşmıştır.

Mead'ın açıklamasına göre benlik (self), daha geniş olan yapının nesnel gerçekliğinin bir içselleşmesini (ya da öznel bir yorumunu temsil eder. Gerçekten de benlik) kişinin "genelleştirilmiş diğerleri" (generalized other) ya da daha geniş topluluğun toplumsal alışkanlıklarının içselleştirilmesidir. Bu "ben"in (I) ya da kendinden benliğin (self) ve "bana"(me) ya da kişinin toplumsal yönünün diyalektik bir ürünüdür. Böylece her kişinin benliği, biyolojik ve psikolojik "ben" (I) ile sosyolojik bir "bana"nın (me) bir bileşimidir. Bu benlik, kişiler "diğerlerinin rollerini almayı" öğrendikçe ya da *oynamaktan* çok onlara *katıldıkça* gelişir. "Oyunda" (play) çocuk, yalnız kendi davranışının farkındadır. Oyuncak bir bebek ya da kamyonla oynarken, çocuğun başkalarınca oynanan rollerin farkında olmasına gerek yoktur. Fakat, bir oyuna (game) katıldığında oyuna katılan başkalarının rollerini de düşünmek zorundadır. Bu, her bir oyuncunun yine oyuncu olan diğerlerinin gerçekleştirilen (actual) davranış ve beklenen davranışlarının bilincinde olmasının gerektiği bir beyzbol oyununda da görülebilir. Aynı model, kişinin rolünü çevresindeki diğer kişilerin rollerini bilerek ve kabullenerek oynadığı yaşam oyunları için de geçerlidir. Örneğin, bir koca ve baba, karısı ve çocuklarının oynadıkları rollerin farkında olarak rolünü oynar. Bir bakan, rolünü kabinedeki diğer üyelerin rolleri ışığında oynar. Böyle bir rol alma aktörün, oyuna katılan diğer aktörlerin bakışı açısını paylaşma olanağı sağlar.

Mead, insanların yalnızca başkalarının farkında olmadığı, fakat kendilerinin farkında olma kapasitesine de sahip olduklarını belirtir. Böylece kişiler, yalnız diğerleriyle değil kendileriyle de sembolik etkileşime girmiş olurlar. *Sembolik etkileşim*, tek başına en önemli sembol olan dilin kullanımı ve jestler aracılığıyla gerçekleşir.

Semboller olmuş bitmiş gerçeklikler değil, daha çok devam eden bir süreç halinde bulunurlar. Bu, çoğu sembolik etkileşimci çözümlemenin konusu olan *anlam*'ın (meaning) taşınması sürecidir. İnsanlar etkileşimdeyken konvansiyonel sembolleri öğrenir, ve bunları bir oyunda başkalarının rollerini almak amacıyla kullanmak üzere edinirler. Örneğin, bir icracı, coşkulu bir alkışın dinleyicinin kendi performansından en hoşnut olduğu anı gösterdiğini bilir. Kendini dinleyicilerden birinin yerine koyarak, tekrarın takdirle karşılanacağını bilir. Fakat, gerçekten de sanatçının tekrar etmek zorunda olmadığını da anımsamak gerekir; o yalnızca perdenin indirilmesini isteyerek etkileşimi değiştirmede özgürdür. Aslında tüm etkileşimlerde bu böyledir; kişiler alternatif eylem tarzlarıyla etkileşimi uyarlayabilirler. Mead için sosyolojinin konusu, toplumsal durumlarda, farklı aktörler arasında örgütlenmiş ve kalıplaşmış etkileşimdir. Bireyden çok toplumsal grubu, öznelden çok nesnel gerçekliği vurgulayan işlevselci dönemde ise, bu Meadcı geleneği ayakta tutmayı başaran kişi, Mead'ın öğrencisi Herbert Blumer olmuştur.

Sembolik Etkileşim: Bakış Açısı ve Yöntem

Blumer'e (1969:2) göre sembolik etkileşimcilik aşağıda belirtilen üç önermeye dayanır:

1. "İnsanlar şeylere karşı, şeylerin kendilerine ifade ettiği anlamlara göre tavır alırlar."
2. Bu anlamlar, "birinin muhataplarıyla olan etkileşimi"nden çıkarsanır.
3. Bu anlamlar yorumsal bir süreçte değişime uğrar.

Bir nesnenin kendinde, kişiye anlam ifade eden bir özellik yoktur. Bir yılana anlam yüklenmesi örneğini alalım. Bazıları için yılan, iğrenç bir sürüngen, doğabilimciler için ise doğanın hassas dengesindeki halkalardan biridir. Bir insanın bahçesinde gördüğü zararsız bir yılanı düşünmeksizin öldürmesi ya da doğanın bir güzelliğinden

büyülenmişçesine seyretmesi, o kişinin bu nesneye atfettiği anlama bağlıdır. Bu anlamlar başkalarıyla girilen etkileşimden çıkarsanır. Babası doğabilimci ve hayvanlar alemini erkenden tanımış biri ile, yılanla tüm ilgisi sadece Yaratılış Hikayesinde Adem ile Havva'nın yılanla karşılaşmasını okumuş olmaktan gelen bir delikanlının tepkileri doğal olarak çok farklı olacaktır. Bütün nesneler benzer biçimde direkt olarak değil de, onlara yüklenen anlamlarla karşılanırlar. Bu anlamlar, diğerleriyle, özellikle de önemsenmiş diğerleriyle etkileşimden elde edilmiştir. Blumer'in (1969:4-5) gözlemlediği gibi, "Bir şeyin bir kişiye ifade ettiği anlam, diğer kişilerin o şeye ilişkin olarak kendisine davranma biçimi aracılığıyla oluşur. Bu davranışlar, o kişide şeyin tanımını oluşturma işlevi görürler." Anne ve baba, bir bahçe yılanından korkmayan çocuklarına bu davranışını teşvik edici bir şekilde davranırsa, çocuk bu davranışını sürdürecektir. Fakat, anne-baba ve oyun arkadaşları çocuğun davranışını tasvip etmezlerse çocuk yalnız davranışını değil, nesneye yüklediği anlamı da değiştirebilecektir.

Ancak, doğa aşığı ile yılandan nefret edenlerin, yılan nesnesinin bu iki uç anlamını otomatik olarak içselleştirmediklerini hatırlatmakta yarar var. Bulumer (1969:5) şöyle der:

> *Aktör, içinde bulunduğu durumun ve eyleminin ışığında, anlamları seçer, kontrol eder, askıya alır, yeniden gruplandırır ve dönüştürür. Dolayısıyla, yorum, sadece yerleşik anlamların otomatik bir uygulaması olarak değil, fakat, içinde anlamların ve gözden geçirmenin, eylemin yönlendirilmesi ve şekillendirilmesine yarayan araçlar olarak kullanıldığı bir biçimlendirme süreci olarak görülmelidir.*

Bu yorumlama süreci için, birlikte çalıştığı evli bir erkeğin, kendisini her akşam eve bırakmasını kabul eden genç kadın örneğini verebiliriz. Kadının bunu yalnızca bir arkadaşlık ve komşuluk jesti olarak kabul ettiğini varsayalım. Adamın, eve gitmeden önce bir yerlerde durup birlikte içki içmeyi teklif etmesi, yorumlanması gereken yeni

bir uyaran demektir. Adamın, evliliği ile ilgili bazı sorunları onunla tartışmak isteyerek devam eder ve karısının ona benzemiş olsaydı dileğini belirttiğini varsayalım. Genç kadın, bunu romantik ama en azından geçici bir ilişkiye davet olarak yorumlar ve iş arkadaşının onu eve bırakmasını reddetmeye başlar. O adamın kendisine bu denli yardımcı olması ve ona güvenme isteği eğilimini sorgulamaya başlar. Kadın evli adamın mesajını yanlış yorumlamış da olabilir; adam belki de onu sadece iyi bir arkadaş olarak görmüştür. Önemli olan sorunun kendisinden çok kadının, "Bu akşam seni evine bırakmamı ister misin?" sorusuna yüklediği anlamdır.

Blumer, kişilerin, bazı dış "güçler", (yapısal işlevselcilerin ima ettiği gibi) ya da psikolojik indirgemecilerin önerdiği gibi "iç güçler" nedeniyle eyleme geçmediklerini ileri sürer. Blumer'e (1969:80) göre:

> *Kendinden önce var olup, onu etkileyen ve davranışına yön veren bir çevre ile kuşatılmış bir birey görünümü yerine, gerçek tablo, süregiden etkinlikleri temelinde nesnelerini inşa eden birey sözkonusudur. Sayısız etkinliklerinin herhangi birinde-giyinmek gibi küçük ya da kendini profesyonel bir kariyer için hazırlama gibi büyük etkinliklerde - birey, farklı nesneleri kendine göre konumlandırmakta, onlara anlam vermekte, eylemine uygunluğunu sorgulamakta ve vardığı yargıya dayanarak kararlar vermektedir. Sembollere dayanarak eylemde bulunma, ya da yorumlamadan kastedilen, işte budur.*

Bu yüzden insanoğlu, Blumer'in *kendini- belirtme* (self-indication) diye adlandırdığı süreç aracılığıyla dikkat ettiği nesneleri bir araya getiren, bilinçli ve reflektif (reflexive) bir aktördür (1969:81). *Kendini-belirtme*, "bireyin şeylere dikkat ettiği, değerlendirdiği, onlara anlam verdiği ve bu anlama dayanarak eylemde bulunduğu, hareketli ve iletişimsel bir süreç"tir. "Bu *kendini-belirtme* süreci, bireyin muhatabı olan aktörlerin eylemlerine hazırlıklı olmaya çalıştığı ve eylemlerini yorumladığı biçimde, diğerlerinin eylemleriyle aynı doğrultuda gerçekleştirme çabası toplumsal bir bağlamda oluşur. Daha önce verdiğimiz örnekteki genç kadın, aynı işyerinde çalışan erkek arkadaşının teklifini, ona soruyu değerlendirme, anlam verme

ve bu anlam temelinde tepki gösterme olanağı veren, verili toplumsal bağlam ve önceki deneyimleri ışığında değerlendirir.

İnsanoğlunun eylemi, yorum ve anlamla sarılıp sarmalanmıştır. Bu eylemlerin diğerlerinin eylemleriyle bir araya gelmesi işlevselcilerin *toplumsal yapı* dedikleri şeyi oluşturur. Blumer (1969:17), bu toplumsal fenomeni *birlikte eylem* (joint action) ya da "farklı katılımcıların farklı eylemde bulunmalarının toplumsal organizasyonu" olarak anmayı seçer. Bu eylemlerin her biri diğerlerinin süreçsel eylemleriyle birbirine bağlanmaktadır. Blumer için eylem, Goffman'ın izlenimlerin idaresi (impression management) değerlendirmesinde tanımlanan tek bir performanstan daha fazlasını ifade eder. Birlikte eyleme katılan insanlar, toplumsal yapıyı oluştururlar. Kilise, firma ya da aile gibi bir kurum, sadece "birlikte eylemde bulunan bir birlikteliktir (collectivity). Fakat bu kurumlar durağan değillerdir. Çünkü, kalıpların çok iyi kurulmuş olduğu durumlarda dahi, davranış bağlantıları benziyor olabilir, fakat asla tıpa tıp aynısı olamazlar. Anne baba ve bir çocuktan oluşan bir aileyi alalım. Bu aile, gün be gün süregiden yaşam sürecinin içindedir. Çocuk altı yaşına ulaştığında, evlilik ilişkisi, çoçuğun iki aylık olduğu zamanki evlilik ilişkisinden farklı olacaktır. Benzer şekilde, iş yaşamında yükseliş merdivenini tırmandıkça kocanın kariyeri daha da önem kazanabilir; ki bu da aile yaşamını etkileyecektir. Kocalık, karılık ya da ana-baba rollerinin basit tanımları yoktur. Bunlar, aile birimi içindeki sembolik etkileşimlere göre sürekli bir akış içinde olan aile yapısı bağlamında gelişirler. Blumer (1969:19), "grup yaşamını yaratıp ayakta tutan kurallar değildir; grup yaşamındaki toplumsal süreç kuralları yaratır ve ayakta tutar," ifadesiyle etkileşimin yapıya önceliğini ileri sürer. Başka bir deyişle, yapısal işlevselcilerin tartıştığı gibi, normlar bireylerin davranışlarını belirlemez, bireyler, davranış kurallarını ya da normları destekleyici bir uyumla davranırlar. Bir yapısal işlevselci, insanların içinde bulundukları toplumların ürünleri olduklarını vurgular; bir sembolik etkileşimci ise, madalyonun öbür yüzünü vurgulayarak, toplumsal yapının, etkileşimde bulunan kişilerin bir sonucu olduğunu söyler.

Sembolik Etkileşim Olarak Toplum

Demek ki, Blumer için, toplum üzerine çalışmak, kendisinin bulanık sistemler ve kaçınaklı işlevsel ön gereklilikler olarak gördüğü şeylerden çok, birlikte eylemin incelenmesi olmalıdır. Toplum, kişilerarası sembolik etkileşimin bir sonucudur ve sosyologların uğraşı alanı da tamamen bu olmalıdır. Gördüğümüz gibi, Blumer için sembolik etkileşimci yaklaşımın özelliği, insanoğlunun birbirlerinin eylemlerine yalnız uyaran-tepki (stimulus-response) şeklinde bir tepki gösterme değil, diğerlerinin eylemlerini yorumlama ya da tanımlamaları biçimindedir. Bir kişinin tepkisi, diğerinin eylemine doğrudan bir yanıt değil, o eyleme yüklediği anlama dayalı bir yanıttır. Blumer (1969:78-79) "Böylece, sembollerin kullanılması, yorumlanması ve başkalarının eylemlerine anlam verme arayışı insanların etkileşimine aracılık etmektedir. İnsan davranışında bu aracılık, uyaran ile tepki arasına bir yorumlama işleminin yerleştirilmesiyle eşdeğerdir" görüşünü ileri sürer. Sosyolojinin konusunu tamamen insan davranışı oluşturduğu halde, sık sık bu davranışa yüklenen anlam ya da yorumun çözümlenmesi ihmal edilmektedir. Yorumlama tepkiyi sağlar, fakat bu tepki "semboller temelinde eylemde bulunma" şeklindeki bir tepkidir.

Blumer (1969:84-85), grup ya da yapının başatlığını ve öncelliğini ileri sürmekten çok, grup eylemini, bireysel eylemlerin bir toplamı (collection) olarak görür: "İnsan toplumu, eylem halindeki insanlardan oluşan bir toplum ve toplum yaşamı, onların eylemlerinden oluşan bir yaşam olarak görülmelidir." Blumer, böyle bir grup yaşamının, kişilerin bu düşünceyi içinde buldukları durumlara bir tepki olduğunu belirterek bu düşünceyi sürdürür. Bu durumlar yapısallaşabilir de; fakat Blumer, göreli olarak sabitleşmiş kurumlarda dahi yorumun öneminin ihmal edilmemesi gereğine dikkat çeker. Blumer, (1969:78), toplumun yapısal işlevselci ve sembolik etkileşimci görüş açıları arasında aşağıda verilen iki farkı gözlemiştir.

> *Birincisi, sembolik etkileşimcilere göre, insan toplumunun organizasyonu, toplumsal eylemin içinde gerçekleştiği,*

fakat bu eylemi belirlemeyen bir çerçevedir.
İkincisi, bu organizasyon ve ondaki değişiklikler, etkin birimleri hesap dışı bırakan "güçlerin" değil, bu davranan birimlerin etkinliklerinin ürünüdürler.

Sosyolojinin yapı ile uğraşısı, yorumlayıcı eylem sürecinin ihmal edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Blumer'in önerdiği sembolik etkileşimcilik, bir takım "kök imajları" (root images) ya da temel düşünceleri içermektedir. Bu kök imajlar şöyle özetlenebilir:

1. Toplum etkileşim halindeki insanlardan oluşur. Bu etkinlikler, birlikte eylem aracılığıyla, karmaşık bir biçimdeki bir araya gelir, *organizasyon* ya da *toplumsal yapı* olarak bilinen şeyi biçimlerdirir.

2. Etkileşim, başka insanların etkinliklerine karşılık olarak verilen tepkilerden oluşan etkinliklerden oluşur. *Sembolik olmayan etkileşimler,* tıpkı gırtlağını temizlemek için öksürme gibi basit uyaran-tepki sürecini içerir. *Sembolik etkileşim,* "eylemin yorumlanmasını" içerir. Dinleyicilerden biri, konuşmacının kendine ters gelen her söylediğine öksürerek tepki gösteriyorsa, öksürmek, itiraz anlamı taşıyan bir sembol haline gelir. Kuşkusuz dil, en yaygın ve en önemli semboldür.

3. Nesneler kendilerinde içsel anlam taşımazlar; burada anlam sembolik etkileşimin bir ürünüdür. Nesneler üç geniş kategoriye ayrılabilir: (a) sıra, ova, araba gibi fiziksel nesneler; (b) anne, öğretmen, bakan, arkadaş gibi toplumsal nesneler; (c) değerler, haklar ve kanunlar gibi soyut nesneler. Blumer (1969:10-11), bir nesneyi "atıfta bulunulan herhangi bir şey" olarak tanımlamaktadır. Nesneler dünyası, karşılıklı etkileşim yoluyla "yaratılmış, onaylanmış, dönüştürülmüş ve bir kenara bırakılmışlardır." Anlamın rolünün fiziksel nesnelere bile uygulanması Amerika ve Hindistan'da sığırların ele alış tarzı ve kullanımı örneği ile gösterilebilir. Nesne (sığır), her iki toplumda da aynıdır; fakat, Amerika'da "et" olarak algılanırken, Hindistan'da kutsal olarak algılanır. Kültürler-arası görüş açısı ile bakıldığında, anlamları olduğu gibi alınan fiziksel nesnelerin bile anlamlarının toplumsal kökenli olduğu görülür.

4. İnsanlar, sadece kendileri dışındaki nesneleri tanımakla kalmaz, kendilerini de nesne olarak görebilirler. Böylece genç bir adam, kendini bir öğrenci, bir koca ve yeni baba olmuş biri olarak görebilir. Kendinin bu görüntüsü de, tüm diğer nesnelerde olduğu gibi, sembolik etkileşim sürecinde oluşur.

5. İnsan eylemi, kadın ve erkekler tarafından inşa edilmiş (constructed) yorumsal bir eylemdir. Blumer'in (1969:15) belirttiği gibi:

> *Temel olarak, bir insan için eylemde bulunmak, ilgisini çeken şeyleri dikkate almayı ve bunlara getirdiği yorumlara dayanarak davranış çizgisini saptamayı içerir. Dikkate alınan şeyler, insanın dilek ve isteklerini, amaçları, bunların gerçekleştirilmesi için mevcut araçları, diğerlerinin eylemleri ve beklenen eylemleri, kendisiyle ilgili imajı ve verilen bir davranış biçiminin olası sonuçları gibi konuları kapsar.*

6. Eylem, grup üyeleri tarafından birbirleriyle ilişkilendirilir ve birbirine uyumu sağlanır; bu *birlikte eylem* olarak bilinir. *Birlikte eylem* "farklı kişilerce sergilenen farklı eylemlerin toplumsal örgütlenişi" olarak tanımlanabilir (Blumer, 1969:17). Çoğu durumda, birlikte eylem tekrarlanan ve istikrarlıdır, ki sosyologlar bunu "kültür" ve "toplumsal düzen" olarak adlandırma eğilimindedir. Blumer'in sembolik etkileşime kuramsal yaklaşımı, onun Mead'ı yorumlamasıyla gelişmiştir. Oysa Mead, sembolik etkileşim için uygun yöntemi belirtmeyi ihmal etmiştir. İşte Blumer'in ilgisinin yoğunlaştığı konu da bu olmuştur.

Ampirik Bilimin Metodolojik İlkeleri

Blumer, Mead'ın sosyal psikolojisinin felsefi formulasyonunun metodolojik zayıflıklarının farkındadır. Felsefe, bu yaklaşım için kaçınılmaz bir temel sunuyorsa da,"empirik dünya (ki bu) her zaman ilginin merkezi olmalıdır" (Blumer, 1969:22). Metodoloji, ya da bilimsel sürecin mantığı, sosyologların bilimsel kuram arayışına

girmelerine imkan verir. Fakat Blumer, çağdaş sosyolojideki metodolojiyi gelişmiş istatistiksel tekniklerle özdeşleştirme eğilimini eleştirerek bu çözümlemenin metodolojinin yalnızca bir yönü olduğu gözleminde bulunur. Bundan başka, "toplumsal ve psikolojik bilimlerde araştırma sürecinin tam protokolü olarak kabul edilen şeye sadakatle uymanın ampirik dünya için otomatik olarak geçerli sonuçlar vereceği konusundaki yaygın ve derin inancı"da sorgular (Blumer, 1969:28). Ayrıca Blumer, toplumsal bilimin, önceden algılanmış kuramsal modellere ve aşırı-sofistike (ultrasophisticated) araştırma tekniklerine yürekten bağlılığını da eleştirir; bunun yerine doğrudan ampirik dünyaya dönmeyi önerir. Blumer (1969:34) içtenlikle şunları söyler:

> *Böyle bir ampirik geçerliliğe giden yol sorgulama yönteminin uyarlanmasında değil, ampirik toplumsal dünyanın sınanmasında yatar. Bu ise, aldatıcı kuramlar formüle edip bunları geliştirerek, zekice tasarlanmış modeller kullanarak, doğa bilimlerinin ileri işlemlerini uygulamaya çabalayarak, en yeni matematiksel ve istatistiksel şablonları uyarlayarak, yeni kavramlar icat ederek, daha iyi nicel teknikler geliştirerek, ya da araştırma tasarımının kanunlarına bağlı kalma gereğinde ısrar edilerek başarılabilinecek bir şey değildir. Bu tür uğraşılar, diğer yönlerden geçerlilikleri konusunda bir önyargımız olmamakla birlikte, burada belirtilen yöne götürmez. Gerekli olan şey, ampirik toplumsal dünyaya bir dönüştür.*

Blumer'e göre, bu empirik toplumsal dünya insanlardan ve insanların yaşamları boyunca bulundukları günlük etkinliklerden oluşmaktadır. Bu türden davranış bilgisi, gruptakilerden farklı ve grupla kişisel yakınlığı olmayan bir yabancı tarafından elde edilemez; ancak, incelenen gruba katılım ve ilk elden gözlem yoluyla elde edilebilir. Blumer (1969:34) buradan hareketle, sembolik etkileşimin metodolojisinin toplumsal fenomenin doğrudan incelenmesi olması gerektiğini önerir- "insanın grupsal yaşamının ve ilişkilerinin bilimsel incelenmesi için ayakları yere basan bir yaklaşım."

Blumer, toplumsal fenomenin doğrudan incelenmesini sağlayabilecek iki araştırma biçimi önerir: açımlama (exploration) ve sorgulama (inspection). *Açımlama* araştırmacıya problemin nasıl ortaya konacağını anlama, uygun verilerin neler olduğunu öğrenme, anlamlı ilişki doğrultularının neler olduğuna ilişkin düşünceler geliştirme ve birinin yaşam alanına ilişkin öğrendikleri ışığında kavramsal araçlar geliştirme" olanakları sağlayan esnek bir yöntemdir (Blumer, 1969:40). Bu yöntemin asıl amacı, gözlemleri sınama ve gözden geçirme gereğinin farkında olmak kaydıyla, araştırma konusunu oluşturan alanda olup bitenin net bir görüntüsünü elde etmektir. Böyle bir açımlama çalışmasından, Blumer'in (1969:147) *anlamlandırıcı (sensitizing)* dediği kavramlar ortaya çıkar. Anlamlandırıcı kavramlar, araştırmacıya "empirik örneklere yaklaşırken genel bir kaynak ve rehberlik düşüncesi" vererek araştırmacının üzerinde çalıştığı konuyla temasta bulunmasını sağlar (1969:147). Blumer (1969:147), kültür, kurumlar, ahlaki değerler ve kişilik gibi birçok kavramı, kesin bir kimliğe sahip olmamakla birlikte, "neyin ilişkili olduğu konusunda genel bir düşünceye dayanma"ları nedeniyle anlamlandırıcı olarak görür.

Bu tür anlamlandırıcı kavramlar ikinci araştırma biçimini de olası kılar: Sorgulama. *Sorgulama* yoluyla, araştırmacı ampirik göstergeler ışığında kavramları yaratıcı bir gözle inceleyebilir. Blumer (1969:44), sorgulamayı garip bir fiziksel nesnenin incelenmesiyle karşılaştırır: "onu alıp yakından bakabilir, sonra başka bir yönünü çevirebilir, şu ya da bu açıdan bakabilir, ne olabileceğine ilişkin sorular sorabilir, başa dönüp sorularımızın ışığında tekrar inceleyebilir, şu ya da bu yoldan teste tabii tutabiliriz." Görüldüğü gibi, Blumer'in yöntemi tamamen ampiriktir; ancak, o sonuç vermeyen aşırı nicel bir sosyolojik yaklaşımın sosyolojik araştırmaya uygulanmasından kaçınır. Böyle bir yaklaşım sosyolojinin olgunlaşmasına yardımcı olmaktan çok yanıltıcı bir yaklaşım olacaktır.

Blumer'in Etkileşimciliğinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi

Sembolik etkileşim, çağdaş sosyolojide "sadık muhalefet" olarak anılır (Mullins, 1973:75-104). Kalıplaşmış davranışın varlığını kabul etmekle birlikte, Blumer'in sembolik etkileşimciliği bunların *yapı, norm ve statü* gibi yapısal işlevselci kavramlarda şeyleştirilmesini sorgulamayı sürdürür. Blumer, işlevselcilikle hız kazanan, anlamadan çok nicelleştirmeye eğilimli metodolojiye karşı da eleştirel bir tavır takınır. Sembolik etkileşimciliğin vurgusu, toplumsal grupların *ürünü* üzerine olmaktan çok yorumlayıcı etkileşim *süreci* üzerindedir.

Blumer'in sembolik etkileşimciliği sabit ve belirlenmiş kişi yerine yaratıcı ve kendiliğinden (spontaneous) kişiyi varsayar. Blumer'in (1969:14) gözlemlediği gibi, sembolik etkileşimcilikteki insanlık görüşü diğer sosyolojik bakış açıklarıyla köklü farklar sergiler:

> *İnsan, etkenlerin oynamasına göre ya da onlar yoluyla tepki gösteren bir organizma olarak değil, fark ettikleriyle uğraşması gereken bir organizma olarak görülmektedir. O dikkat ettiklerini nesneleştirmeyi sağlayan bir kendini gerçekleştirme sürecini karşılar. Bu süreç içinde, dikkat edilen şeye anlam verilir ve bu anlam, ona yöneltilen eylemin temeli olarak kullanılır.*

İnsan yalnızca *tepki gösteren* bir organizma değil, fakat aynı zamanda, *eylemde bulunan* bir organizmadır; yani "örgütlenmesinde birtakım etkenlerin oynamasına tepkisini vermekle yetinen bir organizma yerine, dikkate aldıklarına dayanarak bir eylem çizgisi belirleyen bir organizmadır."

Büyük ölçüde, Blumer'in kuramı buraya kadar verilen herhangi bir kuramdan daha yaratıcı bir insan görünümü sunar. Blumer, Homans'ın insanı tekrar sosyolojik çözümlemenin konusu olarak görme çağrısından çok önce, sosyolojinin yapıyla uğraşmasını eleştirmişti. Homans, kuramında bireyle ilgileniyor olmakla birlikte,

daha önce gördüğümüz gibi insanoğlunun oldukça belirlenmiş bir portresini sunmuştu. Kuramın aşırı belirlenmiş doğası. Dennis Wrong'un (1961:183-193) "modern sosyolojideki aşırı toplumsallaşmış (oversocialized) insan kavrayışından" yakınmasına neden oldu. Wrong, yapısal işlevselciliğin önemi arttıkça yaygınlaşan "aşırı toplumsallaşmış" ya da determinist bir insan görünümüyle sonuçlanan bu aşırı entegre olmuş sosyolojik görüşü eleştirir.

Kısacası, işlevselcilerin ihmal ettiği bir dönemde G.H. Mead'ın geleneğini ayakta tutan Blumer olmuştur. İşlevselciler "rol" kavramını kullanarak çözümlemelerine bireyi de soktuklarını varsaymakla beraber bu kavramı sembolik etkileşimcilerden farklı bir şekilde kullanmışlardır. Birbirinin ikizi olan statü ve rol kavramları üzerinde biraz durmak kullanımındaki büyük farkları gösterecektir.

Yapısal işlevselcilik tartışmamızda, statü rolünün Parsons tarafından toplumsal sistemin temel birimi olarak görüldüğünü belirtmiştik. *Statü* sistemdeki konum demektir; *rol* ise, özel bir konumla ilgili beklenen davranış olarak düşünülür. Bir yapısal işlevselci, hem kuramda, hem de çözümlemede rol ve statüyü denk görme eğilimindedir; oysa bir sembolik etkileşimci iki kavram arasında önemli farklar görür. Blumer, bir toplumsal statüyü (örneğin baba, başkan, öğrenci) anlam yüklenecek bir toplumsal nesne olarak görebilir; statünün bu yorumu rolün ya da davranışın niteliğini etkileyecektir. Örneğin, genç kız annesiyle ilişkisinde analığın, yaşamda yerine getirilmesi gereken bir görev olduğunu, ya da bir kariyerde başarılı olan birinde olduğu gibi, anneliğin her kişide aynı tarzda yerine getirilmesinin gerekli olmadığını öğrenebilir. Anne statüsü, böyle bir erken etkileşime dayanarak tepkiyle karşılaşabilir ya da farklı uygulanabilir. Böylece rol, aşırı derecede etkili bir yapı tarafından belirlenmez, insan ilişkisinde oluşturulur ve dönüştürülür.

Daha önce de gördüğümüz gibi Blumer'in toplum kavrayışı iradi (voluntary) kişi modelinden kaynaklanmaktadır. İnsan toplumu, şeyleşmiş özerk bir yapı olmaktan çok, sembolik bir etkileşimdir. Blumer (1969:84) toplumu ortaya çıkmış yapı biçiminde olan bir varlık olarak düşünülmesini reddederek sosyolojide görülen bir eğilime karşı.

Sembolik etkileşimci bakış açısında toplumsal eylem, kendi eylem çizgisini yorum süreci sayesinde birbirlerinkine uyduran eylem halindeki bireylerde toplanmıştır: grup eylemi bu bireylerin toplu eylemidir. Bu görüşe karşıt olarak, sosyojik kavrayışlar genelde toplumsal eylemi toplumun ya da birimlerinden bazılarına yerleştirirler.

Başka bir deyişle, Blumer, toplumun, insanlar üzerinde etkili olan bir takım kuvvetlerin kaynağı olarak değil de "eylemde bulunan insanlar" olarak görülmesi gereğini vurgular. Toplum, insanların içinde eyleme giriştiği bir çerçevedir.

Bu bölümde tartıştığımız gibi, Blumer'in insan ve toplum kavrayışı, onu sembolik etkileşimci çözümleme için uygun metodolojik ilgiye yöneltmiştir. Sempatik içebakış (sympathetic introspection) üzerinde durmuş, ki bu da en iyi biçimde yaşam öykülerinin, örnek olay incelemesi, güncelerin, mektupların, yönlendirici olmayan görüşmelerin ve katılımlı gözlem gibi sosyolojinin en iyi veri toplama tekniklerinin kullanımı ile gerçekleştirilir. Blumer, insanoğlunun ayrı bir çalışma konusu olarak alınması ve bu çalışmanın yönünü doğa bilimlerinin gösteremeyeceğini savunarak, açıkça natüralistik-hümanistik uzanımın (continuum) hümanistik, yorumlayıcı tarafına düşer.[2]

Blumer'in damgasını taşıyan sembolik etkileşimcilik eleştirisiz kalmadı. Blumer'in kuramı *benlik* kavramında odaklaştığı halde, bu kavram yeterince ele alınmamıştır. Örneğin Stryker (1973:14-15), Blumer geleneğindeki sosyologların kompleks bir bütün olarak benlik yerine bölünmez, farklılaşmaz bir benlik (self) nosyonuyla fazlaca uğraşmış olduklarını belirtir. Belki benlik parçalara bölünebilir ve bu parçalar hiyerarşik bir şekilde örgütlenmiş olabilir. Eleştiriler, bu yaklaşımın Blumer'in kuramsal formülasyonunun izin vereceğinden daha ampirik bir yaklaşımı mümkün kılacağında ısrar etmektedir.

Blumer'in benlik kavrayışıyla ilgili sorunlar, toplum görüşünü de etkiledi. Blumer kavramların, özellikle topluma ilişkin olanların, şeyleştirilmesinden kaçınmaya çalışmıştır. Zeitlin (1973:217), Blumer'in yaklaşımının "yapısız durumlarda etkileşimde bulunan,

gövdeden ayrılmış benliklerin çoğulculuğundan başka birşey olmayan" bir toplum görüntüsüyle sonuçlandığı gözleminde bulunur. Blumer'in toplum anlayışı, tabakalaşma, gruplararası çatışma ya da bürokrasi gibi konulara eğilmeyi olanaksızlaştırmamışsa bile zorlaştırmıştır.

Blumer'in sembolik etkileşimci kurama yaklaşımı, metodolojik düzeyde diğer sembolik etkileşimcilerce de eleştirilmiştir (Örneğin, Kuhn, 1964). *Blumer'in* sembolik etkileşime hümanistik yaklaşımı *Şikago Okulu* olarak, Manford Kuhn'un natüralistik ve pozitivistik yaklaşımıysa Iowa okulu olarak adlandırılmıştır. Sembolik etkileşiminin Iowa okulu diğer disiplinlerle benzerlikleri vurgular ve daha standart alan araştırma tasarımlarını kullanır.

Görünen odur ki, Mead ve Blumer'in sembolik etkileşimciliği, sosyolojide doğal-bilim yaklaşımıyla uyuşmaz. Aslında, pozitivizme doğru herhangi bir adım, kuramcıyı Mead ve Blumer'in sembolik etkileşimciliğin kalbi olarak gördüğü toplumsal eylemin dinamik ve yorumlayıcı düşüncesinden uzaklaştıracaktır. Mead ve Blumer geleneğinde sembolik etkileşimcilik, yapısal işlevselciliğe "sadık muhalefet" olarak görülmüşse de bu bundan fazla bir şeydir. Çağdaş kuramda iyice-köklenmiş bilimsel ya da yeni bir pozitivistik (neopositivist) vurguya karşı güçlü bir hümanistik tavrı temsil eder.

Özet

Sembolik etkileşimcilik, bireyin toplum tarafından belirlendiği görüşünden bir kopuşu sergiler. Benliği (self) bir süreç içinde kavramlaştırır ki bu da işlevselci kuramın idealleştirilmiş, aşırı toplumsallaşmış insanından tamamen farklıdır. Kişiler karşılaştıkları nesnel gerçekliğin önceden tasarlanmış yorumunu kabul etmekten çok, nesneler dünyasına özel anlamlar uygularlar. Bundan başka, toplumsal yapı, Emile Durkheim ve bugünkü işlevselci izleyicilerinin belirttiği gibi *kendinde* bir gerçeklik değil, toplumun üyelerinin birlikte eylemlerinin bir ürünüdür.

Yapı ya da kurumu oluşturan birlikte eylemler, anlamları taşımak üzere dil ve jestleri kullanan sembolik etkileşimle olanaklıdır. Önemli semboller, yani paylaşılan anlamlara sahip semboller sayesinde nesneler yorumlanabilir ve tanımlanabilir. Anlamlar diğerlerine, etkileşim sürecinde iletilirler.

Blumer'in sembolik etkileşimciliğinin kuramsal önermeleri, onu araştırma için metodolojik yol göstericiler hazırlamaya itmiştir. Toplumsal eylem, bir süreç olarak ve nasıl kurulduğu açısından incelenmelidir. Böylece, organizasyon ya da toplumsal yapı eylemin organizasyonu olarak görülmektedir. Sembolik etkileşimcilik, katılımcıların tanımlama, yorumlama ve durumları karşılama yollarını ve böylece yapının oluşumuna ve/veya değişimine katkıda bulunmalarını açıklamaya çalışır. Hem benliğin, hem de toplumsal yapının oluşumu süreçsel yapısı, ampirik araştırmalarda ihmal edilemez.

Sembolik etkileşimci kuramla bağlı olarak metodolojik saptamalar yapma girişimlerine karşın, Blumer'in kavramları ampirik çalışmalarda kullanılmak için fazla bulanık ve zordur. Kuramı sınama ve doğrulamanın önemini vurgulayan bir disiplinin üyeleri olarak pek çok sosyolog (buna sembolik etkileşimciliğin Iowa okulu üyeleri de dahildir), Blumer'in sembolik etkileşimci kuram ve yöntem formulasyonunun *sosyoloji yapmada* kullanımının olanaksızlığını vurgulamaktadır. Sembolik etkileşimciliğin, sosyolojik bir bakış açısı olarak geleceği kuşkuludur. Daha önce bir yaklaşıma bağlı kuramcılar etnometodolojiye-sembolik etkileşimciliğin çoğu önermesini paylaşan, fakat kuramını empirik araştırmayla daha uyumlu bir hale sokan kuram-kaymışlardır. İzleyen bölümün konusu etnometolojidir.

DİPNOTLAR

1. Bu bölümün başında, sembolik etkileşimci kuramın çeşitli yaklaşımlarına değinmeyeceğimizi belirtmiştik. Örneğin, Kuhn (1964), Sembolik etkileşimci kurama Bulumer'in katkılarını büyük oranda sınırlayan önemli bazı katkıları belirginleştirmiştir. Meltzer ve Petras'ın (1972) gözlemlediği gibi Kuhn ve Blumer sembolik etkileşimin iki ayrı okulunu temsil etmektedir: Birincisi daha pozitivistik ve natüralistik olan "Iowa okulu"nu hümanistik ve yorumlayıcı "Şikago Okulu"nu (Chicago School) temsil eder.

   Kuşkusuz Blumer, Şikago okulu olarak adlandırılan kesimin en önemli sözüsüdür. Stone ve Farberman (1970) sembolik etkileşimci yazıları topladıkları bir kitabı Blumer'e adamış olmaları onun önemini gösterir: "Sosyal Psikoloji dediğimiz canlı diyalogda sembolik etkileşim perspektifi ayakta ve yaşar kılan bir öğretmen ve akademisyen olan Herbert Blumer'e."

2. Buraya kadar ele alınan kuramcılar içinde, Blumer'in sosyolojik yaklaşımı en çok eski öğrencisi Erving Goffman'ınkine yakındır. Blumer (1972:52-53), Goffman'ın sosyolojide ihmal edilen gündelik, sıradan yaşamın "algısal çözümlemesini" (perceptive analysis) savunmaktadır. Eski öğrencisinin araştırma prosedürünü de övmektedir:

   > O çağdaş toplum bilim araştırması için sık sık istendiği gibi, araştırmasını sabit bir protokole sıkıştırmak yerine bilimsel bir öncü ruhuyla her zaman yeni doğrultularda sıçramaya hazırdır. Şükürler olsun ki, bunu yaparken istediği kutsallaştırılmış şablonlara riayet etmek değil, ampirik dünyanın karmaşasını çözmektir. İnsan deneyiminin seçici irdelemelerini kullanarak, bir yığın şekillendirilmiş bulgudan elde edilemeyecek önemli gözlemlere varır. (Blumer, 1972:53)

KAYNAKLAR

BLUMER, HERBERT

1966 "Sociological Implications of the Thought of George Herbert Mead." *The American Journal of Sociology* 71 (Mart): 535-544.

1969 *Symbolic Interactionism: Perspective and Method.* Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.

1972 "Action vs. Interaction." *Society* 9 (Nisan): 50-53.

COOLEY, CHARLES HORTON

1930 *Sociological Theory and Social Research.* New York: Holt, Rinehart and Winston.

KUHN, MANFORD H.

1964 "Major Trends in Symbolic Interaction Theory in the Past Twenty-five Years." *Sociological Quarterly* 5 (Kış): 61-84.

MELTZER, BERNARD N., and JOHN W. PETRAS

1972 "The Chicago and Iowa Schools of Symbolic Interactionism." J.Manis ve B.Metzer (Der.), *Symbolic Interaction.* Boston: Allyn & Bacon, Inc., S.43-57.

MULLINS, NICHOLAS C.

1973 *Theories and Theory Groups in Contemporary American Sociology.* New York: Harper & Row, Publishers.

STONE, GREGORY ve HARVEY A. FARBERMAN (Eds).

1970 *Social Psychology Through Symbolic Interaction.* Waltham, Mass: Ginn-Blaisdell.

STRYKER, SHELDON

1973 *"Some Recent Developments in Social Psychology."* Amerikan Sosyoloji Derneğinin Yıllık Toplantısına Sunuş İçin Hazırlanan Bildiri. Mimeo.

THOMAS, WILLIAM I.

1923 *The Unadjusted Girl.* Boston: Little, Brow and Company.

WRONG, DENNIS

1961 "The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology." *American Sociological Review* 26 (Nisan): 183-193.

ZEITLIN, IRVING M.

1973 *Rethenking Sociology: A Critique of Contemporary Theory:* Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.

12.
Etnometodoloji:
Gerçekliğin Olduğu Gibi Kabul Gören Yönlerinin Çalışılması

> *Bu çalışmanın amacı, bilimsel akılcılığın, sadece gündelik yaşamın öndevileriyle belirlenen eylemlerdeki önemsiz ideallerle olabildiği hipotezini ortaya koymaktır. Bilimsel akılcılık ne değişmez özellikler ne de günlük rutinin ideallerini tam olarak yansıtır; ve bu özellikleri, gündelik hayattaki işleyişleri içinde düzenli hale getirmeye veya uyumu, güçlendirmeye yönelik her türden çaba, kişilerin duyusuz nitelikteki davranış çevrelerini abartacak ve etkileşim sisteminin düzensiz özelliklerini artıracaktır.* (Garfinkel, 1967;283)

Garfinkel'in etnometodolojisi sosyolojik kurama radikal olarak farklı bir yaklaşım sunar. Her ne kadar, sosyolojinin inceleme konusunun doğa bilimlerinkinden büyük ölçüde farklı olduğunu savunan hümanistik gelenek içinde ise de, o birçok sosyoloğun gerçeklik olarak incelediği pek çok görünümü sorgular. Garfinkel, içinde yaşadığı dünyayı nesnel olarak inceleme uğraşı içine girmiş bir sosyoloğun, bu dünyanın gerçekliği hakkında şüphesi olduğu konusunda ısrar eder. Ona göre, insan davranışlarını kuşkucu ve şüpheci bir perspektiften incelemeyi ihmal etmekle sosyologlar, insan davranışının aslında gerçek olmayan fakat düzenli bilimsel gerçekliğini yaratmış olabilirler.

Etnometodoloji, göreceğimiz gibi, davranışın soyut bir kuramından daha fazla birşeydir. O, toplumsal dünyalarında insanların günlük hayatta karşılaştıkları deneyimleri, nasıl anlamlandırdıklarının ampirik olarak incelenmesidir. Bunun için o kendisine insanların, günlük etkileşim esnasında oluşturdukları gerçekliği ampirik olarak inceleyecek bir görev alanı oluşturur.

Her ne kadar bu yaklaşım, 1950'lerde UCLA'da Harold Garfinkel'in verdiği derslerde, temel prensiplerinin öğretilmesiyle geliştiyse de; geniş bir meslek çevresi tarafından, Garfinkel, öğrencileri ve öğrencilerinin çevresi tarafından gerçekleştirilen etnometodolojik gelişmelerin farkına varılması, ancak 1960'ların sonu ile erken 1970'lerin başında gerçekleşti. Garfinkel'in bu öğretinin kurucusu olması ve yadsınamayacak katkılardan dolayı, burada etnometodoloji tartışmasında onun formülasyonu üzerinde yoğunlaşacağız. Fakat Garfinkel'in etnometodolojisine geçmeden önce, bu sosyolojik düşünce okulunun şimdiye kadar değerlendirdiğimiz diğer perspektiflerle ilişkisi içinde yerini kısaca belirleyeceğiz.

Her ne kadar, etnometodoloji için kesin olarak sembolik etkileşimci geleneğin bir kolu denemezse de, onunla ortak olan birçok yönü vardır.[1] Aralarındaki ortak noktalar, çözümlemenin odağını bireyler arası yüzyüze ilişkilerin oluşturulması, dilin önemi üzerinde durulması, empirik gerçekliğin incelenen insanların bakış açısıyla açıklanması, toplumun nesnel yanlarının olduğu kadar öznelliğinin de önemsenmesi ve konvansiyonel sosyolojide kullanılan metodolojinin eleştirisidir. Son noktayla ilişkili olarak, etnometodoloji, özellikle sosyolojinin gerçekliği tanımlamakta içine düştüğü başarısızlığa ve günümüz sosyoloji ve sosyal psikoloji yapma biçimine karşı sembolik etkileşimcilerden daha fazla saldırıya uğramıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi etnometodolojideki gelişmeler yerleşmiş işlevselci ve sembolik etkileşimci yaklaşımlara göre çok daha yenidir. Belki de bu özelliği, etnometodolojiyi birleşik bir bilgi gövdesinden uzaklaştırıyordur. Stryker (1973;17) etnometodolojiyi tartışma girişimlerinde karşılaşılacak problemleri uygun bir biçimde açıklamaktadır:

> *Şimdi neyin yanlış neyin doğru olduğunu kendimin de bilmediği, ancak yine de birşeyler söylemek istediğim bir alana giriyorum. Etnometodolojinin çatısı altında olan herşeyi anladığımdan emin değilim, ve bu alanda çalışan kişileri okumak da bana yardımcı olmuyor, bu alanda*

çalışan kişiler bütün görüşleri veya ilgilendikleri ile ilgili olarak okuduklarında beni yanlış bilgilendiriyorlar.

Doğru bir şekilde vurgulanan bu problemlere rağmen etnometodoloji, çağdaş sosyolojik kuram içinde önemli bir tartışma alanı haline gelmiştir. Bu destekleyicileri için olduğu kadar eleştiricileri için de doğrudur. Strayker'in tanımladığı türden etnometodolojistler arasındaki çatışan ve çelişen iddialardan sakınabilmek için tartışmamızı etnometodolojinin kurucusu Harold Garfinkel ile sınırlayacağız.[2]

Etnometodolojinin kökenini araştıran Mullins (1973;85) bunun işlevselci Talcot Parsons'un öğrencisi olan Garfinkel ile başladığını belirtir. Harward'da Parsonscu kuramın etkisi altında kalmasına ek olarak Garfinkel bir yandan da fenomenolojist Alfred Shultz ile *Toplumsal Araştırmalar İçin Yeni Okul*'da (New School of Social Research) çalışmıştır. Shultz'a göre gündelik yaşam, başkalarıyla etkileşim içinde paylaşılan bir öznelerarası (intersubjecyive) alandır. Bu açıdan Shultz'un kuramının bir önceki bölümde anlatılan sembolik etkileşimci George Herbert Mead'ın kuramı ile birçok ortak noktası vardır. Öte yandan Shultz, bu öznelerarası dünyanın gündelik yaşamın içinde sıklıkla tekrarlanan gerçekliği de kapsayan çok yönlü gerçekliklerden oluştuğunu iddia eder. Shultz'un dikkatini yönelttiği bu dünya, gerçekliği olduğu gibi kabul gören sağduyu (commonsense) dünyasıdır. Bu gerçeklik kabullendiğimiz -sorgulanmadığı süreci tüm kuşkularımızı paranteze alan- bir gerçekliktir. Örneğin, normalde insan uyurken elektriğin kesik olup olmadığını sorgulamaz. Eğer saat sabahın altısına kurulmuş ise ve kişi saatin çalmasıyla uyanıp uykulu gözlerle öğlen güneşini görürse elektrik kesintisi makul bir açıklama olur. Aynı "kuşkuyu paranteze alma" (bracketing doupt) ilkesi diğerleriyle olan gündelik etkileşimlerimizde de ortaya çıkar. Biz birbirimize olan sevgimizin doğruluğu, ulusal para sistemimizin işleyişi veya toplumsal kurumlarımızın gerçekliğini sorgulama uyanıklığında değilizdir.[3]

Sağduyumuzun gerçekliği ve gündelik varlığı, toplumsal dünya içindeki *pratik ilgilerimiz* (practical interest) olarak kavram-

laştırılabilir. Bu pratik ilgileri bilim adamlarının *kuramsal veya bilimsel ilgileri* ile çelişebilir. Bilimsel kuram, dünyayı sistematik olarak gözlemleyip anlamaya çalışır. Burada kuşkunun parantezleri. olguların yakından bir sorgulamaya (inspection) doğru kayar. Shultz'a göre insanlar bilimsel kurama göre değil, aksine bu öznelerarası dünyayı paylaştıkları diğer insanların yaptıkları gibi, pratik düzeyde davranırlar. Shultz'un sağ-duyu gerçekliği üzerine tartışması. Garfinkel'e etnometodoloji üzerine çalışmalarını yürütmesinde bakış açısı ve diğer etnometodoloji çalışmaları için kuramsal bir temel bulmasını sağlamıştır. Etnometodoloji, Shultz tarafından yapılmış bazı felsefi gözlemleri deneysel olarak göstermeye çalışmıştır.

Etnometodoloji Nedir?

Etnometodoloji, şimdiye kadar incelediğimiz bütün yaklaşımlardan, toplumdaki düzen sorununu çözmede standart sosyolojik yolu eleştirmesi açısından oldukça farklılaşır. Toplumsal düzen. gerçekliği sosyologlar tarafından "dışarda" bir şey olarak görüldü. Oysa bu gerçeklik, bireylerin kendi kültürlerini yansıtan toplumsal normlar aracılığıyla içselleştirilen bir gerçekliktir. Etnometodologlar, düzenin kendi başına bir gerçekliği olduğu fikrine karşıdırlar. Onlar daha çok düzenin ortam içinde bulunanlar tarafından o ortama mal edildiğini önerirler. Dolayısıyla insanlar karşılaştıkları durum veya eylem ne olursa olsun "anlamlandırmaya" (make sense) veya "düzenlemeye" (make order) çalışırlar. Etnometodolojinin bu ilkesi ilerde ele alınacaktır.

Etnometodoloji insanların günlük yaşamdaki etkinliklerinin incelenmesi ile ilgilenir - özellikle toplumsal etkileşimin olduğu gibi kabul gören yönleri ile. Garfinkel (1967:11) etnometodolojiyi "öznel ifadelerin (indexical expression) ve gündelik yaşamın örgütlenmiş sanatsal devam eden muhtemel edinimleri gibi diğer pratik eylemlerin incelenmesi" olarak tanımlar. Dikkatini "pratik eylemin rasyonel açıklanabilirliği "üzerinde yoğunlaştıran bu yaklaşım şunları içerir: (1) nesnel ve öznel ifadeler arasındaki ayrım (2) pratik eylemin karşılıklılığı (reflextivity) ve (3) eylemlerin gündelik yaşam

bağlamında (context) çözümlenebilirliği. Garfinkel'in eşi bulunmaz dilinden verilen bu tanımlama bazı açıklamaları gerektiriyor.

Basit bir deyişle, etnometodologlar, insanların günlük yaşamlarını nasıl (hangi yöntem yoluyla) anlamlandırdıkları üzerinde dururlar. Etnometodologlar, insanların kendi gerçekliklerine düzen veya şekil verme yolu ile ilgilenirler. Dil ve bu tür önemli sembollere verilen anlamlar, öznel ifadelerin (indexical expression) önemli bir kaynağıdır. *Öznel ifadelendirmeler*, olayları günlük yaşam alanı içine yerleştirmede "dizin" [gösterge] (index) olarak hizmet görebilecek, bir oluşum, zaman ve mekanının kişi tarafından tanımlanmasıdır. Genellikle günlük hayatımızdaki göstergeler daha muğlaktır. Eğer biri bir başkasına en son ne zaman sinemaya gittiğini soracak olsa, alacağı cevap "yaklaşık bir ay önce" olacaktır. Günlük hayatta bu tür kesin olmayan öznel zaman açıklamalarına alışığızdır. Kimse, "ben en son 23 Ocak Cuma günü sinemaya gittim; filim başladığında saat 9'u gösteriyordu, bittiğinde 11:12 idi" gibi bir yanıt vermeyecektir. Böylesi kesin zaman bildiren cümleler *nesnel ifadeler* (objective expression) olarak değerlendirilir ve bazı durumlarda görülür (örneğin hastalardaki fiziksel değişiklikleri gösteren hasta kayıtları). Öznel ve nesnel ifadeler Shultz'un kuram ve pratik gerçeklik kavramlarını karşılar. Gündelik yaşamın pratik etkinliklerine uygun olan öznel ve nesnel anlatım tarzıdır. Dolayısıyla kişinin gündelik dünyanın düzenini ifade etmesi, dil ve özellikle de, öznel ifadelerin kullanımı aracılığıyla gerçekleşebilir.

Garfinkel, nesnel ifadelerin bilim için vazgeçilmez olmalarına karşın, çoğunun biçimsel olmayan söylem (informal discourse) için kullanışsız olduğunu belirtir. Sanat öznel ifadelendirmeler aracılığıyla karakterize edilir, fakat bilim nesnel ifadelere dayanır. Sosyoloji bir açmazın (dilemma) içine girmiş durumda. Hatırı sayılır bir bilim olarak, sosyoloji, bir yandan nesnel ifadeler kullanmaya çabalamakta, fakat bu ifadelendirmeler, çalışılan nesne yoluyla öznel ifadelerin gündelik kullanımı üzerine ilave edilmektedir. Garfinkel, kullanılan öznel ifadelerin bilimsel gerçekliğe eklendiği etkileşim alanlarını sorgular. Örneğin, sosyolojide kullanılan standart araştırma araçları, bilimsel kesinliğe ulaşmayı amaçlarlar. Ancak, onlar pratik

gerçekliğin inşası uğraşı içinde olan insanı incelerler. Karar alma, toplumsal tutumlar, etki kaynakları gibi, sosyologlar için ilgi alanı olan diğer toplumsal süreçler, bilimsel modellere göre değil, daha çok pratik modellere göre yerine getirilir.

İkinci olarak, Garfinkel sosyologların "*pratik eylem*"i (practical action) ilgilenmeye değer bulmadıklarını vurgular. Bununla Garfinkel, bilimsel araştırmacıların insan davranışı üzerine yaptıkları incelemelerde, çok fazla şeyi olduğu gibi kabul etmekte oldukları noktasını belirtmek istiyor. Garfinkel (1967;7) "örgütsel olarak birçok önemli ve ciddi sorunu:... kaynaklar, amaçlar, mazeretler, fırsatlar, görevler ve kuşkusuz ..., prosedürün yeterliliğinin tartışılması ve tahminde bulunulması için gerekli zemini ve sahip olunan yenilikleri" pratik eylem içine dahil eder. Garfinkel ilk aşamada ne olduğunun anlaşılabilmesi için, bu tür pratik eylem çalışmalarının yapılmasının çok önemli olduğunu ileri sürer. Daha ilerde değineceğimiz jüri buna bir örnektir. Jüri, üyelerine karar vermelerinde yardımcı olacak normlar veya kurallar sağlanmış olmasına karşın, jürinin kadın veya erkek üyeleri, suçluluk veya suçsuzluğu belirlemede kendi kılavuzlarını (guidelines) oluşturabileceklerdir (oluşturmaktadırlar). Bu olduğu gibi kabul gören kılavuzları gözardı etmek, gerçekliğin de önemli bir parçasını inkar etmektir.

Üçüncüsü, sosyologlar eylemi çözemlerken bu eylemin geniş bir bağlam içinde oluştuğunu unutmamalıdırlar. Her eylem, başka bağlamlarda da izleri görülebilecek bir tarihe sahiptir. Bu, kişilerin daha önce hiç katılmamış oldukları eylemler için olduğu kadar, tekrarlayan eylemler için de geçerlidir. Bir jüri üyesi, daha önce hiç bir jüride bulunmamasına rağmen, geçmiş deneyimlerini, davranışları değerlendirmesinde kılavuz olarak kullanır. Bir sürekliliğe sahip olan günlük yaşantı, özellikle bu yüzden şüpheli değildir. Günlük olayların tekrarlılığı, onun gerçekliği hakkında parantez alınacak hiçbir kuşkuya yol açmaz.

Garfinkel'in etnometodolojisi düzenin temel sosyolojik kavramlarına meydan okur. O, toplumsal olaylardaki düzenliliğin aslında az olduğu savı ile ortaya çıkar. Kurulmuş olan düzen insanlara

yaşamlarını nasıl anlamlandıracaklarını gösteren normlara göre oluşur. Gerçeklik sadece anlamlandırma (making sense) veya düzenleme (making order) süreci içinde sorgulanmaya alındığında oluşur. Bu süreç, söylenenin dışında bir anlam içeren informel konuşmaların çözümlenmesi ile ortaya çıkarılabilir.

Ortak Anlayışın Örneklendirilmesi

Daha önce belirttiğimiz gibi informel konuşmalarda nesnel ifadeler yerine öznel (indexical) ifadeler kullanılır. Gündelik konuşmalarda söylenenin altında içkin (implicit) olan birçok şey vardır. Bunlar dinleyici tarafından konuşma dışı ek materyallerle doldurularak anlandırılmaya çalışılır. Aşağıdaki örnek, Garfinkel tarafından kaydedilen bu tür bir konuşmadır (1967:25-26). Sağ kolon her kısa konuşmanın olası yorumlarını veriyor.

Gündelik Etkinliklerin Rutin Temellerinin İncelenmesi

Etnomedolojik bir çabada, olduğu gibi kabul gören gerçekliği sorgulamak, dolayısıyla günlük yaşantının, olduğu gibi kabul gören yönlerinin daha anlaşılır kılınabilmesi için, Garfinkel ve öğrencileri- yarı alan deneyleri (quasi-field experiment) yaparlar. Yukarıda aktarılan. basit konuşma kayıtları ve içeriklerinin yorumlanmasından oluşan basit konuşmaların tersine, yarı alan deneyleri, öznenin durum sorgulamasının yapılandırıldığı ortamın sorgulanması için çalışmanın öznesinin değiştirilmesini içerir. Garfinkel (1967;43) tarafından kaydedilen aşağıdaki açıklama örnek olarak alınabilir:

Cuma günü kocam ve ben televizyon izliyorduk. Kocam yorgun olduğunu söyledi. Ona "Nasıl yorgunsun, fiziksel mi zihinsel mi yoksa sadece sıkkın mısın?" diye sordum.

(S) Bilmiyorum sanırım fiziksel olarak.

Dolayısıyla burada konuşma içinde anlatılmak istenen ile konuşulanlar arasında fark olduğu görünüyor. Diğer bir şekilde söylemek gerekirse, nesnel ifadeler yerine öznel ifadeleri kullanan

Koca: Dana bugün yukarıya kaldırılmadan parkmetreye jeton atmayı başardı:

Bu öğleden sonra dört yaşındaki oğlumuz Dana'yı anaokulundan eve getirirken. park alanına gittiğimizde parkmetreye jeton atması için gereken yüksekliğe ulaşmayı başardı. Oysa ki daha önce onun oraya yetişebilmesi için yukarı kaldırılması gerekiyordu.

Kadın: Onu plakçıya mı götürdün?

Parkmetreye jeton koyabildiğine göre o yanında iken yolda durmuş olmalısınız. Plakçıda onu almaya giderken veya dönüşte durduğunu biliyorum. Plakçıya dönüş yolunda yani o seninle birlikteyken mi veya onu almaya giderken mi yoksa dönüş yolunda başka bir yerde mi durdun?

Koca: Hayır ayakkabı tamircisine.:

Hayır plakçıya onu almaya giderken uğradım. Ayakkabı tamircisine ise o benimleyken dönüş yolunda uğradım.

Kadın: Niçin?

Ayakkabı tamircisine neden uğradığına dair en ufak bir fikrim yok. Sahi neden uğradın.

Koca: Ayakkabılarım için yeni bağlar aldım.:

Hatırlayacağın gibi, geçen gün kahverengi ayakkabılarımdan birinin bağını koparmıştım. Bu yüzden yeni bağ almak için durdum.

Kadın: Ayakkabılarının şiddetle yeni topuklara ihtiyacı var:

Başka birşey alınış olabileceğini düşünüyordum. Topukları eskimiş olan siyah ayyakabılarını yaptırabilirdin. onlarla en kısa zamanda ilgilensen iyi olur.

insanların konuşmalarında sol ve sağ sütunlar arasındaki karşılaştırma daha iyi yapılabilir. Konuşma içinde söylenen sözcüklerin ötesinde paylaşılan bir fikir birliği vardır. İşte etnometodolojinin ilgilendiği, bu gerçekliği olduğu gibi kabul gören, paylaşılan iletişimdir.

Gündelik Etkinliklerin Rutin Temellerinin İncelenmesi

Etnometodolojik bir çabada, olduğu gibi kabul gören gerçekliği sorgulmak, dolayısıyla günlük yaşantının, olduğu gibi kabul gören yönlerinin daha anlaşılır kılınabilmesi için, Garfinkel ve öğrencileri yarı-alan deneyleri (quasi-field experiment) yaparlar. Yukarıda aktarılan basit konuşma kayıtları ve içereklerinin yorumlanmasından oluşan basit konuşmların tersine, yarı-alan deneyleri, öznenin durum sorgulmasının yapılandırıldığı ortamın sorgulanması için, çalışmanın öznesinin değiştirilmesini içerir. Garfinkel (1967: 43) tarafından kaydedilen aşağıdaki açıklama örnek olarak alınabilir:

Cuma günü kocam ve televizyon izliyorduk. Kocam yorgun olduğunu söyledi. Ona "Nasıl yorgunsun fiziksel mi, zihinsel mi yoksa sadece sıkkın mısın?" diye sordum.

(S) Bilmiyorum sanırım fiziksel olarak

(E) Yani kasların ve kemiklerin ağrıyor demek istiyorsun.

(S) Sanırım öyle. Bu kadar teknik olma.

(Biraz televizyon izledikten sonra)

(S) Bütün bu eski filimlerde aynı tür demir karyola kullanılıyor.

(E) Ne demek istiyorsun? Bütün filimlerde mi bazıların da mı, yoksa sadece senin gördüklerin de mi?

(S) Senin derdin ne? Ne demek istediğimi biliyorsun.

(E) Biraz daha kesin olmanı isterdim.
(S) Ne demek istediğimi biliyorsun. Kes artık.

Bu olayda deneyi yapan kişi (experimenter) (E) olarak tanımlanan kadın, deneye konu olan kocasının (S) oluşturduğu gerçekliğe meydan okumaktaydı. Kadın, kasıtlı olarak, nesnel ifadeleri istemekle, öznel ifadelerin kullanılacağı gündelik konuşma beklentisini bozduğunda, adam, kadının davranışına bir anlam veremeyerek sinirlenir.

Garfinkel, toplumun, olduğu gibi kabul gören yönlerinin daha ileri bir saptaması için, kendi evlerinde pansiyoner gibi davranan öğrencileri içeren bir yarı deney (quasi experiment) oluşturdu. Bu öğrenciler evde, aile üyeleri ile ilişkilerinde oldukça nazik olacaklar, sadece kendileri ile konuşulduğu zaman konuşacaklar ve senli benli olamaktan kaçınacaklardı. Garfinkel (1967:47), olayların büyük bir çoğunluğunda aile üyelerinin "sersemliğini" ve "büyük" bir çaba harcayarak, bu garip davranışları anlamaya çalışıp, durumu olağan hale dönüştürmeye çalıştıklarını belirtiyor. Bu ve diğer kurgulanmış çalışmalar, insanların olayın kendiliğinden çok az anlam içerdiği durumlarda bile günlük yaşamdaki etkinlikleri nasıl anlaşılır kılmaya çalıştıklarını gösteriyor. Alan deneyleri, örgütlü gerçekliğin, bazı türlerinin yeniden yaratılmasına neden olarak bu gerçekliği problematik hale getirmek amacıyla tasarlanmıştır.

Garfinkel, aynı çözümleme tipini jürinin karar alışı üzerinde de uygular. Jüri üyelerinin sanığı suçlu veya masum bulmada girdikleri karar verme süreci, Garfinkel'e bu etnometodolojinin veya "insanlar tarafından kullanılan metodoloji"nin kurgulanmamış bir örneğini sağladı. Bir jüri üyesine çok kapsamlı bilgiler sunulur ve o bunların "doğru" ve "gerçek"liğine ilişkin kararını vermelidir. Davadaki olguların kollektif bilgisi jüri kararını meydana getirir. Garfinkel bu karar alma sürecinin, "iyi bir jüri"de olması gereken kural ve normlar tarafından yönetildiğini belirtir. Jüri üyeleri, kendileri için uygun olan resmi (official) davranışları, mahkeme talimatlarından, el kitaplarından ve benzer şeylerden öğrenirler. Ayrıca, resmi olmayan bilgileri de, televizyondan, sinemadan, birbirlerinden ve memur sınıfları

içinde yer alan lise çağındaki çocuklardan alırlar. "Sonuçta gerçek olan şudur ki: jüri üyeleri dışardaki gündelik uğraşılarının akışına uygun bir biçimde, işlemler hakkında kuramsal, pratik olmayan, şakacı, samimiyetsiz, üst-sınıf, alt-sınıf gibi bir bilgi stoku oluşturmuşlardır." (Garfinkel, 1967:10).

Jüri üyeleri, günlük hayattaki gerçekliği oluşturmak için gerekli kuralları da beraberinde getirirler. Bu gerçeklik ve jüri üyeleri olarak görevleri arasındaki başlıca fark şudur: jüri üyeleri olma sıfatıyla onlardan olayları *kuramsal olarak* gözlemlemeleri beklenmektedir. Tersine gündelik işlerin tek biçimliliği genellikle problematiktir. Alan araştırmalarında gördüğümüz gibi evlerinde "misafir gibi davranarak", öğrenciler, gerçekliğin yaratımını kendi anne ve babaları için problematik hale getirdiler. Benzer şekilde araştırmacının konuşmada meydanda olanın tamamen açıklanmasını istediği yarı saha araştırmalarında da gerçekliğin yaratımı, özne için problematik oluşturur. Genellikle günlük gerçekler dikkat çekmezler, çünkü temelde bunlar problematik değildirler. Öte yandan jüri üyelerinin gerçeği pek de problemsiz değildir; onların günlük yaşamlarının kurallarını kısmen değiştirmeleri beklenir. Bu kurallar örtük olarak jüri üyelerine günlük hayattaki bazı gerçeklik kavramlaştırmalarını yeniden oluşturma olanağı sağlar. Öznel bakış açılarının yerini nesnel kavrayışın alması beklentisi içindedirler. Garfinkel'e göre pratikte, jürinin kararı kısmen nesnel yol gösterici kurallara göre oluşur: diğer önemli bir kısmı ise gündelik etkinliklerin değiştirilmiş normlarıdır. Dolayısıyla, jürinin karar almasında, hem öznel hem de nesnel ifade yönleri bulunur.

Garfinkel, diğer bir etnometodolojik incelemeyi hastane kayıtları üzerinde yapar. Kurumsal kayıtları veri kaynağı olarak kullanmaya çalışan biri, bu kayıtlardaki bilgilerin çok azının tam olduğunun farkına varır. Bütün vakalarda aynı şekilde ve düzenli olarak kaydedildiği varsayılan bilgiler kaydedilmemiştir. Bu, eksik bilgileri geçiştirmek yerine, Garfinkel, bu tür "kötü kayıtların" sıklıkla kullanımının bir açıklamasını geliştirmeye çalışır. Garfinkel, bu açıklamanın bir kısmının ekonomik sorunlara dayandığına inanır. Kurumlar sabit bütçe ile çalışırlar. Yaş, cinsiyet gibi açık bilgiler

aynen kaydedilir. Ancak, daha fazla ayrıntı gerektiren bilgileri toplamak, pratisyenlerin normal çalışma zamanının kullanımı anlamına gelir. Pratisyenler, gerekli bilgileri (örneğin iş hayatı hikayesi gibi) toplamayı, çok zaman alacağı için veya onun zamanı en iyi kullanmayı temsil ettiğini düşünmedikleri için reddedebilirler. Aynı şekilde uzmanlar, zamanın hastaların fiziksel gereksinimlerini karşılamak amacıyla harcanmasının daha iyi olacağını düşünerek veri toplamaya pratisyenleri fazla zorlamayabilirler. Dolayısıyla, birçok kayıtta görülen bilgi eksikliğinin rasyonel bir açıklaması vardır. Garfinkel 51967;186-207) bunu "iyi" örgütsel, nedenler için "kötü" klinik açısından tartışır. Personel tarafından toplanan bilgilerin yararlılığını değerlendiren kuralın verili olduğu toplum bilim araştırmacıları tarafından bilinmelidir.

Bilimsel ve Sağduyu Etkinliklerinin Rasyonel Özellikleri

Bu ve diğer gözlemler Garfinkel'i çağdaş sosyolojinin bilinmeyen varsayımlarla sonuçlanan metodolojisini eleştirmeye götürür. Garfinkel, gündelik dünyanın öznel ifadeler sistemi ile doldurulmuş bir şekilde işlediğini, ancak sosyologların onu nesnel ifadelerle tanımladıklarını belirtir. Sosyologlar bilimsel rasyonellik üzerinde dururlarken, günlük yaşamın rasyonelliğinden uzaklaşmışlardır. İnsanların günlük yaşamlarında kullandıkları "durumu tanımlama" ile bilimsel bilgi birbirine karıştırılmamalıdır. Aslında, her ikisi de rasyoneldir, ancak herbiri farklı bir rasyonellik kategorisini temsil eder. Garfinkel'in (1967:270) belirttiği gibi:

> *Bilimsel rasyonaliteler aslında bir bilimsel kuramlaştırma tutumu tarafından yönetilen eylemlerin durağan özellikleri olarak oluşurlar. Buna karşılık günlük yaşam tutumu tarafından yönetilen eylemler yaptırımcı idealler veya değişmeyen özellikler bağlamında yukarıda belirtilen rasyonaliteden yoksundurlar.*

Etnometodologlar, sosyoloji tarafından kullanılan metodolojisiyi, özellikle de tarama (survey) ve görüşmeyi (interview) sorgulamışlardır. Sorguladıkları, araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılmaktı olan tarama (survey) ve görüşmelerde gündelik yaşamın gerçekliğinin görmezden gelindiği ve görüşülen kişiler hakkında peşin hükümler verilmekte olunduğudur. Sosyolojide pek kullanılmayan ancak etnometodologların kabul ettikleri iki prosedür; katılımcı gözlem ve yarı saha deneyleridir. Araştırma tekniklerinin sağlaması gereken, bilimsel ussallığın, günlük yaşamın olduğu gibi kabul edilen ussallığı üzerine bir şey empoze etmesini engellemektir. Garfinkel'e göre bilimsel rasyonaliteler, "günlük yaşamın tahminleri" (presupposition) tarafından yönetilen, eylemler içinde etkisi olmayan ülküler" olarak anlaşılmalıdır. Bunları günlük ilişkiler içinde uygun olmaya itmek gibi bir çaba, "kişi davranışlarının anlamsız (senselles) karakterinin artmasına yol açacaktır (1969:282). Bu tür davranışlar, etnometodologların gözü ile bakıldığında hiç bir zaman anlamsız değillerdir. Etnometodologların çabası, gündelik yaşamın yapımını, sağ-duyu gerçekliğini doğru olaıak yakalamak yönündedir.

Etnometodolojinin Eleştirel Değerlendirmesi

Bazı açılardan etnometodoloji Goffman'ın tiyatro eseri yazma *sanatını* (dramaturgy) ve Blumer'in sembolik etkileşimciliğini hatırlatır. Öte yandan etnometodoloji, diğer kuramsal yönelimlerden radikal bir ayrılışı sergiler. Bu benzerlik ve farklılıklar Garfinkel'in insan ve toplum imajında ve sosyolojik kuram kavramlaştırmasında görülebilir.

Garfinkel'in insan imajı, en çok Goffman'ın insan imajı ile benzerlikler gösterir.[4] Daha önce gördüğümüz gibi, Goffman için insanlar öncelikle ortaya çıkardıkları izlenimlerin idaresi ile ilgilenirler ve bunu yaparken diğer insanların hislerini anlama inceliği tarafından yönlendirilirler. Kadın ve erkekler, Goffman'ın çözümlemesinde, gündelik hayattaki eylemleri ve rutin etkinlikleri içinde değerlendirilir. Garfinkel aynı zamanda insanları, sözel olmayan anlama (tacit understanding) yoluyla sürdürmeye çalıştıkları

konumları ve davranışları içinde inceler. Garfinkel'in sözel olmayan anlaması (tacit understanding) Goffman'ın incelik (tact) kavramına ters düşmez. Ne Goffman ne de Garfinkel'in insan düşüncesi, işlevselci ve alış-veriş (exchange) kuramlarında bulunan rasyonel (amaç-yönelimli) özellikler göstermez. Garfinkel de insan davranışlarını rasyonel olarak görür, ancak bu günlük hayat içinde pratik bir rasyonelliktir. Yoksa sosyologlar için büyük önemi olan bilimsel veya kuramsal bir rasyonellik değildir.

"Saçma olanın sosyolojisi"[5] (sociology of the absurd) olarak da isimlendirilen etnometodoloji, insanların belirlenmiş veya özgür olup olmadıkları konusunu geçiştirir. Lyman ve Scott'un (1970:4-5) belirttiği gibi:

> *Belirlenmişliğe (determinizm) karşı özgürlük gibi tarihi bir problem, nesnel felsefeden çok, gerçekliğin aktör tarafından yaratımı özgürlük ve sınırlama anlayışına ilişkin bir problemdir. Absürd olanın sosyolojisi, insanı günlük hayatı içinde yaratılan - ve toplumsal gerçekliği yaratan - olarak görür.*

Dolayısıyla, etnometodolojik bir konum için, "özgürlük" veya "belirlenmişlik" nesnel bir olgu değil, aktörün öznel durumu ile ilgilidir. Öznellik üzerindeki bu vurgu, etnometodolojiyi Blummer'in sosyolojide anlam ve yorumlama üzerine çalışmalarıyla kuvvetli bir benzeşmeye götürmektedir.

Etnometodoloji, alış-veriş davranışçılığı, dramaturji ve sembolik etkileşimcilik ile bireyin eylemin temel ögesi olduğu düşüncesini paylaşır. Homans, Goffman, Blumer ve Garfinkel için, sosyolojide çözümlemenin temel birimi, toplumsal örgütler ve sistemler değil, bireyidir. Buna ek olarak, Garfinkel birbirleri ile girdikleri bu etkileşim sürecinde toplumsal örgüt izlenimi verenlerin bireyler olduğunu savunur. Bu yüzden Garfinkel, nesnel toplumsal düzen ve toplumsal yapı konusunu -alış-veriş davranışçılığı ve dramaturji tarafından gerçekleştirilmeyen, etkileşimciler tarafından geçiştirilmiş - bütün olarak sorgular.

Garfinkel için toplumun, erkekler ve kadınların başkalarını kendileri dışında orada bir toplum olduğuna *inandırma*, becerileri dışında bir gerçekliği olmadığının vurgulanması önemlidir. Gerçeklik, olsa olsa, sürekli bir yaratım süreci ve muhafazaya gerek duyan istikrarsız bir girişimdir. Turner'in belirttiği gibi, (1974:330) "Toplumu mümkün kılan şey 'düzen duygusu' değildir, fakat, insanların birbirlerini gerçek bir dünyanın var olduğuna ikna etmek için, *sürekli* ve *aktif olarak* kurallar yaratma ve kullanma kapasitesidir". Düzen ve örgütlenmenin, bizim onun gerçekten var olduğuna birbirimizi inandırma yeteneğimiz dışında hiçbir gerçekliği yoktur.

Bu bölümde gördüğümüz gibi, etnometodoloji daha çok var olan sosyolojinin eleştirisine yönelmiştir. Etnometodologlar, sosyolojide kullanılan metodolojiye karşı eleştirel ve onun yetersizliğini vurgulamada atak olmuşlardır. Öte yandan, etnometodologlar, kendi metodolojilerini kesin ve açık olarak oluşturmada yetersiz kalmışlardır. (bkz. Coleman, 1968, ve Hill ve Crittenden 1968). İlgili metodolojik özellikler içinde, gündelik yaşamın olduğu gibi kabul gören sayıltılarının işleyişine olan ilgilerini itiraf etmelerine karşın, etnometodologlar bu varsayımların nasıl işleyeceğini açıklama konusunda (Swanson 1968) ve toplumsal gerçekliğin doğası konusunda (Coleman 1968) başarısız olmuşlardır. Bu yüzden, Mullins'in 1973 ve 1971'de belirttiği gibi etnometodologlar sosyolojiye pozitif yönde katkıda bulunamamışlardır. Esas katkıları olumsuz yönde olmuştur - bu olumsuzluk var olan sosyolojinin tarama, görüşme gibi tekniklerini ve sosyologların kuramsal toplumsal düzeni kavramlaştırmasını eleştirmeleridir. Günümüzde Mullins'in etnometodolojinin sosyolojiye pozitif bir katkısı olmadığı yönündeki eleştirisi hala geçerliliğini korumaktadır. Etnometodolojinin, sosyolojide, disiplinin yararı için güçlü cevher olarak mı meydana çıkacağı, yoksa hala bulanık bir yaklaşım olarak mı kalacağını yalnızca zaman gösterecektir.

Özet

Etnometodologlar, gündelik hayattaki deneyimlerin özünü keşfetmekle ilgilenirler. Onlar gündelik gerçekliği yalnız sosyoloji için değil, bütün bilimler için bilginin temeli olarak görürler. Etnometodologlar toplumsal gerçekliği, varolduğu ve birey aktörler tarafından tanınlandığı biçimde değerlendirirler; sosyoloğun ve diğer sosyal bilimcilerin yorumladığı gibi değil. Etnometodologlar etkileşim sıasında insanların, kendi etkileşim kalıpları içinde birbirleri ile etkileşimde bulundukları gerçeği üzerinde dururlar. Bireyler girdikleri her etkileşim durumunda anlaşılır roller geliştirirler. Çünkü, kurallar her etkileşim durumunda değişirler. Böylece, kişi rolleri kendiliğinden bir kalıptan diğerine genelleştiremez. Bireyler her duruma özgü etkileşim kurallarının ayırımındadırlar.

Etnometodologlar, bireylerin toplumsal gerçekliğin oluşturulması, sürdürülmesi ve bu gerçekliğin görünümünün değiştirilmesinde kullandıkları yöntemlerin gözlemlenebileceğini belirtirler. Bu gözlemleme, sosyolojik bilgi oluşturma sürecinin ilk aşamasıdır. Etnometodologlar, bireylerin bu günlük gerçekliğin yapımında (construct) kullandıkları yöntemler üzerinde yapılacak çalışmaların, daha ileri düzeyde sosyolojik bilgiye temel sağlayacağını savunurlar. Böylece etnometodologlar için temel sorunsal ve sosyolojik çalışmada en uygun malzeme olarak gördükleri nesne, gündelik gerçekliğin yaratımında insanların kullandığı yöntemlerin çalışılması olduğu konusunda birleşirler.

Etnometodologların çalışmaları, hem konvansiyonel hem de radikal sosyologların eleştiri odağı haline gelmiştir. Bu eleştirilerde özellikle vurgulanan noktalar; etnometodologların kendi yöntemlerini açık ve kesin olarak oluşturmada, olduğu gibi kabul gören sayıltıların günlük hayattaki işleyişini göstermede ve toplumsal gerçekliğin doğası üzerine uygun tezlerini sunmadaki başarısızlıklarıdır. Bu eleştiriler ışığında geçen zaman sürecinde, etnometodolojinin uygulanabilir olup olmadığı görülecektir.

DİPNOTLAR

1. Sembolik etkileşimcilik ve etnometodoloji, öznel bir toplumsal dünya görüşüne sahip olduklarından. Denzin (1969) toplumsal düzeni açıklamada ortak olan noktalar temelinde her iki yaklaşımın bir sentezini önerdi. Ancak. Zimmerman ve Wieder (1970:289) Denzin'in etnometodoloji anlayışını eleştirdiler. "Etnometodologun ilgilendiği bakış açısından çözümleniş. düzenli. kalıplaşmış ve tekrar eden eylemlerin gözlemlenerek nedensel açıklamalar sağlamaya yönelik *değildir*. Etnometodologun ilgilendiği, toplumun üyelerinin içinde yaşadıkları dünyayı, *görme, tanımlama* ve *açıklama* düzenini nasıl gerçekleştirdikleridir". Zimmerman ve Wieder'e göre sosyolojik kuramın merkezini oluşturan toplumsal düzen sorunsalı etnometodolojide sadece çevreseldir. Temelde Zimmerman ve Wieder'in etnometodolojinin, sosyolojinin tamamen farklı bir yaklaşımı olduğuna dair yorum ve gözlemlerine katılıyoruz. Ancak, etnometodoloji ile sembolik etkileşimcilik arasında birçok ortak noktanın varlığını görüyoruz.
2. Mehan ve Wood (1975:vii) etnometodolojinin birbiriyle çatışan birçok çekişen ayrıcalıkların olduğunu gözlemiyorlar, ama bir ağızdan çabalarını şöyle belirtiyorlar: "Ben ne bozuşmak ne de başka bir fraksiyon yaratmak istedim. Benim etnometodoloji görüşüm çeşitliliği güçlülüğün simgesi olarak görür". Kitap boyutlarına ulaşan etnometodoloji tartışmalarında Mehan ve Woods ilgilenen öğrencilere etnometodoloji etiketi altında bütün çeşitlilikleri kapsayan iyi bir sentez sunarlar.
3. Garfinkel'in etnometodolojisini tartıştığımız bölümde göreceğimiz gibi bu yaklaşım Shultz'un "bracketing of doupt"unu inançlarını gerçeklik içinde bir süre dondurmaktır ki bu da "bracketing reality" olarak tanımlanır. Bu süreç onlara bireylerin günlük yaşamda gerçekliği nasıl kurguladıklarını gözleme olanağı verir.
4. Davis. Çerçeve çözümlemesi (Frame Analysis) adlı çalışmasında (1975:601) Goffman'ın en iyi "sosyal yaratımcı" (social constructionist) olarak betimleneceğini söyler. Goffman: O daima doğal görünenin toplumsal yaratımını vurguluyor - bunlar bireyler, dini düzen. kurumlar, roller gibi, birçok insanın önceden üretildiğini sandığı insan üretimleridir. Toplumsal yaratımcı olarak Goffman, incelediği konuyu temel elemanlarına ayırdıktan sonra, bunların toplumsal olarak nasıl daha gelişmiş bir biçime dönüştüğünü gösterir. Birçok açıdan Çerçeve Çözümlemesi'nde (Frame Analysis) Goffman'ın dramaturgy'si ile etnometodolojik yaklaşım arasındaki benzerliği görebiliriz.
5. Lyman ve Scott (1970:1), "saçına olanın sosyolojisi" olarak nitelenen bir etnometodoloji teması geliştirmişlerdir. Onlar. "***Dünyanın anlamsız olduğunu***" gözlemler. "Eylemlerin gerçek anlamını - sosyolojik olarak. toplumsal davranışların işlevsel anlamlarını - bulmaya çalışan sosyolojinin aksine. bu yeni sosyoloji. konvansiyonel sosyologları da içine alan inanç sisteminin keyfi ve düzensiz olduğunu iddia eder". Bu toplumsal dünya düşüncesi, bir yandan bildiğimiz sosyolojiye yönelik bir saldırı getirirken, diğer yandan, toplumsal düzeni incelemenin geleneksel yollarından kesin bir kopuşu simgeler.

KAYNAKLAR

COLEMAN, JEMAS

1968 "Review Symposium." *American Sociological Deview 33 (Şubat): 126-130.*

DAVIS, MURRAY

1975 "Review Symposium." *Contemporary Sociology* 4 (Kasım): 599-602.

DENZIN, NORMAN K.

1969 "Symbolic Interactionism and Ethonomethodology: A Proposed Synthesis." *American Sociological Review* 34 (Aralık): 922-934.

DOUGLAS, JACK D. (Der.)

1970 *Understanding Everyday Life.* Chicago: Aldine Publishing Company.

GARFINKEL, HAROLD

1967 *Studies in Ethnomethodology.* Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall. Inc.

HILL, RICHARD J., and KATHLEEN STONE CRITTENDEN (Der.)

1968 *Proceedings of the Purdue Symposium on Ethnomethodology.* Lafayette, Ind.: Purdue Research Foundation.

LYMAN, STANFORD M., and MARVIN B. Scorr

1970 *A Sociology of the Absurd.* New York: Meredith Corporation.

MEHAN, HUGH, and HOUSTON WOOD

1975 *The Reality of Ethonomethodology.* New York: John Wiley &Sons, Inc.

MULLINS, NICHOLAS C.

1973 *Theories and Theory Groups in Contemporary American Sociology.* New York: Harper &Row, Publishers.

SCHUTZ, ALFRED

1970 *On Phenomenology and Social Relations.* Helmut R. Wagner (Der.) Chicago: University of Chicago Press.

STRYKER, SHELDON

1973 "Some Recent Developments in Social Psychology." Prepared as a refresher lecture for the Annual Meeting of the American Sociological Association. Mimeo.

TURNER, JOHNATHAN H.

1974 *The Structure of Sociological Theory.* Homewood. III.: The Dorsey Press. Inc.

ZIMMERMAN, DON H.and D. LAWRENCE WIEDER

1970 "Comment on Denzin" S. 285-295 Jack D. Douglas (Der.), *Understanding Everday Life.* Chicago: Aldine Publishing Company.

13.
Gerçekliğin Toplumsal Yapımı: Yapısalcılık ve Etkileşimciliğin Bir Sentezi

> *Sosyoloji, toplumsal dünyayı, kişinin kendi beklentileri ve korkularından etkilenmeksizin, anlaşılabilmesi için olabildiğince açık biçimde görebilmeye yönelen sistematik bir çabadır. Bu berraklık ideali kişisiz (selfless) berraklık olarak da adlandırılabilir Max Weber'in toplumsal bilimlerin değer yargılarından arınmışlık (value-freeness) ile yöneldiği şeydir. Bu epey zor ve yıpratıcı bir iştir... Bir sosyolog olmak ne kalpsiz bir gözlemci ne de propagandacı olmak anlamına gelir. Fakat, her anlama eyleminin, kişinin kendi değerleri, hatta bunların ve aslında özellikle de bunların en ihtirasla bağlı olunanları ile varoluşsal bir gerilim içinde bulunmak anlamına gelir.* (Berger, 1977:viii)

Hümanistik ya da yorumlayıcı (interpretative) sosyoloji makro-osyolojik problemlerden çok mikro-sosyolojik ilgi alanları ile sınırlanmış olarak ortaya çıkabilirdi. Kitabın birinci kısmından gördüğümüz gibi, natüralistik ya da positivistik sosyoloji bireyi ihmale ve toplumsal yapı üzerinde yoğunlaşmaya yönelir. Öte yandan, buraya kadar anlatılan hümanistik kuramlar etkileşim içindeki bireyleri uygun çözümleme birimi olarak vurgulamaya yönelmektedir. Fakat, yorumlayıcı sosyoloji, etkileşimci ve yapısalcı yaklaşımlar arasından bir sentez sağlayan Peter L.Berger tarafından gösterildiği gibi, bir toplumsal-psikolojik alanla sınırlanmamak zorundadır.

Garfinkel gibi, Berger de hocası olan Alfred Schutz'a ve onun gerçekliğin toplumsal yapımı hakkında öğrettiklerine borçlu kalır. Schutz'un etkisi Garfinkel'i etnometodolojik akım deneylerine ve sosyoloji yapmanın varolan popüler yollarına saldırıya götürürken,

Schultz'un çalışması Berger'i toplumsal dünyanın nasıl yapıldığı konulu farklı bir kuramsal modelin geliştirilmesine götürür. Etnometodoloji hakkındaki tartışmamızda gördüğümüz gibi. Garfikel'in toplumsal dünyası, ancak aktörler onun varoluşuna izin verdiği kadarıyla varolabilir iken; Berger'in toplumsal gerçekliği kendi başına varolur ve yapısalcı anlayış içinde insan özneleri (human subjects) üzerinde eylemde bulunur. Garfinkel'den farklı olarak, Berger bir nesnel toplumsal gerçekliğin bulunduğunu kabul eder (Duıkheim'ci ve daha sonraki işlevselci izleyecilerin ilgi konusu) fakat, onun anlamı bireylerin nesnel dünya ile olan öznel ilişkisi tarafından ve bu ilişkinin kendisinden çıkartılır (Mead ve onun sembolik etkileşimci izleyenleri, özellikle Bluıner ile paylaşılan bir perspektif).

Sosyolojinin bu "yıpratıcı işi" (painful business), ki konunun başındaki alıntıda dolaylı olaıak anlatılmıştır, sadece toplumsal psikoloji ile yapısalcı yönelimli bir sosyoloji arasında ip cambazı gibi yürümek zorunda değil, aynı zamanda, değerden arınmış (valueless) bir temizlik ile propaganda arasında da denge sağlamak zorundadır. Berger (1977:vii) sosyoloji yapmanın yıpratıcılığı ve zorluğundan kurtulmanın iki yoluna işaret eder:

> *Bir yol sosyolojik anlama sürecini tüm değer sorularından ayırıp sosyoloğun kendisini tamamen ayrı bir gözlemci olarak kavramaya çalıştığı bir yere oturmak, ya da, kendi değerlerini sosyolojik kaygılardan tamamen bağımsız biçimde oluşturmaktır. Bu ya karşı insancılaşmaya (dehumanizing) (birey sadece bir özel entelektüel etkinliği olarak değil, olduğu gibi alındığında değer yargılarından arınmış olur, ya da akıldışıcılığa (irrationality) teslim olmaya neden olur (birey değer yargılarını akılcı önermeleri sunmaya yeterli olmayan bir akıl alanı içinde tutar). Muhtemelen daha basit olan diğer yol ise, değer yargılarından arınmış bir anlama idealinin reddedilmesi, bunun olanaksızlığının, veya istenilir olmadığının ya da her ikisinin birden söylenmesidir. O zaman da böylesi bir*

red, bireye toplumsal dünyayı kendi değer yeğlemelerine göre yorumlama gerçekte, dünyayı nasıl görmek istiyorsa öyle görme gücü verir.

Berger iki pozisyonun da yanlış olduğunu söyler: "Bir sosyolog olmak ne kalpsiz bir gözlemci ne de propagandacı olmak anlamına gelir." Kişinin öznel değer yargıları, kişinin nesnel bir bilimselliğe ulaşma çabasıyla diyalektik ilişki içinde olacaktır.

Makro ve mikro, değer yargılarından arındırılmış ve değer yargısı yüklü, yapısalcı ve etkileşimci, kuramsal ve ilintili (relevant) sosyolojiler arasında bir köprü kurma çabası Berger'in çalışmalarında çok açıktır. Kendisini, gerçekliğin yapıldığı yolun çözümlemesine çalışan sosyolojinin "yapratıcı işi"nin ortasında görür.

Gerçekliğin Toplumsal Yapımı

Berger, esas kuramsal yapıtı olan *The Social Construction of Reality*'yi (Gerçekliğin Toplumsal Yapımı) (1966) Alman sosyolog Thomas Luckmann ile birlikte yazmıştır. Çift yararlı olmasına karşın, burada geliştirilen kuramın aynısı, Berger'in bir önceki çalışması olan *Invitation to Sociology* (Sosyolojiye Davet) (1963) içinde sunulmuş ve Berger'in sonraki çalışmalarında da tekrarlanarak kullanılmıştır. Aslında bu çalışma, hem popüler okuyuculara yönelik olarak hem de öncelikle toplumsal bilimlere yönelik olarak gerçekleştirilen Berger'in çalışmalarına da bir köşe taşı olarak kullanılmıştır.

Berger ve Luckmann (1966:1) kuramlarını, "gerçeklik toplumsal olarak yapılmıştır" ve bilgi sosyolojisi bu oluşum süreçlerini çözümlemelidir diyerek özetliyorlar. Bir nesnel, *gerçekliği,* gerçekliği, kendi isteklerimizden bağımsız olarak algıladığımız "onlardan uzaklaşmayı" (wish them away) isteyemeyeceğimiz fenomenlere uygun bir nitelik olarak tanımlayarak kabullenir. Berger ve Luckman bizim hep *bilgi* ya da gündelik yaşamımız içinde fenomenlerin gerçek olduğu ve bunların özel karakterler taşıdığı kesinliğini "aradığımızı"

gözlemlerler. Sosyoloji "sokaktaki insan ile felsefeciler arasında bir yerlerde bulunan" daha özel bir "bilgi" ve gerçekliği araştırır. Sokaktaki adam kendi gerçekliğini onu sistematik olarak çözümlemeksizin "bilir". Öte yandan felsefeci, bilginin geçerliliği ve geçersizliği konusunda daha titiz olmak zorundadır. Sosyolog "Gerçekten de gerçek olan nedir?" felsefe sorusuyla ilgilenmeyebilir. Bunun yerine, geçerliliğine önem vermeden, toplumsal gerçekliğin nasıl ortaya çıktığı konusunda yoğunlaşır. Sosyologlar bir sandalyenin gerçek bir sandalye olup olmadığı ya da bir ailenin gerçek bir aile olup olmadığı konularında tartışmazlar bu etiketleri oldukları gibi kabul ederler. Toplumun apaçık gerçeklerini kabul ederler ve çözümlemelerini buradan başlatırlar.

Berger, tek bir gerçeklik yerine çoklu gerçeklikler (multiple realities) olduğu konulu fenomenolojik (phenomenalogical) öngörüyü paylaşır. Etnometodoloji, yeniden hatırlatılırsa, iki gerçeklik arasındaki farklılıkları vurgular: günlük, olduğu gibi kabul gören, sağ-duyu gerçekliği ve bilimsel gerçeklik.) Garfinkel ile birlikte. Berger'de atlanan, ihmal edilen bir gerçekliğin, çok önemli bir gerçeklik olan, "gündelik yaşam gerçekliği"nin var olduğunu düşünür. Bu gerçeklik düzenlenmiş (ordered) ve kalıplaşmış (patterned) bir gerçeklik olarak algılanır; *tipleştirilmiş* (kalıplaşmış) etkileşimler içinde başkalarıyla paylaşıldığı için, bu gerçeklik, genellikle olduğu gibi alınmış, sorunsal olmayandır. Fakat, Garfinkel'den farklı olarak Berger bu gündelik yaşam gerçekliğinin hem öznel hem de nesnel boyutları olduğunu söyler. İnsan varlığı, bir *dışsallaştırma* (externalization) süreci yoluyla nesnel toplumsal gerçekliğin yaratılmasında, tam da *içselleştirme* (internalization) süreci yoluyla onun tarafından etkilenmesinde (öznel gerçekliği yansıtır) bir araçtır. Diyalektik dille, işleyen tez ve antitez bir sentez üretir, Berger toplumu, (insanın varoluşu) toplumun bir ürünü olmakla beraber insanın bir ürünü olarak çözer. İzleyen bölümlerde, gerçekliğin öznel ve nesnel boyutlarının implikasyonlarını ve nesnelleştirme (objectivation) içselleştirme ve dışsallaştırma diyalektik sürecinin açılımını yapacağız.

Nesnel Bir Gerçeklik Olarak Toplum

Durkheim ve yapısal işlevsel geleneği izleyerek, Berger, toplumsal (societal) kurumlar bağlamında görülebilecek bir nesnel toplumsal gerçekliğin varlığını kabul eder. Bununla beraber, toplumsal düzen "şeylerin doğasının" (nature of things) bir parçası değildir. Bu Zeus'un kafasında yapılan bir Minerva şeklinde oluşmaz; bu sadece bir "insan etkinliği ürünü" olarak görülebilir (Berger ve Luckmann, 1966:52). Berger Durkheim ile bu nesnel toplumsal yapının kendi özel karakterine sahip olduğu konusunda aynı düşüncededir, ancak bunun kökenleri insan dışsallaştırmasında ya da eskiden beri varolan bir yapı içinde etkileşen insanlarda görülmek zorundadır. Bu dışsallaştırma, yapıyı, durağan bir tamamlanmışlık (stagting completition) yerine süregiden bir işleyiş haline getiren kurumlaşmış bir toplumsal düzene doğru genişletir. Dışsallaştırma yoluyla yaratılan nesnel gerçeklik, sonrasında, toplumdaki kişilerin ardında etkide bulunur. Bu diyalektik süreç, olmakta olan fakat tarihte "uğraklar" (moments) olarak dışsallaştırma ve nesnelleştirme ile sürer gider. Süreç içinde üçüncü eleman içselleştirme ya da bireyin nesnel toplumsal dünya içinde sosyalleştirilmesidir (Berger and Luckmann, 1966:61). Bu elemanların üçü de-içselleştirme, dışsallaştırma ve nesnelleştirme-diyalektik bir yolla birbirleri üzerinde çalışarak, birlikte varolurlar.

Nesnel toplumsal dünyanın temel yönetim kuralı düzendir. Berger (1977:xv) "sosyolojinin, toplumsal yaşamın birincil ilerleticisinin düzen olduğu deneyimine yol açtığını ve "toplumun özünde düzenin insan deneyimleri akışı üzerinde etkili olması (imposition) olduğunu" vurgular. "Boşluğun doğaya aykırı olması gibi, düzensizliğin de topluma aykırı olduğunu" belirtir. Berger bu toplumsal düzenin pek de sağlam olmadığını (precarious) kabul eder, fakat işlevselci anlayış içinde, toplumsal kurumları düzen eşitlenmesine (equilibrium) doğru yönelik olarak görür.

Berger ve Luckmann'ın (1966:72-79) insan organizması ve toplumsal yapı arasında bir bağlantı olarak *rol* kavramlaştırmaları da yapısal işlevsel formülasyona benzer. Toplumsal yapı *tipleştirilmiş*

ya da kalıplaşmış rol davranışlarını kapsar - tipleştirmeler (typifications) karşılıklıdır (reciprocal). Birey, rolü ile aynı olmamasına karşın, kendi etkinliğini rol performansı standartları içinde yerine getirir. Bu rol tiplemeleri (typoligies) "bağın (conduct) kurumsallaşması ile zorunlu ilişkilidirler. Böylece, rollerin nesnel kurumsal düzenin temel birimini yansıttığı söylenebilir.

Bununla beraber, işlevselci modellerin çoğundan farklı biçimde, Berger ve Luckman'ın vurgulamaları yapı boyunca devam eden süreç üzerindedir. Gerçekte, toplum hiçbir zaman tamamlanmış (finished) değildir aksine, sürekli bir varolma (becoming) süreci içinde bulunur. Böylece, nesnelleştirme toplumsal dünyanın katılanlarını zorlama ve şekillendirme (mould) kapasitesine sahip bir gerçeklik olması yoluyla gerçekleşen bir süreci anlatır. Bu nesnel toplum gerçekliği "sadece anlamda değil düşüncede de varolan çok sayıdaki seçme şansından çoğunu engelleyerek (preemting) akıl sağlığımızı korur." Fakat, yapıyı dereceli (gradual) değişmeyi yaşamaya becerili kılan sınırlı sayıda seçme şansı varolmaya devam eder. Berger ve Luckman için gerçeklik, nesnel gerçekliğin varolduğu fakat, karmaşık dünyamızın sadece bir yüzü olduğu, sosyoloğun kurumsal yapıyı yansıtabilen, ancak onunla aynı olmayan öznel gerçeği de çözümlemeye hazır olmak zorunda olduğudur.

Öznel Gerçeklik Olarak Toplum

Natüralistik sosyologlar nesnel yapısal düzene vurguda bulunurlarken, yorumlayıcı sosyologlar da erkekler ve kadınların öznel dünyasının öneminin farkında oluşu yansıtırlar. Biz nesnel yapı üzerinde öznel gerçekliğin Blumer, Goffman ve Garfinkel tarafından nasıl vurguladığını gördük. Berger, zamanının ve kuramsal çabasının çoğunu yapının tartışılmasına adasa da, aynı önemi öznel dünya için de gerçekleştirir. Nesnelleştirme vardır fakat gerçekliğin yapımı sürecinde sadece bir "uğrak" (moment)tır. Bu diyalektik süreç içindeki diğer iki "uğrak" ise, -içselleştirme ve daha az bir oranda dışsallaştırma- ikisi bu iki perspektifin sentezine yönelen bir çabayı gösterirler.

Bir kişinin toplumun bir üyesi olması içselleştirme ya da toplumsallaşma süreci boyunca olur. Toplumsal psikoloji geleneği içinde, Berger ve Luckmann (1896:130) birincil (primary) toplumsallaşmayı, bireyin çocukluğu boyunca yaşadığı ve onun aracılığıyla çocuğun nesnel toplumsal dünyaya sokulduğu bir ilk toplumsallaşma olarak betimlerler. Bireyler çocuğun toplumsallaşmasıyla ilgilenen önemsenen diğerleri (ana babalar ya da onların görevini yerine getirenler) ile karşılaşırlar. Bu önemsenen diğerleri tarafından gerçekliğin tanımlanmaları olarak kabul edilenler (adhere) çocuk tarafından nesnel gerçeklik olarak kabul edilirler.

Varolan gerçekliğin tamamen özümsenmesi olanaksız olduğu için, çocuk bu gerçeklik hakkındaki kendi yorumunu içselleştirir. Her insan, kendisi tarafından nesnel gerçekliğin yansıması olarak kabul edilen bir gerçeklik "görünüm"üne (version) sahiptir. Böylece, Berger ve Luckmann toplumsal dünyamız içindeki çoklu gerçekliklerin varlığını vurgularlar. Bir alt-sınıf çocuğunun sadece alt-sınıf perspektifi ile karşı karşıya kalmadığını fakat, onun anne babası tarafından verilen idiosinkratik [Özel durumla ilgili Ç.N.] renklendirme içinde, bu alt sınıf perspektifini özümsediğini" belirtirler. Sınıf, ırk, din ve böylesi değişkenler, bir nesnel gerçekliğin göstergeleri olabilir, fakat aynı grup içinde iki birey *tam olarak* aynı biçimde toplumsallaşamaz. Bu alt-sınıf çocuğu ile kapı komşusu arkadaşı arasında çok büyük benzerlikler olabilir, fakat gene de aralarında bazı farklılıklar bulunur.

Nesnel ve öznel gerçeklikler arasında simetrik bir ilişki olmasına karşın, bu iki gerçeklik aynı (identical) değildir. 'Dışta' (outside) olan gerçek 'içte' (within) olana karşılık gelir." Berger ve Luckmann 1966:133); "Nesnel gerçekliğin rahatça (readily) öznel gerçekliğe "dönüştürülebileceğini" (translate), ve tersinin de doğru olduğunu" ileri sürerler. Nesnel ve öznel gerçekliğin birbirlerine karşılık geldiklerini, fakat sürekli olarak da, tek bir birey tarafından içselleştirebilir olandan "daha fazla" bir nesnel gerçekliğin olduğunu söylerler. Toplumsallaşma hiçbir zaman tamamen tamamlanmış bir süreç değildir. Tam da nesnel gerçekliğin içselleştirilmemiş yanlarının (aspect) olması gibi, öznel gerçekliğin de toplumsallaşmadan kaynaklanmayan yanları vardır. Berger ve Luckmann (1966:147-163) bunun

ötesinde, toplumsallaşmanın hiçbir zaman tamamlanmış olmayışı nedeniyle, gerçekliğin sürdürülmesine sürekli bir meydan okuma, özel olarak ta, nesnel ve öznel gerçeklik arasındaki simetrinin sürdürülmesinin gerekli olduğu saptamasında bulunurlar.

Dışsallaştırma eksik (imperfectly) olarak toplumsallaştırılmış bütün erkek ve kadınların, hep birlikte bir yeni gerçekliği yapım (construct) sürecidir. Berger, çalışmaları boyunca bu sürecin sürekli olmakla beraber yavaş bir değişme olduğunu belirtir. Berger'in değişik edebi ve günlük dergilerde yayınlanan populer makalelerinin çoğu, onun sosyolojik tezinde merkezi bir yere sahip olan ve dışsallaştırma sürecinin görüntülenmesinde kullanılabilir olan, "modernite" (1977) dediği temayla ilgilidir.

Modernite (1977:70) ekonomik, toplumsal ve siyasal boyutlarıyla, "son yüzyılların teknolojik buluşlarıyla gündeme getirilen dünyanın dönüşümü"ne karşılık gelir. "Bu, aynı zamanda, insan bilinci düzeyinde, inançları, değerleri ve hatta yaşamın duygusal yapıyı (texture) bile yerinden oynatan bir devrim de getirmiştir." Modern teknolojik değişmeler ile birlikte yapılan ya da dışsallaştıran yeni gerçeklikler varken, eski toplumsal dünyanın içselleştirilmesi giderek daha da az olabilir ve istenebilir olmuştur.

Basit bir görüntüleme, belki de, nesnelleştirme, içselleştirme ve dışsallaştırmanın çok soyut diyalektik sürecini aydınlatacaktır. Kur yapma ve evlenme kalıpları modernliğin gelişmesi ile dünya çapında bir çeşitlilik gösterir oldu. Sanayi toplumlarında, aile büyüklüğünde bir küçülme, görücü usulüyle evlenmenin yokoluşu, çiftlerin kendi ana babalarından ayrı oturma yeri seçişleri, kadının özgürleşmesi ve boşanma pratiklerinde sanayi öncesindekilere göre değişiklikler görünür. Evlenme kurumunu yönlendiren yapısal normlardaki bu değişikliklerin tümü, hep birlikte toplumsal gerçekliğin yeni tanımlarını yeniden yapan toplumsal üyeler ile birlikte, dereceli (gradual) olarak gerçekleşir. Aileyi yönlendiren normlardaki bir değişim seçildiğinde (doğum kontrolu yoluyla olanaklı olan aile büyüklüğündeki küçülmeyi ele alalım), nesnelleştirme, içselleştirme ve dışsallaştırma üçlü diyalektik sürecini görüntüleyebiliriz. Kentleşme ve sanayileşme nedeniyle, son 150 yılda Amerika'da

doğum oranı düşmüştür. Örneğin, doğum oranları 1800'de 1930'da olduğundan üç buçuk kat daha fazlaydı. Üstelik, aynı zamanda aile planlaması öncülerinden olan Margaret Sarger'e saldırılması ile kanıtlandığı gibi yirminci yüzyılın ilk yarısında doğum kontrolü ile ilgili bilgilerin yayılmasına karşı güçlü bir norm vardı. Doğum hızının düşmüş olması, ta o zamanlar bile, yasal ve dinsel yasakların böylesi pratikleri yasaklıyor olmasına karşın, doğum kontrol araçlarının Amerikalılarca satılıp kullanıldığını kanıtlar. Nesnel normların içselleştirmesi mükemmellikten az olan, aile başına düşen çocuk sayısındaki düşüş ve etkili doğum kontrolü tekniklerinin kullanımındaki artış ile birlikte "sorumlu ana-babalık"a karşılık gelen bir gerçekliğin yeniden yapımını olanaklı kılan birşeydir.

Gerçekliğin Toplumsal Yapımı ve Meşrulaştırma

Berger ve Luckmann (1966:61) Weberyan bir tarzda bu nesnel kurumsal dünyanın *meşrulaştırma* (legitimation) ya da "onun açıklanabilme ve doğrulanabilme yollarını gerektirdiğine dikkat çeker. Toplumsal kurumlar ve onların yaratımı süreci ya yitirilmiş ya da tarihin bir parçasıdır. Bununla beraber, insanlar kurumlara ve kurumsal pratiklere bazı değerler yüklerler ve bu ortak "rivayet" (hearsay) meşrulaştırma sürecinin bir parçası olur. Örneğin, Amerika'nın kurucu babalar tarafından yaratılmış sınırı kurumsal demokrasinin anlamı tarihçiler tarafından bilinir, fakat bu tüm insanların hükümet işleyişine katkısında ve bu işleyiş tarafından temsil edilmede eşitliğe sahip olduğunu varsayan Amerikan vatandaşı tarafından çok az farkedilir. Anayasa, yaratıldığından bu yana geçen yaklaşık ikiyüz yıl içinde meşrulaştırılmış ve ülküleştirilmiştir. Böylece, meşrulaştırma faktörlerin bireyler arası etkileşimde doğduğu ve meşrulaştırmanın betimlenmesinin nesnelleştiği söylenebilir. Meşrulaştırma, böylece, nesnel toplumsal dünya üzerinde bir "onaylama mührü" konumunu alır.

Berger, özellikle modern dünyanın meşrulaştırma sorunu ile ilgilenmiştir. Laikleşme modernliğin önemli açmazı olmuştur; çünkü o "dinsel inanç ve deneyimin akla yatkınlığını büyük oranda tehlikeye

düşürmüştür" (Berger, 1977:78). Berger, dinin anlamsız bir varlığa karşı en büyük koruyucu olduğunu ileri sürer. Bir diğer deyişle, din toplumsal dünyanın meşrulaştırılmasının en etkili kaynağı olmuştur. Laikleşme meşrulaştırma işinin akla yatkınlığının zayıflaması anlamına gelir. Berger sosyo tarihsel (sociohistorical) çözümleme aracılığıyla gerçekliğin yapımı kuramını, değişen dinsel kurumların çözümlenmesinde uygular.

Kutsal Örtü: Berger'in Kuramsal Modelinin Bir Uygulaması

Berger, *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion* (1967) (Kutsal Örtü: Dinin Sosyolojik Kuramının Elementleri) adlı kitabında bir kere daha dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme kuramsal diyalektik şemasını kullanır. Bireylerin toplumsal kurumlarının hem üreticileri hem de ürünleri olduklarını vurgular. Din de, bir toplumsal kurum olarak, diğer kurumların yaşadığı sürecin aynısına tabiidir. Diğer bir deyişle, din insanal olarak yaratılmıştır, bir nesnel gerçeklik olarak geliştirmiştir ve modern dünyadaki erkekler ve kadınlar üzerinde etkide bulunmaya ve onlar tarafından etkide bulunulmaya devam etmektedir.

Berger, toplumu tartışmanın kendisinin yaptığı gibi, bir dünya-inşâası girişimi olarak, onun bir normlaştırma etkinliği (nomizing aktivity) olduğunu söylemek anlamına geldiğini belirtir. *Nomos anomi* ya da normsuzluk durumunun tersidir. Anomi toplumsal düzende bir yıkılmayı yansıtırken, nomos düzeni ve onun normatif ilkelerini (prescriptions) temsil eder. Bireyin katıldığı daha geniş toplum için bir ortak nomos ya da anlam vardır, fakat, gördüğümüz gibi, sürekli olarak, orada birey ya da öznel anlamlarla yanyana birlikte bulunur. Berger (1967:20) şöyle der: "Toplumsal dünyayı hem nesnel hem de öznel olan bir nomos oluşturur. Nesnel nomos nesnelleştirme süreci tarafından olduğu gibi verilir." Böylece nomos, toplum içinde Berger'in dikkatini yoğunlaştırdığı bir özel alan olur.

Bu nomas'a ek olarak. Berger'in kozmoz (cosmos) dediği birşey daha vardır. Bu kozmoz, nesnel doğrulamanın ötesindeki alanlara (realms) gider, gündelik gerçeği aşar. Berger'e (1967:27) göre "bir kutsal kozmoz tarafından kurulan insan girişimi" olan dini öneren kozmozdur. Modern dönemde. dinsel kozmizasyon (cosmization) yanında laik kozmizasyonu da görürüz. Berger, bilimi de tam anlamıyla laik bir kozmizasyon denemesi olarak görür.

Gerçekliğin toplumsal yapımı bağlamında, din en yaygın ve en etkili meşrulaştırma kaynağıdır. Berger (1967:35) "meşrulaştırma süreci içinde, dinin tarihsel olarak önemli parçasının, sahip olduğu özel (uniqe) kapasite, bir kozmik referans çerçevesi içine insan fenomenini 'yerleştirmek' bağlamında açıklanabilir" vurgusunda bulunur. Böylece, dinin insanın toplumsal gerçeği yapım sürecinde iki önemli amacı sağladığı söylenebilir: (1) bu gerçekliğe bir nomos ya da anlam sağlar, ve (2) bu gerçekliği meşrulaştırır, ya da onaylandığını belgeler.

Berger'in din kavramının kritik noktası, bildiğimiz gibi, dinin sendelemesidir (falter). Bir açıklama kaynağı olarak dinin yerini alan büyük hamle bilimin yükselişidir. Ancak, bilim, doğal fenomenleri dinin. yapabileceğinden daha iyi açıklayabilmesine karşın, nomos sağlamakta sefillik derecesinde başarısızdır. Modern bilimin otopsisi belki ani bir çocuk ölümünün tıbbi gerçeklerini belirleyebilir, fakat böylesi trajedi dönemlerinde geleneksel dinin sağladığı anlamı ya da rahatlamayı sağlayamaz. Tam-iyi ve ve tam-güçlü tanrı inancı bilimin kendi başına sağlayamayacağı anlam derinliği sunar.

Kendi diyalektik kuramını kullanarak, Berger laikliğin tarihsel yükselişini izler ve bunun "din üzerine olan etkilerini belirtir. Berger dinin geleceğine ilişkin ayrıntılı bir teşhisten (prognosis) kaçınırken, sadece dinin insanın gündelik gerçekliğini şekillendirmeye yardımcı olacağını değil fakat ayrıca, gelecekte dini değiştirecek güçlerin de (insanın dışsallaştırma ve gerçekliği değiştirebilme becerileri biçiminde) dinin içinde yaşadığını vurgular. Bergere, dinin gelecekte kurumlaşmasını (ve böylece nesnelleştirilmesini) ve olası karşı-kurumlaşmasını (deinstitutionalization) izleme verilerini tarihten sağlar. Erkekler ve kadınlar tarafından algınanan geniş dünya hem

kutsal hem de laik özellikler bulundurur. ki. kutsal dinsel olmak inançları (tanets) ve laik olmak ise. bilimsel inançları yansıtır. Modern insan tarafından içselleştirildiğinde. din. onun büyük büyük ana babalar (great-grandparents) tarafından içselleştirildiğinde aldığı ile aynı şekli almaz. Dinsel gerçekliğin öznel kabullenişindeki değişmelerle bağlantılı olan modern dünyadaki değişmeler ile, nesnel kurumsal kilisede de değişmeler oluşur. Erkekler ve kadınlar, dinsel gerçekliğin nesnelleştirilmesinde dışsallaştırırlar ve örneğin. kurulu kiliseleri reddetmeleri, kilise üyesi olduklarında da tüm kalpleriyle katılmamaları, özel kiliselerin inançlarının kabullenilmesini reddetmeleri gibi, bazı değişmeleri gündeme getirirler.

Bir sosyolog olduğu kadar bir din bilimci olarak da, Berger, bu bölümde anlatıldığı gibi sosyoloji yapma "yıpratıcı işi" (painfull business) ile verdiği mücadelesini yansıtır. Daha sonraki çalışmalarında, Berger (1967:1977) dinsel perspektiflerini, gelişen dünyanın ışığı altında değiştirir. Din sosyolojisi konusundaki çalışmaları, Berger'in bilimsel bilgelik tanımının ve kişisel değerlerinin bir parçası olarak her zaman varolan (ever-present) bir duyarlılığı (tension) açığa vurur.

Berger'in Kuramının Evliliğe Uygulanması

Berger, kuramsal modelinin sadece toplumun ve kurumlarının makro çözümlenişi için değil fakat küçük grupların da çözümlenmesinde kullanılabilir olduğunu belirtir. O ve Kellner (1970). modeli iki-kişilik grupta, evlilikte (marriage) gerçekliğin yapımına uygulamaya çalışır. Tam da, bir evlilik olarak böylesi bir kapalı (intimate) grup, bireylere "kendilerini gerçeklikte dışsallaştırmak ve evde hissedilebildikleri bir dünyayı kendileri için üretebilme olanağını" verir (Berger ve Kellner, 1970:56).

İki insan evlendiğinde. taraflardan herbiri kendisi için önemli olan gerçeklerle diğerininkileri bağlantılandırmak zorundadır. Evlenilen kişi diğer eş için en önemli önemsenen diğeridir (significant other). Böylece, evlilik nesnel gerçekliği ve yeni bir ailenin kurulması, gelin ve damadın öznel karşılaşmalarının (disposition) bir ürünüdür; bu

nesnel gerçeklik, aynı zamanda, çiftler üzerinde, onların bireysel öznel gerçekliklerini de etkileyen bir biçimde işler. Örneğin, evlilik bekarken kurulan eski arkadaşlıkların terkedilmesine ve birlikte paylaşılan yeni arkadaşlıkların kurulması anlamına gelebilir. Benzer değişmeler, yeme alışkanlıklarında, eğlenme etkinliklerinde, dekorasyon seçimi ve benzerlerinde de oluşabilir. Bu, evlilik boyunca devam eden dereceli (gradual) bir süreçtir.

Sohbet ya da "öylesine konuşma" (talking through) konuları evlilik içinde yeni dünya görüşünün yapımının ana aracıdır. Taraflardan her biri, kendi öznel gerçeklik görüşünden bu "durmadan tekrarlanan" (hashed over) sohbete katkıda bulunur. Mobilya tercihlerinden istenen çocuk sayısına kadar her konuda yapılan bu tartışmalar, evli çiftlerin üzerinde etkide bulunur, nesnel gerçekliğin bir parçası haline gelir.. Örneğin, genç bir bayan evlenmeden önce politikaya çok ilgisiz olabilir. Fakat kocası genel politika konularında kendi görüşlerini belirtmeye başlayınca, o da, kendisini kocasının görüşlerini paylaşan bir liberal olarak görebilir. Aynı biçimde, onun kendisini klasik müzikten hoşlanan bir antika eşya hayranı olarak tanımlaması da, kocasının zevklerini yansıtıyor olabilir. Aynı süreç, kocasının, karısının etkisi ile, ortaya çıkar. İki ayrı biyografi konuşmalarla birbirine karışır ve paylaşılan evlilik gerçekliği içinde yeni tanımlamaların içerilmesine izin veren yeniden tanımlamalar oluşur.

Berger ve Kellner evlilikteki gerçeklik yapımının planlanmış bir oluşum olmadığını vurgularlar. Bu, daha çok, evlenmiş iki tarafın birbirlerini ve dünyayı birlikte keşfettikleri tamamen otomatik bir olaydır. Onların öznel gerçeklikleri, üretenler üzerinde etkide bulunacak bir nesnel gerçekliğin üretilmesi için bağlantılandırılır. Berger ve Kellner (1970:67) şunu gözlemler, "Evlilik sadece yeni rollere girmeyi değil, fakat bunun ötesinde yeni bir dünyaya girmeyi anlatır. Uyumun (adjustment) *karşılıklılığı* (mutuality) da aynı, biçimde, her iki tarafın da eş ağırlıklı çabasını gerektiren evlilik, eşitlikçiliğinin (marital equilitarianism) yükselişi ile bağlantılıdır."

Bireyler, sadece önceden tanımlanmış evlilik rollerini üstlenmezler. Onların davranışlarını yöneten genel olarak kabul edilmiş bazı toplumsal (societal) normlar vardır (örneğin, birlikte

yaşamak, belki çocuk sahibi olmak, aile bağlarını korumak, arkadaşları paylaşmak), fakat, onlar ortak gerçekliklerinin çoğunu birlikte yaratırlar. Bu gerçekliğin nesnelleştirildiği ve sadece onu üreten çift üzerinde değil fakat aynı zamanda onların arkadaşları ve çocukları üzerinde de etkide bulunacağı söylenebilir.

Berger'in Kuramının Eleştirisi

Berger'in hümanistik kuramı, şimdiye kadar gördüklerimize göre pekçok üstünlüğe sahiptir. Goffman, Blumer ve Garfinkel'den farklı olarak. Berger, sosyolojik çözümleme için yapımın önemsizliğini vurgulamaz ya da önemini inkar etmez. Yapısal kuramsal kavramların ve kuramsal kavrayışların (insights) kullanılmasında, Berger mikro-sosyolojik kayguların (concerns) ötesine geçmeyi başarır. Tarih, modern toplumsal yapıların gelişmesinin ve değişiminin tanımlanmasına yardım eden önemli bir veri kaynağı olur. Genelde, Berger, değinilen öteki hümanistik kuramcılar ile birlikte, sosyolojinin konusunun -yani toplumsal yapılar içindeki kadın ve erkeklerin davranışları- ve onların kanlı canlı görünümlerini kaybetmeden işlenmesinin önemi düşüncesini paylaşır.

Berger (1977:xv) toplumu "insan yaşamı üzerine düzen baskısı "olarak tamamlar." Bu düzen erkek ve kadınların potansiyel özgürlükleri üzerinde engelleyici bir zorlamadır (force), fakat bu sınırlama, şaşırtıcı biçimde (paradoxically) özgürleştiricidir. Berger'in (1977:xvi) belirliği gibi, "Toplum bizim temizliğimizi (sanity), sadece eylem için değil fakat düşünmek içinde çok sayıda seçme şansını bize önceden sunarak, korur." Aslında Berger (1977:xvii) toplumun sınırlamaları hakkında şunları söyler:

> *"Toplumsal yaşamın çoğunun "anlamsızlığı", süreli biçimde "yabancılaşma" diye adlandırılan şeyin kaynağı olarak belirtilen, aslında hem bireysel hem de toplu (collective) temizlik (sanitation) için gerekli bir koşuldur. Şimdilerde göz alıcı solun "tam katılım" ideali, tüm kişilerin kendi yaşantılarını etkileyen her kararın*

alınmasına katılması anlamında, eğer gerçekleşirse, hiç bitmeyen uykusuzlukla karşılaştırılabilir bir karabasana neden olacaktır."

Fakat Berger'in insanları kendi nesnel toplumsal gerçeklikleri ile yapısal olarak sınırlanmış (constrained) olmasına rağmen, aynı zamanda potansiyel olarak özgürdürler. Toplumsal dünya alanına yardım edebilirler ve ederler de, ancak belli sınırlar (limits) içinde. Berger (1977:xviii) sosyolojinin "özgürlüğün toplumsal sınırlarına işaret ettiğini söyler-ki bu sınırlar, tam da aksine özgürlüğün empirik olaiak geçerli (riable) bir ifadesi için uygun toplumsal alanı sağlar."

Berger, kuramsal yönelimini "tutucu hümanizm" (conservative humanism) olarak betimler. Bir tutucu olarak hızlı toplumsal değişmenin ileri ulusların kuramları konusunda şüphecidir (skeptical), çünkü o "statükoya karşı alternatif olarak sunulan şeylerin, ne olurlarsa olsunlar yararları konusunda açık şüphelere "sahiptir (1970:21). Bir hümanist olarak, sosyolojik çalışmanın kuramdan çokca daraltılmış çalışmalara kaydırılmasını eleştirir (1963:8). Sosyolojiyi hümanistik bir disiplin olarak adlandırırken, Berger (1963:168) "insan yaşamının uçsuz bucaksız zenginliğini [ki bu zenginlik] "sosyal bilimciye kuramsal şemalarının kapalı duvarlarında "delikler" açma olanağı verir" görüşünü ileri sürer. Sadece bir hümanistik disiplin olarak sosyoloji, katı önermesel (propositional) formatları katı empirik test için geliştirmeden "insan yaşantısının zenginliğini" yansıtabilir.

Aynı zamanda, daha önce söylediğimiz gibi, Berger (1977:xvii), değer yargılarından arınmış (value-free) bir disiplin modelininin ortadan kaldırılması konusunda istekli değildir:

> ***Sosyoloji disiplini,*** *yapabildiğim kadar hoşgörüyle vurguladığım gibi, değer-yargılarından arındırılmış olmalıdır, fakat bunu bazı durumlarda başarmak zordur. Disiplin değer yargılarından arınmış olmayı (value-free) prensip*

olarak aldığı yerde, bir bilim ve fakat ideoloji, propaganda, siyasi manüpulosyonun araçlarının bir parçası olmaya da başlar.

Fakat, değer yargıları Berger'in hümanistik sosyolojisi için bir gerilim (tension) ve sancı kaynağı olmaya devam eder. "(her şeyden önce) yaşayan bir insanal varlık da olan sosyolog, değer yargılarından kopuk (value free) olmamak zorundadır. Uğrak (moment) onun yaptığıdır, o kendi insanlığını ortaya serer ve (aynı zamanda "yanlış bilinçlilik ve "kötü inanç" olarak adlandırılabilecek bir operasyon içinde) kendisini bir soyut bilimin hayali (qhostly) cisimlenişine aktarır (transform)". Berger, politikayı ve dini kapsayan merkezi önemde konularla uğraşır ve çabalarını bu "yıpratıcı sosyoloji işi" ile daha iyi uğraşabilmek için ilerletir.[1] Bir eleştirmenin Berger'in en son çalışması ile ilgili olarak belirttiği gibi: "Berger iki başlık giymekte sakınca görmez: değer yargılarından arınmış sosyolog başlığı ...ve bizim sersemletici karmakarışık zamanımızı anlamlı hale getirmeye çalışan hıristiyan şapkası "(Hassanger, 1978:8). Kesin olan, hümanistik bilimsel bir kuram geliştirme yöneliminde, Berger'in çalışmalarının çağdaş sosyolojik kuramsal perspektifler üzerinde yadsınamaz etkilerde bulunduğudur.

Özet

Gördüğümüz gibi, Berger işlevselciler tarafından betimlenen nesnel toplumsal dünya ile sosyal psikologlar tarafından vurgulanan öznel dünyayı birleştirmeye çalışır. O, bunu nesnel ve öznel gerçekliklerin ikisinin birden nasıl insanlar tarafından yapıldığını çözümleyen bilgi-sosyolojisi çerçevesi içinde yapar.

Nesnelleştirme içselleştirme ve dışsallaştırma tarihte devamlı işleyen üç süreçtir. Bunlar, hızlı, devrimci geçişlerden çok dereceli bir diyalektik değişimi temsil ederler. "Orada" (out there) bireyleri şekillendiren bir nesnel toplumsal dünya vardır: yani, kadınlar ve

erkekler toplumlarının ürünleridirler. Bu toplumsal dünyanın bazı yanları bizim toplumsal normlarımızı yansıtan yasalar biçiminde varolurlar. -evlenme, mülkiyetin korunması, sözleşme yapma ve bozma ve benzeri konulu yasalar gibi. Nesnel gerçekliğin öteki yanları aynı biçimde saptanabilir değildir, ancak giyinme stilimizden konuşma biçimimize, yiyecek yeğlemelerimizden dinsel ve toplumsal değerlerimize kadar herşeyi etkiler. Bu nesnel toplumsal gerçeklik, (çocuk ve önemsenen diğerleri (significant others) tarafından algılanan gerçeklik aynı olmamakla beraber) çocuğun önemsenen diğerleri tarafından yansıtılır (minnored). Çocuklar bu nesnel gerçekliği toplumsallaşma süreci boyunca içselleştirir, ve yetişkinler olarak da, toplumsal dünyaları içinde karşılaşacakları yani durumları içselleştirmeye devam ederler.

Bununla beraber, insanlar çevreleri tarafından tamamen belirlenmezler. Başka biçimde söylersek, toplumsallaşma süreci hiçbir zaman tamamlanmaz, insanlar için her zaman dışsallaştırmak ya da toplumsal dünyalarını birlikte (collectively) şekillendirmek için boşluklar (room) vardır. Bu dışsallaştırma boyunca, toplumsal düzen içinde değişiklikler -üreten üzerinde etkide bulunan ve gelecek kuşaklar üzerinde etkide bulunabilir- oluşur. Böylece toplum, sadece toplum tarafından şekillendirilen değil fakat bilinçli ya da bilinçsiz olarak onu değiştirmeye çabalayan erkekler ve kadınların bir ürünüdür.

Berger bu kuramsal modeli, hem dindeki değişmeler ile ilgili bir meşrulaştırıcı kurum olarak makro-sosyolojik hem de evlilikte gerçekliğin yapılması mikro-sosyolojik konularına uygulamıştır.

Bu aynı zamanda modernlik konulu çok sayıda makalede onun kullandığı çerçevedir. Popüler ve sosyolojik yazıları boyunca, Berger hümanistik ve gerçek dünyamızın çözümlemesine yönelik bir sosyolojik model geliştirmeye çalıştı.

DİPNOTLAR

1. Berger'in (1977:viii-ix) kendisi de ilgilenen okuyucuya kendi değer ve modernlik konulu uğraşılarında çeşitli çalışmalarını önerir:

İnsanın toplumsal varoluşu ve bilinçliliği üzerinde modernliğin etkisi konusundaki anlayışımı *The Homeless Mind*'da (New York: Randum House, 1973, With Brigitte Berger and Hansfried Kellner) açmıştım. Son olarak, benim politik konulu özür kabul etmez biçimde moralist (moralis-te-ahlakçı) yaklaşımım konusunda daha fazla şey bilmek isteyen okuyu-cu *Pyramids of sacrifice*'e (New York: Basic Books, 1974) bakabilir, genede. *A Human of Angels* (New York: Doubleday, 1969) benim bir sosyolog olmayı (maalesef) daha çok bir kalıtsal hıristiyanlıkla nasıl birleştirdiğim konulu en uzun çalışmadır.

KAYNAKLAR

BERGER, PETER

1963 *Invitation to Sociology: A Humanist Persepctive*. Garden City, N.Y.: Doubleday and Company, Inc.

1967 *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. Garden City, N.Y.: Doubleday & Company, Inc.

1977 *Facing Up to Modernity: Excursions in Society, Politics and Religion*. New York: Basic Books, Inc.

BERGER, PETER, and HANSFRIED KELLNER

1970 "Marriage and the Construction of Reality: An Exercise in the Microsociology of Knowledge." Pp. 50-71 in Hans P. Dritzel (Der.), *Recent Sociology*. New York: Macmillan Publishing Co., Inc.

BERGER, PETER, and THOMAS LUCMKANN

1966 *The Social Construction of Reality*. Garden City, N.Y.: Doubleday & Company, Inc.

HASSENGER, ROBERT

1978 "A Sociologist's Faith." *The Chronicle of Higher Educaiton* 15 (Ocak 9): 18.

HÜMANİSTİK SOSYOLOJİ ÜZERİNE SON SÖZLER

Tıpkı natüralistik sosyolojinin temel ilkelerine bağlılığın farklı derecelerini-gördüğümüz gibi, hümanistik sosyolojinin ideal tipine bağlılığın da farklı düzeylerini buluruz. Burada aktarılan hümanistler sosyolojinin doğal bilimlerden farklılığı konusunda aynı düşünceyi paylaşıyorsa da, ana farklılığına verdikleri yanıtlar hepsinde aynı değildir. Şimdi özetlemeye çalışacağımız ve bu kısımda sunduğumuz kuramlardaki benzerlikler kadar farklılık noktaları da vardır.

Temel farklılık noktalarından birisi kadın ve erkeklerin kendi toplumsal dünyalarını şekillendirmedeki özgürlük dereceleridir. Anlatılan dört kuramcının çalışmaları içinde, Goffman'ın dramaturjisi (dramaturgy), tam (total) kurumlara ilişkin çalışma"yla da kanıtlandığı gibi en belirlenimci (deterministik) olandır. İster bir kurum ister yapılanmış (structured bir durum içinde olsun, Goffman'ın aktörleri çevreleyecilerine (surroundings) göre eylemde ve karşı eylemde bulunurlar. Goffman'ın insan davranışı değerlendirmelerini okuyan birisi, kadın ve erkeklerin özgür (free) olduklarını düşünebilecektir fakat bu özgürlük, onların düşündüğü kadar değildir. Yaşam dramalarının senaryosunu yazmayı kabul ederler ya da reddederler, ancak etseler de etmeseler de ona göre eylemde bulunurlar (react).

Garfinkel, Blumer ve Berger'in kuramlarında merkezi önemde olupta Goffman'ın kuramında eksik olan bir unsur "anlam" (meaning) kavramdır. Garfinkel "duyu"nun (sens) (anlamın) nasıl duyusal olmayan (asensial) bir dünyadan yapıldığını çözümlemeye çalışır. Garfinkel için, her insan *bir biçimde* "anlamlandırma"(make sense) yoluyla toplumsal deneyimlerini tanımlamaya çabalar. Ganfinkel sağduyu gerçekliği ile bireysel çözümleme düzeyinde çalışırken, Berger bununla kollektif düzeyde uğraşır. Ama kuramsal konu öznel gerçekliğin (bireysel çözümleme düzeyi) nesnel gerçekliğe (kollektif-çözümleme düzeyi) karşı nasıl yığılmakta olduğu ve anlamın, özel olarak da meşrulaştırıcı nesnel gerçeklik biçiminde nasıl ortaya

çıktığıdır. Bu anlam kavramı, gördüğümüz gibi, yorumlayıcı (interpretative) sosyolojiler için merkezidir.

Zamanla ortaya çıkan ve hümanistik sosyolojide bulunan, fakat natüralistik sosyolojide çoğu zaman ihmal edilen bir diğer kavram benlik (self) kavramıdır. Gene burada da benzerliklerle olduğu kadar farklılıklarla da karşılaşırız. Goffman'ın benliği, varsayabileceğimiz gibi, çok yanlıdır ve kişinin içinde bulunduğu özel yapı ya da durum tarafından fazlaca belirlenmiştir. Onun kişisi, birliğin temelini oluşturacak kişisel tarihe çok az yer vererek, durumdan duruma hareket eder. Blumer'in benlik'i, Goffman'ınkinden daha az belirlenmiştir ve aynı biçimde bulanıktır (nebulos). Ancak onun etkililiği Goffman'ınkinden daha fazla bir birliğe (unity) ve yaratıcılık yeteneğine sahip olmasından kaynaklanır. Berger'in benlik'inin Blumer'in kuramının yaratıcı insanı ile Goffman'ın çalışmalarının çokça belirlenmiş kişisi arasında bir sentezi temsil eder.

Toplum imajında olduğu gibi, insan imajında da natüralist yazarlar arasında görüş birliği yoktur. Goffman ve Berger toplum gerçekliğinin yapısalcı anlayışını kabul ederler. Goffman için, geçiş durumu bile performansımızı etkileyen bir gerçekliğe sahiptirler. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Berger toplumsal yapının - kısmen kendi iç parçaları tarafından yaratılabilen fakat kendi üreticileri üzerinde de etkide bulunan bir (yapının) varlığını kabul eder. Fakat, hem Goffman hem de Berger için yapı onu oluşturan bireylerden daha fazla birşey olmasına karşın hem Blumer hem de Garfinkel bu varsayımı kabul etmezler. Gördüğümüz gibi, Blumer kurumları, basit olarak içiçe geçen "birlikte eylemler" (jount actions) biçiminde süregiden süreçler (constant processes) olarak görür. Toplumsal yapıların gerçekliğinin yadsınmasında Garfinkel bir adım daha ileri gitmiş görünür. Garfinkel, toplumsal fenomenin örgütlenmesine yönelik herhangi bir girişimin nesnel bir gerçeklik olmadığını, fakat bir öznel algılama olduğunu varsayabilirdi. Böylece örgütlenme ya da yapı gündelik olarak gerçekliği devam ettirme (maintain) tehlikeli (precarious) işini gerçekleştiren çok sayıda örgütleyicinin zihninde gerçekleşir.

Goffman, Blumer, Garfinkel ve Berger natüralistik sosyolojinin egemenliğinden (dominance) dolayı, sosyolojide moda olan metodolojinin toplumsal gerçekliği tam olarak betimlemekte başarısız olduğu hümanist inancını paylaşırlar. Bu ortak kabule rağmen, kendi önemli buldukları metodolojik çözümleri farklıdır. Goffman veri tabanı (data base) olarak "sistematik olmayan, natüralist gözlem"i sunar ve Blumer'de eski öğrencisinin metodolojisini över. Blumer'in kendisi, Goffman gibi, "insan grubu yaşantısı ve insan bağlantısının bilimsel çalışması için gerçeğe-dönüş (down-to-earth) yaklaşımını "öneren bazı metodolojik ilkeler geliştirmiştir. Garfinkel, gördüğümüz gibi, etnomodoloji için veri kaynağı olarak yarı-alan deneyleri (fieldquasi experiments) ve katılımlı gözlemler geliştirir. Sadece Berger, tartışmasız, mikro-sosyolojik ilgi alanlarının ötesine geçtiği için, hümanistik veri tabanına bir başka boyutu ekler-tarih boyutu. Gündelik olan tipik hümanistik sosyolojik ilgi alanlarının ötesine geçerken, Berger geçmiş bilgisi ile şimdi farkındalığı (awarenes) birleştirir ve gelecek için kestirim (prognosis) geliştirmek doğrultusunda sınırlı bir çaba gerçekleştirir.

Berger değerlendirici olmayan (nonevaluative) ve değerlendirici kuramlar arasında bir bağlantı kurma hizmeti sunar. Bizzat kendi çalışmalarının değerlendirici olmayandan değerlendirici hümanizme geçiş örnekleri olduğu söylenebilir. Onun kuramsal ilgilerin uygulanmasıyla ilgili ilk çalışmalarının pek tutmadığı görülür. O esas şüpheciliğini (skepticism) toplumun iyileştirilmesine (improvement) yönelik büyük entelektüel tasarımları için kullanır (1970:20-21). Gene de en son çalışmasında, kendi pozisyonunu yorumlayıcı sosyolojiye doğru yumuşatmaya başlar (Berger, 1977:xix).

Özet olarak, hümanistik sosyolojinin kendisini tarih, felsefe ve tiyatroyu içeren hümanistik disiplinler ile serbestçe ilişkilendirdiğini söyleyebiliriz. Sosyolojinin bir bilim olduğu vurgusuna karşın, gene de onun konusunun doğal bilimlerinkinden farklı olduğunu söyler. İnsanın göreli özgürlüğü (freedom) varsayımları, natüralistik sosyolojinin daha belirlenmiş (deterministik) modelinden farklı bir vurgu alır. Yapısal bütünü oluşturan parçalar ya da elementlere ilişkin

vurgu az iken sosyologların *toplumsal yapı* olarak adlandırdıkları şeyle ilişki içindeki kadın ve erkek etkinliklerine vurgu çok daha fazladır. En önemlisi, yorumlayıcı (interpretative) sosyoloji için merkez önemde olan, anlam ya da insan eyleminin yorumlanmasının çalışılmasıdır. Natüralistik ve hümanistik sosyoloji varsayımları arasındaki farklılıklar iki grubu farklı metodolojik yollara iter. Natüralistikler, toplumsal fenomeni daha kesinlikli ölçebilecekleri, nicel teknikler diye adlandırılan tekniklerin geliştirilmesiyle ilgilenirler. Hümanistikler ise, gördüğümüz gibi, bu yaklaşımın sürekli eleştiricileridirler, daha nitel araştırma işlemlerinin kullanımını önerirler.

KAYNAKLAR

BERGER, PETER L.
1970 "Between System and Horde." S. 11-82 Peter L. Berger and Richard Neuhaus (ortak). Movement and Revolution içinde. Garden City, N.Y.: Doubleday & Company, Inc.
1977 Facing Up to Modernity: Excursions in Society, Politics, and Religion. New York: Basic Books, Inc.

BÖLÜM III

DEĞERLENDİRİCİ SOSYOLOJİYE KATKIDA BULUNANLAR

14.

Sosyolojik Tasarım (Imagination) Çağrısı: Sosyal Psikoloji ve Çatışma Yapısalcılığın Bir Harmanı

> *Sosyolojik tasarım (imagination), sahibine, daha geniş bir tarihsel tabloyu, çeşitli bireylerin içsel yaşamları ve dışsal kariyerleri için taşıdığı anlam açısından anlama yetisi sağlar. Bireylere, günlük yaşantılarının kargaşasında, toplumsal konumları hakkında yanlış bilinçlenmelerini dikkate alma olanağı sağlar. Bu karmaşa içinde, modern toplumun çerçevesi araştırılır; ve bu çerçeve içinde de değişik erkek ve kadınların psikolojileri formüle edilir. Bu yollarla, bireylerin kişisel zorlukları açık sorunlar üzerinde odaklanır ve halkın kayıtsızlığı, kamusal sorunlarla ilgilenmeye dönüştürülür* . (Mills:1959, b:5).

Hem natüralistik işlevsel çözümleme, hem de sosyal psikolojik kuramlara sıklıkla yöneltilen bir eleştiri, çatışma (conflict) konusunu ihmal etmiş olmalarına ilişkindir. İşlevselciler. bütünleşmeyi (integration) vurgularken toplumsal çatışmayı ihmal ediyor; öte yandan sosyolojik çözümlemenin birimi (unit) olarak birey üzerinde ısrar eden etkileşimciler, (interactionist) makro-sosyolojik zorlama (coercion) ve çatışma ile uygun biçimde uğraşan kuramlar geliştirmeyi başaramamışlardır. Lewis Coser (Bölüm 5), Ralf Darhendorf (Bölüm 6) ve Peter Blau (Bölüm 4) da dahil olmak üzere, yapısalcı yönelimli kuramcılar, işlevselcilerden gelen ve çatışmayı modası geçmiş olarak değerlendiren kimi eleştirileri karşılayarak, toplumsal çatışma meselesiyle yapısal tabanlı bir konum alınarak uğraşılabileceğini gösterdiler. Bunun gibi, sosyal psikolojik kuramların çatışmayı ele alamayacaklarını söylemek anlamsız olacaktır, özellikle de bu tür kuramlar küçük-grup davranışının çözümlemesinin ötesine geçmeye çabaladıklarında.

C.Wright Mills, sosyal psikolojik ilkeleri hiçbir zaman gözardı etmemekle birlikte, bunları yapıyla ilgili sosyolojik kaygılara bağlamayı bilmiş bir kuramcıdır. Yapısal kaygılar, onu toplumsal sorunların çözümlemesine ve uygulamalı ya da değerlendirici (applied or evaluative) sosyolojik kurama götürmüştür. Reformist yönelimli sosyolog olarak Mills'in çalışmaları, çıkar çatışmalarının hayatın toplumsal gerçeklerinden biri olduğunu gösterir. Daha geniş boyutlu konulara duyduğu ilgi (sosyal psikolojide çoğunlukla ihmal edilen bir şey) yine de, bireyin görüntüsünü yitirmesine neden olmadı (ki, bu pekçok yapısal-işlevselci kuramın problemidir). Önemli çalışmalarına baktığımızda, Mills'in, bireylerin içinde yaşadıkları yapıyla olan ilişkilerinin ayrımında olduğunu görürüz.

Girişteki alıntının da örneklediği gibi, 1950'lerde "sosyolojik tasarım" için çağrıda bulunan, Mills'in ta kendisiydi. Bu, Mills tarafından makroskobik ve moleküler olarak tanımlanan iki "araştırma yolu"nun bir harmanı olmalıydı. *Makroskobik,* "total toplumsal yapılarla, karşılaştırmalı bir yoldan uğraşır; sahası, dünya tarihçilerinkiyle aynıdır; onlar tarihsel fenomenin tiplerini oluşturmaya, ve sistematik bir yoldan toplumun kurumsal (institutional) alanlarıyla bağlantılar kurmaya ve böylece bunları halihazır kadın ve erkek tipleriyle ilişkilendirmeye çalışırlar" (1953:267). Weber, Marx, Simmel, ve Mannheim'ın çalışmaları, tümüyle makroskobik araştırma yollarını örnekler. "Küçük ölçekli (small-scale) problemler ve doğrulamada (verification) kullanılan istatistiksel modeller" ise, *molekülleri* karakterize eder (1953:267). Mills'e göre, "Sosyal felsefeden kaçınmak, genelde yalnızca bir tekniktir ve başka şey değildir." Mills'in yorumu şöyledir: "Sorunlarımızın ve çalışmalarımızın toplumsal ve siyasal olarak önemi arttıkça (daha makroskobik), çözümlerimiz daha az özenli ve bilgimiz daha az kesin (daha az moleküler) olmaktadır" (1953:267). Mills'in bu ikileme getirdiği çözüm ise, iki düzey arasında mekik dokumak diyebileceğimiz bir yöntemdir: Bu, ise makroskobik düzeylerde geniş boyutlu çalışırken, moleküler düzeyde yeterince kanıtlayıcı veri toplayabilmek için inceden inceye çalışma olanağı sağlar.

Mills'in "sosyolojik tasarım" çağrısı. bilim kılığına bürünmüş pek çoklarına da bir eleştiriydi. "Bilginler" adını verdiği aşırı natüralistik sosyologlar için söylenecek pek az nazik söz bulabilmiştir; Mills onların "göğüs ceplerinin üzerinde bir çeşit I.B.M. simgesi bulunan beyaz önlükler giymeye bayıldıklarını" düşünür. "Fizikçilerin doğaya ilişkin olarak yaptıklarına inandıklarını, toplum ve tarihle yapmak üzere yola koyulmuşlardır" (1954:22). Mills'e göre, bu perspektif üç şeyden yoksundu: (1) Düşüncelerin, insan tarihinde sahip olduğu önemli yer; (2) Gücün (power) doğası ve bilgiyle ilişkisi ve;(3) ve ahlaki eylemin anlamı ve bilginin ahlaki eylemdeki yeri. Oysa Mills'in sosyolojik kuramı, çözümlemede tam da bu üç öğeye merkezi bir yer vermiştir.

Mills, "Büyük Kuramcılar" (Grand Theorists) adını verdiği diğer bir sosyologlar grubunu da eleştirir. Bölüm 8'de tartıştığımız Talcott Parsons, bunların en iyi bir örneğidir. "Büyük Kuramcılar," insan davranışını ve toplumu açıkça tanımlamak, açıklamak ve anlamak yolundaki çabadan kopmak için kısmi örgütlü bir girişimi simgelerler, demektedir. Mills (1954:23): "19. yüzyıl önemli sosyologlarından yaptıkları okumalarının düzensiz içeriklerini, şişkin ve can sıkıcı düzyazılarıyla günışığına çıkardılar; ve bu süreçte kendilerine başlangıç olarak bitmiş bir sonu seçme hatasını da yaptılar." Her ne kadar Parsons'un önemli kuramsal revizyonlarını görmeden öldüyse de, Mills'in Parsons'ın sonraki çalışmalarından daha fazla etkileneceği hayli şüphelidir.

Mills, fenomenin toplum için anlamıyla ilgilenmiş ve onu tarihsel bağlamda ele almaya çalışmış üçüncü bir grup sosyoloğa ise hayranlığını ifade eder. Bu sosyologlar, klasiklerin çalışmaları konusunda çok bilgilidirler ve Max Weber, Georg Simmel, Gaetano Mosca, ve Karl Mannheim gibi klasik sosyologlarla benzer ilgileri vardır. Böyle sosyologlar, anlamlı bir sosyolojik kuramla olan ilgilerini. iyi bir tarih ve biyoloji bilgisi ve kullanma yeteneği ile harmanlarlar. Mills anlamlı bir sosyolojik kuramla ilgilenip, tarih ve biyolojiyi veri kaynakları olarak kullanan sosyologların "sosyolojik tasarıma" sahip olduklarını belirtir.

Böylece Mills, sıklıkla yeniden doğmuş retormist bir sosyolojinin babası olarak görüldü. Tüm gücüyle, sosyolojiyi halka geri döndürmeye çalıştı. - onu iflas etmiş değerlendirmeci -olmayan (non-evaluative) bir konumda kuluçkaya yatmaktan kurtarmaya çalıştı. Sos-yolojinin önderlerinde, güncel sorunlara olan ilgiyi uyandırmaya çalıştı. C.Wright Mills 1960'ların başında ölmesine rağmen, pek çok çalışması ilk yazıldığı zamandan çok bugüne uygun düşmektedir.

Mills'in Sosyal Psikolojik Temeli

Mills, doktorasını, 1941'de Wisconsin Üniversi'nde klasik kuramın iki ustası olan Hans Gerth ve Howard Becker'in yürüttüğü bir programı tamamlayarak aldı. Özellikle Max Weber'in makalelerini birlikte çevirip yayınladığı Gerth'in teşvikleriyle Mills, Alman sosyolojik geleneği üzerinde yoğun çalışmalara girdi. Mills'in Gerth'le paylaştığı bu klasik kurama ilgi ve bilgisi, kurumlar üzerine bir sosyal psikolojik tartışma olan *Karakter ve Toplumsal Yapı* (Character and Social Structure, 1953)[1] adlı çalışmada işbirliği yapmalarına yolaçtı. Bu çalışma dört kısımdan oluşmuştur. Her kısım, kadın ve erkeklerin sosyo kültürel çevreleri tarafından nasıl şekillendirildikleri konusunda daha iyi bir anlamaya ulaşma amacından yola çıkılarak hazırlanmıştır. Yapıtın 1. kısımdan Gerth ve Mills (1953:4) sosyal psikolojik perspektife bir sunuşla girmektedirler:

> *Sosyal psikolog, kadın ve erkeğin çeşitli toplum tiplerindeki tavır ve dürtülerini (conduct and motivations) tanımlamaya ve açıklamaya girişir. Herhangi bir bireyin dış davranış ve iç yaşamının diğerlerininkilerle karşılıklı etkileşimlerinin nasıl gerçekleştiğini sorgular. Genellikle farklı toplum tiplerinde bulunan kişi tiplerini betimlemeye, ve sonra da bunları toplumlarıyla olan karşılıklı ilişkilerine bağlayarak açıklamaya çalışır.*

Kişinin toplumsal rolü yoluyla, kişilik yapısı ve toplumsal yapı (akrabalık, din, ekonomi, askerlik ve politika da buna dahil) arasında bir bağlantı kurulur.

Kitabın 2. bölüm, kişilik ve toplumsal yapı arasındaki ilişkiler ve bunların ögeleri üzerinde odaklanır. Gerth ve Mills, biyolojik organizmalarının ve fiziksel yapılarının ve her kişilik yapısında rol-oynayan kişinin farklı konumlanmaları nedeniyle kadın ve erkeğin eşsiz (unique) yaratıklar olduğunu söylemektedirler. İnsan, duygular, duyarlıklar ve dürtüler gibi organizmaya yerleşmiş ruhsal oluşumla tamamlanan biyolojik bir bütündür. Biyolojik ve ruhsal donanımlarını kullanarak kadın ve erkekler, toplumdaki rollerini oynarlar. Gerth ve Mills toplumsal yapı kavrayışlarını verirlerken analitik bir şekilde kullandıkları toplumsal rol kavramı, kişilik ve toplumsal yapı ya da kurumlar arasındaki ana bağlantı haline gelir. Burada siyasal düzen, "insanların, toplumsal yapıdaki güç ve otorite dağılımını ele geçirdikleri, kullandıkları ve etkiledikleri" kurumları kapsar (Gerth ve Mills, 1953:26). Ekonomik düzen, "insanların mal ve hizmetleri üretmek ve dağıtmak için emeği, kaynakları ve teknik araçları örgütledikleri kurumlardan oluşur (Gerth ve Mills, 1953:26). Askeri düzen ise "insanların meşru şiddeti örgütledikleri ve kullanımını destekledikleri kurumlardan oluşmaktadır" (Gerth ve Mills, 1953:26). Gerth ve Mills'in karakter ve toplumsal yapının karşılıklı ilişkisi tartışmasında, ne kişilerin ne de kurumların bağımsız varlıklar olmadığını hatırlamak önemlidir. Kişiler ve kurumlar, toplumsal rollerle kurulmuş bağlantıları aracılığıyla karşılıklı etkileri olması açısından birbirlerine bağımlıdırlar (interdependent). Bir kişi, anne-eş olarak vardır ve akrabalık düzenine bağlıdır; Protestan, Katolik veya "diğeri"dir ve dini düzene bağlıdır; amirdir ya da fabrikada işçidir ve ekonomik kurumla ilişkilidir. Bir kişi, yalnız diğerleriyle az ya da çok yapılaşmış bir konumda girdiği ilişkilerle tamamen ortaya çıkar, ve kurumlar yalnız kişilerin toplumsal rollerini yerine getirmesiyle varolabilirler.

Karakter ve Toplumsal Yapı'nın 3. kısımında Gerth ve Mills (1953:165), "kişi ve kurumların ilişkilendikleri genel mekanizmaları," sorgulamaktadırlar. Kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilen

toplumsal denetimin önemini tartışırlar. Sosyal psikolojik kökenleri açısından doğru bir tavırla. durumları tanımlayan dil ve diğer "sembol alanları"nın (symbol spheres) önemini vurgularlar. 3. kısım. 1. ve 2. kısımlar gibi. bu metinde daha önce ele alınan sosyal psikologların tartıştıkları noktalara benzeyebilecek tartışmaları içerir.

Fakat kitabın 4. bölümünde ilgi tam bir sosyal psikolojik kavrayışa oradan da tarihin dinamiklerine ve önemine kayar. Bireysel davranışın çözümlemeye konu oluşturması açısından ortak bir kaygıyı paylaşmakla birlikte, Blumer, Goffman, Homans ve Garfinkel'in tarihi çözümlemenin dışında bırakan, tarihidışlayan (ahistorical) bir yaklaşımlarının olduğu söylenebilir. Gerth ve Mills (1953:480), tarihin, kadın ve erkeğe getirebileceği sınırları vurgulamaktadırlar:

> *İnsan, bir tarihsel gelişim olması açısından, hayvan türleri içinde eşsiz bir yere sahiptir. Onu tanımlayan tam da bu gelişmedir; ve bu gelişme nedeniyledir ki, hiçbir formül insana uymaz. Ne anatomisi, ne de ruhsal hali (psyche) onun kaderini (sic) saptamaz. İnsan, yaşadığı duruma tepki gösterdikçe kendi kaderini kendi yaratır; hem durumu, hem de onun deneyimleri, içinde hareket ettiği tarihsel çağın karmaşık ürünleridir. Bu yüzdendir ki, kaderini bir birey olarak değil, toplumun bir üyesi olarak yaratır. Bir birey olarak insan sadece, içinde yer aldığı tarihsel dönemin sınırlamaları içinde kendini şekillendirebilir fakat; insanların, kendilerini kollektif olarak yeniden yapmalarının (remake) sınırlarını ne biliyoruz, ne de bilebileceğiz.*

Sosyal psikoloji ve sosyal tarihin böyle birlikte dokunması, Mills'in sosyolojik kariyeri boyunca devam edecek olan bir yaklaşımdır. Tarihin ayırdında olması, onda bir toplumsal çatışma gerçeği ve sosyolojinin bunu çözümlemesi gereği bilincine neden oldu. Bu nokta, Mills'in biyografi ve tarihi, sosyolojik veri kaynakları olarak vurgulaması açıklamaya yardımcı olur.

C. Wright Mills ve Gücün İncelenmesi

1950'ler boyunca, Mills, -Castro'nun Küba'sından, bir 3. Dünya Savaşı'nın olası nedenlerine kadar- çağın büyük meseleleri ve çekişmeleri olarak nitelediği konulara değindi. Bu "çekişmeleri" (agonies) çözümlemesinin en başta gelen nedenlerinden biri, gücün incelenmesine duyduğu ilgidir. Mills, toplumsal yaşamın sürekli bir güç mücadelesinden oluştuğuna inanır, bu bazan savaşta olduğu gibi fiziksel bir karşılamadır, ama daha çok sembolik ve siyasal bir mücadeledir. Büyük bir olasılıkla Mills, gücün final formu olan" zora dayalı güçten çok karar verme ve güç yapısıyla (power structure) ilgiliydi. Çalışmasını özellikle tarihsel bir perspektifte temellendiren Mills, gözlemlerini şöyle açıklıyordu. "İnsanların tarihi yaşamakta özgür olduğunu söylemeliyim, fakat bazı insanların daha özgür olduğunu da... Çünkü böyle bir özgürlük, tarihin yapılabileceği karar ve güç araçlarına ulaşabilmeyi gerektirir." (1963:25).

Mills'in (1963'te ölmüştü) yapısal-işlevselci yaklaşımın doruklarında olduğu bir çağda yazdığını akılda tutmak gerekir. O zamanlar, çatışma perspektifi, hatta çatışma yapısalcılığı (conflict structuralism) pek moda değildi. Dahası, günün sorunlarından uzak, değerlendirici olmayan (non-evaluative), değer yargılarından arınmış (value-free) bir sosyoloji oldukça revaçtaydı. Mills, her ne kadar toplumu bilimsel olarak incelemekle ilgili idiyse de, sosyal bilimcilerin, sosyolojinin toplumun acil sorunlarıyla doğrudan bağlantısına ilgi duyması gerektiğini vurgulamaktaydı. Bir toplum bilimci olarak sosyoloğun, günümüzde insan yaşamının kalitesinde bir farklılık yaratmakla ilgisi olması gerektiğine inanıyordu. Horowitz (1965:17), Mills'in sosyolojik kaygılarını şöyle özetler:

> *Sosyolojiyi içinden çıktığı, halka geri döndürme, gerçekte onu bir meslek olmaktan çıkarma (deprofessionalize) dürtüsü, temelini Mills'ten almaktadır. Mills, doğal durumunda insanın temelde irrasyonel dürtülere, politik sloganlara, statü sembollerine, v.s. tepki gösteren bir yaratık olduğunu ve sosyolojinin ise, ona egoist, sekter ve*

mitsel bir gururdan kurtulup olgunlaşabileceği araçları sağlayabileceğini kabul eder. Sosyoloji, insanın "bulunduğu yeri, nereye gidebileceğini ve eğer varsa-bugün için tarih olarak ve gelecek için sorumluluk olarak yapabileceklerini bilmesine" yardım eder.

Mills, yazdıklarını pratiğe dönük olarak, değişiklikler sağlayabilmek amacıyla yazmıştır. Mills'e göre, insan davranışı genelde irrasyoneldir ve bu irrasyonelliği sergilemek sosyolojinin görevi olarak durmaktadır. Böyle bir sergileyişle belki kadın ve erkek tüm insanlar dürtülere, politik sloganlara ve statü sembollerine irrasyonel tepki vermeye daha az eğilimli olacaklardır. İşte bu bağlamda Mills, güç ve siyaset üzerine pekçok makale yazmış, beyaz-yakalı işçiler konusunda bir çalışma ve Amerika B.D.'nde iktidarı ellerinde tutanlar üzerine bir inceleme yapmıştır.

Beyaz-Yakalılar: Amerikan Orta Sınıfları

Mills, orta sınıfların işverenlerle ücretli çalışanlar arasında beklenmedik bir tampon olarak geliştiğini kabul eder. 19. yüzyılda işçilerin kötü durumları üzerine yazan klasik kuramcı Karl Marx. sanayi toplumunda geniş bir temeli olan orta sınıfların gelişimini görememişti. "20. yüzyıl toplumunun başlıca rutinlerini gerçekleştiren bu yeni aktörler kastı" (Mills, 1951:4) bir önceki çağın işverenleri gibi bağımsız değildi. Yeni orta sınıf, Amerikan nüfusunun belirli bir yüzdesi olarak büyüdü. İşletmeciler, maaşlı çalışanlar, serbest meslek sahipleri, satıcılar ve büro çalışanlarından oluşuyordu. Bu beyaz-yakalı işçilerin çoğu, Mills'in tanımıyla kişisel güçlerini hızla yitirmekte olan acınası tiplerdi. Emekten uzaklaşımları ya da ona yabancılaşmalarının (estrangement or alienation from work) yanısıra kendilerine de yabancılaşmaları, durumlarının kötülüğünü karakterize etmekteydi.

Mills, beyaz-yakalılar üzerine tezini Marx'ın yabancılaşma kuramı üzerine kurdu. Marx, insanları hayvanlar dünyasından koparan şeyin emek olduğunu ortaya koymuştu. İster bir çiftçi ya da bir

nalbant, doktor veya bir esnaf olsun, insanlar insanlıklarını emekleri aracılığıyla ifade etmekteydi. Kapitalist sistemin ortaya çıkardığı modern sanayi, insanın insanlığını emeğiyle ifade etmesini gittikçe zorlaştırmıştı. Bir çiftçi, zahmetinin karşılığını hasatta elde ettiği ürünle görebilir; bir esnaf çalışır ve girişiminin armağanını başarıyla alabilir; bir doktor hastasını iyileştirebilir ve hastasını sağlam görerek doyuma ulaşabilirdi. Oysa, Marx'a göre, kapitalizmde sanayileşme, kişisel olarak gittikçe daha anlamsız işler yaratmayı başarıyordu. Bu işlerde istihdam edilen kişiler, kendilerini en basit şekilde emekleri yoluyla ifade etmekten alıkonduklarından kendilerinden, birbirlerinden ve doğadan uzaklaşıyordu.

İşte, Mills'in Amerikan orta sınıfı tartışmasına temel oluşturan da bu Marxist yabancılaşma sorunu oldu. Mills (1951:xvi-xvii) onu şu şekilde anlatır:

> *Beyaz yakalılar örneğinde, ücretli işçinin emeğinin ürününe yabancılaşması, Kafka-tarzı tam haline, bir basamak daha yaklaştı. Maaşlı işçi, çok istediği fakat sahip olamayacağı şeyi elinde bile tutsa, hiç bir şey yapamaz. Zanaatının hiçbir ürünü, yaratılırken ya da yaratıldıktan sonra zevkle seyretmek için, onun olamaz. Emeğinin ürününe yabancılaşmış olarak ve yıldan yıla aynı kağıt rutinini yaşayarak, boş zamanını çılgınca kendisine* ***satılan*** *(ersatz) oyalamacaya ayırır; ne kolaylaştıran ne de kurtaran bir sentetik heyecana katılır. İşte sıkılmış ve oyunda huzursuzlaşmıştır; birbirini takip edip duran bu bela onu yıpratır.*

Bu tezi geliştirmek için Mills, Gerth'le birlikte *Karakter ve Toplumsal Yapı*'da geliştirdiği kuramsal çerçeveyi kullandı. Beyazyakalı, toplumsal yapısı anlaşılarak kendi tarihsel devrine oturtulmalıydı: Böylece, psikolojik çözümlemeyi bu toplumsal yapının sosyolojik çerçeveleriyle birleştirmek işine girişilmeliydi.

Mills (1951:3-12), geçmiş bir çağın küçük işletmecisinin dünyasını tekrar ele almak için tarihi kullandı. Mills onu, "bireysel

özgürlüğün toplumsal düzenin ilkesi olduğu" bir yapıda yeralan, "özgür, sömürülmeyen, bağımsız, geleneklerle sınırlandırılmamış bir insan" olarak tanımlar. Çağdaş, değişen toplumda, güvensizlik ortamıyla karşılaşan küçük işletmeci, "politik güvence araçlarının peşinde hırslı bir arayış" içinde, bağımsızlığından feragat etmek zorunda kalmıştır. Beyaz-yakalı sınıfın 1900'dan beri yaşadığı değişimler, genelde konumunda bir düşüş gösterir. Bu eğilimlere (1) eski tip girişimciyle karşılaştırıldığında, prestijinde bir azalma; (2)gerçek gelirlerde bir düşüş "çeşitli ücretli gruplarının ortalama gelirlerinden biraz fazla, ve çoğu önemli durumda daha az oluncaya kadar;" (3) çoğu beyaz-yakalı iş alanlarının varlığını tehdit eden bir büro işinin mekanizasyonu süreci ve (4) büro işçisinin özerkliğinin sınırlandırılması (Mills, 1952:32-33) dahildir. Dahası, gelecekte de daha ilgi çekici büro işi için bir ümit bırakmayan, beyaz-yakalı işçilerin işlerinin önemli bir kısmının rutinleşmesi ve sıkıcılaşması.

Mills'in beyaz-yakalı işçiler üzerine yaptığı çalışma, "orta sınıfın içinde bulunduğu durumu acımasızca ve hiç bir kurtuluş ihtimali bırakmaksızın lanetlediği" gerekçesiyle (Riesman, 1951:513) eleştirildi. Mills, mavi-yakalılıktan beyaz-yakalılığa geçen alt basamak büro işçilerinin sorunları konusunda, çamaşırhaneden büroya geçerlerken yalnızca aldatıcı bazı kazanımlar elde etmişlerdi, derken abartmış olabilir. Mills, bir girişimci olmanın olumlu yönlerini seçip bunlar üzerine odaklaşarak geçmiş dönemi romantikleştirmiş de olabilir. Yine de Mills, dikkatleri orta sınıf yaşamının önemli bir öğesi üzerine, herhangi bir güç sahibi olmama sorununa çekmektedir. Mills, orta sınıf işçilerinin ve hatta serbest meslek sahibinin, genelde kendi yaşamlarını kontrol edecek bir kişisel güçten ve ulusu şekillendirebilecek bir politik güçten yoksun olduklarını vurgulamaktadır.

İktidar Seçkinleri (The Power Elite)

İktidar sorunu-*Beyaz Yakalılar*'da tartışılandan daha üst düzeyde bir güç, Mills'in klasiği sayılan *İktidar Seçkinleri* konusunu oluşturur. Mills'e göre, iktidar yapısının en üst düzeyinde iktidarı paylaşanlarla paylaşmayanlar arasında önemli bir uçurum vardır. Weberci geleneğe uygun olarak Mills, iktidarı, birinin kendi iradesini muhalefet karşısında bile hakim kılabilme yetisi olarak tanımlamaktadır. *İktidar seçkinleri* ise, orta sınıfla şiddetli bir tezat oluşturarak, önemli sonuçları olan kararlar vermekte başlıca pozisyonlara sahip kadın ve erkeklerdir.

Mills'in Amerikan toplumsal yapısını çözümlemesinde, temel kararları verebilecek ulusal iktidarın başlıca sahipleri, büyük sermayenin liderleri, politik liderler ve askeri liderlerdir. Ekonomik, politik ve askeri sahalarda tarihin önemli güçleri yeralır. Aile, kilise, üniversite ve emek gücü dahil tüm diğer kurumlar saha dışında kalmışlardır; ulusal siyasa kararlarına tepki gösterebilirlerse de bunları etkilemeye muktedir değillerdir. Üç büyük-sermaye, hükümet ve ordu - 20. yüzyıl boyunca sayı ve alan olarak büyümüş; dahası, üçlü dikta (triumverate), büyük tarihsel sonuçları olan, kenetlenmiş müdüriyet (directorate) oluşturmuştur.

Anlaşılabileceği gibi, eğer Mills o günleri görebilecek kadar yaşasaydı, Watergate soruşturmaları sırasında ortaya çıkan skandallar onu şaşırtmayacaktı. Süt fiyatlarının yükseltilmesi karşılığı sütçülerin Nixon'un kampanyasına ödeme yaptıkları iddiası, ITT skandalı, mültimilyoner Howard Hughes'un Cumhuriyetçi politikaya finansal katılımı büyük sermayenin, hükümetin yüksek düzeyleriyle olan karşılıklı ilişkilerini göstermektedir. Mills, üçlü dikta'nın (triumverate) bir branşında dorukta olanların, diğer bir branşa hızlı ve kolay geçişlerinin bu karşılıklı ilişkiyi daha iyi gözlemleme olanağı sağladığı savını ileri sürer. Bir Robert McNamara'nun, otomobil üreten bir firmanın başkanlığından Başkan Johnson'm kabinesine geçişi, bir General Alexander Haig'in Nixon yönetiminde Genelkurmay Başkanlığına atanması, Mills'in tanımladığı ilişkinin daha yeni örnekleridir.

Mills (1959a:19), iktidar elitini, "birliktelikleri benzer bir toplumsal tipi oluşturmaları gerçeğine dayanan ve kolayca kaynaşmalarına yolaçan, psikolojik ve toplumsal temelleri" olan, benzer bir köken ve eğitimden gelen insanlardan oluşan toplumsal bir sınıf olarak ele almaktadır. Mills, tezinin tarihin tüm devirleri için geçerli olamayacağını kabul eder. Ancak bunun, daha önceki dönemlerde muhtemel olmayan bir merkezileşmiş iktidar elitine tanık olan 20. yüzyıl için doğru olduğuna inanır. Mills'in (1959a:27-28) gözlemine göre, "bir iktidar eliti olmadığını varsaymak" moda olabilir, fakat temelsizdir, mitsel " içinde gönüllü dernekler ve klasik halkın iktidar anahtarını elinde bulundurduğu bir toplum imajını" yoketmeye çalışır. Bu çoğulcu iktidar görüşü, ülke içinde farklı iktidar düzeyleri bulunduğunu dikkate almamaktadır. Mills (1959a:30-31), bir orta-düzey iktidarının denge ve ödün kuramlarına göre işleyebilmesine karşın, ulusal ve uluslararası sorunlarla uğraşan zirvedekilerin bunu yapmayacağını belirtir "Savaş ve barış," ya da "durgunluk ve yoksulluk" gibi kararları tartışırken, Mills bu kararların üç büyükten oluşan iktidar eliti tarafından verileceğini ileri sürer.

Mills (1959a:242) tarafından teşhir edilen en büyük mitlerden biri de, "Amerikalıların, hükümetin çekişen çıkarların dengelenmesiyle düzenlenen bir çeşit otomatik makina olduğu fikrine bağlı olduğu," "denge kuramı"dır. Amerikalılar, çoğunlukla Kongre'nin Başkan üzerinde bir denetim olduğunu, Yüksek Mahkame'nin ise, bir güçler dengesinin (balance of power) sürmesini idare ettiğini varsayarlar. Hükümetin üç organı arasında böyle bir denge olmuş olsa bile, (Mills'in hayli şüpheli bulduğu bir durum); Mills, Amerikan yurtdaşlarını Kongre'de kimin temsil ettiğini düşünmemizi ister. Bunların "sıradan yurtdaşlar" ("rank and file citizens") olmadıklarını belirtir (1959a:248):

> *Onlar, girişim ve mesleki çabalarında başarılı olanları temsil etmektedirler. Bu yaşlı adamlar, ayrıcalıklı, beyazlar, Amerika'da doğmuş, anne-baba da Amerika'da doğmuş, protestan Amerikalılardır. Kolej mezunu, ve en azından gelir ve statü açısından üst-orta sınıfın gerçek*

elemanlarıdırlar. Averaj olarak, ücretli ya da düşük maaşlı çalışma deneyimleri ise, olmamıştır. Kısacası, yerel toplumun eski ve yeni üst sınıflarına ait ve onun içindedirler.

Gerçekte, başkanın gücü, genişletilirken, Kongrenin gücü büyük çapta kısıtlanmıştır. Bu metnin yazıldığı zamanlarda, Watergate skandalı ve sonrası başkanlık gücünün büyümesinin en azından yavaşlatmış görünüyor. Ancak, Kongre'nin bir vücut olarak liderlik boşluğunu doldurabileceğine dair belirtiler yok. Denetim ve dengeler (checks and balances) kuramımız, en fazla, özel bazı dönemlerde geçerli olabilir, der Mills (1959a:266):

> *Hâlâ iktidar sisteminin bir dengeler toplumunu yansıttığına inananlar, bugünkü dönemi Amerikan tarihinin daha önceki dönemleriyle ve şimdiki sistemin alt ve üst seviyelerini orta seviyeyle karıştırmaktadırlar. İktidar sisteminin yetkin bir modeli olarak genelleştirildiğinde, dengeler kuramı tarihsel olarak özgül değildir. Gerçekte ise, bir model olarak ABD'nin gelişmesinin yalnızca bazı kesin aşamalarına tekabül edebilecek biçimde özgülleştirilmelidir. Belirgin olarak Jackson dönemi ve oldukça farklı durumlarda New Deal'ın erken ve orta dönemleri buna uygundur.*

Siyasal iktidarın, hükümetin en üst düzeylerinde yoğunlaşması, ıktidar elitinin bir boyutudur. Amerikan tarihinin ilk dönemlerinden başlayarak Devrim döneminden 19. yüzyılın ilk çeyreğine değin, en üst düzeyde ulusal kararlar için politik kurumlar, merkezi konumdaydı. Yüksek Mahkemenin 1886'daki şirketleri koruyan kararından sonra, iktidar hükümetten ekonomik kurumlara doğru kaydı. Franklin D.Roosevelt döneminde Yeni Dalga, hükümet ve ekonomik iktidar elitinin kualisyonuna neden olan ekonomik başarısızlığa bir tepkiydi. Mills günümüzde hükümet ve ekonomik sermayeyi büyük hükümetten ayırmanın hemen hemen imkansız olduğunu, askeri

gücünse 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana yükselişte olduğunu ileri sürmektedir. Mills (1959a:275), "Amerika'da bugün askeri yapının, politik yapının önemli bir parçasını oluşturduğunu" düşünmektedir. Mills'e göre böyledir. Çünkü siyasal elitin dikkat noktası ulusal sorunlardan uluslararası konulara kaymıştır; bu da büyük askeri liderlere karar verme sürecinde daha fazla söz hakkı tanımaktadır. Mills (1959a:275-276), Amerika'daki ekonomik durumu "askeri kapitalizm" olarak tanımlamaktadır; "ekonomi aynı anda hem sürekli savaş ekonomisini, hem de özel şirket ekonomisini yaşamaktadır."

Amerikan sahnesindeki yakın tarihsel olayların kargaşası, ışığında bakılırsa, Mills'in siyasal elit tartışması neredeyse tümüyle isabetli bir kehanet olarak görülebilir. Çeşitli nedenlerle bir başkan ve yardımcısının istifaya zorlandığı, ulusal üne sahip bazı başka politikacıların suçlandığı bir dönemde, hükümet liderleri ahlaki yönden ciddi bir biçimde sorgulanmaya başlandı. 1959'da Mills, hükümette bu tür çöküşler için şöyle bir sosyolojik açıklama öneriyordu:

> *Bu bakış açısından, örneğin hırslı genç politikacıların kampanya fonlarıyla ilgili en önemli sorun, politikacıların ahlaka duyarsız olup olmadıkları değil, fakat Amerikan siyasal yaşamına şimdiye değin bu kadar hızlı girmiş genç her politikacının bunu az çok dürüst bir ahlakî uyarlılığa sahip olmadan da becerebilmiş olmasıdır. "Beyaz-yakalı suçları" (white-collar crime) ve rahatlamış kamu ahlakı, (relaxed public morality) d yüksek bedelli kötü alışkanlık ve zayıflayan kişisel bütünlük gibi pekçok sorun yapısal ahlaksızlığın getirdiği sorunlardır.* (1959a:243)

Mills'in Kuramının Eleştirel Bir Değerlendirmesi

Mills'in insan, toplum ve sosyoloji imajı, zamanımızın yapısal işlevselci kuramsal eğilimlerine kısmen ters düşer. Sosyoloji, daha çok, insanların toplumsal olarak belirlendiğini ve yine de akılcı (rational) olduğunu ileri sürerken, Mills bir özgürlük irrasyonalite olasılığını da sergilemiştir. Örneğin işlevselciler bireylerin az çok toplumsal yapı tarafından belirlendiği görüşüne yatkınken, etkileşimciler Mills'in toplumsal aktörlere biraz serbesti tanımasıyla daha fazla hemfikir olabiliyorlardı. Aynı zamanda, çoğu sosyolojik kuramcı, toplumda aktör olarak rasyonel ve belirli bir amaca yönelmiş kişiyi koymuşken, Mills, görmüş olduğumuz gibi, kadın ve erkek davranışının irrasyonel yönünü çizer. Bu irrasyonelliği teşhir ederken, Mills, bir kısım insanın toplumsal yapıyı değiştirme çabasına girişeceğini umuyordu. Mills, toplumun doğası konusundaki yaygın yaklaşımı da değiştirdi. Hem, işlevselciler, hem de etkileşimciler, toplumun düzenlenmiş bir modele uygun olduğunu belirtirken, o toplumu çatışan çıkarların savaş alanı olarak sergiliyordu. Bilimsel, pozitivistik, değer yargılarından arınmış sosyolojinin ülküleştirildiği bir dönemde Mills, akademik sosyolojinin verimsizliğini sorguluyordu.

Mills'in insan görüşü, toplumsal bir ürün olarak kişi ile toplumsal yapının yaratıcısı olarak kişi, arasında bir çeşidi yansıtır. İşçi sınıfının bilincinin yükselişi için yazan Karl Marx'a çokça benzer şekilde, Mills te kadın ve erkeğin irrasyonel davranışını sergilemeyi ummuştu. Statü sembolleri ve politik sloganlara akıl-dışı (irrasyonel) tepkiler gösterdiklerini farkettiklerinde, belki kendi toplumsal tercihlerini değiştirebilirlerdi. Görüldüğü gibi, Mills için, insanlar temelde irrasyonel olan tabiatlarını farkedebilirlerse, kendileri hakkındaki düşüncelerini gözden geçirebilir ve nihayet toplumu değiştirebilirlerdi. Örneğin, toplumsal yapının, politikada dürüstlüğü olasılık dışı olmasa bile zor kılmaya neden olacak bir şekle sahip olduğunu kabul ettiklerinde, oy kullananlar politik sloganları daha az umursayabilirlerdi. Ya da demokratik ideallerin gerçek yaşamda,

geçmişte olabildiğinden daha az geçerli olduğu gösterildiğinde halk siyasal bir elite yol açan çıkarlara karşı mücadele edebilirdi.

Fakat Mills aynı zamanda, tarihsel kurumların bireyleri şekillendirdiğini kabul etmiştir. Siyasal yetki sahibi de, denetleyici ve parasal çıkarlar karşısında dilediğince hür olamayacaktır. Mills (1959a:243), çoğu beyaz-yakalı suçunun da "yapısal ahlaksızlıktan" kaynaklandığını görmektedir. Cuzzort ve King (1976:144), Mills'in toplumsal yapıyla bağlantılı insan görüşünü şöyle değerlendirmektedir:

> *Mills, her ne kadar iktidarın destekleyici (supporting) kurumlarda konumlandığını iddia ettiyse de, hala kararları veren ve sonuçlarından mesul olanların bireyler olduğu gerçeğinin bilincindeydi. Mills, bir yanda bireyi daha geniş olan sisteme yerleştiren analitik bir perspektif ile diğer yanda güç sahibi bireylerin özerkliklerini dayatma yeteneğinden belirgin yoksunluklarını eleştiren hümanistik bir duyarlılık arasında bölünmüştü.*

Bireysel özgürlük ve yapısal determinizm arasındaki bu gerginlik, Mills'in iktidarı konu alan çalışmasında belirgindir. Mills, *tüm* erkek ve kadınların tarihlerini yapma özgürlüğüne sahip olduklarını ancak bazılarının gerçekte diğerlerinden daha çok özgürlüğe sahip olduklarını ileri sürmüştür. Demek ki, Mills'in sergilediği kişi, iktidar eliti içindeki konumuna göre kısmen özgür, kısmen belirlenmiş bir kişidir. Mills, aynı zamanda toplumsal uyanıklığa sahip yurtdaşların, elitin iktidar hareketlerini bloke etmek ve kendi yazgılarını yaratmak için kollektif bir eyleme girişebileceğini de söyler.

Mills için toplumsal yapı, özellikle toplumsal iktidar yapısı bir gerçekliktir; içinde yaşayanların kader ve nasiplerini belirleyen bir gerçeklik. Gerçekte, Mills hem bazı toplumsal kurumların (özellikle ordunun) iktidarını abartığı, hem de kitlelerin gerçek iktidarını küçümsediği gerekçesiyle eleştirilmiştir[2]. Mills'in iktidar yapısı çözümlemesi, kadın ve erkeği, kaderleri elitin toplumsal eylemlerince belirlenen piyonlar olarak değerlendirir görünümündedir. Aynı zamanda Mills, iktidar sahipleriyle politik bir çarpışmanın durumu düzeltebileceğini ummaktadır. Demek ki, toplumsal-tarihsel durum,

insanların yaşamlarını belirleme yetisine sahip ve nesneldir. Yine de, akılcı eylem tarafından yöneltilebilir ve değiştirilebilir.

Mills'in sosyoloji görüşü, insan ve toplum imajıyla tutarlıdır. Potansiyeli değerlendirilse, sosyoloji bir olgu-bulma (fact, finding) alıştırmasından, muhteşem (grand) ve soyut düşünmekten daha farklı olmalıdır. Bu bölümde daha önce de tartıştığımız gibi, Mills anlamlı konular üzerine çalışan ve toplumsal problemleri sorgulamaya istekli bir "sosyolojik tasarım'ın kullanımını savunmuş: sosyologları, içinde yaşadığımız toplumsal dünyayı iyileştirmek için tasarlanmış insancıl, değerlendirici bir kurama sevketmişti. Bir anlamıyla, sosyolojik bilgiyi toplumsal eylemde uygulanabilecek biçimde, bir dereceye kadar herkesin anlayabileceği bir hale getirmek gerekiyordu.

Sosyologları, bilimciliğin (scientism) tehlikelerine karşı uyarırken[3], Mills, kuramı desteklemek için uygun veri kaynakları da önerdi. Çatışma geleneğinden pekçok diğer kuramcı gibi, Mills de tarihsel bakış açısının önemini vurguluyordu. Sosyolojide sosyal psikolojik yaklaşım doğrultusunda tarihsel verileri biyografiyle destekledi. Mills 51959b:143) saptamalarında şöyle ısrar ediyordu:

> *Sosyal bilim, biyografi, tarih ve toplumsal yapı içindeki kesişimlerinin sorunlarıyla uğraşır. Bu üçünün -biyografi, tarih toplum- tam bir insan incelemesinin koordinat noktaları olduğu savı, bu klasik geleneği reddeden şimdiki sosyoloji okullarını eleştirirken yeraldığım başlıca platform oldu. Zamanımızın problemleri -şimdi insanın gerçek doğası problemi de bunların içinde- tarihi toplumsal incelemenin çekirdeği olarak alan görüşte tutarlı bir pratik; ve sosyolojik zemine oturan, tarihle uyumlu bir insan psikolojisini daha da geliştirme gereğinin kabulü olmaksızın yeterince açıklanamaz.*

Mills'in kendi çalışmaları, ilgili toplumsal meselelerle uğraşmaya kendini ne kadar adadığını gösterir. O, yaşamını akademisyenliğiyle bütünleştirir (ve toplumsal sorunlar özellikle çağdaş toplumda güç sorunu-karşısında tavır alırken) kendi "entelektüel zenaatçılık" (intellectual craftsmanship) kuralını izlemişti.

Özet

Mills'in "sosyolojik tasarun" çağrısı, çağdaş sosyolojide çok yaygın olan natüralistik modele bir eleştiriydi. Mills, ele aldığı sorunlardan çok kullandığı yöntemlerle meşgul olan Amerikan sosyolojisini, soyut empirisizmi (abstıact empiricism) nedeniyle suçluyordu. Ona göre (1959b:5). "sosyolojik tasarım, tarihi, biyografiyi ve bu ikisinin toplum içindeki ilişkilerini ele alarak kavrama yetisidir." İşte Mills'in kendi çalışmasında uygulamaya çalıştığı da, bu sosyolojik tasarımdı. Kuram, ne büyük kuramda (grand theory) olduğu gibi kendisini destekleyecek pek az veriyle ya da verisiz (Mills'in Parsons'un çalışması hakkındaki yargısı böyledir) bir soyutluk ne de ilgili kuramı pek az ya da hiç içermeyen soyut bir ampirisizm (empiricism) olamaz. Mills, hem *Iktidar Seçkinleri*, hem de. *Beyaz-Yakalılar*'da, klasik kurama olan ilgisi ve toplumsal sorunlara yönelik yoğun ilgisini kaynaştırmıştı. Her iki tezi için de, gazete yorumları, biyografiler ve dergi haberleri de dahil, tarihsel yorumlar ve bibliyografik kaynaklardan veri topladı. Görüldüğü gibi, toplumsal meselelerin incelenmesinde, kuram ve verinin biraraya getirilmesi yolunda bir girişimdir.

Mills'in en iyi bilinen çalışmalarından biri, büyük sermaye, yüksek hükümet ve yüksek askeri kadrolarının kenetlenmiş iktidar üçlü dikta'sı (triumverate) tezini geliştirdiği İktidar Seçkinleri'dir. Amerikan toplumunda, ulusal ve uluslararası neticeleri olan kararlar verme gücü, nisbeten küçük bir kadın-erkek grubunun tekelindeydi. Ancak Amerika'daki iktidar durumu hakkında büyüyen bir kamu bilinci (güncel konulara sosyolojik bir ilgiyle geliştirebilir) iledir ki, gerçekten duyarlı bir hükümet ümidi gerçekleşebilir.

Mills'in çalışması, değerlendirici (evaluative), hümanistik bir sosyolojik kuram örneğidir. Etkileşimci (interactionist) kuramın babası George Herbert Mead'in çalışmaları üzerine kurulmuş olan Mills'in insan modeli, açık biçimde hümanistiktir. Fakat, bu sosyal psikolojik vurguya bir de tarihsel bir boyut ve toplumsal yapıların etkileme gücüne yönelik bir farkında oluş eklenmektedir. Kadın ve erkek tüm insanların, tarihi değiştirmeyle özgür olduğuna duyduğu

inanç, sosyolojinin tekrar kamusallaşmasını talep etmesine neden oldu. Mills'e göre sosyoloji, doğa-bilimsel modelle büyülenmiş olması yüzünden toplumsal değişimi etkileme gücünü yitirmemeliydi. "Sosyolojik tasarım" çağrısı, çağımızın kaygılarına duyarlı bir sosyoloji çağrısıdır.

DİPNOTLAR

1. Scimecca (1977:37), *Karakter ve Toplumsal Yapı*'nın, Mills'in daha sonra gelen yapıtlarını anlamakta yeni ufuklar açan doğasını vurgular. Bu yapıtı, pragmatistlerin "toplumsal davranışçılık (social behavioralism) ya da kişilik oluşumu kavrayışlarını, Max Weber ve Alman sosyologlarının yapı kavrayışlarını vurgulayarak veren" bir sentez olarak tanımlar. Scimecca bizim de kabul ettiğimiz şu gözlemlerde bulunur: pekçok sosyolog Mills'in sonraki çalışmaları için kuramsal çerçeve çizen *Karakter ve Toplumsal Yapı*'ya yeterince dikkat etmedikleri için, onun çalışmalarındaki kuramsal modeli görmede başarısız olmuştur.

2. Bu tür bir eleştirinin örnekleri için bakınız. Aptheker (1968), Bell (1958), Dahl (1958), ve Parsons (1960). Scimecca (1977:92), böyle çoğulcu eleştirilerin ulusal sahneden çok yerel konularda yoğunlaştığını, bu yüzden de gerçekte Mills'in kuramını hedef alamayacağını belirtir.
3. Bilimcilik olarak sosyolojiye yöneltilen eleştiri iki yönlüdür. (Douglas, 1970:3-27): (1) bilimcilik, izleyiciyi ikna edebilmek için, bilimsel sonuçlardan çok bilimsel retoriği kullanır ve (2) bilimcilik,(araştırma fonları, meslektaşların sağladığı statü, gibi şeyler anlamında) karşılığın büyük olduğu alanlara yönelmeye eğilimlidir. Bu eleştirilere göre, bilimcilik yüzünden, sosyolojide teknik terimlerin, sayısal yöntemlerin ve formelleşmiş kuramların hızla arttığına ve bunların toplumsal dünyanın anlaşılmasına katkıda bulunmadığına tanık olundu. Dahası, Hükümet ya da özel çıkarlar açısından özel önemi olmadığı için, potansiyel sosyolojik kaygılar açısından çok önemli bazı konular ihmal edildi. Mills'in eleştirdiği, sosyolojinin bilimsel yöntemi kullanması değil, bu bilimciliğin ta kendisiydi işte. Böyle bir bilimcilik, gerekli bilginin izlenmesinin önünde bir engeldir.

KAYNAKLAR

APTHEKER, H.

1968 "Power in America." .. 133-164 W. Domhoff and H. B. Ballard (Der.). C. *Wright Mills and the Power Elite*. Boston: Beacon Press.

BELL, DANIEL

1958 "The Power Elite Reconsidered." American Journal of Sociology 64 (Kasım): 238-250.

CUZZORT, R.P., and E. W. KING

1976 *Humanity and Modern Social Thought*. Hinsdale, Ill.: The Dryden Press.

DAHL, R.

1958 "A Critique of the Ruling Elite Model. "The American Political Science Review 52 (Haziran): 463-469.

DOUGLAS, JACK D.

1970 *Freedom and Tyranny: Social Problems in a Tachnological Society*. New York: Alfred A. Knopf, Inc.

GERTH, HANS, and C. WRİGHHT MILLS

1946 *From Max Weber: Eassays in Sociology*. New York: Oxford University Press.

1953 *Charater and Social Structure: The Psyclology of Social Institutions*. New York: Harcourt, Brace and World, Inc.

HOROWITZ, IRVING L.

1965 "An Introduction to C. Wright Mills." S. 1-20 I. L. Horowitz (Der.). *Power, Politics and People: The Collected Essays of C. Wright Mills*. New York: Ballantine Books.

1953 "Two Styles of Research in Current Social Stdies." *Philosophy of Science* 20 (Ekim): 226-275.

1954 "IBM Plus Reality Plus Humanism=Sociology." *Saturday Review of Literature* (Mayıs 1)*: 22-23, 54*.

1959a The Power Elite. New York: Oxford Universty Press.

1959b *The Sociological Imagination*. New York: Oxford Universty Press.

PARSONS, TALCOTT

1960 "The Distribution of Power in American Society." *World Politics* 13 (Ekim): 112-128.

RIESMAN, DAVID

1951 "White Collar: The American Middle Classes." *American Journal of Sociology* 57 (Nisan): 513.

SCIMECCA, JOSEPH A.

1977 *The Sociological Theory of C. Mills*. Port Washington, N.Y. Kennikat Press.

15.
Aktif Toplum: Natüralizm ve Hümanizmin Değerlendirici Bir Sentezi

> *Yazar da dahil olmak üzere pek çok sosyolog, kuram ve yöntemlerin böylesine bir kombinasyonunu, bir bilim olarak sosyoloyinin üzerine inşa etmesi gereken ve gerçekte inşa edilmekte olan asıl temel olarak görmektedirler. Fakat çoğumuz, birşeylerin eksik kaldığını hissediyoruz.*
>
> *Çoğunlukla, eksik kalan* ***toplumsal çözümleme****; toplumsal meselelerin sistemli araştırılmasıdır, yani; çağımızın büyük meselelerinin sosyolojik çözümlemesine ilişkin yöntemsel sorunlara yönelik kaygılar ile makroskobik birimler üzerine yapılan çalışmaları da içerme eğilimidir. Böylece aslında toplumsal çözümlemenin konusu, sosyolojik yapı taşları değil, meselelerdir; odak noktası, burada, toplumsal meselelerin çözümlenmesini geliştirme, amatör, sezgisel ve jurnalistik sosyolojimizi ilerletmede kullanılacak araçlardır.* (Etzioni, 1969:133-134)

Daha önce de gördüğümüz gibi çağdaş sosyolojinin iyi bilinen kuramları, öncelikle değerlendirici olmayan kaygılarla sınırlı kalmıştır. Yazarlar, kişisel yargılarını, eğilimlerini ve düşlerini, değer yargılarından arınmış şemalar yaratma çabası ile askıya alma yönelimi göstermişlerdir. Kuram oluşturmanın prensipleri kuramı, toplumsal değişim planları oluşturmaktan ziyade *mevcut haliyle toplum* tartışmaları ile kendini sınırlamış bulunuyor. Toplumsal sorunları sıklıkla, yapının parçası olmakla birlikte üzerinde fazlaca durulmaması gereken patolojiler olarak gördüler. Bu yüzden incelediğimiz perspektiflerin çoğu, toplumsal düzeni düzeltmek üzere sos-

yolojik bilgiyi geliştirmekten çok toplumu tanımlamayı amaçlayan analitik kuramlardır. Sosyolojiyi mühendislikten ziyade fiziğe benzeten anoloji, yeni başlayan öğrenciye sıklıkla sunulur. Fizik biliminin fiziksel maddenin kanunlarını araştırmasında olduğu gibi, sosyoloji de toplumsal davranışın kanunlarını ortaya çıkarmak için çalışmalıdır. Mühendisliğin, fiziğin bulduğu kanunlara dayanması gibi, diğer uygulamalı alanlar da sosyolojik bilgiyi kullanabilir. Fakat, sosyolojinin kuramlarına uygulamaya yönelik ipuçları bulaştırılmamalıdır; buna toplumsal düzenin ıslahına yönelik öneriler de dahil.

1960'ların toplumsal karmaşa deneyimiyle birlikte değerlendirici olmayan ve uygulamalı ya da değerlendirici sosyoloji arasındaki ikiliğin yapaylığı artan bir şekilde anlaşılmaya başlandı. Öğrencileri planlı toplumsal müdahale için eğitime yönünde sosyoloji program ve dersleri geliştirmek çabaları gerçekleşti.[1] C. Wright Mills gibi bazı hümanistik sosyologlar (Bkz, bölüm 14) uzun zamandan beri sosyolojik bilginin toplumun iyileştirilmesi için uygulanabilirliği sorunuyla ilgilenmekteydiler. 1960'ların sonlarında çok sayıda iyi eğitilmiş, natüralistik sosyolog, daha iyi bir toplum yaratma kaygısı taşıyan hümanistik sosyologların saflarına katılmaktaydı. Üyeleri, Paul Lazarsfeld, Philip M. Hauaser ve Peter Rossi gibi tanınmış araştırmacı ve akademisyenler de dahil, ikinci bir grup, sosyoloji ile ilgili arayışlarında natüralistik yönelimlerinden vazgeçmiş değillerdi. Uygulamalı sosyolojiye ilginin yeniden doğmuş olduğu düşünülürse, değerlendirici kuramsallaştırmanın gelişimine tanık olmak şaşırtıcı değildi. Temelde doğa-bilimi modeline dayalı bir sosyoloji ile değerlendirici bir kuram yaklaşımından bir senteze varma yolundaki girişimlerden biri de Amitai Etzioni'nin yapıtlarında karşımıza çıkıyor.

Etzioni-özellikle "hayatının çalışması" olarak nitelediği *Aktif Toplum* (The Active Society) (1968)'da sosyoloji kuramı ile toplumsal değişmeye etkin bir katılımı uzlaştırmaya çalıştı. Etzioni (1968: vii-ix) şöyle demektir:

Sosyal bilim kuramının bilimsel olarak geçerli, entelektüel olarak ilgili olabileceğini ve etkin katılım için bir başlangıç noktası olabileceğini göstermeyi isteriz. Olgusal açıklamalar ve değer yargıları karıştırılmadan ve karışıklık yaratmadan sistematik olarak eklemlenebilir. Sosyolojik tasarım sosyal bilimin yerini almaktan çok onu zenginleştirebilir. Biz tıpkı bir önermenin değerinin, onun bir nedeninin gelişiminin açıklanmasına olan hizmetiyle ölçülmesi nosyonunu reddettiğimiz gibi toplumsal çözümlemenin yansız bir araştırmadan başka bir şey değildir düşüncesini de reddediyoruz.

Kullanılan kuramsal model, genel veya modern sistemler kuramının temelini oluşturan sibernetik modeldir (Bkz.Bölüm 8). Etzioni (1968:x), modeli aracılığıyla dört temel soruyu yanıtlamaya çalışır.

1. Kişinin tarihi geleceği nasıl kontrol edilmelidir?
2. Kadın ve erkeğin tarihi nasıl daha az kader, daha çok rasyonel, yine de kendiliğinden eylem tarafından (spontaneous action) oluşturulabilir?
3. Bireysel aktöre nasıl yol gösterilebilinir?
4. Öz-denetimin (self-control) güçleri ne oranda otantiktir.

Etzioni'nin bu sorulara verdiği yanıtlar, mevcut yaklaşımların sibernetik modelle sentezlenmesiyle çıkarılmış sonuçlardır. Önermelerin çıkarsanabileceği ve test edilebileceği, içinde verilerin kanunlaştırılabileceği (confied) bir kuramsal çerçeve oluşturmaya çalışmaktadır.

Aktif Toplum: Toplumsal ve Siyasal Süreçler Kuramı

Aktif bir toplum, insanların, içinde yaşadıkları toplumsal dünyanın sorumluluğunu üzerlerine aldıkları bir toplumdur. Bu, içinde yaşayan insanların dış güçler ya da aktif olan diğerleri tarafından kontrol edildikleri pasif topluma bir tezat oluşturur.

Etizoni toplumsal kanunların aktif bir toplumda insanlar tarafından değiştirileceğini söyler. Böyle bir dünyada erkekler ve kadınlar ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde toplumu şekillendiren yaratıcılardır. Aktif yönelim başlıca üç bileşenden oluşur: öz bilince sahip ve bilen aktörler, aktörlerin gerçekleştirmeye kararlı oldukları bir ya da daha çok amaç ve toplumsal düzeni değiştirme gücüne ulaşabilirlik (Etzioni; 1968:4). Ancak, bu tür etkinlik sınırlamalardan yoksun değildir; zira her eylem beraberinde karşı eylemi getirir, dolayısıyla aktif kişi basit bir şekilde istediği herhangi birşeyi yapan kişi değildir. Bu tür bir kişi bilerek hareket etmek için bilgi ve enformasyon elde etmeye çalışmalıdır. O, toplumsal amaçların daha iyi gerçekleşmesi için bireysel ödüller elde etmeye kararlı olmalıdır.

Etzioni'nin önerdiği bir "toplumsal *özdenetim* (self-control) kuramı"dır. Bir fizikçinin nükleer enerjiyi geliştirdiği gibi, bir sosyolog da toplumsal enerjiyi geliştirmeyi öğrenmelidir. Etzioni (1967:7), makinalar alanında iki devrim olduğunu gözlemlemektedir: İşin mekanizasyonu ve işi gerçekleştiren makinaların kontrolünün mekanizasyonu. Toplumsal düzende de benzeri *iki aşamalı devrim* vardır. Modern örgütün gelişimi: "işin mekanizasyonu"na benzer ve sosyolojik makinayı işlerin yapılmasını sağlamanın verimli bir yolu olarak gösterir. Şimdi organizasyonun bu sosyolojik makinaları üzerinde kontrolün gelişimine tanıklık etmeliyiz ki; bu *kontrol* toplumsal rehberlik yoluyla gerçekleşecektir.

Etzioni, bilginin böylesine kendi kendine rehberlik eden bir toplumu anlamanın ve gerçekleştirmenin anahtarı olduğuna inanır. Sosyolojik bilgi de dahil olmak üzere, bilimsel bilgi toplumsal dönüşüm için kullanılacaktır. Etzioni (1968:16), kendisinin toplumun dönüşümü üzerine bu çalışmaya girişimini şöyle tanımlıyor:

> *Bu [çalışma] kendini bilen, değerinin tam olarak gerçekleştirilmesine yönelmeye kararlı, bu tür bir dönüşümün gerektirdiği makinalara hükmeden ve kendini değiştirme kapasitesi üzerinde sınırlamalar koymaya ve kendine zarar verecek bir durumun üstesinden gelmeye muktedir bir toplum için bir keşif araştırmasıdır. Bu toplum, aktif bir toplum olacaktır.*

Makroskobik Bir Eylem Kuramının İçin Temeller

Etzioni'nin kuramı *natüralistik* olarak etiketlendirdiğimiz kısmi yaklaşımların bir sentezini temsil eder. Etzioni, insan ilişkilerinin tamamen mekanistik olduğu; kimyasal ve fiziksel ilişkilerle aynı şekilde incelenebileceği görüşüne karşı çıkmıştır. Benzer biçimde o, "eylemin mekanik görünümlerine pek önem vermeyen ve anlamlı sembollerin incelenmesi yoluyla yorumlayıcı açıklamaları *anahtar* değişkenler olarak gören karşı uçtaki diğer kısmi tutumla da uzlaşmaz." Etzioni (1968:26-29), her iki kuramsal perspektifin de aktif toplum değerlendirilirken dikkate alınması gerektiğini varsayar. O şunu vurgulamaktadır: "prensip olarak, kontrol mümkündür. Zira bir tarafta eylemin birimleri mekanik dünyada mevcutken, aynı zamanda sembollere de tekabül ederler". Bu tür kontrol üç temel öğeye dayanmaktadır; (1) Bilgiye sahip bir aktörler grubu (2) grup ya da aktörün gerçekleştirmeye kararlı olduğu bir ya da daha çok amaç; ve (3) toplumsal kanunların yeniden belirlenmesini mümkün kılan sembollerin manipulasyonunu da içine alan güce ulaşabilirliktir. Demek ki, "aktif" olmak, bilgiye sahip olmak, kararlı olmak ve güce sahip olmak anlamına gelmektedir.

Etzioni, insanların eylemde bulunma kapasiteleri olsa da, bu eylem üzerine dayatılmış sınırlamalar olduğunu kabul ediyor. Bir kez daha, mevcut kuramsal perspektiflerin bir yanılgısını saptıyor. İşlevselcilerin yeğlediği kollektivist yaklaşım, insanların yalnızca toplumsal sistemlerin ürünleri olduğunu varsaymaktadır. Toplumsal düzen hiçbir insan kontrolü olmadan işlemektedir. Öbür uçta, C. Wright Mills gibilerinin yapısalcı olmayan yaklaşımı var. Etzioni, Mills'in iktidar seçkinlerinin, toplumsal düzeni diledikleri gibi yürütebilecek bir grup insanı tanımlayan voluntaristik bir yaklaşım olduğu kanısında. Etzioni'nin toplumsal rehberlik kuramı "kollektivizm" ve "voluntarizm"in bir araya getirilmesi yolunda bir çabadır. İnsanları toplumsal eylemde bulunmaya muktedir olarak görmekte, fakat aynı zamanda, bu eylem üzerindeki sınırlamaları da tanımlamaktadır. Bu sınırlamalar, (yapısalcı-işlevselci perspektifte olduğu gibi) verili olarak alınmamış, fakat hiç değilse kısmen geçmiş

eylemlerin veya seçimlerin neticeleridirler. Dolayısıyla, bugünün sınırları bile geçmişteki iradi eylemlerden kaynaklanmaktadır.

Geçmiş eylemlerin neticesi ve bugünkü etkinlikten sorumlu olarak toplumun ve aktör olarak bireyin, doğasına ilişkin bu varsayım ya da önermeleri sunduktan sonra, Etzioni, toplumsal ilişkileri üç tip olarak sınıflandırmaktadır; normatif, (normative) yararcı (utilitarian) ve zorlayıcı (coercive). İşlevselci çözümlemede vurgulanan *normatif bir ilişki*, paylaşılan normları ve değerleri içerir. Bireylerin birbirlerine akılcı olmayan amaçlar ve karşılıklı taahütler olarak davrandığı ilkel topluluklar ve *Gemeinschaft* benzeri örgütler (örneğin aile) bu tür ilişki örnekleridir. *Yararcı ilişkiler*, katılan her taraf için bir bedelin söz konusu olduğu, akılcı toplumsal alış-veriş (exchange) ilişkileridir. (Alış-veriş kuramı tartışmaları için bkz. 3 ve 4. bölümler). *Zorlayıcı ilişkilerde* kişiler birbirlerini nesne olarak görürler ve işleyişler akılcı olabilir de olmayabilir de. Etzioni, zorun bir aktör tarafından diğer bir aktöre karşı kullanımını ya da tehdini içerdiğini vurgulamaktadır. Toplumsal düzenin bu üç temeli, saf halleriyle görünmeyen *ideal tiplerdir*. Gerçekte, toplumsal ilişkiler bu üç biçimin karışımı şeklindedir:

Bir toplumsal rehberlik kuramının iki önemli bağımsız değişkeni kollektiviteler ve devlettir. Kollektiviteler üyeleri tarafından paylaşılan normatif çıkarlar ve/veya değerlere dayalı gruplardır. Kollektiviteler kavramı, Marxist *sınıf* kavramına benzer; bir sınıfın üyeleri benzer çıkarların farkına varıp bir eylem tabanı oluşturmak üzere birleşebilirler. Kollektiviteler sayesinde sağlanan birleştirici ilişkilere ilave olarak, kontrol ağlarına (control-networks) da ihtiyaç vardır. Etzioni'nin kuramına göre, devlet tarafından temsil edilen denetim ağları, bir toplum aktif olmadan önce mevcut olmalıdır. Bütünleşme ya da birleştiricilik ve kontrolde, normatif, yararcı veya zorlayıcı ilişkiler olabilir.

Devletçe temsil edilen kontrol merkezi, kontrol merkezi ile denetim altındaki üye birimleri birbirine bağlayan iki alt-birimden oluşmaktadır-elitler ve uygulama mekanizmaları. Etzioni'nin kuramında elitler "yönetici sınıf"la özdeşleştirilmez. *Elit*, "bilgi işleme ve karar alma sibernetik işlevleri ile iktidarın uygulanmasında

uzmanlaşmış kontrol birimidir" (Etzioni, 1968:113). Bu elitler üstün, bir sınıf oluşturmadıkları gibi, önderlik niteliklerine sahip olmaları da gerekmez. *Elit* terimi, görevi bilgiyi işlemek, karar almak ve emir vermekten ibaret bir role (bir sınıftan ziyade) işaret eder.

Sibernetik Faktör I: Bilgi

Sibernetik model sosyal bilime uygulanırken bilgi ya da enformasyon, sistem içinde dönüştürülen enerji biçiminde değerlendirildi. Bu bölümün önceki bir kısımında gördüğümüz gibi, aktif bir toplumda kontrol şansı bilgiyi elinde bulunduran bir aktörler grubuna bağlıdır. Etzioni, bir toplumun kendini yönlendirmesinde bilginin asli bir öge olduğunu vurgulamaktadır. Etzioni'nin kuramını daha geniş bir okuyucu kitlesi için yeniden yazan Warren Breed (1971:36-41), geçmiş bilgi başarısızlıklarına ilişkin bazı örnekler verir. Böyle bir örnek Vietnam hakkında sahip olunan eksik bilgi, cehalet ve yanlış enformasyona rağmen yapılan işlemlerden gelmekte. Diğer bir örnek, 1960'ların sonuçsuz "yoksullukla savaş"ında görülebilir. Toplumsal bilgi elde etmek ve kullanmak, bu tür başarısızlıkların gelecekte de görülmesini engelleyebilir.

Bilgi, bu sibernetik modelde aslî bir öge olmakla birlikte, tek başına işlemez. Karar alma ve iktidar, modelde dikkate alınması gerekli diğer iki sibernetik öğedir. Elde edilebilir bilginin artışı düşünüldükçe, eğitim, sanayi toplumlarında daha fazla önem kazanmaktadır. Bilgi aktif bir toplumda toplumsal bilinç ve eylemi mümkün kılmaktadır. Etzioni (1968:223) şöyle bir hipoteze varmaktadır: "toplumsal çevresine, kendisine ve iç kontrolünün ayrımında olan bir aktör, benzeri özelliklere sahip fakat bilinçsiz bir aktörden daha aktif olacaktır." Bu tür bilinçlilik, fenomeni bağlamda görmeyi, "geniş bir referans çerçevesi" (frame of reference) içindeki yerinin ayırdında olmayı gerektirir. (Etzioni; 1968:226). Silahların kolay elde edilebilirliğinin yüksek cinayet oranlarına neden olduğunu farkına varılması, kamuoyunu silah denetimi yasasını desteklemeye sevkedilebilir. Siyasi kayırmacılığın yüksek siyasi kampanya maliyetlerinden kaynaklandığının bilinmesi; geniş siyasi katkılar ve kampanyada

harcanabilecek para miktarı üzerine sınırlar konulması için halk desteğine neden olabilir. Ancak, bilinç, aktif toplumun sibernetik modelinin diğer ögeleriyle de ilintilidir (bilgi, karar alma ve iktidar). Etzioni (1968:238-239), bilinçlilik ve etkinlikle ilgili şu önermeleri geliştirir.

1. Bilinçlilikteki bir artışın, yalnızca aktif yönetimin diğer öğeleri de artarken ya da diğer öğeler toplumsal bilinçten daha ileri olduğu durumda etkinlik yaratması beklenir.
2. Bilinçlilik yüksek, fakat (bağlılık (commitment) düşük bir seviyedeyken "aldırış etmem"in toplumsal karşılığını beklemek durumundayız. (Örneğin çökmekte olan bir toplum)
3. Bilinçlilik yüksek bir düzeyde, fakat bilgi düşükken bilinçliliğin temel etkisi aktörlerde kendi sorunuyla uğraşabilmenin üstesinden gelememe duygusunu yükseltmek olacaktır (örneğin 1970'lerde ülkenin durgunluk ve enflasyonun atbaşı gittiği bir ekonomik krizi yaşadığı dönem).

Sibernetik Faktör II: Karar Alma

Bilgi, gördüğümüz gibi anahtar bir sibernetik kontrol ögesidir. Fakat, aktif bir toplumda bu bilgi uygulamaya konmalıdır. Bu da sibernetik modelde, bilgi (bilinç ve güvence-consciousness and commitment) ve güç arasındaki bağı oluşturan karar alma yolu ile gerçekleştirilir. Etzioni (1968:249-250) "böylece, yönleri aktörün kabul ettiği değer ve amaçlar tarafından belirlenmiş muğlak ve soyut toplumsal vaatler (commitment) karar alma süreçleri yoluyla bir veya daha fazla spesifik eylem durumuna dönüşür" diye vurgular.

Toplumsal rehberlik kuramı, karar alıcıların bir toplumun genel sınırlayıcı faktörleri çerçevesinde seçme hakkına sahip olduklarını kabul eder. *Karar* kelimesi iki veya daha fazla seçenek arasında bilinçli bir seçimi dile getirir. Etzioni iki karar alma yöntemini tanımlar: rasyonel model ve arttırıcılık (incrementalizm).

Rasyonel model, dört ana koşul gerektirir (Etzioni, 1968:264): (1) alternatif eylemlerin akışı ve herbirinin getireceği sonuç (2) çeşitli

değerler için, anlaşılanları açısından alternatif çıktıların hesaplanması (3) amaçları seçme ve eylemlerin alternatif akışlarını değerlendirmek için gereklilik oluşturan üzerinde anlaşmaya varılmış bir değerler örüntüsü (4) ilgili bütün seçeneklerin ayrıntılı bir şekilde gözden geçirilmesi. Bu dört koşul -gerekli bütün bilgilere (enformasyona) sahip olma durumu- gerçekleşmesi olanaksız bir şeydir. İletişimdeki ilerlemeye rağmen, bilgilenme her zaman mükemmelden uzak olacak ve rasyonel model, işin pratiğinden uzaklığı oranında ütopya yapacaktır.

Alternatif model olan inkrementalizm (incrementalism) veya "her şeye rağmen gemisini kurtarma" (muddling through) akılcı modelden daha az talep edilendir. Bu model, parçalardan yapılmış bir stratejinin uygulanmasını tavsiye ederek, olası en iyi karar yerine, görece yeterli karar alınmasını sağlar. Etzioni bunu aşağıdaki şekilde açıklar (1968:270):

> *Bu stratejiyi kullanarak karar alıcılar kapsamlı bir gözden geçirme ve değerlendirmeye kalkışmazlar. Bütün alternatif politikacıları değil, sadece var olan politikalardan nicel olarak farklı olanları (yani sınırlı oranda) araştırırlar. Buna ek olarak, sadece görece az sayıda araç düşünülür. Bu, alanı ve böylece de gerekli bilgi ve hesaplama maliyetini büyük oranda düşürür.*

Kararlar, rasyonel modelden çok bu modele göre alınır. Fakat Etzioni bu modelin toplumun daha geniş bölümü için en iyi olabilecek değer ve amaçlar yerine en güçlü grupların kini yansıttığını söyler. Dahası bu, yavaş ve biriken değişikliklere karşı toleranslı olmaya eğilimli bir perspektiftir. İnkrementalizm (incrementalizm) bir sarhoş gibi tarih içinde yalpalama olarak tanımlanmıştır.

Etzioni "*karma görüntüleme*" (mixed scanning) adını verdiği üçüncü bir yaklaşım da geliştirir. Bu rasyonel ve inkrementalist karar alma modelini birleştiren etkin bir yaklaşımdır. Karma görüntüleme akılcı olarak olası eylemlerin açıklanmasını, ayrıntılar ve özgüllükleri gözardı açıklanması ile inkrementalizm ile

birleştirilmesini anlatır. Etzioni (1968:284) bir hava uydusu ve onun iki kamerasının gösterisini karma görüntüleme örnek olarak verir. Bir kamera gökyüzünün geniş parçalarını kapsayan geniş açılı fotoğrafını çekerken diğer kamera göğün çok daha küçük bölümlerinin ayrıntılı bilgisini alır. Geniş açılı kamera, göğü öteki kameranın detaylarla uğraşırken göremeyeceği problemler için taramaktadır.

Etzioni karma görüntülemenin bilim adamları ve yöneticiler tarafından çoktan beri uygulanmakta olduğunu ve bunun etkili bir karar alma süreci olduğunu iddia eder. Bu model seçim yapma sürecini bilginin toplanması, işlenmesi ve değerlendirilmesiyle birleştirir. Bu model aktif bir toplum sağlamak için, rasyonel ve inkrementalist modellerin sorunlarının üstesinden gelir.

Etzioni tarafından tartışılan sibernetik modelde geriye bir ana öge daha kalmıştır. Güç fenomeni. Güç, karar almada bir kenara atılamaz. Her ne kadar Etzioni gücü karar almanın birleşenlerinden biri olarak kabul etse de, onu aktif bir toplumda sibernetik faktörlerden biri olmaktan çok anahtar bir yürütücü (implementing) faktör sayar.

Yürütücü Faktör I: Güç

Güç Etzioni tarafından Weberyan bir anlayışla "mukavemetin hepsinin veya bir kısmının üstesinden gelebilme, muhalefet karşısında değişiklikleri ortaya koyabilme kapasitesi" olarak tanımlanır (Etzioni, 1968:314). Etzioni tartışırken *güç* ve *kaynakları* (assets) birbirinden ayırmayı yararlı bulmaktadır. *Kaynaklar* gücün temeli veya gizil gücünü temsil etmektedir. Böyle bir ayrımın yararı, sosyologların gerçek bir güç kullanımı olmadığı durumlarda boyun eğmeyi açıklamalarını sağlayabilmesidir. Güç gerçekleştirilmiş gücü kaynakları da, gizil gücü temsil eder.

Gerçekleştirilmiş güç bir ikilem sergiler: Güç kullanmak bir güce karşı mukavemete yol açmak demektir. Toplum kontrole ihtiyaç duyarken (ve güç bu ihtiyacı karşılar) toplum üyeleri özgürlük arzula-

yabilir. (Etzioni bu iki ihtiyacı da karşılayacak güç sorununu açıklamaya kalkışır.

Kaynaklar ve gücü tartışırken Etzioni üç tip ortaya koyar; faydacı. (utilitarian) ikna edici (persuasive) ve zorlayıcı güç (coercive) olmak üzere. *Faydacı kaynaklar,* ekonomik sahiplenimleri. teknik ve yönetimsel kabiliyetleri içerir. *Faydacı güç*, bu kaynaklara sahip olanların ötekileri hizaya getirmek için onları kullandıklarında kullanılan işgücü, polis v.s.dir. *Zorlayıcı güç*, kuvveti ve bir birimin tercih edilen bir davranış yolunu ötekiler üzerine yüklemek için zorlayıcı kaynakları kullanmasıyla ortaya çıkan bir sonuç ve güçtür. *İkna edici güç* desteği harekete geçirmek için sembollerin manipulasyonu yoluyla uygulanır. Etzioni ikna edici gücün en az yabancılaştırıcı, kuvvet kullanımının da en fazla yabancılaştırıcı (mukavemete yol açan) olduğunu savunur.

Kullanılan gücün türü gerçekleştirilmesi istenen amaca göre değişir. Etzioni (1968:370-373) kültürel amaçların (eğitim, sosyalizasyon. eğlence) normatif kontrol yoluyla gerçekleştirildiğini iddia eder. Başka bir güç gereksizdir. Üretim araçları (mal üretimi ve hizmet dağıtımı) faydacı güçle daha etkin bir şekilde sağlanır. Etzioni, hemşireliğin Florance Nightingale günleri geride kalıp, bürokratik bir şekilde örgütlenmiş bir meslek haline gelmesiyle nasıl normatif olandan faydacı davranış kategorisine geçtiğini gözlemlemektedir. Düzenin amaçları (suçların denetimi gibi) zorlayıcı güç kullanımını gerektirir. Böyle bir güç oldukça yabancılaştırıcıdır ve en azından hapisanelerin suçluları tekrar sosyalleştirmedeki başarısızlığına katkıda bulunur.

Genel olarak yönetim baskıcı denetimden normatif denetime doğrudur. Post-modern bir toplumda vurgu kaymaktadır. Bu, işgücünün daha az bürokratik, daha çok yol gösterici ve yabancılaştırmayıcı durumlara yol açabilecek yönelimlerde kanıtlanabilir. Etzioni (1968:380) bunu aşağıdaki şekilde özetler:

> *Tarihsel, "laik" (secular) yönelim, gelişmiş toplumların post-modern dönemlerinde olduğu gibi, ekonomik olarak gelişmişlikleri ve normatif yol göstericiliğin görece*

yükselmesi derecesinde "sahip-olmayan" (have-not) ülkelerin faydacı kontrolünde bir yükselme ile, daha az baskıcı olana ve daha yararlı ve özellikle daha normatif uymaya doğrudur. Fazla aktif bir toplumda-katılan yurttaşların oranının yüksek olduğu ve cevap veren bir toplumda normatif yol göstericiliğine inanma yükselmekte, sonuç olarak ortaya çıkan yabancılaşmanın düşüklüğü, onu daha etkili kılmakta ve normatif yol gösterici yapmakta, ardından, yabancılaşma düzeyini daha da düşürmesi beklenmektedir.

Toplumsal Uzlaşım ve Sorumluluk

Etzioni toplumu alt-kolektivitelerin ya da alt grupların geniş bir mozağı olarak görür. Aile, dinsel ve etnik gruplar, ırksal kollektiviteler, sınıflar ve gönüllü birlikler, bu gruplara örnek oluşturur. Toplumsal olarak etkin daha büyük kollektiviteler örneğin devlet, bu alt-kollektiviteler tarafından beslenir. Etzioni (1968:44), devletin ve daha genelde toplumu kapsayan politik süreçlerin, kollektif temelden yoksun örgütlerden çok, alt-kollektiviteleri ve kombinasyonlarını temsil eden örgütlerle ilgili olduğunu öne sürer. Böylece, postmodern toplumda, toplum bireye değil, kollektiviteye ya da birarada hareket eden gruplara karşı sorumludur.

Ne var ki devlet, yalnızca kollektivitenin arzularını yerine getirmez; kendisine ait bir güce sahiptir. Kendi-kendini yöneten toplum iki basit bileşene sahip olmalıdır; kontrol (totaliter ülkelerde olduğu gibi) ve uzlaşmanın inşası (consensus-building) (demokratik toplumlarda vurgulandığı gibi). Etzioni demokratik toplumlarda bunun güç ve ikna yollarından çok eğitimle gerçekleştirildiğine inanır. Bu toplumlarda üyelerin özgürlüğünü mümkün kılan "planlanmış bir özgürlük" ya da rehberlik bulunmalıdır. Etzioni, giderek artan kontrolün daha büyük bir özgürlüğe izin verir nitelik taşıdığı postmodern demokratik toplumlarda böylesi bir eğilimin varolduğunu öne sürer. Sosyal güvenlik sistemi bu konuda bir örnek oluşturabilir. Pekçok işçi yasal olarak kazancının belli bir yüzdesini sosyal güvenlik ya da

diğer bir emeklilik fonuna ödemek zorundadır. Bir tür kontrol olmasına karşın, kişiye, emekli olduktan sonra da bir gelir elde edeceğini bilmenin "özgürlüğünü" sağlamaktadır.

Gerçek anlamda cevap veren bir toplum yalnızca en güçlü kollektivitelerin değil, tüm üyelerinin ihtiyaçlarının ayırdındadır. Aktif toplum ideali eşitliğe yakın bir toplumdur. Grupların hareketliliğine izin verilmeli. gruplar, güç konumlarına erişim şansına sahip olmalıdırlar.

Yabancılaştırıcı Toplumdan Aktif Topluma

Birleşik Devletlerin aktif toplum olma yolunda ilerlediği söylenebilir. Ancak aktif topluma ulaşıldığını düşünmek hata olacaktır. Aktif toplum planlanması ya da yolunda çalışılması gereken bir şeydir. Yabancılaşma ya da dünyanın kişi karşısındaki tepkisizliği Amerikan yaşam biçiminin hala önemli bir parçasıdır. Şu anda sahip olduğumuz toplum *otantik olmayan* ya da derinlerde yabancılaştırıcı iken cevap veren görünümünde bir toplumdur. Etzioni, bu yabancılaşmanın kökleri bireyin tininde değil, toplumsal ve politik yapıdadır der. (1968:618). Yabancılaşmanın azalması için yapı değişmelidir.

Etzioni yabancılaşma ve otantik-olmama kavramlarının, aktif toplumca karşılanması gereken temel insanal gereksinimleri olduğu varsayımına dayandığı Etzioni yabancılaşma ve otantik-olmama kavramlarının, aktif toplumca karşılanması gereken insanal gereksinimlerin olduğu varsayımına dayandığı gözleminde bulunur. gözleminde bulunur. (1968:622-626). Bu gereksinimlerin tanımlanmamış bir listesini çıkarmaya çalışır. Liste şu kalemleri içermektedir:

1. Duygusal yakınlık ya da dayanışma, uyum, sevgi gereksinimi.
2. Tanınma ya da özsaygı, başarma, takdir görme gereksinimi.
3. Bağlam ya da oryantasyon, tutarlılık, sentez anlam ya da "bütünlük" ihtiyacı.

4. Sık ve öngörülebilir ödüllendirmeleri mümkün kılan tekrar tekrar memnun edilme gereksinimi.

Duygusal yakınlık, tanınma "bağlam" ve tekrarlanan memnuniyet gereksinimlerinin yanında kadın ve erkekler farklılığa (variant) da ihtiyaç duyarlar. Etzioni, farklılıktan bir toplumun çeşitli toplumsal roller ve normları mümkün kılmasını kasteder. Bu, insanlar arasında kişilik ve/veya toplumsallaşma farklılıklarından kaynaklanan bir çeşitliliği mümkün kılacaktır.

Bu gereksinimler kuşkusuz tüm insanal gereksinimleri içermek iddiasını taşımamaktadır. Bu gereksinim kalemlerinin verili kabul edilmesi de düşünülemez. Etzioni bir toplumun üyelerinin arzuladığı hedefler konusunda bilgi sağlayabilmek için empirik çalışmaların önemini vurgular. Aktif topluma erişebilmek, yalnızca bilimsel araştırma ile sağlanan yeterli bilgi, toplum aktörlerinin yolunu aydınlattığında mümkün olacaktır.

Aktif Toplumun Eleştirisi

Etzioni *Aktif Toplumu* "yaşamının eseri," olarak tanımlar ve "kamu önünde yaptığı tüm sunuşlarda yapıtının ana noktalarını özetlemeye" çalışır (Etzioni: 1973:31). Bu baş yapıtla Etzioni, insan, toplum ve sosyoloji kuramı modelini açıkça ortaya koyar.

Etzioni'nin insan imajı genelde natüralistik kuramının, özelde Parsons'un kuramının imajını çağrıştırmaktadır. Etzioni, tıpkı Parson gibi insan davranışını gönüllü (voluntaristic) ve amaç-yönelimli, ancak bireyin içinde yaşadığı özel toplumsal yapıyla tutarlı bir olgu olarak görür. Etzioni'nin yabancılaştırıcı toplumlara karşı aktif toplumlar tartışmasında bu noktayı, gayet açık bir biçimde görebiliyoruz. İnsanlar temel bazı ihtiyaçlara sahip olmakla beraber, (örneğin farklılık, duygusal yakınlık, tanınma, bağlam ve hoşnutluk) bu ihtiyaçlar yapı tarafından sekteye uğratılabilirler. Bu ihtiyaçların sekteye uğratılmasının sonucu ise yabancılaşmış insan'dır. Aktörler yine de-bilgi, karar alma, üretim süreçlerine ve güce erişebiliyorlarsa-toplumlarını değiştirebilirler. Etzioni bireyin farkında olmanın önemini kabul eder, ancak sosyal psikolojizmden uzak durur.

Friederischs'in gözlemlediği gibi (1970:39) "O bireyin' şeyleşmesi konusuna değinmeyecek 'rol'ya da 'toplumsal birim' gibi terimlere dönecektir."

Parsons için olduğu gibi Etzioni için de sosyolojik çözümlemenin ana birimi birey değildir. Kuramı insan davranışının "belirlenmiş" ancak "özgür" özü hakkındaki varsayımlara dayanmakla beraber. Etzioni'ye göre kuramsal öneme sahip olan. toplum ya da toplumsal grup'tur. Friedrichs (1970:39) bu konuda Etzioni'yi Parsons'la karşılaştırır: "Etzioni de Parsons'da işlevsel çözümlemeye saygıyı kapsayıcı bir toplum imajıyla ilişkilendirirler ve uzlaşımın (consensus) önemini vurgularlar. Etzioni bu konuda benlikleri kollektivitelere ve, 'genel' ya da 'paylaşılan irade vakf edecek derecede ileri gider. Hiç kuşku yok ki toplum, Etzioni için çözümleme birimini ve Etzioni sosyolojisinin esas konusunu oluşturur.

Parsons'un genel sistem kuramında yaptığı gibi, Etzioni de sibernetik bir toplum modeli varsayar. Bu modelde, bilgi toplum içerisinde dönüştürülmüş bir enerji biçimidir. Bilgi, karar alma ve güç, toplumsal sistemin üç ana bileşimini oluşturur. Etzioni'de toplum statik bir model değildir. Dönüştürelebilir ve biçimlendirilebilir bir birimdir. Etzioni toplumsal düzenin büyüsüne kapılmaz; toplumsal entropinin* varlığı ve çatışmanın kaçınılmazlığını varsayar.

Parsonscu kuram ve daha genelinde modern sistem yaklaşımına benzerliği gözönüne alınırsa, Etzioni'nin modelinin diğer makro-kuramsal modellerden çok farklı olmadığı söylenebilir. Etzioni'nin Parsons'dan ayrıldığı nokta sosyolojik kuramın ilişkili konularla ilgilenmesindeki ısrarıdır. Natüralistik, değerlendirici olmayan sosyolojiye C.Wright Mills gibi eleştirel yaklaşmamakla beraber, Etzioni Mills'in sosyolojinin toplumsal meselelerle ilgilenmesi gerektiğine ilişkin kaygısını paylaşır (1966:317, 1968:133).

> *Amerikan sosyolojisinin eksikliğini duyduğu şey* ***toplumsal*** *çözümlemedir, topluma ilişkin konuların sistematik olarak*

* Entropi: herhangi bir sistemin evrenle birlikte düzensizlik ve etkisizliğe doğru olan eğilim [Ç.N.]

araştırılmasıdır. Yani, çağımızın önemli konularının sosyolojik çözümlemesinin metodolojik sorunlarına ilişkin her durumda makroskobik birimlerin irdelenmesini de içeren bir kaygıdır.

Etzioni, akademik sosyolojinin bozulmasından yana değildir (1969:134). Bundan ziyade "bir bilim olarak sosyolojiye (kuramsallaşmış bir öğrenme isteği) bilginin uygulanmasına ilişkin bir kaygı (kurumlaşmış bir yardım etme isteği) eklenmesi gerektiğini" iddia eder. Etzioni'ye göre sosyoloji, doğal bilimlere çok benzer bir bilim olarak kalmaktadır. Ancak bu bilimsel bilginin, bu bilginin uygulanmasına ilişkin bir eğitimle takviye edilmesi kritik bir ihtiyaçtır[2]

Özet

Aktif Toplum sosyolojik kuramdaki çeşitli perspektifleri, tek bir politik ve ekonomik toplum çözümlemesi içerisinde sentezleme girişimidir. Toplumsal yapıya ilişkin işlevselci ilginin yanısıra, yapının tepki veren bir topluma dönüşmesi ihtiyacına ilişkin Marksist inanıştan da izler taşır. Bilimsel kuramlaştırmayı değerlendirici toplumsal planlamayla birleştirmeye çalışır. Makroskobik bir yönelime sahip olmasına karşın, toplumsal yapı içerisinde karşılanan ya da sekteye uğratılan sosyal psikolojik gereksinimlerin gerçekliğini kabul eder. Sibernetik bir model kullanan aktif toplum hem bir yapı hem de bir 'değişme' kuramıdır.

Aktif toplum için gerekenler: (1) Bilgiye sahip bir aktörler grubu (2) Aktörlerin gerçekleştirmek için çabalayacağı bir ya da daha çok hedef; ve (3) toplum bilgisine dayalı kararların işletebilmesi için gerekli güce ulaşılabilirlik. Aktif olmak, bilgiyi, karar-alma sürecini ve güce sahip olmayı gerektirir. Etzioni bilginin 20. yüzyıldaki genişlemesini ve mevcut konumunu tartışır. Ardından rasyonel modelin ve daha sık kullanılan alternatif inkrementalist modelin güçlü ve zayıf noktalarını tanımlayarak, bu bilgiyi karar-alma süreci ile ilişkisi içerisinde irdeler. Etzioni, bunun ardından karar-alma için

karma görüntüleme (mixed scanning) diye adlandırdığı rasyonel ve inkrementalist modelin bir birleşimi olan üçüncü modeli ortaya atar. Bu karar-alma süreci faydacı, baskıcı ya da ikna edici gücün kullanımıyla karşılanır.

Aktif toplumu, pasif ya da otantik olmayan toplumlardan güç fenomeni ayırır. Pasif bir toplum, üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamada sorumsuzdur ve onları anlamadıkları ve arzulamadıkları zorluklara maruz bırakır. Yüksek derecede yabancılaştırıcı yapılar, yoğun bir biçimde baskı ve manipulasyona dayanır. Ve bunlar yönetilenleri olduğu gibi yönetenleri de insanlığından çıkarır ve hayvanlaştırır. Otantik olmayan bir toplum ise, altında yatan koşullar yabancılaştırıcı olduğu halde sorumlu bir toplum görüntüsü verir. Aktif toplumlar otantiklik ararlar. Yapının, toplumsal aktörün temel ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde dönüşmesine izin verirler.

Etzioni'nin çalışması bilimsel yönelimli, ancak değerlendirici bir sosyoloji kuramı olarak gösterilebilir. Etzioni'nin kuramsal oluşturucuları değerlendirici toplumsal çözümlemeyle birleşmiş, değerlendirici olmayan genel sistem tabanını içerir. Çabası, toplumsal çözümleme ve bu çözümlemenin çağımızın sorunlarına ilişkin kaygısının kuramsal ürünlerimizi artıracağını göstererek, 'saf' ve 'uygulamalı' kuram arasındaki ikiliği yıkmaktır.

DİPNOTLAR

1. Uygulamalı sosyolojinin ilgileri ile uğraşan kitaplara örnek olarak bkz. Louis A. Zurcher, Jr. ve Charles M. Banjean (der), *Planned Social Intervention* (Chandler Publishing Co.: 1970); Paul F. Lazarsfeld, William H. Sewell ve Harold L. Wilenski (der.) *The Uses of Sociology*(Basic Books:1967) ve Carol H. Weiss (der), *Evaluating Action Programs* (Allyn & Bacon Inc.1972).
2. Etzioni'nin sosyolojide değerlendirici çalışma ihtiyacına ilişkin kaygılarını daha somut örneklemek için Bkz. *Genetic Fix: The Next Technological Revolution (1973)* Genetikte, doğa ve toplum bilimcilerin birlikte katıldıkları bir konferansta Etzioni "dikkatleri genetik mühendisliğinin derin sonuçlarına çekmeye çalışır."

KAYNAKLAR

BREED, WARREN

1971 *The Self-Guiding Society*. New York: The Free Press.

ETZIONI, AMITAI

1966 "Social Analysis as Sociological Vocation." S. 317-323. in Arthur B. Shostak (Der.), *Sociology in Action*. Homewood. Ill.: The Dorsey Press. Inc.

1968 *The Active Society*. New York: The Free Press.

1973 *Genetic Fix: The Next Technological Revolution*. New Yor: Harper & Row. Publishers.

FRIEDRICHS, ROBERT

1970 A Sociology of Sociolgy. New York: The Free Press.

16.
Sanayi Sonrası Toplumun Gelişi: Bir Toplumsal Önkestirim Macerası

> *Düşünsel olana duyulan ilgiyi kabul etme, bugün artık neredeyse modası geçmiş bir olgudur. Toplumsal bilimlerin dili bir hipotezler, değişkenler ve paradigmalar dilidir.*
>
> . . .
>
> *Benim ilgilendiğim farklı. Ben kontrol edilen değil fakat soyutlanmış hipotezlerin sınandığı kapsamlı gerçekliğin betimlenmesi, açıklanması ve bir model olarak resmedilmesi ile ilgileniyorum. Bu ne akademik sosyolojiden daha az "bilimsel bir sosyoloji", ne de gerçek bir edebiyattır. Bu bir "perspektif", dünya hakkında bilgilenmenin bir yolu olarak sosyolojidir. Bir taraftan benzer kavramları (grup, statü, toplumsal hareketlilik) kullanma bakımından akademik sosyoloji, diğer taraftan, toplumsal eylemin moral bileşenlerine olan ilgi bakımından edebi çözümleme ile aynı şeydir.* (Bell, 1960: 15)

Daniel Bell'in kuramsal gayreti, insan disiplinleri ile akademik sosyoloji arasındaki açığı kapatma umudu ile, sosyolojik sorunlara eleştirel bir açıdan uğraşı çabasını temsil eder. Uğraştığı konular; "1950'lerin siyasi düşüncesinin iflası" (Bell, 1960); "kamusal politik kararların gelecekteki sonuçlarına bakarak doğacak sorunları tahmin edebilmek ve uygulanabilecek ahlaksal seçenekleri tasarlamaya başlamak; ve böylece toplumumuz ahlaksal seçim yapabilmek için daha çok tercihe sahip olur" (Bell; 1968); ve "kapitalizmin kültürel çelişkileri"nden (Bell; 1976) oluşur. Bu çalışmalardan her biri Bell'in sosyolojik çalışmalarının çerçevesini oluşturmasına rağmen, temel amaç kuramdan çok toplumsal çözümlemeye doğru yönlendirilmiştir. Mills ve Etzioni gibi Bell de kendisini büyük ölçekli toplumsal sorunların üstesinden gelme eğiliminde olan uygun bir sosyolojiye adar.

Bell'in sosyolojiye bu tür yaklaşımı *toplumsal önkestirim* (social forecasting) olarak adlandırılmaktadır. *Toplumsal önkestirim*, klasik sosyoloji perspektifinin bir parçası olan, makro kuramsal perspektif ile günümüz koşullarını dile getiren, yenilenmiş "uygun" ve "kullanışlı" bir sosyoloji ilgisini harmanlar. Bell (1973), "toplumsal önkestirim"i *tahmin* (prediction) şeklindeki sosyolojik uğraşıdan ayırır. Tahmin olayların sonuçlarıyla uğraşır (seçimleri kimin kazanacağı veya savaşı kimin kaybedeceği gibi), fakat böyle bir tahmin formüle edilemez yani tahmin kurallar haline getirilemez, kurallaştırılamaz (Bell,1973: 3-4). Öte yandan *toplumsal önkestirim*, tarihsel eğilimler dizgesinin olasılıklarının ana hatlarını çıkarmaya çalışır. Bu da ancak "fenomenlerin düzenli olarak tekrarlandığı ya da yönü istatistiksel zaman serileri içinde çizilebilecek veya tarihsel eğilimler olarak formüle edilebilecek durumlarda" mümkündür. Bell "önkestirimin ancak olaylar üzerinde etkili olan insanın yüksek derecede rasyonelliğinin (rationality) kabul edildiği yerde mümkün olabileceğini" vurgular (Bell., 1973: 3-4).

Ancak böylesi bir rasyonellik çoğu insan ilişiklerinde eksiktir. Özellikle insani olayları karakterize eden, tutarlı, rasyonel davranıştan çok önyargıların ve ayrıcalıkların hakim olduğu politika için bu eksiklik daha fazla geçerlidir. Eğer durum böyleyse, toplumsal önkestirimin faydası nedir? Bell, buna "sonuçları tahmin edemeseler bile, hangi politika içinde etkili kararların alınabileceğinin sınırlarını ve *sınırlayacılarını* tahmin edebilirler" cevabını verir (Bell, 1973:4).

Sosyolojik olanın yanısıra önkestirimin diğer tipleri de vardır. Bunlar teknolojik önkestirim, teknolojik gelişme sürecinde ortaya çıkabilecek sınırlayıcıları tanımlar; demografik önkestirim, tahmini nüfus istatistikleri sunar; ekonomik önkestirim, basit pazar araştırmaları, tüketici fiyat endekslerinin oluşturulması, istihdam oranı vb. gibi iş alanlarının etkinlikleri olarak hizmet eden alanlar ile ve politik önkestirim, politik alandaki eğilimler ile uğraşır. Bu önkestirimlerle sosyolojik önkestirim arasındaki en önemli farklılık, sosyolojik olanın (teknolojik, demografik, ekonomik ve politik değişkenlerden çok) toplumsal değişkenleri diğer değişkenlerin

işleyişini etkileyen bağımsız değişkenler olarak kullanmasıdır. Bunun örneklerini, Toucqveille'in *Amerika'da Demokrasi* (Democracy in America) toplumsal-tarihsel çözümlemesinde veya Max Weber'in ras-yonelleşmenin yaygın süreci ve bürokratikleşmenin sosyo-ekonomik kuramında gösterildiği gibi, (suç oranları ve eğitim figürleri gibi) toplumsal göstergelerin sosyolojik model içinde birbirine bağlantılandırıldığı girişimlerde bulmak mümkündür.

Bell'in *Sanayi-Sonrası Toplumunun Gelişi* (The Coming of Post-Industrial Society) (1973) ve *Kapitalizmin Kültürel Çelişkileri* (Cultural Contradiction of Capitalism) (1976) adlı iki yakın dönem çalışması, onun toplumsal önkestiriminin birbirini tamamlayan iki örneği olarak değerlendirilebilir. *Kapitalizmin Kültürel Çelişkilerinin* önsözünde (1976:xı), bu iki çalışma arasındaki ilişkiyi Bell kısaca şöyle açıklar:

> *Bu kitap önceki kitap -Sanayi-Sonrası Toplumun Gelişi- ile diyalektik bir ilişki içindedir. O kitapta ben toplumun tabakalaşma sisteminde olduğu gibi teknolojinin (entelektüel teknolojiyi de içeren) ve teknolojik bilginin kodifikasyonunun, buluşlar için yeni ilkeleri ve siyasa olarak, tekno-ekonomik düzeni nasıl yeniden biçimlendirdiğini göstermeye çalıştım. Bu yazılarda ise kültür, özellikle modernlik ideali ve toplumsal değerler denetsiz arzular doğurduğu zaman oluşan karmaşık siyasanın idaresi gibi problemlerle ilgileniyorum. Çağdaş kapitalizmde gördüğüm çelişkiler, kültür ile ekonomi arasında bir kere kurulmuş olan bağların çözülmesinden ve toplumda baskın değer haline gelen hedonizmin (hazcılık) etkisinden kaynaklanmaktadır.*

Sanayi Sonrası Toplum'da Bell (1973:13) temelde "sanayi sonrası toplumun toplumsal yapısı ve bunun politik sonuçları" ile ilgilenir. *Kültürel Çelişkilerde* ise (1976:10) toplumun üçüncü analitik bölümlemesini, yani kültürü inceliyor. Bu iki kitap birlikte Bell'in toplum modelini ve sosyolojik kuramını verir.

Sanayi-Sonrası Toplumun Gelişi

Batı dünyasının sanayi toplumundan Sanayi sonrası topluma geçiş sürecinde olduğu görüşü Bell'in temel hipotezidir. Sanayi-sonrası toplum kavramı, terimin beş boyutu veya bileşeninin çözümlenmesi ile daha iyi anlaşılabilir.

İlk boyut, mal üretiminden hizmet sektörüne doğru bir değişimin yaşandığı ekonomi ile ilgilidir. Bir ulus sanayileştikçe, iş gücünün büyük bir kısmı, ekonominin çiftçilik (farming) ve tarım (agriculture) sektöründen imalat (manufacturing) sektörüne kayar. Bu geçişin bir sonucu olarak, ulusal gelir arttıkça hizmetlere olan talep artacaktır. Bell (1973:15) "Amerika Birleşik Devletleri'nin günümüzde iş gücünün yarısından fazlasının hizmet sektöründe istihdam edildiği ve Gayrısafi Milli Hasılanın yarısından fazlasının bu sektörde yoğunlaştığı tek ülke" olduğunu gözlemler.

İkinci boyut, çalışma alanı içinde ortaya çıkar. Bu alanda gözlemlenen, yapılan işin türünde teknik ve profesyonel sınıfın üstünlüğü lehine bir değişimdir. "Amerika'da 1950'lerde beyaz-yakalı işçi sayısı sanayi uygarlığı tarihinde ilk kez mavi-yakalı işçi sayısını aştı" (Bell, 1973:17). 1970'lerde beyaz-yakalılar mavi-yakalıların 4/5'inden fazlaydı. Daha ürkütücü olanı teknik ve uzman mesleklerdeki gelişme idi. Bilim adamları, tekniker, mühendis, sağlık ve tıp personeli, öğretmenler ve benzeri meslekleri kapsayan bu grup sanayi-sonrası toplumun kalbidir.

Üçüncü boyut, sanayi sonrası toplumun "toplum için gerekli yeniliklerin sağlanmasında ve politik kararların alınmasında kuramsal bilginin merkezi rol alması"dır (Bell:1973, 14). Bilgi boyutundaki bu değişim sanayi sonrası toplum ile sanayi toplumu arasındaki en büyük farklılık olarak görülebilir. Sanayi toplumunda temel eğilim, üretim sürecinde makina ile insan arasındaki karşılıklı ilişkidir. Öte yandan Bell'e göre "Sanayi sonrası toplum, toplumsal kontrol, değişim ve yeniliklerin yönlendirilmesi bağlamında, bilgi etrafında örgütlenmiştir; bu da sırasıyla siyasal olarak yönetilecek yeni toplumsal ilişkilere ve yeni yapılara neden olur" (1973:20). Sanayi sonrası

toplumda soyut kuramsal bilgi, somut deneysel bilgiye (örneğin yeni buluşlar) önceldir. Siyasal kararların kaynağı olarak bu kuramsal bilgi merkezidir.

Dördüncü boyut, teknoloji ve teknolojik değerlerin kontrolü anlamında geleceğe yöneliktir. Başka bir deyişle, sanayi sonrası toplum, teknolojik gelişmeyi "kendi oluruna bırakmak" yerine planlama ve kontrol edebilme gücünde olmalıdır.

Beşinci boyut, karar almayı ve yeni bir "entelektüel teknoloji"nin yaratılmasını içerir. Bu boyut, bilgiyi üretme sürecinde izlenecek yöntem ve tavır ile ilgilidir. *Entelektüel teknoloji,* şeylerin *yeniden üretilebilir* tarzda yapım yolunu belirleyen ve sorun-çözümünde sezgisel yargının yerini alabilecek bilimsel bilgiyi içerir.

Bell'in ilk kuramsal çalışmasında incelediği şey, bilginin karakterinde ve sanayi sonrası toplumun yapısındaki değişmedir. Bu, bilimdeki muazzam gelişmeyi ve branşlaşmayı, yeni bir entelektüel teknolojinin yükselişini ve kuramsal bilginin sistematik kodifikasyonunu içerir. Bilgi çeşidindeki bu değişim toplumumuzun ekonomisi üzerinde etkisini göstermiştir. Bell'in ilgisini yoğunlaştırdığı asıl alan ekonominin bu değişen biçimlenmesidir.

Mallardan Hizmetlere: Ekonominin Değişen Şekli

Sanayi sonrası toplum kavramı, ancak sanayi öncesi ve sanayi toplumunun genel özellikleriyle karşılaştırdığımızda bir anlam kazanır. Asya, Afrika ve Latin Amerika kıtalarının tamamına yakınını içine alan, dünyanın büyük bir kısmı, hala sanayi öncesi bir konumda bulunmaktadır. Bu toplumlarda balıkçılık, madencilik ve kerestecilik temel ekonomik faaliyetlerdir. Öyle ki bu ekonomik uğraşılar, toprağa mevsimlere ve suya bağımlılığı gerektirdiğinden hala doğaya karşı bir yarış niteliğindedir. Batı Avrupa, Sovyetler Birliği ve Japonya'yı içeren sanayi toplumları mamul mal üreticisidirler. Bell bu toplumları şu şekilde tanımlar:

Yaşam fabrikalaşmış doğaya karşı bir oyundur (game). Dünya teknikleşmiş, rasyonalleşmiştir. Makinalar belirleyici; yaşamın ritmi mekanik olarak ilerlemektedir; zaman kronolojik, metodolojik ve hatta mekansallaşmıştır. İnsan gücünün yerini üretkenlik -az girdi ile çok çıktı elde edebilmek- ve sanayi toplumlarının temel özelliği olan kitlesel üretim için gerekli güç kaynağı olan enerji almıştır. Enerji ve makinalar işin doğasını dönüştürür.

Bir örneğini Amerika Birleşik Devletleri'nin oluşturduğu sanayi sonrası toplum hizmet sektörüne dayanır. "Doğaya karşı oyun" veya "fabrikalaşmış doğaya karşı oyun" olmaktan çok, sanayi sonrası toplum. özünde kişiler arası oyundur. Sanayi öncesi toplumlarda olduğu gibi "fiziksel insan gücü"ne veya sanayi toplumlarında olduğu gibi "enerji"ye bağımlılık yerine, sanayi sonrası toplum bilgi üzerine temellenir. İstenilen bilgiye sahip olmak anlamında uzmanlık talebi, sanayi sonrası toplumda giderek artmakta olan bir süreçtir.

Ancak toplumsal önkestirimin temel ilgi odağı, sanayi sonrası toplumun maddeleştirilmesinin bu basit tanımından öte bir ilgidir. Toplumsal önkestirimin görevi, hizmet yönelimli (service-oriented) bir topluma doğru değişimin sınırlamalarını belirlemektir. Bunlardan bir tanesi "üretkenlik sınırlaması"dır (Bell, 1973: 155). Bell, üretkenliğin ve çıktının mal üretiminde hizmet sektöründe olduğundan daha hızlı geliştiğini gözlemler. Hizmet sektöründe, makina ve kişi arası ilişkiler yerine kişiler arası ilişki hakimdir. Hizmet sektöründe, çalışanlara daha fazla bağımlılık ve bu nedenle de daha fazla ödeme yapılması zorunluluğu maliyetleri de sürekli arttırır. Bu, özellikle eğitim, konser veya bir ünlü fizikçinin hizmeti için doğrudur. Hizmet sektöründe üretim artışı, zaman bileşeni tarafından sınırlandırılmış ilişkiler nedeni ile güçtür.

Hizmet üretkenliğine bağlı olarak, diğer bir sınırlayıcı "enflasyon sınırlaması"dır. Hizmetlerin maliyeti, malların maliyetinden daha hızlı bir oranda artır. Bell bu durumu iki sektördeki fiyat artışlarını karşılaştırarak açıklamaya çalışır (Bell, 1973: 156-157). "1965-70

yılları arasında otomobil fiyatları % 15 oranında artarken. bu oran dayanıklı tüketim mallarında (televizyon, ev aletleri ve mobilya) %18'e ulaşır. Diğer yandan. aynı yıllarda hizmet sektöründe (sağlık hizmetleri. eğitim. eğlence, sigorta primleri) fiyat artışları %42.5 sınırına dayanmıştır. Acil çözüm umudu çok az olan enflasyonun doğurduğu sorunlar 1970'lerden bu yana büyümeye devam etmektedir.

Üçüncü sınırlayıcı boyut. enflasyonla ilgilidir. Amerikan mamul mallarının dünya pazarında kendi fiyatlarını belirlemesidir. Bu durum, geleneksel olarak kendisini özgür ticarete adamış Amerikan iş gücünü, korumacı önlemler almaya yöneltmiştir. Korumacı sınırlamalar ve fiyat artışları nedeniyle işgücünün çalışma koşullarının düzeltilmesine yönelik girişimler de sınırlı olacaktır. Bunun dolar ve sent açısından maliyeti çok yüksek olabilir.

Öte yandan. Bell en önemli sınırlayıcı boyut olarak "siyasanın kendi içinde rekabet eden talep çeşitliliğini" görür (1973:159). Sanayi sonrası toplum, üyelerinin kültür, eğlence etkinlikleri ve çevre gibi alanlarda daha iyi bir yaşam kalitesi yönünde talepte bulunduğu, giderek komünalleşen bir toplumdur. Bell'e göre (1973:159) "bütün bunlar iki sorun içerir; ilk olarak, toplumsal bilimlere ilişkin verili bilgimizin eksikliği yüzünden, bunlardan hangisinin nasıl etkili bir şekilde uygulanacağını bilemeyiz; ikinci olarak, taleplerin tümünü veya bir kısmını karşılayacak mali kaynak olmayacağından, hangisinin öncelikli olarak uygulanacağını da aynı şekilde bilemeyiz.

Bilginin ve Teknolojinin Boyutları: Sanayi Sonrası Toplumunu Yeni Sınıf Yapısı

Bell. toplumun yapısında bilgi ve teknolojiyi etkileyen, büyük yapısal değişimlerin yaşandığını vurgular. Artan. sadece yeni buluşların oranındaki hızlı gelişme değil. sanayi toplumundan bu yana ivme kazanmış olan yaşam seviyesindeki yükselmedir de. Bell şunu gözlemler (1973:172):

> *Günümüzde birey, işte, okulda, komşuluk ilişkilerinde, mesleksel veya toplumsal çevrede yüzlerce insan tanır.*

Günlük yaşamımızın olağanüstü hareketliliği -coğrafi, mekansal ve toplumsal- göz önüne alınacak olursa; bütün bir yaşam boyunca arkadaş veya tanıdık olarak birkaç bin insan tanıdığınız görülecektir. Ve kitle iletişim araçları kanalıyla politik dünyadaki genişleme ve kültürel boyutun çeşitlenmesi sonucu, bir kişinin ***tanıdığı insan*** *(ve yer) sayısı aşırı bir hızla artar.*

Kuramsal bilgi alanında, yalnızca yeniliklerin kaynaklık ettiği bir bilgi genişlemesi olmamış; gayrisafi milli hasıla çözümlemesi, sanayi sonrası toplumda, iş gücünün büyük bir kısmının bilgi alanında istihdam edildiğini de göstermiştir. Bell 1975'de Amerika Birleşik Devletleri'nde toplam iş gücünün %15'ini oluşturacak olan kalifiye ve teknik elemanların yanısıra, toplam iş gücünün yaklaşık %25'ini, iki yıllık kolej eğitimli bireylerin oluşturacağını tahmin etmektedir. Sanayi sonrası toplum giderek artan bir şekilde ülkenin eğitilmiş kesimine bağımlı hale gelmektedir. Bu yüzden, gelecek üzerine plan yapabilmek için bu bilgi sınıfı (knowledge class) ve iş dünyası içindeki dağılımının çözümlenmesi önemli olmaktadır.

Bell (1973:262) sanayi sonrası toplumda siyasetin oynayacağı rolün daha önce oynadığından fazla olacağını savunur. Karar almada piyasanın belirleyeciliği yerine, kaynak dağılımına yönelik kararlar, daha çok siyasi merkezler veya hükümet tarafından alınacaktır. Çıkarlar ve değerler farklılığından, kıt mali kaynaklar üzerindeki çatışma ve gerilim de büyük olasılıkla kaçınılmaz olacaktır.

Bell (1973:263-264) sanayi sonrası toplumda gelecekte alınması zorunlu belli başlı kararları ortaya koyar. Bu kararlar (1) sanayi-sonrası toplumunu nitelendiren yüksek eğitimin finanse edilmesi yöntemi (2) sonuçları gelecekte kıt kaynakların dağılımında kullanılabilecek araştırmaların değerlendirilmesi (3) üretkenlik ve yaratıcılık için gerekli koşul ve düzenlemelerin belirlenmesi (4) laboratuvarda yapılan teknolojik yeniliklerin üretime hazır hale dönüştürülme süreci (5) bilginin gelişme aşamalarının ve eğitimcilerin en son gelişmelerden geri kalmamaları için gerekli koşulların çözümlenmesi ve (6) toplumsal değişimi gözlemleme sorunu.

Ekonomileştirme ve Sosyolojileştirme Tarzları Arasındaki Gerilim

Sanayi sonrası toplumda hükümet ve iş çevresi dışında kalan, kâr getirmeyen alanlarda olağanüstü bir büyüme olacaktır. Bu alanlar, okullar, hastaneler, araştırma kurumları, ve gönüllü sivil derneklerden oluşur. Bu dönemde (en azından bir süre için de olsa) ticari örgütlenmeler toplumun merkezinde yer almayı sürdürürler. Bu nedenle ticari örgütler sanayi sonrası toplumun inceleme alanı dışında bırakılamaz. Ticari örgütleri karakterize eden ekonomileştirme (economizing mode) ile servis sektörünü içeren sosyolojileştirme tarzı (sociologizing mode) bir arada, karşılıklı ilişki içinde var olacaktır. Bell, her iki biçimin de gelecekteki karakteristiklerini çözümler.

Ekonomileştirme tarzı (The Economizing Mode): Sanayileşmeninin yükselişine kadar, bir toplum için barışçıl araçlar kullanarak yaşam standardını ve refah düzeyini yükseltmek imkansızdı. Ekonomik yaşam bir grubun kaybetmesi pahasına, yağma, savaş, zorla el koyma, gasp ve benzeri yollarla, savaştan galip gelenin zenginliği elde ettiği, başka bir grubun çoğunlukla kaybettiği; ya hep ya hiç oyunudur (zero-sum game). Üretkenlik artışı, makinaları planlayan mühendis ve ürünün randımanını sağlayabilen ekonomistlerin ortak çabası sonucu sağlandı. Bu da Bell'in (1973:275) *ekonomileştirme* olarak adlandıracağı yeni bir yaşam tarzına yol açtı.

> *Ekonomileştirme, kıt kaynakların rekabet eden amaçlar arasında en uygun dağılımını sağlama bilimidir; bu "israfı" (waste) azaltmanın temel ve asli yöntemidir - ölçümler yüksek matematiğin kesin sonuç veren hesaplama tekniği ile yapılır. Kaynak dağılımında tarafsız olacak bir piyasa mekanizması ve arz-talep dengesindeki değişmelere karşı duyarlı ve akışkan bir fiyat mekanizması bu tarz için gerekli koşullardır.*

Başka bir deyişle, *ekonomileştirme tarzı*, kıt kaynakların yarışan amaçlar arasından en uygun dağılımını simgeler. Rasyonel bir iş bölümü, üretimin programlanması, emek ve sermayenin göreli fiyatlar üzerinde en uygun bileşime oturtulması çabası bunu izler. Böylece, ekonomileştirme tarzını "maksimizasyon" (maximization), "optimizasyon" (elverişlilik) ve "en düşük maliyetlere" (least coast) ilişkilendirmiş oluruz. Öte yandan, kaynak kıtlığının ve kirliliğin çok belirgin olduğu dönemlerde bu ekonomileştirme tarzı ciddi sınırlamalarla karşı karşıya kalacaktır. Herşeyden önce, ekonomileştirme tarzında iktisadi mallar dikkate alınır: güzel manzara, temiz su, güneş ışığı, iş tatmini ve benzeri faktörler gözardı edilir. İkincisi, toplumun özel bir kesimine veya tümüne yüklenebilecek dışsal faktörler (veya dışsal maliyetler) hesaba katılmaz. Hava ve su kirliliği bu tür toplumsal maliyetlere örnek verilebilir. Ekonomileştirme ile ilgili üçüncü problem şudur, "Amerikan toplumunun değer sistemi, öncelikle bireyin özel tüketimine ağırlık verir. Bu da özel mallar ile kamu malları arasında bir dengesizliğe yol açar" (Bell, 1973:280). Örneğin, vergiler, sıklıkla paradan ziyade kamu mallarının ortak tüketimi için yapılan harcamalar olarak görülür. Bu yüzden ekonomileştirme maliyet ve fayda hesaplamalarında *bireyin doyumunun* temel olduğu önermesine dayanır. Bell, sanayi sonrası toplumda daha iyi bir hesaplama sistemi olarak hizmet edecek başka bir tarz; sosyolojileştirme tarzını önerir.

Sosyolojileştirme Tarzı (The Sociologizing Mode) Bell (1973:283) bu tarzı "toplumun gereksinimlerini daha bilinçli bir şekilde değerlendirme... ve bu değerlendirmenin açık kamu çıkarları kavramlaştırması temeline dayandırılması" olarak tanımlar. Bu tarz iki temel sorunsal içerir: (1) toplumun bütün bireylerini içine alacak bilinçli bir sosyal adalet sisteminin kurulması ve (2) toplumsal malların bireysel talebi karşılamaktan çok kamuya ya da siyasi olana taabi olduğu gerçekliğinin anlaşılmasıdır. Sosyolojileştirme tarzı rasyonel bir kamu planlaması yolu izlemeye çalışmalıdır. Bell için (1973:284) "temel sosyolojik problem, gelecekte toplumsal ve teknolojik değişimin etkilerini *önceden görebilme* (foresee) yeteneğinin test edilebilmesi ve farklı amaç değerlendirmelerine uygun, farklı maliyetlerde *alternatif biçimlenmeler* (courses) inşa edilebilmesidir.

Bell, şirketlerin geçmişte olduğu gibi basit bir şekilde sadece ekonomileştirme tarzının konusu olamayacağını önemle vurgular: aksine şirketlerin sosyolojileşme tarzına da tabii kılınmaları gerekir. Toplumsal sorumluluk gelecek yıllarda bugün olduğundan çok daha önemli bir sorun olacaktır. İşçilerin iş doyumu, azınlıkların istihdamı, topluluğa ve çevreye karşı sorumluluk, şirketlerin kamu yararına tabi olmalarını gerektiren bazı konulardır. Uzun dönemde kapitalist olmayan topluma doğru evrimlenme eğilimi sürdükçe, şirketler sahip oldukları ezici gücün bir kısmını kaybedeceklerdir.

Sanayi Sonrası Toplumun Güç Yapısı

Bell (1973:43) yeni bir toplum biçiminin oraya çıkışının, refahın, gücün, statülerin dağılımına ilişkin sorunları da beraberinde getireceğini belirtir. Tabakalaşma ve güç dağılımı bağlamında, sanayi sonrası toplum, sanayi ve sanayi öncesi toplumlarla karşılaştırılabilir. Tabakalaşma ve iktidar sistemi, kıt kaynakların dağıtılmasına dayandırılır. Sanayi öncesi toplumlarda temel ekonomik kaynak topraktır; sanayi toplumunda bu kaynak makinalar, sanayi sonrası toplumda bilgidir. Her sistemin hakim kesimleri bu kaynakları ellerinde bulunduranlardır. Sanayi öncesi toplumlarda kontrol toprak sahipleri ve (toprağı korumakla yükümlü) askeri kesimin elindedir. Sanayi toplumunda iş adamları anahtar güç konumundadır; güçleri siyasa üzerindeki dolaylı etkilerine dayanır. Sanayi sonrası toplumda, bilim adamları, kadın ve erkek araştırmacılar ile üniversiteler ve araştırma enstitüleri egemen kesimlerdir. Gücün araçları rasyonel teknik kuvvetler (bilim adamlarınca sağlanan) ve hesaplı politik kuvvetlerin (güç eliti tarafından uygulanan) dengede olmasıdır. Böylece sanayi sonrası toplumda siyaset gittikçe artan bir rol oynayacaktır -ancak, siyaset teknoloji ve bilim gibi ussal bir sistem değildir.

Bell'in yapmaya çalıştığı, sanayi sonrası toplumun toplumsal yapısının genel hatlarını belirlemektir. Toplumun en yüksek tabakasını uzmanların, oluşturması ile tabakalaşma sistemini bilgi belirler. Bu sınıf, bilim adamları, yöneticiler, sanatsal ve dinsel kültürün

gelişimi yönünde çalışan kesimlerden oluşur. Bunu sırasıyla teknikerler ve yarı uzman kadrolar, din adamları, satış elemanları ve son olarak da mavi-yakalılar izler. Böylesi bir sınıf yapısı (veraset veya verilmişliğe değil), yaratıcılık ve kişisel becerinin giderek önemli olduğu bilgiye dayanır.

Sanayi sonrası toplum biçiminde gözlenen değişim, radikal bir yeniden yapılanmayı sergilemez. Bu daha çok eski yapının karakterinde bir değişimdir. Bell'in anlatımıyla (1973:487):

> *Tanımlamak gerekirse üç önemli bileşen vardır; ekonomik alanda imalat sektöründen hizmet sektörüne bir kayış; teknolojide yeni bilimsel temelli sanayinin başatlığı; sosyolojik anlamda yeni teknik seçkinlerin yükselişi ve yeni tabakalaşma ilkelerinin doğuşu."*

Bu toplumda görülen en büyük değişme, *doğanın gerçekliğinin* vurgulanmasından (sanayi öncesi toplumlarda olduğu gibi) *tekniğin gerçekliğine* (sanayi toplumunda olduğu gibi) ve *toplumsal dünyanın gerçekliğinin* vurgulanmasına doğru olan kaymadır. Gelişmiş bir toplumsal dünya inşa etmek, kadın ve erkeklerin (kendi ve diğerleri hakkında karşılıklı bilinçlilik deneyimi ile) görevidir.

Kapitalizmin Kültürel Çelişkileri

Bell (1976:10) toplumu analitik olarak *teknoekonomik yapı*, (technoeconomic structure) siyasa (polity) ve kültür olarak ayırmıştır. İlgi alanı üretim örgütlenmesi ve mal ve hizmetlerin dağılımı olan *teknoekonomik yapı* ve meşru güç kullanımı ile sosyal adalet ve iktidar alanındaki çatışmaların düzenlenmesi işlevini yerine getiren siyasa Bell'in daha önce tanımlanan iki ana başlağını oluşturur. Bu çalışmanın ayrılmaz bir parçası olan *kültür* Bell'de "*açıklayıcı semboller* alanı" olarak tanımlanan antropolojik kültür anlayışından daha dar bir çerçeve içinde tanımlanır." Kültürel antropoloji, resim, şiir ve kurgu veya dua, ayin gibi dinsel biçimlerle insan varlığının

anlamını bazı düşünsel biçimlerle açıklama ve açığa çıkarma çabasını içerir" (Bell, 1976:12).

1976 yılındaki çalışmasının başlığında da işaret ettiği gibi Bell, kapitalist sistemin kültürel bir çelişki içerdiğini savunur. Özellikle "günümüz kültürünün merkezinde yer alan kendini gerçekleştirme normları ve iktisadi alandan talep edilen normlar ile örgütlenme çeşitleri arasında niteliksel bir ayırım vardır" (Bell, 1976:15). Geçmişte, tarihsel olarak dinle kaynaşmış olan Batı kültürümüz, kapitalizm ile bütünleşmiş; protestan ahlakının normlarına sahipti. Bu kültürel normlar ve kapitalist ekonomik sistem arasındaki "kopukluğun" yanı sıra, aralarında bir çelişki de oluşmaya başladı. Kapitalizm iktisadi bir sistem olarak devam ederken, çağdaş kültür bir "tinsel kriz" (spiritual crisis) ile karşı karşıyadır (Bell, 1976: 28).

Bell bu konuya ilişkin argümanını kısaca şöyle özetler.

> *Benim ilgi çekici bulduğum şey, toplumsal yapı (tekno-ekonomik düzen) ile kültür arasındaki keskin ayrılmadır. Toplumsal yapı, verimlilik ve işlevsel rasyonelliğe yönelik ilkelerce ve insanı içine alacak şekilde, şeylerin üretim örgütlenmesi içinde düzenlenmesi şeklindeki ekonomik bir ilkeye dayanır. Kültürel yapı ise daha savurgan ve karşıkıtır. Kişiliğin kültürel yapıda mihenk taşı olduğu bir atmosferde akıldışı ve entelektüel olmayan bir yapı hakimdir. Ayrıca kişi estetik değerlendirmede temel ölçüdür. Ondokuzuncu yüzyılın kültürel yapısında içkin olan disiplin, zevklerin bastırılması, yasaklama gibi niteliklerin birçoğu bugün hala tekno-ekonomik yapının talepleri içinde mevcuttur; fakat çatışma birtakım burjuva değerlerinin tamamen reddedildiği yerde ortaya çıkar.*

Bell, modern kültürü karakterize eden aşırı bireyciliğe ve ben bilincindeki krize, tanrıya ve ruhun ölümsüzlüğüne olan inancın sarsılmasının yol açtığını belirtir. Bell bu değişimi, sadece manevi değerleri ve aşkın ahlakı (transcendental ethic) dışlayan bir kapitaliz-

me değil, aynı zamanda ben merkezli, "neo-liberal", hedonik (hazcı) kültürel normlara kapı aralayan Prutanizm ve Protestan ahlakındaki bozulma ile açıklar ki, bu da "toplum yapısının kendi bünyesinde barındırdığı" olağanüstü bir çelişkidir (1976:71).

Her ne kadar Bell, modernleşmeye karşı bir eğilim içinde görünse de bir gerici (reactionary) değildir. Onun savunusu "eskinin güzel günlerine" bir dönüşe çağrıdan çok, liberal geleneğe olan inancını yeniden doğrulamaktır. Onun çağrısı ise (Bell, 1976:281-282) toplumsal yapımızın kültürel temelini oluşturacak güçlü bir ideoloji içindir:

> *Bu temel, üç eylemi birbirine bağlayarak oluşturulmalıdır. Birincisi geçmişimizi yeniden doğrulamak; çünkü ancak geçmişin mirasını biliyorsak gelecek nesillere karşı olan yükümlülüklerimizin farkında olabiliriz; ikincisi, sınırsız arzu ve isteklerimiz içinden kaynaklarımızın sınırlarını ve öncelikli gereksinimlerimizin bireysel ve toplumsal olanlarını saptayabilmek; üçüncüsü, toplum içinde tüm insanlarda ait olma ve dürüstlük duygusu yaratabilecek ve ilgili alanlarında insanların eşit muamele görebileceği ve böylece de daha eşit olacağı kavramlaştırmasında fikir birliğine varma.*

Toplumsal Önkestirimin Eleştirisi

Bell'in toplumsal önkestirimi, toplumun yüzyüze geldiği bazı problemleri belirleme çabası içinde olan yapısal işlevselcilik ile çatışmacı yapısalcılığın bir karışımı görünümündedir. Bu yüzden üzerinde temellendiği varsayımlar, sosyoloji geleneğinin bir parçasıdır. Bell'in modernleşme tartışmasında bulunan temel görüşleri; toplum vardır, sosyolojik kuram var olan toplum içindeki yapıları ve bu yapılardaki değişimi inceler ve erkek ve kadınlar yaşadıkları çevrenin ürünüdürler. Bu temel yapısalcı varsayımlar, daha önceki bölümlerde detaylı bir şekilde gördüğümüz gibi daha çok

natüralistik sosyolojik kurama aittir. Öte yandan, Bell'in toplumsal önkestirimi bu üç temel varsayımın uzantısı olarak değerlendirilebilecek ek varsayımlar da getirir.

Bell'e göre toplum, içinde iktidar ilişkilerinin önemli olduğu bir yapıdır. Bu anlamda Bell, Marxist toplumsal yapı görüşünü kabul eder. Fakat, Marx mülkiyeti sınıf yapısının temeli olarak görürken, Bell gücün temel kaynağı olmak anlamında mülkiyetin yerini bilginin aldığını iddia eder. Bu görüş Coser tarafından (1975:218) Bell'in modern toplumun temelinde insanın bilgi etkinliğinin yattığını savunduğu, ancak bu ilişkiyi açıklamakta aciz kaldığı biçiminde eleştirilmiştir. "O (Bell), işverenleri ve finansal kuruluşları bünyesinde barındıran kamu ve özel sektörün bu kuruluşların eylemlerini kendi kendilerinin yönlendireceğinden daha iyi yönlendirdikleri gerçeğini ciddi olarak görmezlikten gelir". Toplumsal yapı içinde güç konumlarının anahtarının bilgi tarafından elde tutulma derecesi ciddi biçimde sorgulanmalıdır.

Bell'in toplumsal yapı kuramı ekonomik determinist olduğu için de eleştirilmiştir. Örneğin Floud (1971) Bell'in Marx'ın ekonomik düzenin toplumsal yapı ile ilişkisi görüşünü kabul ettiğini belirtir. Bunu yapmakla Bell, Floud'a göre diğer toplumsal kurumlara gereken önemi vermeksizin toplumları ekonomik yapılarına göre sınıflandırmaktadır. Bell'e karşı benzer bir eleştiri Janowitz tarafından da yöneltilmiştir (1974). Janowitz, özellikle Bell'in politik yapıyı bağımsız bir değişken olarak önemini görmeme ve siyasal sürecin toplumsal yapı ve meslek yapısı üzerine etkisinin önceliğini kabul etmedeki yetersizliği ile ilgilenir. Bilim adamları gerçekten bilgili olabilirler, fakat güç tahakküm etmeleri belki de onların özel bilgisinden değil, politik alandaki kurnazlıklarından dolayı olacaktır. Bilgiyi ellerinde tutanlar, fildişi üniversite kulelerinden dolayı değil fakat, lobilicilikle ve baskı grubu oluşturma yolu ile varlıklarını hissettirirler.

Toplumsal yapıyı, sosyolojinin uygun konusu olarak gören yaklaşımlarla herhangi bir kavgası olmayan kuramcılar, Bell'in yapı tanımlamasını ve onun sanayi sonrası toplumdaki işlevselliğini sorgulamışlardır. Öte yandan, diğerleri gerçekte sanayi sonrası bir

toplumun olup olmadığını veya artık sanayi toplumunun varlığının ortadan kalkıp kalkmadığını sorgularlar. Örneğin Stearns (1974), Bell'in yaptığı gibi, bir toplumda görülen hızlı değişimin belirlenmesinin, toplumun yeni bir çağa evrimlendiği yönündeki iddia için yeterli olamayacağını belirtir.

Bell için sosyolojik kuram, toplumsal yapı içindeki kalıpları (patterns) ve bu yapının söz konusu olduğu değişimleri tanımlamakla yükümlüdür. Kuram, toplumsal eğilimleri önkestirebilecek kapasitede olmalıdır. Böylesi bir amaç ne kadar övgüye değerse de varolan koşulların yeterli çözümlemesi yapılmadan önkestirim imkansızdır. Görüldüğü gibi eleştiriler Bell'in sanayi sonrası toplum kavramlaştırmasını tamamen kabul etmemekte. Bazıları Bell'in çalışmasında varolan sistematik kuramın boyutlarını sorgulamıştır. Örneğin Olsen (1974:236) *Sanayi Sonrası Toplumunun Gelişi*'ni bütünsel bir tezden yoksun olmakla itham eder. Kuram "olayların içeriğini açıklayıcı ve ilgi uyandırıcı bir sistem içermek yerine düşüncelerin zayıf örgütlenmesini içerir". Buna ek olarak Olsen, Bell'in çalışmasının Amerikan toplumunu açıklamaya çabalıyor olmasına karşın kuram inşasının amacı olan, açıklayıcı kuram olmaktan yoksun oluşu üzerinde durur. Bu eleştirilere bağlı olarak açıkça görünen odur ki, Bell'in kuramsal çabasının amacını kavramlaştırması, bu bölümün son alıntısında açıklanan diğer kuramsal kavramlaştırmalarla açık bir karşıtlık içindedir.

Öncelikle makro sosyolojik çözümleme üzerinde durmakla Bell, birey ve toplumsal yapı arasındaki sosyo-psikolojik ilişkilerle ilgilenmez. Ancak insanın doğası üzerine bazı yorumlarda bulunmakla yetinir. İnsanlık tarihinin ilk evrelerinde birey doğaya karşı giriştiği kollektif mücadele içinde belirleniyordu. Sanayi toplumunda erkek ve kadınlar, daha çok teknik düzenin doğanın yerini aldığı "fabrikalaşmış doğayla yarışına" (game against fabricated nature) içindedir. Bell sanayi sonrası toplumda insan ilişkilerinin daha önemli hale geldiğini savunur, ancak bireyler arası ilişkilerin özünü incelemez (1973:487). Daha önce görüldüğü gibi sınırlamalar doğadan teknolojiye ve sonuçta "bireyler arası yarışmaya" doğru kaymasına rağmen bu tezde içkin olan, bireyin yaşadığı çevre tarafından kontrol edile-

bilme ihtiyacıdır. Bell'e göre (1973:488), "toplumun kendisi, bilincin özü, toplumsal yapı olarak gerçekleştirilecek bir tasarım (imagination) biçimidir". Sanayi sonrası toplumda geçmişin sınırlayacıları gizlidir ve yenileri de gelişme halindedir.

Buna rağmen insanın temel doğası kalıcıdır. Bell'in belirttiği gibi: (1973: 488-489)

> *Fakat gözden kaçırılmayan şey insanın kendisinin ikili doğasıdır - bir yandan ilkel gücünden, parçalanma ve yok etmeye kadar varan barbarca saldırganlığı, diğer yandan sanatta ve yaşamda iradenin biçimleyiciliğine uyumlu bir düzen arayışı. İşte toplumsal dünyayı tanımlayan ve belki de ütopyayı modern insanın şu anda -burada- dünyada gördüğü mutluluk döneminden bile daha gerçekçi kılan bu giderilemez gerilimdir. Ütopya her zaman için bir uyum tasarımı ve insanlar arası ilişkilerin mükemmelleştirilmesi olarak düşünülmüştür. Eskilerin aklında ütopya, bereketli bir imkansızlık, insanın her zaman elde etmeye çabalaması gereken, ancak şeylerin doğasından dolayı elde edilemeyen arzuların kavramlaştırılmasıdır. Böylece özü itibarı ile ütopya insan yargısının standardı olmaya ve gerçeği ölçmeye hizmet eden bir ideal oluyordu.*

Bell'in toplumsal yapı çözümlemesinin ütopyacı olmak gibi bir iddiası yoktur. Gözlemlediği toplumsal gerçeklik tartışmasında kadını erkeği ve toplumu biçimlendiren bazı güçleri tanımlayabiliriz. Bu türden kuramsal bir yaklaşım, bizi belki de içinde yaşadığımız toplumsal dünyayı biçimlendirmeye hazırlamaktadır.

Özet

Toplumsal önkestirim, gelecek toplumun gelişmesi üzerinde sosyolojik sınırları belirlemek için kuramı kullanma girişimini temsil eder. Bell'in toplumsal önkestirim girişimi özellikle sanayi sonrası toplumun toplumsal-yapısal ve siyasal sonuçları üzerindedir.

Bell, batı dünyasının sanayi sonrası topluma geçiş süreci içinde olduğunu vurgular. Bu da meta ekonomisinden hizmetler ekonomisine, yani mavi yakalı işten bir karar verme mekanizması rehberliği ilgisine ve geleceğe odaklanmış teknik bilginin merkeziliğinde, tekniker ve uzmanların egemenliğine geçişi simgeler. Bu değişimleri tartışırken Bell, sanayi sonrası toplumunda ortaya çıkabilecek temel kararları vurgular. Bunların arasında daha nitelikli bir eğitimin maliyetinin karşılanması, araştırmaların değerlendirilmesi, ilginin gelişme yönünün çözümlenmesi vardır. O bunun yanında kâr amacı güden şirketlerin, hükümet, hastane okullar ve araştırma kurumlarını da kapsayan, kâr amaçlamayanların güdümü altına gireceğini savunur. Ekonomileştirme tarzının yerini, rekabetçi kanunları ile birlikte, bilincin, karar almanın ve sosyolojileşme tarzı alacaktır. Bell, toplumsal sorumluluğun gelecekte bugünkünden daha kritik bir durum alacağı tahmininde bulunur.

Bell'in toplumsal önkestirim çabası tarihin kullanımına dayandığı kadar, geçmişe ışık tutmak için yeni empirik veriyle, geniş ölçekli sayısal veriye dayanır. Sanayi sonrası toplumda araştırma verileri, merkezi olmakla kalmaz, araştırmanın kendisi de önemli yere sahiptir. Bilimsel sosyolojik araştırmalar ve değerlendirme giderek toplumu geliştirmek adına hümanitstik ilgilerle içiçe geçmektedir.

KAYNAKLAR

BELL, DANIEL

1960 *The End of Ideology*. Glencoe, Ill.: The Free Press of Glencoe.

1968 *Toward the Year 2000*. Boston: Houghton Mifflin Company.

1973 *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.

1976 *The Cultural Contradiction fo Capitalism*. New York: Basic Books, Inc.

COSER, LEWIS

1975 "Structure and Coflict." S. 210-219 in Peter M. Blau (Der.), *Aproaches to the Study of Social Structure. New York: The Free Press*.

FLOUD, JEAN

1971 *"A Critique of Bell." Survey* 17 (Kış): 25-37.

JANOWITZ, MORRIS

1974 "Review Symposium." *American Journal of Sociology* 80 (Temmuz): 236-241.

OLSEN, MARVIN E.

1974 "Review Symposium." *American Journal of Sociology* 80 (July): 236-241.

STEARNES, PETER M.

1974 "Is There a Post-industrial Society?" Society 11: 10-22.

17.
Yansıyıcı Sosyoloji*: Eleştirel bir Toplum Çalışması

> *Sosyolojinin canlanması elbette ki, toplumun yeniden yapımının yönlerinden biridir. Şurası açıktır ki, bizler toplum konusunda önceden kurulmuş düşünce biçimimizi eleştirel bir şekilde gözden geçirmeksizin, yeniden oluşturulmuş bir topluma sahip olamayız... Diğer şeyler arasında, istediğimiz yeni toplum, öyle bir toplum olacak ki, insana, kendileri ve toplumsal dünyalarını daha iyi görebilme ve dile getirme olanağı sağlayacaktır. Diğer bir deyişle, yeni toplumun temel hedefi, kısmen, yeni bir sosyoloji yaratmaktır."* (Gouldner, 1973:82)

Alıntının da önerdiği gibi, Alvin W. Gouldner toplum ve kuram arasındaki yakın ilişkiyi işler. O temel çalışmalarından birini - *The Coming Crisis of Western Sociology*, (Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi) (1970) "temel olarak sosyolojinin toplumla esas ilişkisini ve böylelikle de kuramın pratikle ilişkisini konu alan bir tartışmayı başlatması" şeklinde tanımlar (sf.82). Gouldner'in hem toplum ve sosyolojiye ilişkin güvenilir eleştirilerisindeki ısrarlı kararı, hem de uygun bir kuram geliştirme çabası, onu hümanistik değerlendirme kuramının sözcüsü olmaya götürmüştür. Kendisinin de belirttiği gibi (1973:89), "kuramcılar kurama ve kabul ettikleri kuram yararına olan amaçalara *kişisel bağlılık* göstermelidir.

Gouldner'in itirafına göre, kuramı modern dünyanın sorunlarını çözümleyen ve çare bulan bütüncül bir kuram değildir. Bu kuram, daha çok hem toplum hem de sosyoloji üzerine eleştirel sorgulama tutumunu temsil eder. Gouldner (1976: xvi) kendini, eleştirel araştırma, bilimsel çözümleme için hiç bir şeyin sır olmadığını düşünen yasadışı (outlaw) "Sokratik" biri olarak tanımlar. Aynı

* Yansıyıcı sosyoloji: sosyolojinin kendine dönmesi, kendisini incelemesi anlamına gelmektedir. Ç.N.

zamanda, o eleştirdiği şeyin yerine geçebilecek bir kuram geliştirmiş olduğu iddiasında da değildir.

> *Sokratçı-pozitif bir doktrin sunma yoluyla-eleştiri hakkı için bir fidye vermek zorunda olduğuna inanmaz. Herhangi bir pozitif doktrini öğütlemeden, Sokratçı, denenmemiş bir yaşamı değiştirmez ve böylece hem mevcut olan hem de mevcut olana karşıt olana isyan eder. Bütün pozitif doktrinlerin, sınırlarını araştırarak eleştirerek, Sokratçıya pozitif doktrin sunan (ve kaygısında olan) herkes tarafından kuşku ile bakılır. Sonunda, kurulu düzen ve onu başarma arzusunu taşıyanlar -diğer bir deyişle hem yaşlı hem de gençler- onu "gençlerin beynini zehirleme" ile suçlayacaklardır. Böylece, Sokratçılar hem "yasadışı"dırlar, hem de yasadışılık yapturtırlar.* (1976:xvi)

Gouldner kendi ünlü rolünü "yasadışı" ve Sokratçı olarak çok iyi oynar. O Amerikan kuramını oluşturan eski kuramlara, özellikle işlevselciliğe veya "akademik sosyolojiye" saldırmıştır. Aynı zamanda, dayanakları işlevselcilikten çok Marksizme yönelik olmasına rağmen o Marksizmi de eleştirir. Böylece, hem "eski" akademik sosyolog hem de birçok genç Marksist bu "yasadışı" tarafından yöneltilen eleştirilerle şaşkına uğrar.

Gouldner'in esas çalışmalarına ek olarak Batının politik kültürü ve sosyolojisinin gelişme ve krizlerini araştırdığı proje halinde iki çalışması vardır. O, bugün yazılan geçerli bir toplumsal kuram tarihinin "bir parça tarih, bir parça sosyoloji ve bir parça eleştiri" olması gerektiği iddiasındadır (1966:5). Çalışmasına *Enter Plato*'daki (1966) klasik Yunan yazıları ve toplumsal kuram arasındaki ilişki (1966) ile başlayıp, bunu *Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi* (The Coming Crisis of Western Sociology) (1970) adlı kitabında daha da tartışır ve daha sonra *İdeoloji ve Teknoloji Diyalektiği* (1976) (*The Dialectic of Ideology and Technology*) adlı eserinde tartışmasını geliştiren Gouldner tarih, sosyoloji ve eleştirinin farklı ölçümlerini kendi kuramsal çabalarının temel unsurları olarak görür. *The Coming*

Crisis ortodoks Amerikan sosyolojisine bir saldırıyı temsil eder, *The Dialectic of Ideology* ise, ideolojinin baskın sorunlarını eleştirel olarak çözümlemeye devam eder. *Enter Plato,* Gouldner'in toplumsal kurama toplumsal temeller arayışının ilk çabasıdır. *The Coming Crisis* aynı işe devam eder fakat, toplumsal kuramda dikkati geçmişteki durumundan şimdiki durumuna getirir. *The Coming Crisis* aracılığıyla, Gouldner akademik sosyolojiyi mistiklikten kurtarmaya çabalar. Çok yeni çalışması *The Dialectic of Ideology* (ve yazılacak olan proje halinde iki çalışması) aracılığıyla Gouldner Marksizmi mistiklikten kurtarmaya uğraşır.

Gouldner'in çalışmaları son on yıldır, toplumu daha iyi anlama amacıyla sosyolojiyi eleştirel olarak çözümlemede sistemli bir çabayı sergiler. Sosyoloji ve toplum birbirleri ile karşılıklı bağımlılık içindedir ve sosyoloji toplumun gerçek varsayımlarını yansıtır. Bu eleştirel sosyoloji, onu saran hastalıklara çare olarak, insancıl çözümler sunma yönelimli olmalıdır. Gouldner (1966:130), modern sosyologlar "modern toplumsal sorunları çözümleme, inceleme ve anlama konusunda eğitim görmüşlerdir" ancak onların "toplumsal gerilimleri "çözmeye el atmak için yeterince eğitilmemiş veya cesaretlendirilmemiş" olduklarını söyler. Gouldner (1966:131) "Sosyal bilimci, başkalarının ne yapması gerektiği ya da ne *yapmak zorunda olduğu* (must do) konusunda birşey söyleme hakkına sahip değildir" vurgusunda bulunur. Fakat, öyle görünüyor ki, eğer bir sorumluluk değilse, onlar acıların hafifletme ve alternatif toplumsal düzenlemeler keşfetme amacıyla insanların ne *yapması gerektiği* konusunda onları bilgilendirme hakkına sahiptirler. Bu Gouldner'in kendisi için koyduğu ve sosyoloji yapmanın yolu olarak izlediği ve uğrunda mücadele etmeye devam ettiği bir görevdir.

Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi

Yaklaşan Kriz (The Coming Crisis) son on yıl içinde ortaya çıkan, değer-yargılarından-arınmış (value-free) bir sosyolojinin yapılabilirliğini eleştirel bir biçimde değerlendiren pek çok kitaptan bir tanesidir. Bu kitap, disiplinin durumunun eleştirel bir sosyolojik

çözümlemesini yaparak sosyolojinin sosyolojisini yapan diğer çalışmalar içinde yerini aldı.[1] Sosyolojinin sosyolojisinin önde gelenleri, disiplinin değer yargılarından arınmış ve toplumdan uzak bir ortamda anlaşılması zor birşey olan "toplumsal gerçeklik" üzerinde araştırmalar yapan insanların ürünü olmadığını savunurlar. Sosyoloji, daha çok, belli bir zaman ve yerde yaşayan kadın ve erkeklerin bir ürünüdür. İşte, çağdaş sosyoloji kuramı, bu sosyo-kültürel çerçeve içinde çözümlenmelidir.

Gouldner (1970:26) sosyologlara, aynı kusurlara yanlılıklara ve bozukluklara sahip "bir insan ırkı"nın üyeleri olarak kavramlaştırılan bir sosyolojinin sosyolojisi çağrısında bulunur. Sosyolojinin sosyolojisini yapanlar, alanda mevcut olan yanlılıkların daha fazla bilincinde olmak için hem açıkça formüle edilmemiş varsayımları hem de etiketlenmemiş temel varsayımları yeniden tanımlanmalıdırlar. Gouldner (1970:34) "bu nedenle, sosyolojinin gelişen krizini kavrayabilmek için entelektüel şemaların ve kuramların anlaşılması; onların aslında hiç de yeni olmayan, fakat toplumdaki gelişmelerde gözlenen açık uyumsuzluklara bir yanıt olarak ortaya çıkan temel varsayımların oluşum biçimlerini görmek zorunda" olduğunu belirtir.

The Coming Crisis'de Gouldner Amerikan sosyolojisinde işlevselciliğin -onun uzun yıllar baskın ve şimdi güçlü saldırılara maruz kalan bir yaklaşım olarak ileri sürdüğü- gelişmesini, inceler. Bu yaklaşım sosyolojik kuram ve toplum arasında "uygun olanın iyi" olduğunun bir türünü temsil eder. Kökleri pozitivizmde ve onun nihai ilerlemeye inancında olan Amerikan işlevselciliği, bir dünya gücü olarak ortaya çıkan Amerikan toplumuyla güzel bir uygunluk gösterir. Bir buhran geçiren Amerika Birleşik Devletleri, bir dünya savaşında zafer kazanmış ve 1950'lerde bir dünya gücü olarak kazançlarını sağlama bağlamıştır. Çelişki bulutları 1960'larda 20. yüzyılın ikinci yarısındaki ilerlemelerin parlaklığına, sadece toplumda değil, sosyolojide de krize yönelerek, gölge düşürmüştür. Düzen konusunu vurgulayan Parsonscu işlevselciliğe karşı yeni sosyolojik kuram arayışında olan yabancılaşmış genç bilimadamları meydan okur. (Gouldner tarafından tartışılan kişilerden C. Wright Mills, Erving Goffman, Harold Garfinkel ve George Homans'ın çalışmalarına bir

metin içinde yer verilmiştir.) Kısacası. bir kuram olarak işlevselcilik daha çok Amerikan toplumsal yapısının tarihinde köklenmiştir. Krizle yüzyüze gelen sosyolojide bir zamanlar baskın olan görüş aynı zamanda toplumun kendi içindeki tarihsel ve kültürel değişikliklerle fazlaca temellenir.

Batı sosyolojisi ve Batı Toplumundaki krizin "çözümü" nedir? Gouldner için çözüm. ki; bu aynı zamanda sosyolojide Marksizm ve işlevselcilik arasında bir birleşmede görülen. ve zaten başlamış olan Marksist ve kapitalist ülkeler arasındaki uçurumun daralması biçimindedir. Gouldner (1970:449) şu gözlemde bulunur:

> *Eğer işaretleri yanlış yorumlamıyorsam, bu büyük tarihsel bölünmenin her iki tarafında da ortaya çıkan temel bir kayış vardır. Söylediğim gibi, bazı işlevselciler yakın zamanlarda Marksizme doğru açık ve net bir sürükleniş göstermişlerdir. Aynı şekilde, diğer yerlerde olduğu gibi, Sovyet Bloku'ndaki pek çok Marksist, işlevselciliği hatta Parsons'u içeren Akademik sosyolojiye giderek artan bir ilgi gösterdiklerini belirtmektedir. Pozitivisit geleneğin işlevselci mirasçıları ve Marksizmin izleyicileri, şimdi hareket halindeler, biribirlerine doğru şüpheci ve hassas bir şekilde yaklaşıyorlar, fakat herşeye rağmen kesin olan, onların birbirlerine doğru hareket halinde olmalarıdır.*

Gouldner, sosyolojinin nereden gelip nereye doğru gittiğini daha iyi anlamak için, onun *yansıyıcı sosyoloji* (reflexive sociology) diye adlandırdığı sosyolojinin gelişmesi için çağrıda bulunur. Yansıyıcı bir sosyoloji sosyokültürel çevre içinde bilgi gelişimini çözümleme çabasında olan bilgi sosyolojisinin skolastik hedefleri için uygundur. *Yansıyıcı sosyoloji* tıpkı sosyolojinin bilginin diğer alanlarının gelişmesini araştırma ve incelemesi gibi, sosyolojinin sosyo-kültürel köklerini inceleme çabasını gütmelidir. Bilimadamları ve ilgili kişilerce belirlenmiş bağımsız bir sosyolojinin hedeflerinin daha iyi gerçekleştirilmesi için, Gouldner yansıyıcı sosyoloğun, kendi kişisel

ve kültürel yanlılığının-yapabileceğinin en iyisi olarak- farkında olmasına işaret eder.

Yansıyıcı sosyolojiye yönelim çabasında Gouldner, kendi sosyoloji kavrayışının içinde yatan varsayımları için "günah çıkarır." "Hiç kimse kendinin eleştirmeni olamaz" der. fakat kendi varsayımlarının belirginleştirilmesinin onun için önemli olduğunu söyler. (Gouldner, 1970:481) O kuramlaştırmada kişisel seçme yanlılığının ortaya çıktığını söyler. Bu onun Batı sosyolojisine yönelttiği eleştiri ile uyum içerisindedir. Kuramcılar genellikle rahatsız edici bulduklarını redederken, belli "özellikleri" (facets) "verili" olarak kabul ederler. Gouldnerin (1970:484) belirttiği gibi:

> *Genel olarak, toplumsal kuramcı, gerçek olarak ele aldığı bir toplumsal olay ya da süreç ile, bunun çeliştiği bazı değerler arasındaki gerilimi azaltmaya çalışır. Pek çok kuram-çalışması, belli değerlerle, atıfta bulundukları gerçeklik arasındaki uyumsuzluk ya da atıfta bulunulan gerçekliğin belirlenmemiş değeri tarafından başlatılır. Kuram-yapımı, ise bu durumda, bir tehlikenin üstesinden gelme çabasıdır; kuramcının kendisinin kişisel olarak ve derinliğine bağlantılı olduğu ve saygı duyduğu bir şeydeki tehlikenin üstesinden gelme çabasıdır.*

Gouldner'da diğer tüm kuramcılar gibi, kendi sosyolojisine kişisel olarak derinden katılır. O, toplumsal dünya hakkındaki bilgisinin, önemli oranda kendi bilgisinin, toplumsal dünya içindeki kendi yerinin ve onun dünyayı değiştirme çabalarının bir parçası olduğunu itiraf etmelidir.

Amerikan sosyoloji kuramın gelişmesine ilişkin tartışmasında Gouldner, yalnızca sosyolojiyi desteklemek değil, aynı zamanda ondan kazanç uman bir elitin varlığını kabul eder. Gouldner (1970:408) şöyle der, "O [yansıyıcı sosyoloji], sosyolojinin gelişmesinin onun belirli doğrultularda gelişmesine izin veren toplumsal desteğe bağlı olduğunu fakat, eş zamanlı olarak onun

kuramı diğer yönlerden sınırladığı ve sonunda karakterini çarpıttığını kabul eder." Diğer bir deyişle, kazanılmış çıkarlar, sosyolojinin tarafsızlığını zedeleyebilir ve zedeler de. Bundan dolayı, yansıyıcı sosyologlar kendi ruhlarını satacaklarına, ruhu arama çabasına girmelidirler.

Gouldner, gerçekten sosyoloji içinde, özü satmanın çoklukla olduğunu ve olmaya devam ettiğini iddia eder. O, II. Dünya Savaşı öncesinin pek çok sosyoloğun liberal ideolojisinin refah devletine hizmet etmeye yönelik olduğunu öne sürer. Gouldner (1970:500) şöyle der, "liberal sosyologlar, böylece ulusal yönetimin teknik kadrosu olmuşlardı. Burada, II. Dünya Savaşı sonrasında, sosyologların liberalizmi ve kariyer çıkarları birleşti." Gouldner'a göre, sosyologlar refah devletinin parçası olup, sistemden destek almakta, yararlanmakta ve onun eleştirilmesini imkansız kılmasa bile zorlaştırmaktadırlar. Refah devletinin bu faydalı olma kapasitesinde, sosyoloğun Amerikan toplumunun iyimser bir imajını sunması beklenir. Bu sosyologlar, özgür kişiler (free agent) değil, ancak liberal kuruluşların çıkarları doğrultusunda hareket etmeli ve bu piyasada kendi deneyim ve uzmanlıklarını satmalıdırlar. Gouldner (1970:501) "Diğer bir deyişle, bu; bulanık su bardağının tehlikeli olmaktan ziyade, gerçekten emniyetli olduğuna ikna etme 'güneş ışığı sosyoloğunun' (sunshine soziologist) bir işlevi olmuştur" der. Böylece, sosyolog Amerikan toplumunun pek çok yönünü objektif bir biçimde inceleme ve eleştirme konumunda başarısız olmaktadır.

Gouldner, liberal ideolojinin hem sosyoloji hem de çağdaş refah devletinin temelini oluşturduğu konusunda ikna edicidir. Yansıyıcı sosyoloğun, muhafazakar ideolojiler kadar liberal ideolojileri de ayrımlaştırma ve çözümlemeye istekli olması gereklidir. Gouldner en son çalışmasında, *The Dialectic of Ideology and Technology* (1976), çağdaş toplumda ideolojinin rolünü çözümlemeye devam eder.

İdeoloji ve Teknolojinin Diyalektiği

Toplum ve sosyoloji arasındaki ayrılmaz bağlantı, ortak temel varsayımları ile Gouldner'in en son çalışmasında daha da geliştirilir.

The *Coming Crisis*, sosyolojiye ve onu anlaşılır kılabilmeye odaklanırken, *The Dialectic*, ideoloji ile karşı karşıya gelen modern insanın sorunlarını açığa çıkarmaya çabalar. Gouldner, Amerikan sosyolojisini anlaşılır kılmak için toplumsal yapıyı tartışmak zorunda olduğundan, tıpkı kapitalizm ve sosyalizm ideolojilerini açıklama girişiminde olduğu gibi, sık sık sosyolojideki sorunları dile getirir.

Gouldner, sosyolojide ideolojinin yeterince ele alındığı ve eleştirildiğini, fakat konunun nadiren sistematik çalışma ve çözümlemelere konu edildiğini söyler. Geleneksel sosyal bilimin ideoloji anlayışı üç noktada başarısızlığa uğrar: tek yönlülüğü, tarihsel olmayışı (ahistoricity) ve yansıtmazlığı (nonreflexivity). İdeolojik açılardan her iki taraftan dikkatlice bakma konusundaki başarısızlığı, onun tek yönlülüğündendir, bu da, gerçeği çevreleyen ideallerden başka birşey değildir. Sosyal bilim görüşü tarihsel değildir (ahistorical), ideolojilerin tarihsel kökenlerinin karmaşıklığına yeterli dikkati göstermez. Bu görüş yansıyıcı değildir, yani ideoloji şöyle bir göz kırpar fakat asla gerçekten kavramaz, *kendi* yapısal durumundan dolayı bu *kendi içinde* ideolojileştirilir" (Gouldner, 1976:4).

Gouldner, ilk yazılarında yer alan ideoloji ve sosyal bilim ilişkisine yönelik önemli iddialarını yineler. İlk kavramlaştırmasından bu yana sosyoloji ideolojiden pek de uzaklaşmamıştır. İdeolojinin "orada" bir şey olarak çalışılmasına rağmen, sosyoloji kendi disiplini içinde ideolojiyi aynı zamanda "burada" olarak kabul eden yansıyıcı bir sosyoloji olmalıdır. Gouldner'in dediği gibi (1976:10).

> *İdeoloji ve sosyoloji arasındaki sınır böylece, entelektüel imparatorluğun ilerlemesinin arkasında gerçekleştiği, izlenemeyen uzunca bir süre unutulmuş olan bir karakol mevkii değildir. İdeoloji, sosyolojinin kendi olgunluğu içinde ortaya çıkan bir çeşit hastalık değildir. O, daha çok, değiştirilebilir, izlenebilir ve yeniden onarılabilir bir sınır duvarıdır.*

Gouldner için, böylece, sosyolojiyi daha iyi anlamak ve onu kendi akılcılığına yaklaştırmak için ideolojiyi anlama ve inceleme temel

oluşturmaktadır. Onun kendi çalışması, hem ideoloji hem de sosyal bilimi yaygın bir biçimde anlaşıldığı gibi, geçiştirmeye karşı bir çaba; "iddialı olmaktan, yanlış bilinçlenmeden ve hem toplumsal bilim hem de ideolojinin limitlerinden sıyrılmış olan, üçüncü türden bir söylem geliştirmede temel oluşturan bir çabanın parçası"nı (Gouldner, 1976:19) temsil eder.

Gouldner, modern ideolojinin, bireylerin hak ve güçleri konusundaki Protestanizm kavrayışına dayandığı ve köklendiğini ifade eder. Dinin etkisinin azalmaya devam ediyor olmasına karşın, bu hak ve güç kavrayışı laik düşüncede kutsallaştırıldı. Akılcılığının retoriğinde "kadere, geleneklere, vahiye veya konuşmacının otoritesine müracaat etmekten çok, toplumsal dünya görüşü adına, sunduğu mantık ve kanıt sayesinde önerdiği hareket yolunu doğrular (Gouldner, 1976:30). Laik modern ideoloji, gerçekten de bireysel hak ve güçlerin Calvinist kavranışını kıymetlendirir. Dahası, "dünya üzerindeki bu yaşam, insanın bilgi ve çabasıyla mükemmel olma kabiliyetindedir" (Gouldner, 1976:30). Laikleşmiş bir dünyada, insanın gücüne sınırlar koyan Üstün Varlık yoktur. İnsanlar kendi potansiyellerinin sınırı olmadığını bilerek, güçlü konuma gelirler. Bu güçler ideolojik olarak birkaç büyük lidere veya kuralcıya göre değil, varsayılan çoğunluğa göre ayarlanır. Ama, aynı zamanda, modern ideoloji bir ütopya değildir, yani toplumun mükemmelliğini iddia etmez. Gouldner, onun kitlelerin potansiyelini genişletmesine rağmen "ideoloji faciaya-karşıdır (countertragic) çünkü, o mükemmel dünyaya değil, daha iyi olan için uğraşır, 'sadece' bir temel ilerleme sunarak" (Gouldner, 1976:75).

Gouldner'a göre ideoloji, akılcı olarak tanımlanan laikleşmiş bir düşünce-sistemidir (idea-system). Bir akıl çağında, ideolojiler dinin etkisinin azalmasıyla nüfuz kazanmışlardır. İdeoloji, yalnızca akılcı bir biçimde savunulabilen anlamına gelen bir inanç sistemi değil, aynı zamanda pratiğe geçirmedir. Onun gelişimi, kitle iletişimi ve kitle yazını aracılığıyla gerçekleşmiştir. Semboller ve modern dünyanın iletişim teknolojisini kullanarak ideoloji paketlenip halka dağıtılabilir.

Fakat, modern ideoloji başarısızlığa uğramıştır. İnsanın potansiyel ilerlemesinde ona olan inanç, duygusal olarak memnun edici olmasına karşın, kriz ve kıtlık zamanlarında o zorluklarla karşılaşır. Gouldner, modern ideolojimizin taahüt ettiklerini gerçekleştirmediğini söyler. Gouldner ideolojiye tipik tek-yanlı bakışın taraftarlarının onun zayıflıkları ve eleştirilerine sessiz kaldıkları ve olası doğrulukları görmezden geldiği bir yaklaşımın ötesine giden yansıyıcı bir düşünce için çağrıda bulunur. Benlik-yansıyıcılığı bizi eleştirel benlik-sorgulamasına götürebilir, böylece, ideolojinin düşünsel değerleri ve onların gerçek görünümleri daha yakın harmoniye sokulabilir. Şimdi olduğu gibi, ideolojik düşünceler içinde oluştukları gerçek kültürden oldukça uzaktırlar.

Teknokratik bilincin bir ideoloji olarak başarısız olduğu kapitalist toplumlarda değişmeler görülmeye başlamıştır. Gouldner (1976:248) "Gayri Safi Milli Hasılası (GNP) yüksek, yürütücü politik sınıfın bulunduğu, ve toplum bazında bilimselleştirilmiş çeşitli bürokrasilerin yükseldiği bir toplumda, ideolojik inanç olmaksızın itaat etmeyi beklemek alışkanlık haline getirilmiştir." Toplumda görevde olanlar,muhtemelen kitlelere gerekli ideolojik başvuruları yapmaksızın sisteme itaat etmenin kendiliğindenliğini (self-evident) kabul ederler. Gouldner (1976:249) "kapitalist politik ekonominin temel bir çelişkisi" sayesinde gerçekleşen olası ideolojik gelişmeleri şöyle gözlemler:

> *Kapitalist politik ekonominin temel çelişkisi ideolojik bütünleşme mekanizmasının işleyişini gerektiren "dolaylı kural" sistemine dayanır, ancak aynı zamanda da, yönetici elit ve sınıflar kendi toplumsal yeniden üretimlerini sağlamak için, çoğu ideolojik mekanizmaların etkili olarak sürdürülmesini yasaklar. Egemen ve baskın sınıflar, ideolojik politika peşinde olanlara şüphe ile bakar ve karşı çıkarlar, onu "oyunu kurallarına göre oynamayan" sosyalleşmemiş yabancıların politikası olarak görürler.*

Gouldner, ideolojinin modern toplumun önemli yapı taşlarından biri olduğunu iddia eder. Modern ideoloji başarısız olmakla beraber, teknolojik bir dünyada üstünlük ve meşruiyet sağlayan, dinin yerini alan çağdaş bir özellik olarak hizmet etmeye çabalamıştır. Fakat, buna rağmen ilerleme için insanın potansiyelini vurgulayan ideoloji, gücünün birazını kaybetmiş; ve yeni ideolojiler hala doğma süreci içindedirler. Gouldner (1976:245-246) teknolojinin (tüketiciliği, verimliliği ve bilimi içeren) yaşamın hoş kılınmasına ilişkin vurgusu ile, ideoloji olmadığını söyler. Aksine, o "ideolojik sorunları "bastırır ve ideolojik yaratıcılık ve uyumu sağlar." Gouldner (1976:246) şöyle der:

> *Kitle davranışını yönlendiren yalnızca teknolojinin ahlaksal doğruluğundaki yeni bir inanç değil, aksine onunla gelen* ***memnuniyetin gerçek deneyimleridir*** *(the sheer experience of gratification). Teknoloji değişmeden kaldığında, tatmin düzeyi düşer ve test edilmesi gereken sorun ortaya çıkar. Bu, test, tamamen savaşlar ve baskı ortamları esnasında, kendiliğinden gerçekleşir. Böylece, biz onun, modern yurttaşlarının maneviyet ve sadakatını devam ettirmeye el veren, ne bilim ve teknoloji, ve hatta ne de süregiden gelişimi olduğunu görürüz. Haklı çıkarcı ideolojilere sürekli bir ihtiyaç vardır. Büyüyen akılcılaşma, teknolojik zorluklar ve bürokrasinin bilimselleştirilmesi bu ihtiyaçları ortadan kaldırmaz. Asla kaldırmamıştır da.*

Modern toplum için gerekli meşrulaştırma sorunsalı, klasik sosyoloji yazılarında, özellikle bir meşrulaştırma gücü olarak dinin azalan potansiyelini kabul eden Durkheim ve Weber'in yazılarında bulunabilir. Yeni bir meşrulaştırma ideolojisi için Gouldner'in arayışı, klasik çalışmalara yeni yankılar uyandırır. Onun cevabı; (1976:245) ekoloji hareketliliğinin "durgunluk, materyal kıtlığı, yaşam standartlarının düştüğü veya durağanlaştığı, enerji kaynakları ve hammadelerin korunması gereken zamanlar için uygun bir ideoloji

olarak" işlev görebileceği doğrultusundadır. Ekolojiye ek olarak, yeni dinler, din benzeri ve gizli kuvvetlere inananların hareketler de (occultist movements) gelişmekte, gündelik yaşamı "maddeleştirmeyi engellemeyi" (dematerialization) vurgulamaktadır.

İdeoloji yalnızca kapitalist Batı toplumlarında başarısızlığa uğramamış, aynı zamanda sosyalist ülkelerde de başarısız deneyimler geçirmektedir. Tıpkı teknolojinin toplumu birarada tutan ahlaki bir güç olmaktan çok, sınırlı bir gruba hizmet vermesinde olduğu gibi, sosyalist ideoloji de toplumun tümü pahasına küçük çıkar gruplarına hizmet vermiştir. Hem sosyalist hem de kapitalist toplumlarda, partizan çıkarların meşruiyetini ve partizanlık gerçekliğini, yadsıma ideolojik söylemleri arasında bir gerilim vardır. Bütün ve parça, birey ve toplum, özel ve kamu çıkarları arasındaki doğal karşıtlığı kabul etmek daha rasyonel ve makul bir ideoloji için gereklidir.

Sosyoloji ve sosyal kuramın görevi, kendisi ve varolan ideolojilerin eleştirisini yapmaktır. O "haklı kılmabilir, çıkarlar ve değerler" ve onun tahhütlerini yansıyıcı anlamanın derinleştirilmesinin çabasını sürekli kılma sorumluluğunu almada gönüllü olma ile temellendirilmelidir. (Gouldner, 1976:293), Gouldner eleştirel ya da yansıyıcı kuramı en iyi şöyle özetler (1976:293-294):

> *Bu şu demektir; en iyisi olunduğu zaman, eleştirel kuram, masum duruşu kadar, ahlaki elitizm ve üstünlük iddiasına karşı tüm kötü teşviklerden kaçınır. Yine en iyi olduğu zaman, asla o anlaşılmasının yüzeysel olabileceği ya da bağlantıların eksik belirsiz hatta karşıtlıklar olabileceğini tasarlamaz. Eleştirel kuram, olanı ve olması umulanı birbirinden ayırır. Bir amaç olarak insan haklarını hayata geçirme de yine en iyi olduğu zaman-asla kişiselliğe izin vermeden bu zaten kazanılmış hakkı, engelleyici bir potansiyel göstererek uygulamada unutulmasına da asla izin vermez. Kendi akılcılığının, içinde varolduğu dünya ve sözkonusu edilen toplumsal pozisyon tarafından sınırlandığını da bilir.*

Gouldner yansıyıcı sosyolojinin sürekli bir mücadele içinde olacağının farkında. fakat o bu mücadelenin dünyada onun yerinin farkına varmayı sağlayacağı ve böylece de toplum üzerine çalışmayı görev edinenlerin toplumu daha iyi anlayacağını söyler:

Yansıyıcı Sosyolojinin Eleştirisi

Bu bölümde, sosyolojiyi sosyoloji olarak çalışma gereğini düşünen son kuramcıyı (kitapta yer alan) tartışmak iyi olacaktır. Gouldner tarafından geliştirilen yansıyıcı sosyoloji, sosyolojik kuramın, temelleyen varsayımların öneminin ayrımında olması gereğini vurgular. Her bölümün son kesiminde, her bir kuramın dile getirilmiş ya da getirilmemiş varsayımları konusunda okuyucuyu uyarmaya çalıştık. Gouldner'in yansıyıcı sosyolojiye çağırısına göre, onun insan doğası, toplum doğası, sosyolojik kuram için uygun modele ilişkin olarak temel varsayımlarını sık sık belirtmesi sürpriz değildir.

Gouldner'in yansıyıcı ideoloji ve yansıyıcı sosyolojisi kadın ve erkeklerin kısmen özgür kişiler, (free agents) kısmen de belirlenmiş yaratıklar olduğunu varsayar. Onun da belirttiği gibi:

> *Ben bütün insanların akıl yetisinin olduğu ve böylece kendilerini ve diğerlerini anlayabilecek kapasitede olduklarını kabul ederim. Fakat, aynı zamanda insanlar, görünmez bir biçimde insanın davranışını mantıksız, içgüdüsel veya tamamen "doğal" güçler veya kanunlar biçiminde yönlendiren birçok gücün -biyolojik, ekolojik, psikolojik ve tarihsel- etkisiyle değişik şartlara katılırlar* (1973:*101).*

Böylece, insan imajı kısmen "tamamen insanal" (full humanity); kısmen de "hayvanlardan veya kendini-değerlendirememe yüzünden ruhsuz veya hareket edemeyen cansız nesnelerden pek de farklı değildir" (1973:101). Gouldner (1973:101-102) bu çelişkili durumu şöyle vurgular:

Böylece insan, hem akılcılığını kullanan hem de kullanmayan özne ve nesne olarak kendiliğinden iki dünyada yaşar; hem duygularının sembollerini eşsiz bir biçimde anlatabilme yeteneğinde olan ve hem de semboller-öncesi dürtülerle hareket eden hantal yaratıklar; bu yaratıkların davranışları sıklıkla kaçınılmaz ekolojik kutluklar, kemik yapısı, hormonlar, beyin ve evrimsel olarak aşılanan zorlamalar tarafından biçimlenir.

Fakat, Gouldner, kadın ve erkeklerin gösterilenden daha büyük oranda akılcılığı başarabileceklerini kabul eder. "Bu; insanın kendi katılığını çözmesini sağlayan; onun aptalca bulduğu ama ona etkide bulunan güçleri anlamasına yardımcı olan ve bu doğal güçleri bir nesne olarak kendi kontrolüne alma ve kullanma için gerekli dönüşüme yardım eden sosyal bilimlerin özel bir görevidir." (1973: 102). Gouldner'a göre toplumsal bilim, insanın nesne olmaktan kurtulup, daha gönüllü (voluntary) eylemde bulunmayı beceren kişi olmasına yardım etmelidir.[2]

Gouldner'in insanın akılcılığı ve gönüllü eylemde bulunabilme potansiyeline ilişkin varsayımı bir bakıma, anlam, dil ve sembollerle uğraşarak etkileşimcilik özelliği gösterir. Sosyoloji, "işlevi insanın anlaması ile uğraşan, olayların anlamlarını yorumlama arayışında olan ve dünya ve insan arasında aracılık yapan bir gelenek geliştirme etkinliğidir" (1973:103). Fakat, Gouldner aynı zamanda, insanın belirlenmiş yanının ve diğer "dilsiz nesneler" ile akrabalığından haberdardır. Sosyoloji "dilsiz enerjiler ve akılcılık" arasında bir birliği kolaylaştırabilir (1973:104).

Gouldner sorgulamaksızın toplum gerçekliğini kabul ediyor görünmektedir. Toplumsal eylem, toplumsal yapılar içinde ve bu yapılar aracılığıyla olur. Gouldner'ın toplumun varlığını kabul edişi, toplumsal yapıya ilişkin sosyolojik görüşlerin çoğu ile uyum içindedir.[3] Gouldner'ın sosyolojik yapısalcılara kısmen katıldığı durum, onun toplum incelenmesi ve sosyolojinin incelenmesi ile tamamen örtüşmesi örneğindedir. Sosyoloji, yalnızca toplumsal

yapıyı incelemez, aynı zamanda yaratma ve düzenlemeye de yardım eder. Sosyologlar bir yolunu bulup kaçtıkları şeyleri inceleyen "orada" (dışarda) değiller; aksine büyük oranda inceledikleri konuya kişisel olarak katılırlar. Böylece, Gouldner'in çağrısı, meşrulaştırıcı ideolojisini de içeren, yansıyıcı sosyoloji ve yansıyıcı toplum üzerinedir.

Bu bölüm boyunca gördüğümüz gibi, Gouldner yansıyıcı bir kuram savunur. Tamamen tarafsız (value-neutral)[4] bir sosyolojinin olabilirliğini sorgulayarak, Gouldner sosyologları temel varsayımları ve ilgilerinin farkında olmaları için uyarır. Şöyle der (1973:100-101):

> *Kısacası, araştırılan **pratik akıl** olarak doğrudur, praktiktir, çünkü gündelik hayatımızı ve içinde yaşadığımız tarihsel olarak şekillenmiş toplumu anlama ve dönüştürmeyle ilgilidir. Biz toplumsal dünyamızı, kendimizi ve diğerlerini anlamayı isteriz, böylece, onu şimdi anladığımızdan daha iyi anlar, daha akılcı söylemlere sahip olur ve böylece onu daha iyi değiştirebiliriz.*

Gouldner (1973:25) sosyolojinin körükörüne fizik bilimine benzer bir bilim olarak düşünülmesini eleştirir. Sosyoloji teknik yeterlilikten daha fazlasıyla uğraşmalıdır. O taraf tutmaya gönüllü olmalı ve ahlaksal bir düşünce işlemelidir. Gouldner (1973:25) sosyolojiyi de kapsayan bilimin hem yapıcı hem de yıkıcı potansiyelinin olduğu gözleminde bulunur. Sosyologlar şunun farkında olmalı: "ne bilimsel nesnelliğin kaçınılmaz normlarından herhangi bir derecede uzaklaşmalı; o yalnızca ahlaksal farksızlıktan radikal olarak farklı olduğunu vurgulamada ısrarlı olmalı" (1973:25).

Gouldner, böylece, doğa-bilimleri modelinin sosyoloji için kullanılmasını eleştirir. Bu modelin insanı "düşünen" (thinkafied) insanın incelemede uygulanması, insanı şeyler gibi kontrol edilen nesnelere dönüştürür. Fiziksel bilimlerin doğayı kontrol etmesinde kullanılmasında olduğu gibi toplumsal bilimin de insanı kontrol etmede kullanılması beklenmektedir (Gouldner, 1970:492). Bu anlamda bilimsel model erkek ve kadınları insan olmaktan uzaklaştırır (dehumanizes).

Gouldner, sosyoloji içinde yeni bir düşüncenin canlandırılması için çağrıda bulunur. Yansıyıcı bir sosyoloji, kuram ve pratik arasındaki ilişki kadar sosyoloji ve toplum arasındaki bir ilişkinin ayrımında olmalıdır. Gouldner, revaçta olan kuramın eleştirel çözümlenmesi yoluyla, serbest ve özgür kılan bir sosyolojinin gelişebileceğinden emindir.

Özet

Alvin W. Goludner'in çalışmaları toplumun gelişmesini açıklayan yeni bir kuramdan çok, bir metateoriyi (kuramın kuramını) sergiler. Mevcut kuramı eleştirirken, Gouldner kuram ve pratik arasında olduğu gibi, bilim ve hümanizm arasındaki kopukluğa bir köprü oluşturacak yeni bir sosyolojik kuram çağrısında bulunur.

Gouldner'ın yansıyıcı sosyoloji çağrısı, diğer alanları incelemede kullanılan araştırma yöntemlerinin aynısını, kendisini çözümlemede kullanmaktan çekinmeyen bir sosyolojidir. Öyle bir yaklaşım, kendi sayıltılarını açıkça ortaya sermek ve önyargılarıyla bozukluklarını etkin bir biçimde bertaraf etmeye gönüllü olmalıdır. Sosyoloji yapmanın pratik yönüyle uğraşıdan çok, "orta yolcu bir bakış" (navel gazing) için eleştirinin riski açısından Gouldner benlik-bilgisinin (self-knowledge) gerekliliğini vurgular. Kadın ve erkekler bir ipteki kuklalardan daha çok şeylerdir; onlar içinde yer aldıkları ve gelenekleri ile ilişki içinde oldukları topluma yansıma yeteneğine sahiptirler.

Gouldner, çağdaş Amerikan Sosyolojisinin temellendiği önyargı ve varsayımları gösterme çabasındadır. O, alanda işlevselciliğin baskınlığının azalması ile karşılaşan modern sosyolojinin krizini, uygun, güçlü alternatif bir modelin eksikliği, ile açıklar. Gouldner, Amerikan işlevselciliğinde ağırlıklı olarak refah devleti aracılığıyla kurulan sosyolojik girişimcilik gerçekliği ile değer yargılarından arınmış bir sosyoloji idealinin yan yana bulunabileceğini göstermeye çalışır. O akademik sosyolojiye nüfuz ettiğini düşündüğü gösterişlilik ve yanlış bilinç ile ilgilenir.

Amerikan sosyolojisini ve şimdiki krizini meydana getiren aynı toplum, ideolojinin başarısızlığı kriziyle yüz yüze gelmektedir. Birey hakları ve güçlerine ilişkin eski ideoloji sendelemekte ve yeni bir ideoloji doğuş için çabalamaktadır. Tıpkı sosyolojinin yansıyıcı olmak zorunda olması gibi, toplum da ideolojisini çözümlemede yansıyıcı olmalıdır. Modern kapitalist dünyada yanlış bilinç yaygındır.

Hem sosyoloji hem de toplum çözümlemesinde yansıyıcılık için çağrı -kendinin farkında olmaktır- (self-awareness). O bu türden benlik-bilgisinin artan akılcılığı için bir çağrıdır. Bu bir kuram, fakat pratikle çakışan uygun bir kuram, için çağrıdır.

DİPNOTLAR

1. Sosyolojinin sosyolojisi, sosyolojik araştırma ve çözümlemenin yöntemlerini ve çözümlemelerini kullanarak, sosyolojinin gelişmesini kullanan daha geniş bir perspektifi olan bilgi sosyolojisinin bir alt bölümüdür. Bilgi sosyolojisi-ister bilimsel, dinsel, sanatsal ister felsefesel olsun- her türden bilginin gelişimini, o bilginin ortaya çıktığı tarihsel-sosyo-kültürel çevre ile ilişkilendirir. Sosyolojinin sosyolojisi özel bir bilgi alanının-sosyolojinin-kendi toplumsal bağlamı açısından ilişkisine bakar. Böylece, kuramlar bir bilgi alanı olarak sosyolojinin gelişimini tanımlamak ve kısmen açıklamak için sunulur.
2. Gouldner'in giderek, artan bir şekilde insanın belirlenmiş-nesne benzeri doğasını-aşabilme yetisinin farkına varması, karşılıklılığın evrensel normuna ilişkin tutumunu tekrar gözden geçirmesinin kanıtı olabilir. Gouldner, çoğu işlevselci düşüncenin altını çizdiği (kitabın 2. Bölümüne bakınız) karşılıklılık kavramının 'anlamaya yarayan' (heuristic) değerini kabul etmiştir. Ayrıca, o kavramın zayıflığını vurgulayıp, daha çok geliştireceğine söz vermiştir. "The importance of Nothing": (Hiçin Önemini) tartışan sonraki bir yazısında Gouldner şöyle der:

> *Eğer insan yalnızca karşılıklılık normu ile yetiştirilmişse, yardıma ihtiyacı olan çoğu kimse yardımı asla alamaz ve belki de mahvolabilir ya da derin bir şekilde yıpranabilir. Verili herhangi bir zamanda, bir kere elde ettikleri yararların karşılığını veremeyen bazı kişiler vardır... Bunun ötesinde, insanların kendilerini yoksul ve zayıf hissetmeleri oranında ya da kendilerini bazı günler zayıf ve bir nefese muhtaç hissetmeleri ölçüsünde, karşılıklılık normu çerçevesinde kendi özel davranışları kendi gelecekteki konumlarının riskliliğini önsezgilsel olarak farkederler... (Gouldner; 1973:260-261)*

3. The Coming Crisis of Western Sociology'de ABD'de sosyolojinin yükselişine ilişkin tartışmada, sosyolojinin Şikago okulu ve gelişmiş olan sosyal psikolojik geleneğe göndermede bulunulmamış olması önemsiz değil, bariz bir şeydir. Hatta, sembolik etkileşimci gelenek içinde yer alan George Herbert Mead, Charles Horton Cooley, W.I. Thomas ve diğerlerine de değinilmemiştir. Gouldner için, muhalefet Amerikan toplumsal düşüncesinin iki önemli okulu olan sembolik etkileşimcilik ve işlevselcilik arasında değil, fakat, iki yapısal yönelimli kuram olan işlevselcilik ve Marksizm arasındadır.

4. Gouldner (1961) yaygın olan sosyolojinin değer-yargılarından arınmış bir bilim olduğu imajına karşı mücadele eden ilk çağdaş kuramcılardan biridir. Onun bazı sosyolojik çevrelerde yaygın kabulü ve tahrifatı Gouldner'ı (1973:27) değer-yargılarından arınma miti korkusu, sosyal bilimlerde yerini başka bir mite kaptırmak üzeredir ve bir zamanlar değer-yargılarından arınmış bir doktrinin kolayca kabulü yerini yeni fakat daha kolay reddedilemeyen birine bırakmak üzeredir.

KAYNAKLAR

GOULDNER, ALVIN W.

1961 "Anti-Minotaur: The Myth of a Value-free sociology." Presidential Address given at the annual meeting of the Society for the Study of Social Problems. 9 (Kış, 1962) : 199-212. 1966 Enter Plato. New York: Harper Torchbooks.

1970 The Coming Crisis of Western Sociology. New York: Basic Books, Inc.

1973 For Sociology. New York: Basic Books, Inc.

1976 The Dialectic of Ideology and Technology. New York: Seabury..

Margaret M. POLOMA

ÇAĞDAŞ SOSYOLOJİ KURAMLARI

Sosyologlar, hoşlanarak ya da hoşlanmayarak, bilerek ya da bilmeyerek, sosyolojinin karakterini belirleyen varsayımlar ve bu varsayımlarda oluşan değişimlerle değişen önsel varsayımlar çerçevesinde araştırmalarını örgütlerler. Bu yüzden, sosyolojinin karakterini açıklamak ve ne olduğunu tam olarak anlamak, insan ve toplum hakkında en temel varsayımları açığa çıkarmayı gerektirir. Bu nedenlerden dolayı, sosyolojinin karakterini anlamada benim bakacağım şey, sosyolojik çalışmalarda kullanılan yöntemler değil, daha çok insan ve topluma ilişkin varsayımlar olacaktır. Sosyolojik çalışmalarda belli bir araştırma yönteminin kullanımı, insan ve topluma ilişkin belirli varsayımların kabulü anlamına gelir.

(Gould